

№ 2 (43)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРАЛІГІ
М. ҚОЗЫБАЕВ АТЫНДАҒЫ СІЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН
МЕМЛЕКЕТТІК УНИВЕРСИТЕТІ

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
СЕВЕРО-КАЗАХСТАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ М. КОЗЫБАЕВА

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
M. KOZYBAYEV NORTH KAZAKHSTAN
STATE UNIVERSITY

ISSN 2309-6977
ИНДЕКС 74935

М. ҚОЗЫБАЕВ АТЫНДАҒЫ СҚМУ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
СКГУ ИМЕНИ М. КОЗЫБАЕВА

ПЕТРОПАВЛ, 2019

ISSN 2309-6977

Индексі 74935

Индекс 74935

М. ҚОЗЫБАЕВ АТЫНДАҒЫ СҚМУ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
СКГУ ИМЕНИ М. КОЗЫБАЕВА

№ 2 (43)
Сәуір – мамыр – маусым

Петропавл
2019

М. Қозыбаев атындағы СҚМУ Хабаршысы

Вестник СКГУ имени М. Козыбаева

Bulletin of the M. Kozubayev NKSU

Басылымы II (XLIII)

Выпуск II (XLIII)

Volume II (XLIII)

Жылына 4 рет басылып шығарылады

Выходит 4 раза в год

Published 4 times a year

Бас редактор:

Өмірбаев С.М. - э.ғ.д., профессор, ректор, М. Қозыбаев атындағы СҚМУ (Қазақстан).

Редакциялық алқа:

I. Жаратылыстану және ауыл шаруашылығы ғылымдары:

Доскенова Б.Б. - жауапты хатшы, б.ғ.к., М. Қозыбаев атындағы СҚМУ (Қазақстан);

Шаяхметова А.С. - а/ш.ғ.к., доцент, М. Қозыбаев атындағы СҚМУ (Қазақстан);

Пашков С.В. - г.ғ.к., доцент, М. Қозыбаев атындағы СҚМУ (Қазақстан);

Поляков В.В. - х.ғ.к., профессор, М. Қозыбаев атындағы СҚМУ (Қазақстан);

Валеева Э.Р. - м.ғ.д., профессор, Қазан федералды университеті (Ресей);

Сурлева А.Р. - химия бойынша PhD докторы, доцент (Болгария);

Садоян Р.Р. - б.ғ.д., профессор, Х. Абовян атындағы Армян мемлекеттік педагогикалық университеті (Армения);

Левыкин С.В. - г.ғ.д., профессор, Дала институты РҰА УрА (Ресей);

Вендт Я. - география бойынша PhD докторы, профессор, Генуя университеті (Италия);

Ермиенко А.В. - б.ғ.д., доцент, Мәскеу мемлекеттік облыстық университеті (Ресей);

Варани Н. - г.ғ.д., профессор, Генуя университеті (Италия);

Шибяев С.В. - б.ғ.д., профессор, Калининград техникалық университеті (Ресей);

Кармело Д. - а/ш.ғ.д., профессор, Палермо университеті (Италия);

Палаускас А. - б.ғ.д., профессор, Ұлы Витаутас университеті (Каунас, Литва).

II. Әлеуметтік - гуманитарлық ғылымдар:

Ыбраева А.Ғ. - жауапты хатшы, т.ғ.д., профессор, М. Қозыбаев атындағы СҚМУ (Қазақстан);

Табакова З.П. - ф.ғ.д., профессор, М. Қозыбаев атындағы СҚМУ (Қазақстан);

Сорокин Ю.А. - т.ғ.д., профессор, Ф.М. Достоевский атындағы Омбы мемлекеттік университеті (Ресей);

Патласов О.Ю. - э.ғ.д., профессор, Омбы гуманитарлық академиясы (Ресей);

Мұсабаева Г.Н. - з.ғ.к., доцент, М. Қозыбаев атындағы СҚМУ (Қазақстан);

Тайшыбай З.С. - ф.ғ.к., профессор, М. Қозыбаев атындағы СҚМУ (Қазақстан);

Стоден Р. - PhD, профессор, Гавай университеті (АҚШ);

Какимова М.Е. - ф.ғ.к., доцент, М. Қозыбаев атындағы СҚМУ (Қазақстан);

Водяной О.Н. - т.ғ.к., Әлеуметтік трансформация институты (Украина);

Нефас С. - э.ғ.д., профессор, Миколаас Ромерис атындағы университеті (Вильнюс, Литва);

Лиман И.И. - т.ғ.д., профессор, Бердянск мемлекеттік педагогикалық университеті (Украина);

Фигус А. - саяс.ғ.д., профессор, Линк Кампус университеті (Италия);

Райлян В. - э.ғ.д., профессор, ректор, Imi-Nova Халықаралық менеджмент институты (Молдова);

Джосеранд С. - з.ғ.д., профессор, Нима университеті (Франция);

Редзепаджич С. - э.ғ.д., профессор, Ницца университеті (Франция);

Мамедзадзе И. - филос.ғ.д., профессор, Баку ғылым академиясы (Азербайджан).

III. Педагогикалық ғылымдар:

Добровольская Л.В. - жауапты хатшы, п.ғ.к., М. Қозыбаев атындағы СҚМУ (Қазақстан);

Крылова Л.А. - п.ғ.д., профессор, М. Қозыбаев атындағы СҚМУ (Қазақстан);

Иманов А.К. - п.ғ.к., доцент, М. Қозыбаев атындағы СҚМУ (Қазақстан);

Рогова А.В. - п.ғ.д., профессор, Забайкал мемлекеттік университеті (Ресей, Чита қ.);

Тастанбекова К. - PhD, қауымдастырылған профессор, Жапондық Цукуба университеті (Жапония);

Мурзалинова А.Ж. - п.ғ.д., профессор, «Өрлеу» БАҰО АҚ филиалы (Қазақстан);

Гвидо А. - п.ғ.д., профессор, Генуя университеті (Италия);

Стойнова Г. - п.ғ.д., профессор, «Киелі Климент Охридски» София университеті (Болгария).

IV. Техникалық ғылымдар:

Демьяненко А.В. - жауапты хатшы, т.ғ.к., М. Қозыбаев атындағы СҚМУ (Қазақстан);

Ивель В.П. - т.ғ.д., профессор, М. Қозыбаев атындағы СҚМУ (Қазақстан);

Косых А.В. - т.ғ.д., профессор, Омбы мемлекеттік техникалық университеті (Ресей);

Попов Андрей Юрьевич - т.ғ.д., профессор, Омбы мемлекеттік техникалық университеті (Ресей);

Машекос С.Ә. - т.ғ.д., профессор, Қ.И. Сәтбаев атындағы Қазақ Ұлттық техникалық университеті (Қазақстан);

Кошекков К.Т. - т.ғ.д., профессор, М. Қозыбаев атындағы СҚМУ (Қазақстан);
Савинкин В.В. - т.ғ.д., доцент, М. Қозыбаев атындағы СҚМУ (Қазақстан);
Кузнецова В.Н. - т.ғ.д., доцент, Сібір мемлекеттік автомобилді - жол академиясы (Ресей, Омбы қ.);
Джованни Б. - т.ғ.д., профессор, Оңтүстік Лацио университетінің ректоры (Кассино, Италия);
Грей Э. - т.ғ.д., Каледонск университеті (Глазго, Ұлыбритания).

Главный редактор:

Омирбаев С.М. - д.э.н., профессор, ректор, СҚГУ им. М. Козыбаева (Қазақстан).

Редакционная коллегия:

I. Естественные и сельскохозяйственные науки:

Доскенова Б.Б. - ответственный секретарь, к.б.н., СҚГУ им. М. Козыбаева (Қазақстан);
Шаяхметова А.С. - к.с/х.н., доцент, СҚГУ им. М. Козыбаева (Қазақстан);
Пашков С.В. - к.ғ.н., доцент, СҚГУ им. М. Козыбаева (Қазақстан);
Поляков В.В. - д.х.н., профессор, СҚГУ им. М. Козыбаева (Қазақстан);
Валеева Э.Р. - д.м.н., профессор, Казанский федеральный университет (Қазақстан);
Сурлева А.Р. - доктор PhD по химии, доцент (Болгария);
Садоян Р.Р. - д.б.н., профессор, Армянский государственный педагогический университет им. Х. Абовяна (Армения);
Левыкин С.В. - д.г.н., профессор, Институт степи УРО РАН (Россия);
Вендт Я. - доктор PhD по географии, профессор, Гданьский университет (Польша);
Ермиенко А.В. - к.б.н., доцент, Московский государственный областной университет (Россия);
Варани Н. - д.г.н., профессор, Университет Генуи (Италия);
Шиббаев С.В. - д.б.н., профессор, Калининградский технический университет (Россия);
Кармело Д. - д. с.-х.н., профессор Университета Палермо (Италия);
Палаускас А. - д.б.н., профессор, Университет Витаутаса Великого (Каунас, Литва).

II. Социально-гуманитарные науки:

Ибраева А.Г. - ответственный секретарь, д.и.н., профессор, СҚГУ им. М. Козыбаева (Қазақстан);
Табакова З.П. - д.ф.н., профессор, СҚГУ им. М. Козыбаева (Қазақстан);
Сорокин Ю.А. - д.и.н., профессор, Омский государственный университет им. Ф.М. Достоевского (Россия);
Патласов О.Ю. - д.э.н., профессор, Омская гуманитарная академия (Россия);
Мусабаева Г.Н. - к.ю.н., доцент, СҚГУ им. М. Козыбаева (Қазақстан);
Тайшыбай З.С. - к.ф.н., профессор, СҚГУ им. М. Козыбаева (Қазақстан);
Стодден Р. - PhD, профессор, Гавайский университет (США);
Какимова М.Е. - к.ф.н., доцент, СҚГУ им. М. Козыбаева (Қазақстан);
Водяной О.Н. - к.и.н., Институт социальной трансформации (Украина);
Нефас С. - д.социол.наук, профессор, университет имени Миколаас Ромерис (Вильнюс, Литва);
Лиман И.И. - д.и.н., профессор, Бердянский государственный педагогический университет (Украина);
Фигус А. - д.полит.н., профессор, Университет Линк Кампус (Италия);
Райлян В. - д.э.н., профессор, ректор, Международный институт менеджмента Imi-Nova (Молдова);
Джосеранд С. - д.ю.н., профессор, Университет Нима (Франция);
Редзепаджич С. - д.э.н., профессор, Университет Ниццы (Франция);
Мамедзаде И. - д.филос.н., профессор, Академия наук Баку (Азербайджан).

III. Педагогические науки:

Добровольская Л.В. - ответственный секретарь, к.п.н., СҚГУ им. М. Козыбаева (Қазақстан);
Крылова Л.А. - д.п.н., профессор, СҚГУ им. М. Козыбаева (Қазақстан);
Иманов А.К. - к.п.н., доцент, СҚГУ им. М. Козыбаева (Қазақстан);
Рогова А.В. - д.п.н., профессор, Забайкальский государственный университет (г. Чита, Россия);
Тастанбекова К. - PhD, ассоциированный профессор, Японский университет Цукуба (Япония);
Мурзалинова А.Ж. - д.п.н., профессор, филиал АО «НЦПК Орлеу»;
Гвидо А. - д.п.н., профессор, Университет Генуи (Италия);
Стоянова Г. - д.п.н., профессор, Софийский университет «Св. Климент Охридски» (Болгария).

IV. Технические науки:

Демьяненко А.В. - ответственный секретарь, к.т.н., СҚГУ им. М. Козыбаева (Қазақстан);
Ивель В.П. - д.т.н., профессор, СҚГУ им. М. Козыбаева (Қазақстан);
Косых А.В. - д.т.н., профессор, Омский государственный технический университет (Россия);
Попов А.Ю. - д.т.н., профессор, Омский государственный технический университет, (Россия);
Машеков С.А. - д.т.н., профессор, Казахский национальный технический университет им. К.И. Сатпаева (Алматы, Казахстан);
Кошекков К.Т. - д.т.н., профессор, СҚГУ им. М. Козыбаева (Қазақстан);
Савинкин В.В. - д.т.н., доцент, СҚГУ им. М. Козыбаева (Қазақстан);
Кузнецова В.Н. - д.т.н., доцент, Сибирская государственная автомобильно-дорожная академия (г. Омск, Россия);
Джованни Б. - д.т.н., профессор, ректор, Университет Южного Лацио (Кассино, Италия);
Грей Э. - д.т.н., Каледонский университет (Глазго, Великобритания).

Editor-in-Chief:

S.M. Omirbaev - Doctor of Economics, Professor, rector, M. Kozybaev NKSU (Kazakhstan).

Editorial Board:

I. Natural and agricultural sciences:

B.V. Doskenova - Executive Secretary, Candidate of Biological sciences, M. Kozybayev North Kazakhstan State University (Kazakhstan);
A.S. Shayakhmetova - Candidate of agricultural sciences, associate professor, M. Kozybayev North Kazakhstan State University (Kazakhstan);
S.V. Pashkov - Candidate of Geographical sciences, associate professor, M. Kozybayev North Kazakhstan State University (Kazakhstan);
V.V. Polyakov - Doctor of Chemistry, Professor, M. Kozybayev North Kazakhstan State University (Kazakhstan);
E.R. Valeeva - Doctor of medical sciences, Professor, Kazan Federal University (Kazakhstan);

- A.R. Surleva - PhD in Chemistry, Associate Professor (*Bulgaria*);
 R.R. Sadoyan - Doctor of Biological Sciences, Professor, H. Abovyan Armenian State Pedagogical University (*Armenia*);
 S.V. Levykin - Doctor of Geological Sciences, Professor, Stepe Institute of the UB RAS (*Russia*);
 J. Wendt - PhD in Geography, Professor, Gdansk University (*Poland*);
 A.V. Ermienko - Candidate of Biological Sciences, Moscow State Regional University (*Russia*);
 N.Varani - Doctor of Geographical sciences, Professor, University of Genoa (*Italy*);
 S.V. Shibaev - Doctor of Biological sciences, Professor, Kaliningrad Technical University (*Russia*);
 D. Carmelo - Doctor of agricultural sciences, Professor, University of Palermo (*Italy*);
 A. Palauskas - Doctor of Biological sciences, Professor, Vytautas Magnus University (*Kaunas, Lithuania*).
- II. Social and human sciences:**
 A.G. Ibraeva - executive secretary, Doctor of Historical sciences, Professor; M. Kozybayev North Kazakhstan State University (*Kazakhstan*);
 Z.P. Tabakova - Doctor of Philological sciences, Professor, M. Kozybayev North Kazakhstan State University (*Kazakhstan*);
 Yu.A. Sorokin - Doctor of Historical sciences, Professor, F.M. Dostoevsky Omsk State University (*Russia*);
 O.Yu. Patlasov - Doctor of Economic sciences, Professor, Omsk Academy of the Humanities (*Russia*);
 G.N. Musabaeva - Candidate of Juridical sciences, associate professor, M. Kozybayev North Kazakhstan State University (*Kazakhstan*);
 Z.S. Taishybai - Candidate of Philological sciences, Professor, M. Kozybayev North Kazakhstan State University (*Kazakhstan*);
 R. Stodden - PhD, Professor, University of Hawaii (*USA*);
 M.E. Kakimova - Candidate of Philological sciences, associate professor; M. Kozybayev North Kazakhstan State University (*Kazakhstan*);
 O.N. Vodyanoy - Candidate of Historical sciences, Institute of Social transformation (*Ukraine*);
 S. Nefas - Doctor of Sociological sciences, Professor, Mykolas Romeris University (*Vilnius, Lithuania*);
 I.I. Liman - Doctor of Historical sciences, Professor, Berdyansk State Pedagogical University (*Ukraine*);
 A. Figus - Doctor of Political Sciences, Professor, Link Campus University (*Italy*);
 V. Railean - Doctor of Economics, Professor, Rector, International Institute of Management Imi-Nova (*Moldova*);
 S. Jossierand - Doctor of law, professor, University of Nimes (*France*);
 S. Redzepagic, Doctor in economy, professor, University of Nice of French Riviera (*France*);
 I. Mamedzade - Doctor of Sciences, professor, Academy of Sciences of Baku (*Azerbaijan*).
- III. Pedagogical sciences:**
 L.V. Dobrovol'skaya - executive secretary, Candidate of Pedagogic Sciences, M. Kozybayev North Kazakhstan State University (*Kazakhstan*);
 L.A. Krylova - Doctor of Pedagogic Sciences, Professor, M. Kozybayev North Kazakhstan State University (*Kazakhstan*);
 A.K. Imanov - Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor, M. Kozybayev North Kazakhstan State University (*Kazakhstan*);
 A.V. Rogova - Doctor of Pedagogic Sciences, Professor, Transbaikal State University (*Chita, Russia*);
 K. Tasthanbekova - PhD, associate professor, Japan University of Tsukuba (*Japan*);
 A.Zh. Murzalinova - Doctor of Pedagogic Sciences, Professor, branch of JSC «NSDC Orleu» (*Kazakhstan*);
 A. Guido - Doctor of Pedagogic Sciences, Professor, University of Genova (*Italy*);
 G. Stoyanova - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Sofia University «St. Kliment Ohridsky» (*Bulgaria*).
- IV. Technical sciences:**
 A.V. Demyanenko - executive secretary, Candidate of engineering sciences, M. Kozybayev North Kazakhstan State University (*Kazakhstan*);
 V.P. Ivel - Doctor of engineering sciences, professor, M. Kozybayev North Kazakhstan State University (*Kazakhstan*);
 A.V. Kosykh - Doctor of engineering sciences, professor, Omsk State Technical University (*Russia*);
 A.Yu. Popov - Doctor of engineering sciences, professor, Omsk State Technical University (*Russia*);
 S.A. Mashekov - Doctor of engineering sciences, professor, K.N. Satpayev Kazakh National Technical University (*Almaty, Kazakhstan*);
 K.T. Koshekov - Doctor of engineering sciences, M. Kozybayev North Kazakhstan State University (*Kazakhstan*);
 V.V. Savinkin - Doctor of engineering sciences, associate professor, M. Kozybayev North Kazakhstan State University (*Kazakhstan*);
 V.N. Kuznetsova - Кузнецова Виктория Николаевна - Doctor of engineering sciences, associate professor, Siberian State Automobile and Highway University (*Omsk, Russia*);
 B. Giovanni - Doctor of engineering sciences, professor, rector, Southern Lazio University (*Cassino, Italy*);
 E. Gray - Doctor of engineering sciences, Caledonian University, (*Glasgow UK*).

**М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінің
Хабаршысы / Вестник Северо-Казакхстанского государственного университета
им. М. Козыбаева.**

Шығарылым № 2 (43). – Петропавл: М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, 2019. – 237 б. /
 Выпуск № 2 (43). – Петропавловск: СКГУ им. М. Козыбаева, 2019. – 237 с.

Журнал РҒНИ (eLIBRARY) деректер базасына енгізілген / Журнал включен в
 базуданных РИНЦ (eLIBRARY).

ISSN 2309-6977

© М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан
 мемлекеттік университеті 2019 ж., Петропавл қ.

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ЖӘНЕ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР / ЕСТЕСТВЕННЫЕ И СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ НАУКИ / NATURAL AND AGRICULTURAL SCIENCES

<i>Toktar M., Dazzi C, Lo Papa G., Kozybayeva F.E., Shayakhmetova A.S.</i> The primary processes of soil formation in technogenically disturbed terrains of Kokzhon phosphorite deposit.....	7
<i>Popova T.A., Petrova N.I.</i> Studying the biological efficacy of insecticides to protect the seedlings of rapeseed.....	22
<i>Савенкова И.В., Жуkenова М.Ж.</i> Ауыл шаруашылығы малдарын жаюдағы орман екпелерінің санитарлық жағдайы.....	27
<i>Сартин С.А., Андреева Л.С.</i> Разработка качественного методического обеспечения как основы для организации развивающего обучения в вузе.....	34
<i>Слепцова Н.А.</i> Оценка состояния почв и вод для орошения сельскохозяйственных угодий города Якутска.....	39
<i>Солодовник А.А., Сартин С.А., Жумабаева С.К., Гизитдинов Н.Э., Жанбырбаев Т.Т., Терёхин Н.С., Пустовалов А.В.</i> Изучение слоистости мезосферных серебристых облаков (МСО) по наблюдательным данным 2018 года.....	44

ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР / СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ / SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

<i>Ismagambetova L. Sh., Dr Anna Reid</i> Learning and teaching in higher education. Program of Newcastle University.....	49
<i>Aleshkina I., Zhunussova R.</i> A brief overview of methods and techniques of teaching foreign languages.....	53
<i>Bubnova N., Stepanenko V.</i> Psychological barrier of teaching foreign language.....	57
<i>Duisebekova Zh.M.</i> Communicative circle, matrix: the concept of terms (based on the works of V.I. Karasik).....	61
<i>Meirmanova A.M., Kudritskaya M.</i> The characteristics of the newspaper style.....	67
<i>Turarova A., Kudritckaya M.</i> The role of modern songs in teaching english vocabulary and grammar.....	73
<i>Ukanova A., Kudritckaya M.</i> Stylistic devices as means of enhancing the pragmatic effect of public speaking (on the materials of pre - election speeches of Donald Trump).....	78
<i>Абдильманова Д.Р.</i> Классификация навыков 21-го века, приемлемых для внедрения в учебный процесс в рамках обучения английскому языку.....	83
<i>Алексеев А.А.</i> Личное пространство и время человека в условиях цифровизации окружающего мира (на основе материала из рассказов английского писателя Дж.Г. Балларда).....	92
<i>Жақаева Г.К., Конырбаева Д.Т.</i> Салықтық жаңашылдықтар: 2018.....	98
<i>Ибраев С.И.</i> Рост национального самосознания в контексте статьи «Семь граней великой степи».....	104
<i>Ильясова Г.С.</i> Культурная память как один из факторов сохранения и трансляции культурного наследия.....	110

<i>Қожахметова Л.Т.</i> Цифрлық технологиялар дәуіріндегі қазақ баспасөзіндегі дағдарыс.....	118
<i>Қожахметова Л.Т.</i> Қазіргі ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың БАҚ дамуына әсері.....	126
<i>Пашикова Н.А.</i> Роль имен собственных в формировании лингвокультурной компетенции на занятиях английского языка.....	135
<i>Протасова О.В., Легостаева Л.В., Валимухаметова Э.Р.</i> Анализ основных показателей уровня жизни населения по регионам Казахстана.....	140
<i>Цвингер И.Г.</i> Национальная платежная система Казахстана: создание и перспективы развития.....	148

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР / ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ / PEDAGOGICAL SCIENCES

<i>Shuvalova D., Kossakowska K., Dobrovolskaya L.</i> Prevention of the involvement of participating youth in destructive psychological dependence.....	157
<i>Kuzmenko D.</i> Factors facilitating forming a stable interest to physical culture.....	161
<i>Muldinova E.S., Shitov A.A., Muldinov R.T.</i> Technical training methods of triple jump for girls.....	166
<i>Prolybnikova K.V., Dobrovolskaya L.V.</i> Using multimedia technologies in music lessons.....	171
<i>Шлак И.Б., Сотниченко Е.А., Игнатенко С.А.</i> Application of fitness yoga on classes for physical culture in the north kazakhstan state university. M. Kozybaeva.....	177
<i>Бегман О., Бондаренко Н.</i> Критерии и показатели результативности коммуникативной компетентности студентов вуза.....	183
<i>Гоненко С.В., Шитов А.А., Шитов А.С.</i> Психологиялық дайындық оқу - жаттығу жүзу процесінің ажырамас бөлігі ретінде.....	191
<i>Зернов Д.Ю., Семенов С.П., Жежеря Р.В.</i> Учебно-тренировочный процесс подготовки спортсменов - кёрлингистов команды «Север».....	195
<i>Колмаков С.В., Колмакова Е.А., Линник М.А., Шитов А.А.</i> Плавательная подготовленность студентов педагогического факультета СКГУ им. М. Козыбаева.....	203
<i>Мурзалинова А.Ж., Павловская Н.Г.</i> Особенности профессионального саморазвития и самореализации педагогов на современном этапе развития казахстанского образования.....	209
<i>Скворцова Е.П., Ботяев С.В.</i> Полиатлон как направление в развитии профессиональных компетенций студентов бакалавров специальности физическая культура и спорт.....	214

ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР / ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ / TECHNICAL SCIENCES

<i>Shtro S.A., Shtro O.G.</i> Information and communication technologies as an important aid in training foreign languages.....	219
<i>Sartin S.A., Markova A.G., Khasenova A.</i> Implementation of methods for mapping areas of flooding with the melting waters of the esil river.....	225
<i>Sartin A.S., Mustafina S.T., Alekseeva A.A., Nurakay G.K., Cherkasova A.V.</i> Studying the action of different factors on the electrical conductivity of water.....	230
Инструкция для авторов.....	236

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ЖӘНЕ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР /
ЕСТЕСТВЕННЫЕ И СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ НАУКИ /
NATURAL AND AGRICULTURAL SCIENCES

UDC 631.5
SCSTI 68.29.01

THE PRIMARY PROCESSES OF SOIL FORMATION
IN TECHNOGENICALLY DISTURBED TERRAINS OF KOKZHON
PHOSPHORITE DEPOSIT

M. Toktar¹, G.Lo Papa¹, A.S. Shayakhmetova¹

¹NKSU named after M. Kozymbaev, Petropavlovsk, Kazakhstan

C. Dazzi²

²University di Palermo, Italy

F.E. Kozymbayeva³

³Kazakh Research Institute of Soil Science and Agrochemistry U. Uspanov,
Almaty, Kazakhstan

ПЕРВИЧНЫЕ ПРОЦЕССЫ ПОЧВООБРАЗОВАНИЯ
В ТЕХНОГЕННО – НАРУШЕННЫХ ЛАНДШАФТАХ ФОСФОРИТОВОГО
МЕСТОРОЖДЕНИЯ КОКДЖОН

Тоқтар М.¹, Ло Папа Г.¹, Шаяхметова А.С.¹

¹СКГУ имени М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

Даззи С.²

²Университет Палермо, Италия

Козыбаева Ф.Е.³

³Казахский научно – исследовательский институт почвоведения
и агрохимии имени У.У. Успанова, Алматы, Казахстан

КӨКЖОН ФОСФОРИТ КЕН ОРЫНДАРЫНЫҢ ТЕХНОГЕНДІ БҮЛІНГЕН
ЛАНДШАФТАРЫНДАҒЫ АЛҒАШҚЫ ТОПЫРАҚТҮЗІЛУ ҮРДІСТЕРІ

М. Тоқтар¹, Г. Ло Папа¹, А.С. Шаяхметова¹

¹М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан

С. Даззи²

²Палермо университеті, Италия

Ф.Е. Козыбаева³

³Ө.О. Успанова атындағы Қазақ топырақтану және агрохимия ғылыми – зерттеу
институты, Алматы, Қазақстан

Abstract

Research works on primary processes were conducted on soil dumps of phosphorite deposit Kokzhon. Vast areas of disturbed land, devoid of vegetation are the main area of carbon emissions, leading to increasing global changes in the biosphere. Studying of the process of soil formation on natural areas overgrown fields in Kokzhon dumps showed that the bulk of the territory of the dump is occupied by initial embryosoils. So, on the deposit dumps restoration of vegetation and soil surface stopped at the first stage. This is primarily due to the arid conditions of this area, in the second – unfavorable soil – forming properties of the substrate (high density and rocky character). Restoration of properties of initial biological soils showed that natural growth of plants on

dumps is difficult and is represented by poor species composition. Micromезофауна is represented by collembola from the kind *Isotoma*, *Onychiurus*, *Hypogastrura* and hard ticks (*Oribatea*) kind *Zygoribatula* in small quantities and samples. On the site were found the representatives of macrofauna such as bugs – soldiers – (*Hemiptera*), they are found often in large clusters. Among filamentous fungi the predominant species are – *Penicillius*, *Aspergillius*. The highest quantity of bacteria, actinomycetes and filamentous fungi were observed in the layer of 0 – 5 cm, in depth (5 – 10 cm), their number decreased regularly.

Key words: initial embryosoils, dump, phosphorite deposits, soil – forming substrate, micromезофауна, bacteria, actinomycetes.

Аннотация

Исследования по изучению первичных процессов почвообразования проводились на отвалах фосфоритового месторождения Кокджон. Огромные территории нарушенных земель, лишённые растительного покрова, являются основной зоной выброса углерода в атмосферу, что приводит к увеличению глобальных изменений в биосфере. Изучение процесса почвообразования на естественно зарастающих участках отвалов месторождений Кокджон показали, что основную часть территории отвала занимают инициальные эмбриоземы. Так, на отвалах месторождения восстановление растительности и почвенного покрова остановилось на первой стадии. Это обусловлено в первую очередь засушливыми условиями данной территории, во вторую очередь неблагоприятными свойствами почвообразующего субстрата (высокая плотность и каменистость). Восстановление биологических свойств инициальных почв показала, что естественное освоение отвалов растениями затруднено и представлено бедным видовым составом. Микромезофауна представлена коллемболами из родов *Isotoma*, *Onychiurus*, *Hypogastrura* и панцирными клещами (*Oribatea*) род *Zygoribatula* в малых количествах и экземплярах. На участке из представителей мезофауны встречаются клопы – солдатики – (*Hemiptera*), они собираются часто большими скоплениями. Среди мицелиальных грибов преобладали виды – *Penicillius*, *Aspergillius*. Наиболее высокие значения численности бактерий, актиномицетов и мицелиальных грибов отмечены в слое 0 – 5 см, с глубиной (5 – 10 см) их количество закономерно снижается.

Ключевые слова: инициальные эмбриоземы, отвал, фосфоритовое месторождение, почвообразующий субстрат, микромезофауна, бактерии, актиномицеты.

Аңдатпа

Көкжон фосфорит кен орындарының техногенді үйінділерінде алғашқы топырақ түзілу үрдістері бойынша зерттеу жұмыстары жүргізілді. Өсімдік жамылғысынан айырылған техногенді бүлінген жерлердің үлкен аудандары атмосфераға көміртегі шығарындыларының негізгі аймағы болып табылады. Бұл үрдістер биосферадағы жаһандық өзгерістердің өсуіне алып келдеді. Көкжон кен орындарының табиғи жолмен өскен өсімдіктердің түрлері мен топырақтүзілу үрдісіндегі рөлін зерттеу барысында үйінді аумағының негізгі бөлігінде бастапқы эмбриоземдардың өсіп жатқаны байқалады. Кен орындарының үйінділерінде өсімдік жамылғысының қалпына келуі табиғи жолмен қалыптасуда және топырақ түзілу үрдістері алғашқы кезеңде. Бұл біріншіден облыстың құрғақ климаттық жағдайына, екіншіден, топырақ қалыптастыратын субстраттардың (жоғары тығыздығы мен тастығы) қолайсыз қасиеттеріне байланысты. Үйіндідегі бастапқы топырақтүзілу кезеңіндегі топырақтың биологиялық белсенділігі өте төмен деңгейде, сондай – ақ үйінділерді өсімдіктердің табиғи жолмен қалпына келуі арқылы игеру үлкен қиындықтар тудырады. Алынған үлгілерде микромезофауналар аз мөлшерде кездеседі. Олар, *Isotoma*, *Onychiurus*, *Hypogastrura* және сауытты кенелер (*Oribatea*). Мезофаунаның өкілдерінің туысынан *Hemiptera* анықталынды. Олар жиі және ірі кластерлерде жиналады. Мицелиальдық саңырауқұлақтар арасында – *Penicillius*, *Aspergillius* түрлері басым болды. Бактерия, актиномицет және жіп тәрізді саңырауқұлақтар санының ең үлкен мәндері 0 – 5 см тереңдікте (5 – 10 см) кездеседі, олардың саны табиғи түрде төменгі қабаттарға қарай азайғаны байқалады.

Түйінді сөздер: Бастапқы эмбриоземдер, үйінді, фосфорит кен орны, топырақ құраушы субстраттар, микромезофауна, бактериялар, актиномицеттер.

Introduction

Ever since the Industrial Revolution beginning in the mid – 18th century, the global socio – economic development has depended heavily on mining industry for provision of

mineral resources. Mining activities impose various degrees of impacts on ecosystems and landscape connectivity through land clearance and transport, and by generating a vast amount of mine wastes on top of existing vegetation. This is causing a series of environmental and ecological consequences and health problems [1 – 2].

Various smelting activities are of major concern for metallic pollution in former industrial regions. Metal smelting technology, especially the primitive variety used in the past, has resulted in large quantities of wastes which were deposited in post – industrial areas as dumps. Because matter from such dumps consists primarily of artificial slag, these wastes are the most dangerous and toxic for local environments [3 – 4]. This is a large and still unresolved environmental problem in many industrial regions in the world, especially in countries with developing industry [5]. Such severe habitat conditions could lead to the emergence of ecosystems that function under stress conditions with new competitive systems between pioneer organisms that generate a specific species composition [6].

The study of soil formation processes in technogenesis is a theoretical basis for reclamation of disturbed lands and return them to the secondary use of the national establishment (economy), as well as the overall restoration of disturbed landscapes. Consequently, the study aimed at studying the processes of soil formation – (1) natural vegetation species, (2) young soils chemical, physical properties, (3) soil biological properties of the technogenesis are relevant in the Kokdzhon phosphate mining of the Zhambyl region (a semi – desert mining area of Kazakhstan).

Study area

A characteristic feature of dumps in "Kokdzhon" deposit is their multi – level feature. Upper part of the site is mainly sloping or has a slight sloping, the middle part has a slope or shelf with angle of $3 - 4^{\circ}$, the lower part has a slope of 7° [7].

«Kokzhon» – is phosphorite deposit of sedimentary origin belonging to the Proterozoic age, lower Paleozoic, and Quaternary system. The productive horizon is structured by carbonate phosphorite. The entire thickness of the bedrock is covered by Quaternary sediments, the Lower Paleozoic rocks are deformed into folds of northwestern stretch. Incidence of rocks north – east at an angle of $26 - 60^{\circ}$, the angle of incidence is reduced in a northwesterly direction. Start of development of the field «Kokzhon» – is 1991. Rock dump 5 of site «Kistas unit 1» is operating, but on the remaining dumps the works are temporarily suspended at various times from 1992 – 1997. Method of development is open. The length of the unit 1 – 3.5 km; Unit 2 – 2.3 km. Rock 5 – area of 45 hectares, rock dump 3 – area of 27 ha, rock dump 6a – area of 22 hectares, rock dump 6 – area of 16 hectares. Total area covered by dumps is 110 hectares. Minerals – dolomites, dolomite limestone, phosphate – siliceous shale, silicon. Non – metallic minerals – dolomite, chalcedony, quartz, feldspar, calcite [8 – 9].

The severity of environmental problems is largely attributed to the fact that so far in the production sphere, the processes of natural resource management have not been an independent element in control system. Sometimes production tasks were addressed without taking into account its impact on the environment, which resulted in some imbalance in nature. The studies were conducted on the dump 2 of unit 1 in «Kokdzhon» field. By the degree of overgrowth and terrain, at each outlined dump site, sections were allocated for study of the initial soil formation processes .

Soils and soil – forming rocks

The territory of the region has a diverse soil surface. Takyr soil and takyrs are common in the lower reaches of the Chu and Talas rivers, as well as in desert depressions. Deserts are

characterized by gray – brown soils, loose sand and sand gray soils, the foothills – by gray soils. Terrain diversity and climatic features of the territory determine the species composition and distribution of flora and fauna. The soils in the north and northeast of deposit – are gray – chestnut and gray – xeromorphic, gray – chestnut underdeveloped on crash stone eluvium and eluvial – deluvial solid rock. In the east – northern xeromorphic ordinary gray soils. The soils on the south side – are mountain gray soils ordinary. According to the particle size distribution these soils are medium loamy.

The southern part of Karatau foothill plain is composed of rocks of carboniferous age composed mainly by conglomerates, lime – gypsum – bearing rocks underlain by red arkose sandstones and limestones with interbedded shale and sandstones. These rocks are covered with a low capacity layer of 0.5 – 1 m eluvial – deluvial, loamy crashed stone quaternary structures.

The eastern part of the plain is formed by alluvial – proluvial and deluvial deposits and loess loam. The base of the thick is gravel, which goes up to the surface in modern cones of mountain rivers. Coating formation of loess deposits increases in capacity as the distance from the mountains.

Materials and Methods

At different aged naturally overgrown areas the researches were conducted on soil formation processes, their speed and direction. Different aged waste sites are distinguished by natural overgrowing phytocenoses. Researches on soil formation processes include expedition – field method, experimental and laboratory analyzes, as well as comparison method.

Capacity of «young soils» is characterized by their «dwarfism» in comparison with the full – profile soils, soil ground samples were selected on soil horizons, sampling for determining physical, mechanical, and chemical properties of soil.

In selected samples by outlined and described genetic horizons the following was determined:

Most of soil analyses were carried out following Russian Handbook on Chemical Analysis of Soils [10]. Soil particle distribution was analyzed according to Kachinsky [11]; total carbonates was determined by gas – volumetric method [12]; total potassium was determined according to Michigan [13] ; soil moisture and soil density was determined using the methods [14]. Soil samples to test microfauna were taken by Gilyarov M.S. standard procedure [15]. As for the layers 0 – 5 cm and 5 – 10 cm. At each site 2 or 4 soil samples (2 – 4 repeats) have been taken. Extraction of representatives of microfauna was done in field conditions in Tulgren termoelektor. Determination of microarthropoda was carried out according to USSR determination of Fauna (springtails – Collembola) and determinants mites inhabiting in soil (Sarcoptiformes/Trombidiformes). Taxonomic groups were identified before birth. The number of animals is given per 1 m².

Microorganisms were determined on nutrient media: Meat – peptone agar 2 %; Starch – ammonia agar (2 %); Czapek medium for fungi (2 % agar) [16].

Results and Discussion

Soil – geobotanical research of dumps territories. The conducted research showed a significant diversity of plant species in the disturbed areas. Projective cover of dumps in 25 years did not exceed 5 %, soil formation processes are undeveloped, therefore dominate physical weathering processes that occur through destruction of coarse material. Fine particles formed in the process of destruction of rocks, mainly sand fraction, cannot stay on the dump surface, as in this territory windy weather is frequent. From tops of dumps small particles are easily blown away to the surrounding landscapes. Therefore, there is no accumulation of fine

earth on mainland dumps. Sparse vegetation, poor species composition of plant communities and specifics of dumps had a direct impact on natural inhabitation and development of disturbed terrains. Thus, according to herbarium material plants from natural overgrown dump sites were identified (Table 1). The definition of plants showed poor phytocenoses composition inhabiting dumps from surrounding undisturbed terrains. Plants are represented by 10 kinds with small quantity of species. This has reflected in plant bio – productivity in overgrown dump sites.

Table 1 Plants from Kokdzhon dump (natural growth)

Plant species	Families	(Latin name)
Rabbit Barley	<i>Cereals Poaceae</i>	<i>Hordeumleporinum</i> Link.
Fire silky		<i>Bromussericeus</i> Drob.
Fire roofing.		<i>Bromus tectorum</i> L
Feather grass Gogenakker		<i>Stipa hohenacheriana</i> Trin. et Rupr.
Coniferous medium	<i>Coniferous– Ephedraceae</i>	<i>Families Ephedra intermedia</i> Schrenk
Kurchavka princky	<i>Families Buckwheat PolygonaceaeJuss</i>	<i>Atraphaxispungens</i> (M. B.) Jaub. et Spach.
Cow Turkestani	<i>Burrow– Scrophulariaceae</i>	<i>Verbascumturkestanicum</i> Franch.
Toadflax		<i>Linariapopovii</i> Kuprian.
Clove prickle leaf	<i>Clove–Caryophyllaceae</i>	<i>Dianthus acicularis</i> Fisch. exLedeb.
Smolevka bushy		<i>Silenefruticulosa</i> (Pall.) Schischk
Hondrilla shortnose	<i>Aster Asteraceae</i>	<i>Chondrillabrevirostris</i> Fisch. exMey.
Kozlets downward		<i>Scorzonerapubescens</i> DC.
Sagebrush Semirechie		<i>Artemisia heptapotamica</i> Poljak.
Heteroderis white head		<i>Heteroderisleucocephala</i> (Bunge) Leonova
Cat Ukraine	<i>Labiatae</i>	<i>Nepetaucrainica</i> L.
Heterokariy hard	<i>Boraginaceae</i>	<i>Heterocaryumrigidum</i> DC.
Woofruff bristly	<i>Rubiaceae</i>	<i>Asperulasetosa</i> Jaub. Spach
Schrenkia wrapped	<i>– Apiaceae</i>	<i>Schrenkiainvolucrata</i> Regel. etSchmalh
Fenugreek primrose	<i>Fabaceae</i>	<i>Trigonellageminiflora</i> Bunge
Oxytrope Kapu		<i>Oxytropis capusii</i> Franch.
Astragal Semenov		<i>Astragalussemenovii</i> Bunge
Sainfoin Khorassansky		<i>Onobrychischorassanica</i> Bunge

The bioproductivity of the surface biomass of herbaceous plants was accounted by method of mowing fields (1x1 m²) in a 4 – fold repetition. The root system was selected by monolith method (25x25m²) in a 4 – fold repetition followed by washing through a screen D1 mm [17]. On the dump 2, P – 2 and P 3 underground mass exceeds soil surface organs mass this ratio of soil surface and underground plant organs are more adverse are living conditions, the plants develop relatively stronger underground organs.

Determining of surface and underground phytocenoses productivity showed that main root mass of young soils is concentrated in layer in depth of 0 – 10 cm [18]. Statistical analysis revealed a significant diversity of above ground and under – ground vegetation that characterizes uneven feature of (mosaic feature) of plant cover.

By the degree of natural overgrowing of technogenically disturbed lands, the outlined sections vividly illustrate the results of biological productivity of plants involved in natural

development of disturbed ecosystems and primarily reflect initial process of soil formation and role of vegetation in the development of technologically – disturbed lands.

In 2014 the researches also showed that on the surface of dump (without remediation), projected plant cover has not changed. Therefore, soil formation processes are at a very early stage of development. Only 3 % of the dump territory can be assumed that initial stage of soil formation has transferred into organic – accumulative, although process of accumulation of coarse organic matter (litter) in these conditions is difficult, due to inability to secure the litter on the dump surface, as well as sufficiently high biotic biological activity, which almost completely recycles the remaining plant remnants.

As field survey of disturbed soils showed, soil – forming processes are developed more intensively in the habitats which have conditions for fixing crop residues and fine earth. It is basically between moldboard ridges and cusps, where small amounts of fine earth and water are accumulated. In these places fine earth carried by wind are accumulated. These conditions are formed in micro – depressions and in the windy parts of the mounds on the dump surface.

Therefore, making protective embankments along the perimeter of the dump will help to reduce the intensity of wind on the dump surface, thereby creating favorable micro – climatic conditions for plant growth.

In open areas with heavy wind conditions, soil formation processes do not occur. First of all, this is due to the lack of fine earth, and secondly, with water stress (top layer dries out much), and thirdly, on such a surface it is very difficult for plant seeds to grow. Therefore, natural overgrowing of such dumps is very slow. During remediation it is necessary to create conditions enhancing regulation of wind conditions, as in such areas, along with water regime it can act as a limiting factor in plant development and consequently soil formation.

To control wind and water regime we can offer to form ridge mesorelief at mountain technical stage of remediation. Ridges should be placed across the prevailing winds. This will contribute to further accumulation of moisture, both in summer and in winter.

Soil – cartographic studies conducted by Russian scientists in technogenic terrains in Kuzbass implemented on theoretical basis of profile – genetic soil classification of technogenic terrains identified a number of important soil formation features [19 – 21]. First, soil surface of technogenic terrains of Kuzbass is represented mainly by four types of embryo – soils: initial, organic – accumulative, turf and humus – accumulative. In second, they represent a common evolution chain that allows to differentiate soil formation into four stages, of which each stage is syngenetic to biocenosis succession phase. Third, soil formation rate in certain technogenic habitat, depending on rock quality and location in surface topography can be evaluated by the type of embryosoil, which has formed for a certain period of time. On the territory of Russian Siberia natural and climatic conditions are favorable for plant growth on dumps. Abundant rainfall, rich trees and vegetation cover around the damaged terrains contribute to the inoculation of disturbed areas and therefore soil formation processes are more intensive. In the context of Kazakhstani desert and semi – desert soil formation processes take place in conditions of insufficient moisture, scarce vegetation, but abundant soil fauna populations. Living organisms in desert hide in soil and find conditions for life. For example, a number of insects, their holes and larva were found in mountainous zonal gray soils section. Generally gray soils are biogenic (Figure 3).

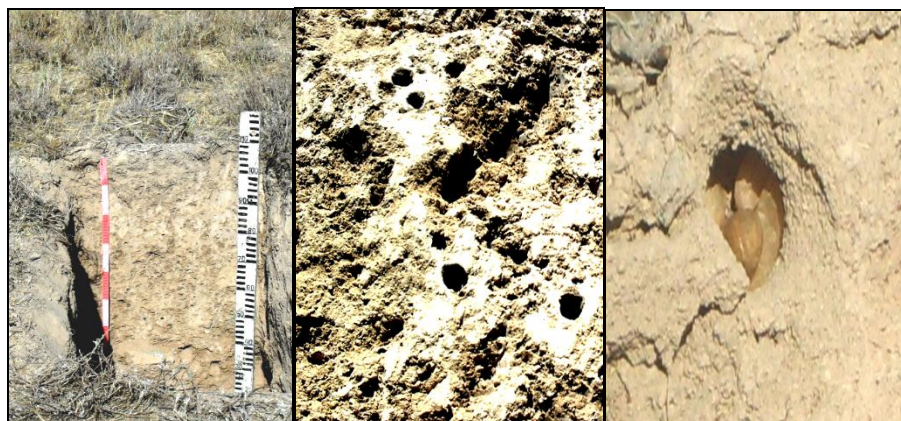

Figure 1 Section 1, zonal mountainous gray soil

The technogenically disturbed terrains have more stringent conditions than in the desert or semi – desert. Thus, in the dumps built of loam rocks which are coarsely fragmented and mixed with rocky gravel, located at different heights, blown by strong winds, devoid of vegetation, with insufficient rainfall, soil formation process is slowed down and the rate of formation of zonal soils is impossible. Research has shown that in general, in conditions of technogenic dumps in phosphorite deposit Kokdzhon, soil formation the process is at the initial (embryo – soil) stage [22]. Morphogenetic description of «young soils» vividly illustrates the soil formation rate (Table 2). These are miniature profile and indistinct color horizons and their shortening and scarcity of spread of plant root systems, rocky, dry and dense profile (Figure 2 a, b, c, d).

In the peripheral part of the dump the planning was not carried out. Relief is macroporous. In the lower parts, in mezo depressions with accumulation of fine earth, organo – accumulative embryosoils are formed with mild or even complete absence of organic horizons A_0 . There is no vegetation in high parts of the mounds. Here soil formation processes are at initial stage, so main area is occupied by initial embryo soils.

Table 2 Morphological description

Close to the dumps 6A on the plain we made a section 1 on zonal soil. The vegetation is mostly wormwood – cereal. The projected coverage 78 – 80 %. Ephemera have burn out. All profile boils. (43°32'45.94'' N; 69°32'22.64'' E).	
Depth, cm	Description
0–12	Dark gray, loose, laced with root system, mostly fine roots, dry, loose, granular and dusty, lots of caprolites of earthworms, medium loamy, all laced with caprolites of worms. Transition is expressed vividly on structure and color.
12–25	Grey with brownish color, dense, fresh, lumpy – granular – dusty, have plant roots, fewer fine roots, taproots occur. Many nests of insects, worms coprolites, fine pores, transition is expressed vividly on structure.
25–46	Gray – brown, loose, fresh, fine – lumpy – dusty, medium loam, there are roots, taproots penetrate, rare fine roots are found, a lot of insect nests, caprolites, on top of lumps there are powder lumps. Transition is expressed vividly on structure and color.

46–90	Gray – brown, fresh, nutty – lumpy – dusty, lots of tap root, root hairs are found, sometimes more compact, sometimes loose, there are insect nests white carbonate veins, plaque, fine pores. Transition differs on color and structure.
90–120	Light – gray with brownish color, plate – lumpy – nutty, fresh, fine pores, heavy loam, decomposed remains of roots, root hairs, carbonate veins found.
Section 2 was done in place where grows safflower and herbs. Safflower grows in hills. The surface is broken – stony, there are many large stones. All profile boils. (43 ° 33'.193. " N; 69 ° 32'013 " E).	
0–2	Turf layer, dry loose, rocky – broken stony – gruss, consists of fine root hairs.
2–7	Dark gray, loose, dry, compact, stony – broke stony – gruss, granular – dusty, vivid transition.
7–17	Brown, slightly compacted, scaly – dusty, dry loam, stony – broke stony – gruss. Beginning with 15 cm there are carbonate powder, lots of root hairs. Transition is clear on color and structure.
17–30	Pale yellow, with brownish tinge, dense, fresh, broke stone interlayers, gravel and stones. Permitted with fine roots and root hairs. Between broken stone, wood and stones there are loam interlayers, granular – dusty.
Section 3 is located where grows wormwood, cereals, tausagyz, ephedra. On the surface of dump grows moss. All profile boils. (43°33'.218.'' N; 69°32'042'' E).	
0–2	Dark, sod felt, loose, dry.
2–7	Dark gray, loose, dry, loam, silty – powdery, stony – debris – gruss, laced with root hairs, transition is clear on structure and color.
7–17	Brown, tight, fresh, stony – broke stony – grass, fine – nutty – granular – dusty, sometimes loose due to loams that fill the spaces between stones of overburden rocks, there are root hairs, transition is clear on structure and color
17–32	Brownish – gray, to the bottom there are dark spots due to the dark rocks, fresh, very heavy, rocky – broken stony – woody, there are carbonate veins, grainula, occasional root hairs.
Section 4 was done on the lower tier of section № 2. The plot is slightly overgrown. Basically there are feather grass, sagebrush. On the surface, a lot of litter of feather and sagebrush. All profile boils. (43°33'.383.'' N; 69°31'809'' E).	
0–3	Felt of plant residues, all permeated with roots, sod layer.
3–13	Grey with pale brown color, dry, lumpy – granular – powdery, permeated with roots, stony – debris – woody, on root hairs there are carbonates in the form of granule, veins, and mycelium. Sharp transition on structure and color.
13–27	Brownish – gray, fresh, not dense – loosely crumpled – powdery, root hairs, sometimes occur roots. Carbonate neoplasms in form of grains, powders, mycelium, fine pores, crystals of gypsum shine on the sun, transition clear on structure and color.
27–31	Pale brown, fresh, dense, composed of layers of crushed stone, gruss and stones, not dense – lumpy – granular – powdery, coarse sandy, loam mixed with gravel and gruss, on the profile there are root hairs, carbonates in form of granule, streaks and plaque.

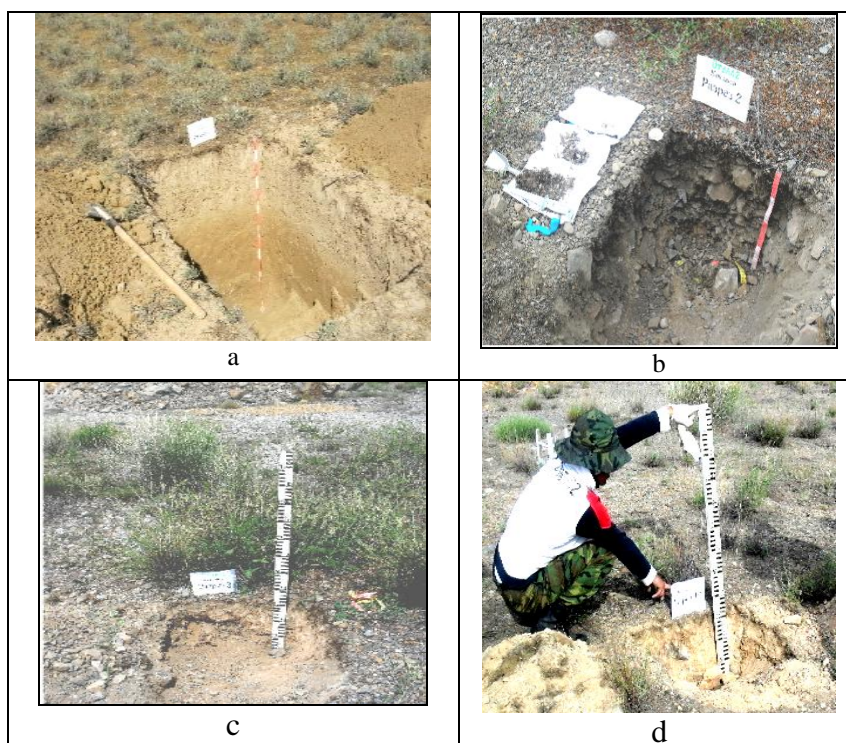

Figure 2 Soil profiles a: P – 1; b: P – 2; c: P – 3; d: P – 4

Research on moisture have shown insignificant and low content of field moisture in the top of the profile, both in zonal and «young soils» of the dump (Table 3).

Table 3 Moisture and volume weight of dumps and zonal soils

Soil profiles	The depth of the sample, cm	field moisture, %	volumetric weight, g/ cm ³
1	0–12	4,94	1,39
	12–45	7,95	1,45
	25–46	9,28	1,5
	46–90	11,2	1,51
	90–120	5,77	1,56
2	0–7	2,94	–
	7–17	6,95	–
	17–30	6,50	–
3	0–7	3,18	–
	7–17	4,87	–
	17–32	8,64	–
4	0–13	4,43	–
	13–27	9,20	–
	27–31	12,4	–

Moisture content in a dump is a fluctuating parameter which is influenced by the time of sampling, height of dump, stone content, amount of organic carbon, and the texture and thickness of litter layers on the dump surface [23].

Rocks forming the dumps, on technogenic stage are exposed to the most drastic changes during explosive works and under the influence of vehicles – mining excavators and heavy vehicles. As a result of physical destruction of debris, hydration of mineral particles or dissolution of cementing material, the process of disintegration develop, which intensity depends essentially on the amount of cement, its composition and packaging of clastic material. Rocks with argillaceous cement break quickly, slowly – with carbonate [24].

Table 4 Particle size analysis and chemical data of the dumps and zonal soils

Pedon	Depth cm	Humus %	N		P ₂ O ₅		pH		K ₂ O		Texture	Clay	CaCO ₃ %
			total (%)	hydrolyzable (mg kg ⁻¹)	total (%)	Mov. (mg kg ⁻¹)	H ₂ O	CaCl ₂	total (%)	Mov. (mg kg ⁻¹)			
1-1	0-12	1.28	0.08	39.2	0.044	16	8.20	8.0	2.11	590	Silt loam	12.2	6.20
	12-25	0.71	0.06	36.4	0.108	6	8.23	8.1	1.89	380	Silt loam	13	6.39
	25-46	0.51	0.04	33.6	0.108	6	8.25	8.14	1.78	300	Silt loam	12.6	7.48
	46-90	0.49	0.04	30.8	0.092	4	7.95	7.80	1.73	100	Silt loam	15	9.58
	90-120	–	0.03	22.4	0.072	3	7.79	7.61	1.89	80	Silt loam	13.9	7.73
1-2	0-7	0.71	0.04	33.6	0.204	10	7.58	7.23	1.83	200	Loam	15.6	8.57
	7-17	0.17	0.03	28.0	0.172	3	8.20	8.12	1.44	80	Silt loam	16.7	12.7
	17-30	–	0.03	28.0	0.204	3	8.50	8.27	1.38	80	loam	12.2	7.54
1-3	0-7	0.86	0.07	22.4	0.324	25	8.56	8.32	1.61	210	loam	13	7.10
	7-17	0.10	0.02	16.8	6.16	–	8.46	8.22	1.44	90	loam	16.8	9.84
	17-32	–	0.02	14.0	0.380	2	8.28	8.1	1.25	70	Clay loam	14.7	8.31
1-4	0-13	0.88	0.06	30.8	0.288	20	8.13	8.0	1.44	200	Silt loam	18.5	12.2
	13-27	0.27	0.03	19.6	0.060	3	7.55	7.25	1.35	60	Silt loam	20.9	6.68
	27-31	–	0.03	–	0.084	3	7.58	7.36	1.25	50	Silt loam	17.9	11.8

Of clay minerals and humus; in lessivage and other processes, sludge or its breakdown products is transferred from upper to lower horizons. On granulometric composition of soils and especially on content of silt fraction it is possible to judge on the dynamics and characteristics of soil – formation process. In the investigated areas the increase of finer fractions is observed, which may accumulate as a result of water erosion and weathering of surface overburden rocks.

The development of young soils of regenerating ecosystem through time, is accompanied by changes of mineral part of soils, which are diagnosed by substance and total chemical composition pH, physical clay content and silt in fine earth of soil grounds. According to some researchers, the study of particle size distribution and soil microaggregate

composition occupy a large share in the overall picture of soil formation process in conditions of technogenesis because almost all physical and mechanical soil properties depend on mechanical composition. Over time, chemical disintegration begins influencing on abiotic processes of rock differentiation and biochemical weathering action occurs when vegetation appears [25]. Particle size distribution of emerging young soil testifies the initial signs of soil formation process. Thus, the movement of silty – clay fractions in the profile and their accumulation in the lower horizon is observed. By particle size distribution soils of the research object are loamy soils (Table 4).

Humus formation in young soils during first years has accumulative character. In this regard, it is considered that humus, which is formed during the initial stages of pedogenesis, is not humus, but is an intermediate product of organic matter transformation, so it should be called «organic matter», and acids which are prior to formation of humic and fulvic acids, should be called «pre – humus» [26].

Particularly important components that determine soil formation process in conditions of dumps are degradation of humic substances, humus formation, humus accumulation and humification. It was found that humus formation in young soils of technogenic ecosystems occurs on mechanisms, in many ways similar to those in zonal soils [27 – 28]. The basis of this statement is the concept that accumulation of humus and stabilization of its fractional composition occur at close biochemical linkage between technogenic terrains and adjacent zonal ecosystems [29 – 30].

Results of initial soil samples from dump of deposit «Kokdzhon» showed that by humus content and rock dumps soil formation process is very weak. It should be noted that there is very bright connection of humus with distribution of vegetation in conditions of self overgrowing. Results on humus content indicate that soil formation processes affect the upper soil layers of the dump. Since in the lower horizons humus content ranges from 0.2 to 0.5 %, which corresponds to overburden rock dumps (Table 3). The content and distribution of carbon dioxide in soil profile provides quantitative characteristics of carbonate features of soil, as dumps are made of carbonate rocks, mainly of dolomite.

By qualitative and quantitative composition of pedobionts in remediation of dumps we can say about restoration of biological soil and environmental functions on dumps of phosphorite deposit Kokdzhon.

Studying the role of microbiocenoses on experimental plot

Having got to the day surface, overburden rocks are exposed to weathering, and inhabited by various organisms (microorganisms, plants, animals), and their combined effect results in changing of agro – ecological properties of the upper layer of dumps. The success of remediation works at the dumps depends on composition of overburden rocks and extent of their suitability for biological development and possibility of creating soil layer [31].

Income of organic matter into the ecosystem and its transformation determine many characteristics of soil formation, including for emerging soils and restoration of their soil ecological functions in technogenically disturbed terrains [32 – 34]. Microorganisms and soil biota play a crucial role in transformation processes of crop residues and formation of humus in soil. Microflora activity and activity of soil animals in many ways determine morphology of soil profile, physic – chemical properties of soil, intensity of its biochemical processes and speed of circulation of substances. The research on structural – dynamic and functional response of microflora to parameters of media in technogenic soils and reaction of small invertebrates allow us to evaluate the intensity and direction of soil – formation processes in juvenile soils.

Soil mesofauna – is a faunal complex, consisting of large invertebrates. The importance of studying soil invertebrates populations is due to their enormous role in soil life, which they inhabit but also actively form structure of soil horizons [35]. Status of soil fauna reflects the processes occurring in soil, and information on soil population helps to understand soil characteristics in different soil types [36]. The intensity and direction of processes in soil block are the important indicators of ecosystem dynamics. For decades zooinduction of soil processes is one of the priority areas of research in ecology [37 – 38]. The basis of analysis of ecological structure of living organisms community is a life form [39].

The ecological diversity of animal population is the basis of information value of animal complexes [40]. The knowledge of spatial inhomogeneity of animal population of tehno soils may be a new direction in the development of zoological method of soil diagnostic. Research on soil zoofauna is of great interest due to the urgency of land development, which were disturbed by human industrial activity. Soil is inhabited by various animal groups, whose representatives have their own influence on soil processes and soil properties.

Therefore, different size groups require independent research methods. In this regard, there is division of all soil animals in size groups: soil simple – nanofauna; soil microarthropods – microfauna; large soil invertebrates – mesofauna; soil vertebrates – macrofauna. Microarthropoda (armored, trombidiform and other mites, springtails, small insects and others) form to a certain extent an autonomous complex of organisms which have certain specific interactions with the environment. They are sensitive and responsive to all forms of human impact on the environment, including industrial and radioactive pollution, application of organic fertilizers, pesticides, soil reclamation. High population, rich diversity of species, widespread presence of representatives of various life forms, the variety of life cycles, not complex collection methods make microarthropods a convenient object for soil zoological, soil – ecological and biogeographical research. *Collembola*, *Collembola*, includes small initially wingless insects, widespread, diverse groups, actively involved in life regulation of soil community, mineralization and humification of organic matter. Due to the fast response to any changes in soil conditions, they are the perspective object of environmental monitoring. The population of springtails is tens of thousands of organisms per square meter. In sharp anthropogenic disturbance of soil, it decreases to hundreds of insects. *Collembola* are one of the first groups of animals that populate the lifeless soil and begin the formation of pioneer communities. The nature of structure and population dynamics of springtails can serve as a reliable indicator of recovery processes in disturbed areas. When moving, they push soil particles, crush soil, mix lower soil layers with top layers, taking plant residues deep into soil, that contribute to changes in chemical composition and structure of soil surface, increasing humus content, their excrements become fine grained structural soil aggregates. Eating decomposing substances, they play an important role in mineralization of animal and plant residues, and in enrichment of deep soil layers [41].

In the spring the research of loam rocks (used in remediation) from experiment section Kokdzhon showed that micromezofauna is represented by collembola of genus *Isotoma*, *Onychiurus*, *Hypogastrura* and hard ticks (*Oribatea*) genus *Zygoribatula* in small quantities and smaples. Of representatives of macrofauna on the site were found bugs – soldiers – (*Hemiptera*), they often gather in large clusters (Figure 3).

Figure 3 Bugs – soldiers – (*Hemiptera*) at experimental site

Sometimes on the site surface were observed moving single samples of spiders and ground beetles, and black ants (*LasiusnigerLinnaeus*). In the autumn substrate samples microarthropods are missing. The lack of microarthropoda in samples, apparently is due to dry upper soil layers, as for microarthropoda most important factor is moisture conditions. This is also due to the change of hydrothermal conditions, as well as change of nutrition, which deteriorates conditions for saprofil groups – oribatid mites and collembola. The best conditions of nutrition, hydration and aeration are in the upper layers of 10 – 15 cm, in which inhabit most of the invertebrates.

The study of the role of microorganisms in nature and its diversity is necessary due to the fact that they are a vital part of the ecosystem of the Earth and its biosphere. Microorganisms have big functional diversity and represent major gene pool, which oppose to changes in the environment. Microbocenosis has been separately outlined by V.N. Sukachyov due to the fact that microscopic organisms are very specific by research methods and by interaction with other organisms [42].

In terms of our experiment, the dominant place is occupied by bacteria. The highest quantity of them is observed in the layer of 0 – 5 cm in application of biochar + urea under the elm. Noticeably smaller quantity of bacteria was determined under haloxyton at a depth of 5 – 10 cm. The largest quantity of actinomycetes, as well as bacteria was observed under angustifolia, their number reached 106 cells per 1 g of soil, which is one order higher than in the soils of row spacing, as well as under tamarisk. Among the explored soils, the lowest number of actinomycetes was observed under saxaul. The highest number of filamentous fungi was observed in the layer of 0 – 5 cm under angustifolia and elms. Among micelial fungi the predominant species were – Penicillium, Aspergillus. The highest numbers of bacteria, actinomycetes and filamentous fungi was observed in the layer 0 – 5 cm, in depth (5 – 10 cm), their number consistently decreases. A few representatives of microbial zoocenosis under different phyto meliorants on remediated experimental plot suggests the initial soil formation stages in short term (2 years), whereas in the dumps an initial process of soil formation in natural overgrowth lasts 25 – year period of development of the deposit. By qualitative and quantitative composition of pedobionts in remediation of dumps we can say about restoration of biological soil and environmental functions on dumps of phosphorite deposit Kokdzhon.

Conclusion

– Natural overgrowing on dumps is observed between ridge sloping and hilly terrain where fine earth of weathered rocks and moisture accumulate, and there is scarce phytocenoses species composition;

– Bioproductivity of surface and underground plant mass is low, there is a large mosaic of plant communities distribution on industrial waste dumps;

- Rather poor plant species composition of zone mountain gray soils affects natural overgrowing of industrial dumps and restoration of their soil – ecological functions;
- In technogenically disturbed terrains of phosphorite deposit, soil – forming processes in the desert and semi – deserts are in initial (embriosoil) stage;
- The distribution of size fractions in the profile, accumulation of silt fraction in the upper part of profile, humus content and distribution of nutrients shows that upper soil layers of soil of the dump are subjected to soil – formation processes.
- In terms of remediation of dump with alluvium of loam rock and cultivation of various phytomeliorative crops the rate of soil formation reduces, and restoration process of soil – ecological functions on dumps of phosphorite deposit Kokdzhon takes place.

References:

1. Cooke J.A, Johnson M.S (2002) Ecological restoration of land with particular reference to the mining of metals and industrial minerals: a review of theory and practice. *Environmental Reviews* 10:41 – 71.
2. Li M.S (2006) Ecological restoration of mine land with particular reference to the metaliferous mine wasteland in China: a review of research and practice. *Science of the Total Environment* 357:38 – 53.
3. Maciak F., 1996. *The Protection and Restoration of the Environment*. Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Warszawa, Poland.
4. Puziewicz J., Zainoun K., Bril H., 2007. Primary phases in pyrometallurgical slags from a zinc – smelting waste dump _Swie, tochlówice, Upper Silesia, Poland. *Can. Mineral.* 45, 1189 – 1200.
5. World Bank Group, 1999. *Pollution Prevention and Abatement Handbook Toward Cleaner Production*. The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, Washington, USA.
6. Backor M., Fahselt D., 2004. Physiological attributes of the lichen *Cladonia pleurota* in heavy metal – rich and control sites near Sudbury (Ontario Canada). *Environ. Exp. Bot.* 52, 149 – 159.
7. Mirzayev G.G., Ivanov B.A., Shcherbakov V.M., Proskuriakov N.M. *Ecology of mining // Textbook for universities*. – М.: Nedra. 1991. – 320 p.
8. *Mining and technical characteristics of the enterprise Kokdzhon (Materials of Kazphosphate, 2008)*.
9. Dubinin A.A. Justification of potential possibility of development of the site Kesik Tobe in Kokdzhon field // *Proceedings of the International scientific and practical conference «Assurance of ecological safety – the way to sustainable development of Kazakhstan. February 23 – 24, 2010»*. – Taraz «Senim». 2010. – S. 232 – 235.
10. Arinushkina E.V., 1961. *Handbook on the Chemical Analysis of Soils*. Mosk. Gos.Univ., Moscow.
11. Kaczynski N.A. *Mechanical and micro – aggregate soil structure, methods of its study*. M. 1958. 188 – p.
12. Zatulá E.D. and Prozhorina T.I., *Methods for the determination of total carbonates in soils*. In *Chemical analysis, 2008 U.D.C.02.2 (301.7)*, pp. 23 – 28.
13. Radov A.S., Pustovoy I.V., and Korol'kov A.B., *Methods for the determination of total potassium in soils, in Practicum on agrochemicals, 1965 U.D.C. 631.8.(075. 8)*, pp.177 – 178.
14. Shein E.V., Goncharov V. M., *Agrophysics. 2006.UDK 631 (075.8) 15 – 52*.
15. Gilyarov M.S. *Zoological method of soil diagnostics, 1969. 277 – p*.
16. Mishustin E.N., Emtsev V.T., *Microbiology. M., «Kolos»*.
17. Beadle K.L. *Analysis of plant growth / K.L. Biddle // Photosynthesis and biological productivity: methods and definitions: articles*. – М.: Agropromizdat, 1989. – P. 53 – 61.
18. Toktar M., Papa G.Lo., Kozybayeva F.E., Dazzi C. *Soils and plants in an anthropogenic dump of the kokdzhon phosphorite mine (kazakhstan) EQA – Environmental quality / Qualité de l'Environnement / Qualità ambientale, 26 (2017) 13 – 22*.
19. Androkhanov V.A., Kulyapin E.D., Kurachev V.M. *The soils of technogenic landscapes: genesis and evolution*. – Novosibirsk. 2004. – 149 p.
20. Androkhanov V.A., Kurachev V.M. *Soil – ecological condition of technogenic terrains: dynamics and evaluation*. Novosibirsk: Publishing House of SB RAS. 2010. – 224 p.
21. Kurachev V.M., Androkhanov V.A. *Soil classification in technogenic terrains*. – SEZH. N. 2, 2002. – p. 255 – 261.

22. Gorlov V.D., Lozanovskaya I.N. Biological and environmental remediation criteria.
23. Kozybayeva F.E., Beiseyeva G.B., Azhikina N.J., Abdresheva M.B., Toktar M. Processes of soil formation on dumps of phosphorite deposit «Kokdzhon» in Zhambyl region // IX Russian scientific conference with international participation «Biological remediation and monitoring of disturbed land» – Yekaterinburg, 20 – 25 August 2012. – P. 125 – 127.
24. Androkhanov V.A., Ovsyannikov S.V., Kurachev V. M. Tehnosoils: propertis, regimes functioning. – Novosibirsk: Nauka.2000. – 200 p.
25. Polokhin O.V. Size distribution of different aged embryosoils of technogenic terrains KATEK // Soils – national treasure of Russia: Materials of 4th Congress of Dokuchaev Society of Soil Scientists. – Novosibirsk. 2004. – 569p.
26. Androkhanov V.A., Ovsyannikov S.V., Kurachev V. M. Tehnosoils: propertis, regimes functioning. – Novosibirsk: Nauka.2000. – 200 p.
27. Fatkulin F.A. Energy of humus accumulation in technogenic terrains of Kuzbass // Soil formation in technogenic terrains. – Novosibirsk. Nauka. 1979. – P. 203 – 212.
28. Trofimov S.S., Naplekova N.N. and others. Humus formation in technogenic ecosystems. – Novosibirsk. Nauka. 1986 – 126 p.
29. Makhonina G.I. Environmental aspects of soil formation in technogenic ecosystems in the Urals. – Ekaterinburg. 2003. – 356 p.
30. Trofimov S.S., Fatkulin F.A. The composition of humus in young soils in moldboard – mining terrains of Central and Southern Kuzbass // Restoration of technogenic terrains of Siberia. – Novosibirsk: Nauka. 1977. – P. 113 – 119.
31. Naumov A.V., Naumova E.N. Decay of plant root mass in «young» soils in KATEK // Soil science. – 1993. – № 5. – P. 47 – 55.
32. Toktar M., Papa G. Lo., Kozybayeva F.E., Dazzi C. Ecological restoration in contaminated soils of Kokzhon phosphate mining area (Zhambyl region, Kazakhstan) // 2016. – с. 1 – 3.
33. Kozybayeva F.E., Toktar M., Abdresheva M., Molzhigitova A. Soil formation and evaluation of soil and environmental functions in technogenic terrains // International Scientific Conference. 15 Dokuchaev youth readings dedicated to 150th anniversary of R.V. Rizpolozhenskiy «Soil as a natural biogeomembrane» St. Petersburg. March 1 – 3, 2012. – St. Petersburg. 2012. – P.284 – 286.
34. Lavelle P., Bignell D., Lepage M. Soil function in a changing world: the role of invertebrate ecosystem engineers // European Journal of soil biology. – 1997. – Vol. 33. – P. 159 – 193.
35. Gilyarov M.S. Zoological method of soil diagnosis. – M.: Nauka. 1965. – 275 p.
36. Zhukov A.V., Zhukova V.V. Ecomorphic spectrum of earthworms complexes in zoological soil diagnostics // Herald Dnepropetrovsk Univ. Biology and Ecology. – 1997 – Vol. 3. – P. 216 – 221.
37. Bellegarde A.L. Forest vegetation of the southeast of Ukraine. – K.: Publishing House of Kiev State Univ. 1950. – 294 p.
38. Zhukov A.V. Products and diversity of soil fauna complexes ... soil in steppe Dnieper area: Author. Dis. Cand. Biol. Sciences. D.: 1996. – 22 p.
39. Gilyarov M.S., Striganova B.R. Quantitative methods in soil zoology. – M.: Nauka. 1987. – 288 p.
40. Gilyarov M.S. Zoological method of soil diagnosis. – M.: Nauka. 1965. – 275 p.
41. Gilyarov M.S., Striganova B.R. Quantitative methods in soil zoology. – M.: Nauka. 1987. – 288 p.
42. Sukachev V.N. Biogeocoenosis as expression of interaction of living and inanimate nature on surface of the Earth: correlation between the concepts «biogeocoenosis», «ecosystem», «geographical landscape» and «phase» // Basics of forest biogeocenology / ed. V.N. Sukachev, N.V. Dylis. – M.: Nauka. 1964. – P. 5 – 49.

UDC 632.938.1
SCSTI 68.37.05

**STUDYING THE BIOLOGICAL EFFICACY OF INSECTICIDES
TO PROTECT THE SEEDLINGS OF RAPESEED**

T.A. Popova¹

¹*TARSHAU MSHA, Moscow, Russia*

N.I. Petrova²

²*NIFSBEI HE, YSAA, Yakutsk, Russia*

**РАПС ӨСКІНДЕРІ ҮШІН ИНСЕКТИЦИДТЕРДІҢ БИОЛОГИЯЛЫҚ
ТИІМДІЛІГІН ЗЕРТТЕУ**

Т.А. Попова¹

¹*РМААУ МАША, Мәскеу, Ресей*

Н.И. Петрова²

²*ФМББ БМ, ЯМАШК, Якутск, Ресей*

**ИЗУЧЕНИЕ БИОЛОГИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИНСЕКТИЦИДОВ
ДЛЯ ЗАЩИТЫ ВСХОДОВ РАПСА**

Попова Т.А.¹

¹*РГСХАУ МСХА, Москва, Россия*

Петрова Н.И.²

²*ФГБОУ ВО, ЯГСХА, Якутск, Россия*

Abstract

One of the main aspects of rapeseed cultivation is the protection of seedlings from early – onset pests, in particular from cruciferous fleas. Researches about study the biological effectiveness of various insecticides to protect seedling canola were conducted on the experimental plot of the laboratory of plant protection, RGAU – ICCA named after KA Timiryazev in the 2008 – 2009 and 2011 – 2012. The data on the economic evaluation of various ways to protect spring rape from cruciferous fleas are presented. Pre – sowing seed treatment with insecticidal disinfectants is an effective measure for the protection of rapeseed against early – occurring pests. It is also necessary to take into account the environmental safety of this protection measure by preserving the useful entomofauna, including pollinators, reducing the load on the soil, eliminating at least one ground treatment with insecticides, as well as reducing the amount of pesticide applied per 1 ha of field. In addition, the use of such a protection measure as pre – sowing treatment instead of spraying seedlings with insecticides reduces the seasonal load on the machine and tractor fleet.

Key words: spring rape, cruciferous fleas, protectants, insecticides.

Анатпа

Рапсты өсірудің негізгі аспектілерінің бірі өскіндерді ерте өскіндік зиянкестерден, атап айтқанда шаршыгүлділер бүргешелерінен қорғау болып табылады. К.А. Тимирязев атындағы РМАУ – МАША өсім – діктерді қорғау зертханасының тәжірибелік аймағында 2008 – 2009 және 2011 – 2012 жж. рапс өскіндерін қорғау үшін түрлі инсектицидтердің биологиялық тиімділігін зерттеу бойынша зерттеулер жүргізілді. Жаздық рапсты шаршыгүлділер бүргешелерінен қорғаудың түрлі тәсілдерін экономикалық бағалау бойынша деректер келтірілген. Тұқымдарды инсектицидті дәрілегіштермен егу алдында өңдеу – рапсты ерте кезеңдік зиянкестерден қорғаудың тиімді шарасы. Сондай – ақ пайдалы энтомофаунаны, оның ішінде тозандатқыштарды сақтау, топыраққа түсетін жүктемені төмендету, инсектицидтермен жер бетіндегі ең аз өңдеуді болдырмау, сондайақ егістіктің 1 гектарына енгізілетін пестицидтің санын азайту есебінен осы қорғау шарасының экологиялық қауіпсіздігін ескерген жөн. Бұдан басқа, өскіндерді инсектицидтермен бүркүдің орнына себу алдындағы өңдеу сияқты қорғау шараларын қолдану машина – трактор паркіне маусымдық жүктемесін азайтады.

Түйінді сөздер: жаздық рапс, шаршыгүлділер бүргешелері, улағыштар, инсектицидтер.

Аннотация

Одним из основных аспектов возделывания рапса является защита всходов от ранневсходовых вредителей, в частности от крестоцветных блошек. На опытном участке лаборатории защиты растений РГАУ – МСХА имени К.А. Тимирязева в 2008 – 2009 и 2011 – 2012 гг. проводили исследования по изучению биологической эффективности различных инсектицидов для защиты всходов рапса. Приведены данные по экономической оценке различных способов защиты рапса ярового от крестоцветных блошек. Предпосевная обработка семян инсектицидными протравителями – эффективная мера защиты рапса от ранневсходовых вредителей. Следует также учесть экологическую безопасность данной меры защиты за счет сохранения полезной энтомофауны, в том числе опылителей, снижения нагрузки на почву, исключения минимум одной наземной обработки инсектицидами, а также уменьшения количества пестицида, вносимого на 1 га поля. Помимо этого, применение такой меры защиты как предпосевная обработка вместо опрыскивания всходов инсектицидами уменьшает сезонную нагрузку на машинно – тракторный парк.

Ключевые слова: рапс яровой, крестоцветные блошки, протравители, инсектициды.

Introduction

Held in 2005 in Lipetsk international scientific – practical conference was entitled «Rape – the culture of the XXI century», which reflects the increasing interest in this culture. This is due to the use of multilateral rape. Rape – valuable oilseed constituting more than 12 % of the world production of vegetable oils [1].

According to practitioners rape is considered one of the main sources of feed protein. The danger of an energy crisis brings today the use of raw rape as one of biofuels. Currently, rape is considered a leading oilseed crop in Canada. Rapeseed is grown even in natural areas, where the bulk of oilseeds does not always give the expected results [5]. Rapeseed production is now a multi – purpose, and according to the MV Chirkov and GP Moskalenko, can rightfully occupies a large area in the Russian Federation [6].

There is a high probability that the culture may soon compete with the traditional Russian oilseed crop – sunflower, which is capable of producing high yields in harsher climatic conditions, to improve the phytosanitary condition of the soil structure [5]. However, significant losses when growing rape may be associated with pest complex. In this regard, issues of improving the biological potential of this culture through the use of plant protection products are relevant. Improve the phytosanitary condition of the soil structure [5].

A major factor in the formation of the harvest of any crop are considered friendly shoots. Normal completion of this phase of development is the foundation for further growth and development of plants. To achieve this should eliminate the adverse environmental factors on the capacity of the environment. For rape seedlings are dangerous pests *Phyllotreta cruciferae* (Crucifer flea). These beetles can greatly damage the shoots cruciferous crops. In the spring, after the snow melts and the thawing of the soil, when the first vegetation appears, *Phyllotreta cruciferae* found on weeds. Then, in the mass start to colonize the germination cultural kresotsvetnyh plants. As practice shows, the seedlings of rape almost all Russian regions suffer from *Phyllotreta cruciferae*. According to RB Nurlygayanova annual high population numbers *Phyllotreta cruciferae* observed in the Volga area and the Middle Urals [3]. In the Republic of Bashkortostan in 2003, despite the moderate temperatures and abundant rainfall, *Phyllotreta cruciferae* populated canola crops and their average number was 11.2 copies per plant.

At strong damage leaves and whole plant dry out. Death of rape seedlings can reach up to 60 % [3]. According to VB Kostromina rape plants damaged by 25 – 30 %, reduce yields

by 42,3 – 46,5 % [2]. To protect canola seedlings previously prevailed fastakom processing plants karbofosom, rogorom et al. Preventive appeared more reliable protection from rape seedlings *Phyllotreta cruciferae* when making special insecticides (granulated phosphamide) in rows at sowing. Later (in the 80 – ies. XX century) spread rapkol (not registered in the Russian Federation), pre – treatment of seeds that completely enclose the sprouting of rape *Phyllotreta cruciferae* [6]. Further development of the pesticide market suggest other drugs for the protection of rape. We evaluated the impact of a number of insecticides on growth and development of seedlings of rape, as well as their biological effectiveness.

Materials and methods

Studies to determine the biological efficacy of insecticides against *Phyllotreta cruciferae* was performed on the experimental plot of plant protection RGAU – MSHA named after KA laboratory Timiryazev in 2008 – 2009 and 2011 – 2012 years. Studied various methods of protection from rape *Phyllotreta cruciferae*: Pre – sowing treatment of seeds, ground spraying. As disinfectants in different years studies used imidalit COP (500 + 50 imidacloprid + bifenthrin), Chinook, SC (100 + 100 imidacloprid + beta cyfluthrin) kruyzer COP (350g / l thiamethoxam), Furadan, TPN (350g / l carbofuran) kruyzer rape, COP (280g / l thiamethoxam + 32,3g / l mefenoxam + 8g / l fludioxonil) at application rates recommended by the manufacturer. Seeds treated according to the recommended norms for 3 – 7 days before planting. Before laying field experiment evaluated the effect of insecticidal seed treatment on germination energy rapeseed. To do this, 100 pieces of seeds of each variant were placed in petri dishes on moist filter paper discs and were placed in a thermostat at a temperature of 25 C (GOST 12038 – GOST 12042).

Sowing of rape was carried out at the end of the first – the beginning of the second decade of May. Repeated tests 4 – fold, placing plots randomizirovannoe. For ground processing plants in 2011 and 2012. They used a synthetic pyrethroid kinmiks, TBE (50 g / l of beta – cypermethrin) – 0.3 l / ha. Evaluation of biological efficacy (EB) was performed by visual assessment of damage according to a scale of damage cruciferous crops sprouting *Phyllotreta cruciferae* Approved by the International Standards Organization OEPP / EPPO [8].

Results and its discussion

Sowing was carried out at the end of the first – the beginning of the second decade of May. The first shoots appear in different years at 12 – 14 days after sowing.

The success of any crop cultivation begins with the friendly shoots. To study the effect of insecticidal seed treatment on the vigor of rapeseed in 2011 and 2012. Laboratory experiments were conducted, the results of which are presented in Table 1.

Table 1 Germination germination energy and field rapeseed,%

Option	2011		2012
	vigor	field germination	vigor
Control	97.5	84.9	94.3
Imidalit (4 l / t)	92.5	84.6	90.3
Imidalit (8n / m)	93.8	89.7	89.8
Furadan	86.5	77.9	89.8
Kruyzer Rape	94.5	91.0	92.3
NSR ₀₅	4.4	5.0	4.0

As follows from the data shown in Table 1, rape seed germination was high. Insecticidal disinfectants did not render the phytotoxic action for rape. In the embodiment Furadan was a trend towards reduction of seed vigor. Use as a disinfectant preparation kruyzer rape, COP significantly increased germination culture, which is likely due to the presence in the composition except thiamethoxam also two active fungicidal substances: mefenoxam and fludioxonil.

During the study period the greatest damage in the control seedlings was recorded in 2008 [4]. In all embodiments, a pre – emergence treatment of seed damage does not exceed the threshold (10 %), resulting in the loss of harvest. Most damage of seedlings in the control was the second registration dates, whereas in the embodiments with processing a defective cotyledons did not exceed 6 %. The least damaged leaves throughout the observation period has been fixed in version imidalit. EB in this embodiment has a maximum and was 91 % in the first two records, in embodiments Chinook and kruyzer on the first date and account 79.97 61.84 % on the second date account 86.81 and 71.15 % respectively. The maximum duration of the protective effect (21 days) has been fixed in version imidalit.

In May 2009 featured a high average daily air temperature on the background of the increased rainfall. As a result, immediately after emergence of the plants quickly began to gain vegetative mass. Against the background of rapid growth of plant damage *Phyllotreta cruciferae* It was not as great as in 2008 (Table 2). However, the use of insecticidal seed treatment virtually eliminated leaf damage in embodiments with seed treatment.

Table 2 Damage to spring rape varieties Warrior cruciferous flea beetles, 2009

Options	Damage to plants,%		Biological efficiency,%	
	28.05	01.06	28.05	01.06
Control	0.28	6.84	–	–
Imidalit	0.12	3.99	57.43	41.6
Kruyzer	0.17	8.47	38.49	–
F_f	9.9	2.11		
F_{05}	4.26			
NSR ₀₅	0.08	1.76		

The amount of precipitation in May 2011, was below historical averages more than 2 times, and the average daily temperature, on the other hand, exceeded the average annual values. This led to the later sprouting of rape. Dynamics damage sprouting rape cruciferous flea beetles, shown in Table indicates a significant difference in this index using protectants embodiments, and without treatment (control) from the moment of emergence (Table 3).

Table 3 The biological efficacy of insecticides against crucifer flea beetles, 2011

Option	Damage to plants,%				Biological efficiency,%			
	25.05	27.05	30.05	01.06	25.05	27.05	30.05	01.06
Control	3.00	4.66	11.02	10.50	–	–	–	–
Kinmiks (ground handling)	1.12	1.20	0.98	0.66	62.8	74.3	91.1	93.8
Imidalit (4 l / t)	0.28	1.09	1.90	3.40	90.7	76.7	82.7	67.6
Imidalit (8n / m)	0.25	0.83	1.78	3.44	91.6	82.5	83.9	67.2
Furadan	0.09	0.41	1.27	2.14	97.1	91.2	88.9	79.6

Kruyzer Rape	0.40	1.37	2.04	2.21	86.8	70.8	81.5	79.0
Ff	2.84	3.28	7.78	4.11				
F05	2.77							
NSR05	1.95	2.52	4.12	5.08				

As can be seen from the data presented in Table 3, the period of the protective effect of all preparations was sufficient for the passage of plants of the most dangerous period – germination. Highest BE in the initial period was observed in the variant using Furadan. At last registered biological efficacy in embodiments using kruyzer canola and Furadan also remained fairly high (79.0 and 79.6 % respectively). The damage seedlings, in all cases with the use of insecticides, did not exceed the threshold, leading to crop failure.

In 2012, in all cases damage of seedlings did not exceed the threshold (10 %). Due to the low number of *Phyllotreta cruciferae* Rapeseed and, consequently, little damage seedlings, was unable to fully identify the biological efficacy.

Conclusion

Findings:

1. In a laboratory experiment on the effect of disinfectants on the vigor we found that drug Furadan somewhat reduced vigor and germination of seeds of spring rape. In the embodiment with the drug kruyzer rape, in turn, tended to improve germination.

2. All drugs in the early stages of plant development when harmfulness *Phyllotreta cruciferae* most pronounced fairly well protected plants, as in the embodiments of damaged plants by treatment with below 10 %.

3. During sprouting application presowing treatment was more effective than treatment ground synthetic pyrethroid kinmiks.

4. Presowing seed treatment insecticide protectants – effective measure of protection from rape rannevskhodovyh pests. environmental safety of the protective measures should also be taken into account by maintaining useful entomofauna, including pollinators, reducing the burden on the soil, elimination of at least one ground insecticide treatments, as well as reducing the amount of pesticide that contributed to the 1 ha field. In addition, the use of such protective measures as the presowing treatment instead of spraying the seedlings with insecticide seasonal reduces the load on the machines and tractors.

References:

1. Karpachev VV Rape – the culture of the 21st century: aspects of the use of food, feed and energy purposes. Lipetsk 2005. 288.
2. Kostromitin VB Cruciferous fleas. Moscow: Kolos, 1980. 62 p.
3. Nurlygayanov RB, Ismagillov RR, Merzlikin AS Spring rape. M: Agricultural Research Institute TSRNZ, 2008. 224 p.
4. Popova TA Egorova NF, NI Petrov The use of new insecticides for the protection of rape by the cruciferous flea beetles // Proceedings of the international scientific – practical conference «The introduction of environmentally sound technologies to integrated pest management». Saratov, 2010. P. 84 – 87.
5. Renzyaeva TV Consumer properties of processed products cruciferous oilseeds Siberian region. Kemerovo: Kemerovo Institute of Food Science and Technology, 2009. 200 p.
6. Chirkov MV Rape system of protection against pests and weeds // Rape – the culture of the XXI century: aspects of the use of food, feed and energy purposes. Plenary lectures. Lipetsk, 2005. 288 p. – P. 243–245.
7. Fedotov VA Goncharov SV, Savenkov V. Raps Russia. M.: Agroliga Russia, 2008. – 336 p.
8. *Phyllotreta* ssp. on rape // Bull. OEPP. Oxford, 2002. №2. P. 361–365.

ӘОЖ 636.084/.087
ҒТАМР 684729

**АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ МАЛДАРЫН ЖАЮДАҒЫ ОРМАН ЕКПЕЛЕРІНІҢ
САНИТАРЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ**

И.В. Савенкова¹, М.Ж. Жуkenова¹

¹*М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан*

**САНИТАРНОЕ СОСТОЯНИЕ ЛЕСНЫХ НАСАЖДЕНИЙ ПОД ВЫПАСОМ
СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ЖИВОТНЫХ**

Савенкова И.В.¹, Жуkenова М.Ж.¹

¹*СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан*

**SANITARY CONDITION OF FOREST PLANTS DURING
AGRICULTURAL ANIMALS**

I.V. Savenkova¹, M. Zhukenova¹

¹*NKSU named after M. Kozybaev, Petropavlovsk, Kazakhstan*

Андатпа

Солтүстік Қазақстан облысында ауыл шаруашылығы жануарлары санының артуы және табиғи жайылымдардың қанағаттанғысыз жай – күйі мал жаю үшін орман алқаптарын неғұрлым белсенді пайдалануға ықпал етеді, сол арқылы орманды қалпына келтіру үдерістерін тежейді, бұл біздің зерттеулердің мақсаты – мал жаю үшін оларды уақытша пайдалану кезінде ормандардың санитарлық жай – күйіне баға беру болып табылады. Жануарлар жайылған аумақтарда, бастапқы зақымдардан басқа, ағаштардың екінші рет зақымдануы – механикалық зақымдалу орындарында шірік зақымдалғаны анықталды. Зерттеу аумағының орман екпелерінің санитарлық жағдайын жақсарту және сақтау үшін: ормандарды қорғау жөніндегі жұмыстарды күшейту және ҚР орман заңнамасы шеңберінде орманды жанама пайдалану ережелерін бұзуды дер кезінде анықтау және алдын алу жөніндегі іс – шараларды жүргізу; МОҚ аумағында ауыл шаруашылығы жануарларын жаюды жүзеге асыратын жеке меншік иелерімен, жеке және заңды тұлғалармен түсіндіру жұмыстарын жүргізу орынды.

Түйінді сөздер: орманда бағу, орман, зақымдау, орманды қорғау, орманның аурулары мен зиянкестері.

Аннотация

В Северо – Казахстанской области увеличение поголовья сельскохозяйственных животных и неудовлетворительное состояние естественных пастбищ способствуют более активному использованию лесных массивов для выпаса скота, сдерживая тем самым процессы лесовосстановления, что и определило цель наших исследований – дать оценку санитарному состоянию лесов при их временном использовании для выпаса скота. На территориях, где выпасались животные, помимо первичных повреждений, обнаружено так же вторичное повреждение деревьев – поражение гнилью в местах механических повреждений. Для улучшения и сохранения санитарного состояния лесных насаждений территории исследования целесообразны: усиление работ по охране лесов и проведению мероприятий по своевременному обнаружению и предупреждению нарушений правил побочного пользования лесом в рамках лесного законодательства РК; проведение разъяснительной работы с частными владельцами, физическими и юридическими лицами, осуществляющими выпас сельскохозяйственных животных на территориях ГЛФ.

Ключевые слова: выпас, лес, повреждение, охрана леса, болезни и вредители леса.

Abstract

In the North Kazakhstan region, an increase in the livestock of agricultural animals and the unsatisfactory state of natural pastures contribute to a more active use of forestlands for grazing, thereby hindering the processes of reforestation, which determined the goal of our research – to assess the health status of forests

during their temporary use – zovanii for grazing. In areas where animals were grazing, in addition to primary damage, secondary damage to trees was also found – damage to rot in places of mechanical damage. To improve and preserve the sanitary condition of forest plantations in the study area, it is advisable to: strengthen forest protection and take measures to timely detect and prevent violations of the rules for side use of forests within the framework of the forest legislation of the Republic of Kazakhstan; carrying out explanatory work with private owners, individuals and legal entities engaged in grazing farm animals in the territories of the State Forest Fund.

Key words: grazing, forest damage, forest protection, forest diseases and pests.

Кіріспе

Орман тірі ағза ретінде кез келген зорлық – зомбылықтан зардап шегеді: олар оның өсуінің табыстылығына зиян келтіреді. Орманды қалпына келтіруді қиындататын зорлық – зомбылық зақымдарының қатарына орманда мал жаю жатады [1].

Орманға айдалатын үй малы, әсіресе жеткілікті қараусыз, екпелерге айтарлықтай зиян келтіреді: жас өскіннен жапыраққа (өсімдіктердің тыныс алу үрдісін бұза отырып) зиян келтіреді, шырынды көктемгі бүйір және биік өскіндерді жұлады, ағаштарда бүйректі мүжейді және қабығын қуырады, екпелер арқылы дене ауырлығымен өту кезінде өскіндерді сындырады, топырақты жылытады, оны нығыздайды (сонымен бірге борпылдықтан айыра отырып), тұяқтармен өскіндерді жұлады негізгі тамырлар, демалыс орындарында өскіннің механикалық зақымдануы байқалады [2]. Демалыс орындарында мал қалдырылатын несеп массасының құрамында аммиак тұздары тым көп, ол артық мөлшерде қолданыста ағаш өсімдіктеріне зиянды [3].

Алайда, орманда мал жаюдан келген зиян деңгейі көптеген жанама жағдайларға байланысты:

- орманды құрайтын ағаш тұқымы;
- екпенің жай – күйі және оны қалпына келтіру тәсілі; жердің климаты;
- топырақ және жайылымның жағдайы;
- жайылымдағы ауа райы;
- екпелердің кіші жастағы өскіндерінің біркелкілігі;
- мал тұқымы;
- белгілі кеңістікте өсетін мал саны;
- орман жаюға алынған малдың суықтығының үлкен немесе кіші дәрежесі;
- жаю кезіндегі жыл және күн уақыты және орманда өсетін шөптердің флористикалық құрамы және олардың мол түрлілігі [4].

Солтүстік Қазақстан облысында ауыл шаруашылығы жануарлары санының артуы және табиғи жайылымдардың қанағаттанғысыз жай – күйі мал жаю үшін орман алқаптарын неғұрлым белсенді пайдалануға ықпал етеді, сол арқылы орманды қалпына келтіру үдерістерін тежейді, бұл біздің зерттеулердің мақсаты – мал жаю үшін оларды уақытша пайдалану кезінде ормандардың санитарлық жай – күйіне баға беру болып табылады.

Зерттеу әдістері

Зерттеулер СҚО Тимирязев ауданының аумағында Комсомольское ауылы жанындағы орман екпелерінде жүргізілді. Шоқ типті екпелер. Зерттеулер алдын ала тексеру сипатында болды және ормандарды тексерудің жалпы қабылданған әдістемесіне сәйкес жүргізілді [5].

Зерттеу нәтижелері

Орман алқабының топырағы негізінен – шым – жапырақты, қарапайым және типтік қуаттылығы аз қара топырақ, көбінесе 40 – 50 см. Осы аумақтағы ормандарда

мал жаю бірнеше факторларға байланысты: жергілікті мал шаруашылығының ірі немесе жасыл азықтарға, орналасқан жеріне, метеорологиялық жағдайларға қажеттілігі. Орман алқабы су айдынына жақын орналасқан және алыстағыдан жиі жайылымға пайдаланылады. Тексерілген орман аумағының шөпті жамылғысы түрлік құрамның әртүрлілігімен ерекшеленеді. Мұнда көп жылдықтар басым. Азықтық қатынаста ең көп таралған орман алқаптарының ассоциациялары ксерофильді және мезофильді өсімдіктермен дәнді – түрлі шөпті және бұршақты – әртүрлі шөпті болып табылады.

Сергеевка ОШ – ның орман қорын санаттар мен алқаптар бойынша бөлу орман жайылымдары сияқты категорияны қамтиды. Тексеру үшін Комсомольское ауылына тікелей жақын орналасқан елді мекен Корамдар таңдап алынды, оған іргелес орман алқабы аумақтық түрде Сергеев орманшылығына жатады. Зерттелетін аумақта жапырақты ормандардың алқаптары мен кең дала учаскелері кезектеседі, бірақ кішігірім аралдар түрінде шашыраған орманның шағын учаскелері (шоқ ағаштар) көп кездеседі. Шоқ ағаштар тек рекреациялық ғана емес, оларда жанама орман пайдалану мен биотехникалық іс – шаралардың белгілі бір көлемі орындалады (1 – Кесте).

Кесте 1 Жанама орман пайдалану көлемі

Алқаптардың санаты	Орманшылық	Жалпы ауданы, га	Іс–шаралар түрлері (жем дайындау), т	
			орманды шөп	пішендеу (сүрлем)
Шабындықтар мен жайылымдар	Сергеевканық	40936,0	50–60	–

Осындай іс – шаралардың бірі шөп дайындау болып табылады – вегетациялық кезеңде 50 – 60 т.көлемінде. Шөптердің түрлік құрамы мен ботаникалық тиістілігі, сондай – ақ дайындамалардың шамалы көлемі азықтың басқа түрлерін (пішендеме, сүрлем) дайындау үшін шөпті өсімдіктердің жасыл массасын пайдалануға мүмкіндік бермейді.

Талданатын сынамаларда өсімдіктердің 3 шаруашылық топтары кездеседі: дәнді дақылдар, бұршақ және түрлі шөптер (2 – Кесте).

Кесте 2 Орман өрісіндегі шөптің флористикалық құрамы

Шаруашылық топ	Үстем түрлері	%
астықтұқымдылар	Agropyron, Elytrigia, Phléum, Brómus, Poa, Agrostis, Koeléria	64,7
бұршақтұқымдылар	Vicia, Glycyrrhiza, Trifólium	4.1
әр түрлі шөптер	Artemisia, Gálium, Sálvia officinālis, Festúca valesiáca	31,2

Астық тұқымдастардың үлесіне 64,7 % келеді, бұршақты өсімдіктердің үлесіне – 4,9 %, әртүрлі шөптер – 21,2 %, орман қауымдастықтарының жиі қатысушылары – шөгінділер – сынамалардың үлгілерінде кездеспеді. Шөптерді жақсарту және мал жайылатын орман алқаптарының жалпы қорын ұлғайту үшін орманды және іргелес аумақтарды жинау, тазалау, санитарлық кесу ұсынылады. Мұның бәрі ормандағы шөпті өсімдіктердің өзгеруіне ықпал етеді. Бірақ мұндай іс – шаралар арнайы жүргізілмейді. Сондықтан орман жемдік қауымдастықтарда азықтық құндылығы бар өсімдіктер басым.

Орман жер мал жаюға салыстырады және бағалайды қатысуы бойынша астық тұқымдастар. Бұл ретте кең жапырақты немесе тар жапырақты дәнді дақылдардың қатысу пайызын ескереді. Орман алқаптарының шөп жамылғысында кең жапырақты да, тар жапырақты да дәнді дақылдардың қатысу пайызы жоғары, сондықтан оларды орта азықтық базасы бар алқаптарға жатқызуға болады.

Осы сүректіңнің мал жаюға пайдалану қарқындылығы – мерзімдік – вегетациялық Маусымда 85 – 90 күн. Алынған мәліметтерге сәйкес, мал жаю тұрақты емес болғанымен, негізінен шымылдығы 0,6 болатын сүректіңдерде жүзеге асырылады. Мұнда шөп жамылғысы жер үсті биомассасының тығыздығы, биіктігі және даму сапасы сипаттамаларының орташа мәнінен жоғары – шөгіндінің өнімділігі 50,0 ц/га құрайды. Бұл жер асты жамылғысының жарықтандыру дәрежесімен және топырақ өсу жағдайларымен түсіндіріледі.

Кезеңдік жайылымға пайдаланылатын зерттелетін аумақ әлсіз табиғи жаңарумен сипатталады – 10 % (3 – Кесте).

Кесте 3 Типологиялық сипаттамаларға байланысты алқаағаштардың жаңаруын қамтамасыз ету

Алаңы, га	Орташа жасы, жыл	Бонитет	Қабаттар бойынша сүректіңнің құрамы	Қайта жаңарту, %
0,51	45	2	3	10

Зерттелген аумақта мынадай негізгі зақым топтары анықталды: өтпелі соқпақтар мен жатақтарда топырақтың нығыздалуы, ағаштар мен бұталардың бұтақтары мен жапырақтарының қатып қалуы, ағаштардың діндерінің зақымдануы – қыл – қыбыры, сыдыруы, ағаштар мен бұталардың жас бұтақтарының сынуы (4 – Кесте).

Кесте 4 Орман өрттеріндегі екпелердің зақымдану түрлері

Зақымданулар	Тексерілді	Табылды	%
Топырақ тығыздығы (соқпақтар, жатақтар), м ²	200	16,5±0,45	8,3
Жапырақтарды отырғызу (ағаштар, бұталар), дана	100	46,0±0,67	46,0
Діндерді (ағаштарды) бүлдіру, дана	100	80,0±1,57	80,0
Сынғыш (ағаш төлдері), дана	100	42,0±1,08	42,0

Тексерілген алаңның 200 м² 16,5 м² тығыздалған (8,3 %), тексерілген 100 ағаштың 46 – сы төменгі бұтақтар, 80 – і механикалық жолмен діндері – қабықтың қыл – қыбыры мен сынығы, 100 – і жас ағаштар мен бұталардың 42 – і өсімдіктің сынған бөліктері табылды. Осылайша, орта есеппен 56,0 % ағаш – бұта өсімдіктері биогенді сипаттағы зақымдануларға ие. Жануарлар жайылған аумақтарда, бастапқы зақымдардан басқа, ағаштардың екінші рет зақымдануы – механикалық зақымдалу орындарында шірік зақымдалғаны анықталды.

Зерттеу кезеңінде дін шірігінің 5 түрі табылды (5 – Кесте).

Кесте 5 Орман өрттеріндегі екпелердің екінші рет зақымдануы

Саңырауқұлақтардың түрі	Шірік түрі	Зақымдалған ағаштар, дана	%
Phellinus igniarius	ақ	18,0±1,64	28,6
Fomes fomentarius	ақ	12,0±0,62	19,0
Inonotus obliquus	ақ	17,0±1,05	27,0
Fomitopsis pinicola	қоңыр	10,0±0,90	15,9
Laetiporus sulphureus	қоңыр	6,0±0,47	9,5

Модельдік ағаштардың зақымдануын құрылымдық талдау кезінде мынадай деректер алынды: негізгі үлесті Phellinus igniarius (28,6 %), Fomes fomentarius (19,0 %), Fomitopsis pinicola (15,9 %), Laetiporus sulphureus (9,5), Inonotus obliquus (27,0 %). труптовиктердің жеміс денелері құрайды. Барлық зақымданулар трут саңырауқұлақтарының болуымен байланысты. Барлық табылған мәйіт саңырауқұлақтары жарақат тобына жатады. Саңырауқұлақтардың бұл тобы басым көпшілігінде – ағаш бұзады, және де көптеген жағдайларда осы топтың саңырауқұлақтары екінші рет зақымдану факторы ретінде ағаштың әлсіреуінің және кейіннен өлуінің алғашқы себебі болып табылады.

Шірікпен зақымданған ағаштардың діңдерін тексеру кезінде трат саңырауқұлақтарының жеміс денелерінің биіктік орналасу заңдылықтары анықталды (6–Кесте).

Кесте 6 Трут саңырауқұлақтарының жеміс денелерінің биік орналасқан жері

Көрсеткіш	Дің кесіндісінің биіктігі, м						Барлығы
	0 – 1	1 – 2	2 – 3	3 – 4	4 – 5	5 жоғары	
Ағаштар саны, дана	17	30	10	4	2	–	63
%	27,0	47,6	15,9	6,3	3,2	0,0	100

Бұл ағаштың ең осал биіктігі – дәл осы биіктікте механикалық зақымданулардың көп пайызы байқалады – қыл – қыбырлықтар, одировкалар және т.б. Саңырауқұлақтардың ең аз саны 2 – 3, 3 – 4 және 4 – 5 метр биіктіктерде байқалады – тиісінше 15,9 %, 6,3 % және 3,2 %. 5 м астам биіктікте трут саңырауқұлақтары табылған жоқ. Бұл сондай – ақ саңырауқұлақ діңнің бірінші және екінші үштен бір бөлігінің биіктігінде ағаштың көп мөлшерде зақымдауымен түсіндіріледі, ағаштың шыңы іс жүзінде зақымданбайды.

Саңырауқұлақ аурулары мен механикалық зақымданулар ағаштың физиологиялық жай – күйін нашарлатады, өмір сүру, өсу және даму процестері бұзылады, бұл оның жай – күйінің нашарлауына, өсуінің азаюына, өсімдіктің вегетативтік органдарының өлшемдерінің азаюына, өсуінің артта қалуына әкеп соғады.

Екпелердің залалдану коэффициентінің аз болуына байланысты санитарлық – іріктеп кесуді жүргізген жөн. Фунгицидтерді қолдану экономикалық тиімсіз болады.

Осылайша, өз бетімен мал бағу орманға аз зиян келтіреді.

Үй жануарлары шабындықтарға (орман шаруашылығы қызметкерлері мен зейнеткерлерге берілетін алқаптар, жануарларға қыста жем дайындау үшін) ұмтылады. Ағаштарға да жойғыш әсер етеді: шабылған қабығы, ұсақ мүйізді мал камбийге (камбий – білім матасы, өмір негізі және ағаштың өсуі) жетеді және оны жейді. Егер

ағаш бүкіл периметрі бойынша араласса, ол өледі. Сондай – ақ, жануарлар орман питомниктері мен мектептеріне зиян келтіреді, ағаштар мен бұталардың құнды тұқымдарының көшеттерін және көшеттерін жояды.

Тритті саңырауқұлақтардың тіршілік әрекетін зерттеу параметрлерінің бірі зақымданған ағаштардың жалпы жай – күйін көзбен бағалау болып табылады (7 – Кесте).

Кесте 7 Модельдік ағаштардың жай – күйі

Көрсеткіш	Ағаштардың жай–күйі			Барлығы
	Тірі	Құрғақшыңды	Құрғақ	
Ағаштар саны, дана	74	8	4	86
%	86,0	9,3	4,7	100

Бұл бағалау сыртқы жақсы ажыратылатын белгілердің бірнеше параметрлерінен құралады: тірі – жапырақтың ұшарбасында 90 – 100 % – ға сақталды; ұшарбалары – жапырақтың ұшарбасында 60 – 70 % – ға сақталды; құрғақ–жапырақтың ұшарбасында 1 – 10 % – ға сақталды.

Сондай – ақ, ағаштардың зақымдану дәрежесі ескерілді. Бағалау үш балдық шкала бойынша жүргізілді: 25 % жапырақ зақымданды – 1 балл; 25 – 50 % жапырақ зақымданды – 2 балл; 50 % жапырақ зақымданды – 3 балл.

Залалданумен қатар ағаштарды мынадай санаттарға бөле отырып, жай – күйі бойынша бағалауды жүргізді: әлсіреу белгілерінсіз; әлсіреген; қаза болғандар.

Тексерілген барлық ағаштардың 86,0 % – ы тірі, мәйіт саңырауқұлақтарының болуына байланысты физиологиялық үдерістердің өзгеруінің айқын белгілерінсіз. Бірақ зақымданған ағаштардың арасында Құрғақ және құрғақ ағаштар табылды, олардың үлесі тиісінше 9,3 және 4,7 % құрады. Алайда, бұл даналардың жағдайы трут саңырауқұлақтарының өмір сүру процестерінен туындаған деп айтуға болмайды.

Бұл жерде табиғи және антропогендік факторлардың жүгі тым үлкен.

Өз бетімен мал бағу үшін оның иелеріне және лауазымды тұлғаларға айыппұл салынуы мүмкін. Зерттеу барысында ГЛУСКО аумағында 87 мал жаю ережесін бұзу оқиғасы анықталды, жалпы шығын 30,5 мың теңге. Мал жаю ережелерін бұзғаны үшін 350,1 мың теңге көлемінде әкімшілік айыппұл салынды, айыппұл сомасы 100 % құрады.

Сергиев аш – да зерттеу кезінде мал жаю ережелерін бұзу жағдайлары тіркелген жоқ.

Ормандарда жануарларды жаю нәтижесінде аумақтың жалпы түрі өзгереді, сүректіндердің аурулармен зақымдануы байқалады қорғаныштық, санитарлық – гигиеналық, рекреациялық, эстетикалық және орманның басқа да функциялары төмендейді. Барлық шығын сомасын есептеу мүмкін емес. Сондықтан, іскерлік ағаштың шығуының шығынынан ғана есептеу жүргізілді (8 – Кесте).

Кесте 8 Жұмыс барысындағы іс–шаралардың экономикалық негіздемесі

Тексеру алаңы, га	Ағаш қоры, м ³		Құны, тг		Залал, %
	жалпы	зақымдалған	жалпы қор	зақымдалған	
1,0	100,6	10,6	35813,6	3773,6	10,5

Тексерілген аумақта кесуге дейінгі сүрек қоры 100,6 м³ құрады, тексеру кезінде бүлінген сүрек кесу көлемі 10,6 м³ (10,5 %) құрады. Зерттелетін аумақта өсіп тұрған сүректің жоспарланған құны 35813,6 теңгені құрады, залал 10,5 % құрады. Зерттеу кезінде сома аз.

Қорытынды

Зерттеу аумағының орман екпелерінің санитарлық жағдайын жақсарту және сақтау үшін: ормандарды қорғау жөніндегі жұмыстарды күшейту және ҚР орман заңнамасы шеңберінде орманды жанама пайдалану ережелерін бұзуды дер кезінде анықтау және алдын алу жөніндегі іс – шараларды жүргізу; МОҚ аумағында ауыл шаруашылығы жануарларын жаюды жүзеге асыратын жеке меншік иелерімен, жеке және заңды тұлғалармен түсіндіру жұмыстарын жүргізу орынды.

Әдебиет:

1. Декатов Н.Е. Лесные пастбища и сенокосы. – М. – Л.: Гослесбумиздат, 1969, 160 бет.
2. Обозов Н.А., Савельев А.Т., Белевцева О.В. и др. Побочные пользования в лесах. – М.: Лесная промышленность, 1981, 68– 69 беттер.
3. Жеравина А.Н. Крестьянское хозяйство Сибири и Казахстана. – Томск: Наука, 1970. Вып. 5. 156 бет.
4. Миненко Н.А. Экологические знания и опыт природопользования в Сибири и Казахстане. – Новосибирск: Наука, 2001. 208 бет.
5. Протасов А.Н. Методические указания по обследованию лесных насаждений. – Алма – Ата: Кайнар. 1961, 168 бет.

УДК 53.08
МРНТИ 29.03.39

**РАЗРАБОТКА КАЧЕСТВЕННОГО МЕТОДИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ
КАК ОСНОВЫ ДЛЯ ОРГАНИЗАЦИИ РАЗВИВАЮЩЕГО ОБУЧЕНИЯ В ВУЗЕ**

Сартин С.А.¹, Андреева Л.С.¹

¹СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

**ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНДА ДАМЫТУШЫЛЫҚ ОҚЫТУДЫ
ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ САПАЛЫ ӘДІСТЕМЕЛІК
ОҚЫТУДЫҢ ӘЗІРЛЕМЕСІ**

С.А. Сартин¹, Л.С. Андреева¹

¹М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан

**ELABORATION OF A QUALITATIVE METHODOLOGICAL SUPPORT
AS A BASIS FOR THE ORGANIZATION OF DEVELOPING EDUCATION
IN THE UNIVERSITY**

S.A. Sartin¹, L.S. Andreeva¹

¹NKSU named after M. Kozybaev, Petropavlovsk, Kazakhstan

Аннотация

В статье определены базовые общепрофессиональные компетенции, обоснована необходимость практико – ориентированной подготовки студентов в условиях развивающего обучения, с целью формирования основ профессиональной компетентности, необходимой для успешного осуществления профессиональной деятельности. Дано понятие развивающего обучения, задачей которого является создание самостоятельной, инициативной личности, обладающей профессиональным знанием своего предмета, личности, способной применять и использовать новейшие достижения науки и передовой техники, обладающую положительной, созидательной энергией, которая внесет существенный вклад в решение проблемы обеспечения кадрами. Рассмотрены истоки возникновения и формирования понятия развивающего обучения и его влияния на развитие компетенций обучающегося. Сформулированы требования к инновационному дифференцированному учебно – методическому обеспечению для проведения лабораторных практикумов в условиях развивающего обучения и составлены критерии, на основании которых разработаны структура и содержание будущего универсального, разноуровневого методического обеспечения, для проведения лабораторных практикумов по курсу общей физики.

Ключевые слова: методическое обеспечение, развивающее обучение, лабораторный практикум, компетенции, специалист, дифференциация, опыт работы, квалификация, практико – ориентированный.

Аңдатпа

Мақалада негізгі жалпы кәсіби құзыреттіліктер анықталған, кәсіби қызметті табысты жүзеге асыру үшін қажетті кәсіби құзыреттілік негіздерін қалыптастыру мақсатында дамытушы оқыту жағдайында студенттерді практикалық – бағдарлы даярлау қажеттілігі негізделген. Дамытушылық оқыту ұғымы берілген, оның міндеті өзіндік, бастамашылық тұлғаны құру болып табылады, өз пәнінің кәсіби біліміне ие, ғылым мен озық техниканың жаңа жетістіктерін қолдануға және пайдалануға қабілетті, оң, жасампаз энергияға ие, ол кадрлармен қамтамасыз ету проблемасын шешуге елеулі үлес қосады. Дамыта оқыту ұғымының пайда болуы мен қалыптасуының және оның білім алушының құзыреттілігін дамытуға ықпалының негіздері қарастырылды. Дамыта оқыту жағдайында зертханалық практикумдар өткізу үшін инновациялық сараланған оқу – әдістемелік қамтамасыз етуге қойылатын талаптар тұжырымдалған және жалпы физика курсы бойынша зертханалық практикумдар өткізу үшін болашақ әмбебап, әртүрлі деңгейлі әдістемелік қамтамасыз етудің құрылымы мен мазмұны әзірленген критерийлер жасалған.

Түйінді сөздер: әдістемелік қамтамасыз ету, дамыта оқыту, зертханалық практикум, құзыреттілік, маман, дифференциация, жұмыс тәжірибесі, біліктілік, практикалық – бағытталған.

Abstract

The article provides basic general professional competencies, substantiates the need for practice-oriented training of students in the conditions of developmental education necessary for successful professional activity. The concept of developmental education is given, the task of which is to create an independent, initiative person with professional knowledge of his subject, a person capable of applying and using the latest achievements of science and advanced technology, possessing positive, creative energy, which will make a significant contribution to solving the problem of providing personnel. The origins of the emergence and formation of the concept of developmental education and its influence on the development of a student's competencies are considered. The requirements for innovative differentiated teaching and methodological support for conducting laboratory workshops in the context of developmental education are formulated, and criteria are developed on the basis of which the structure and content of the future universal, multilevel methodological support for laboratory studies in general physics is developed.

Key words: methodological support, developing training, laboratory workshop, competences, specialist, differentiation, work experience, qualification, practice – oriented.

Введение

В современном мире для адекватного развития личности, на начальном этапе, требуется усвоение большого количества информации, которая обуславливает его гармоничное сочетание с окружающим миром. Для достижения данной необходимости молодому поколению требуется быть мобильным и достаточно квалифицированным [1].

«Мы должны стремиться приблизить качество и стандарты жизни в Казахстане к уровню 50 – ти наиболее конкурентоспособных стран и ключевым конкурентным преимуществом Казахстана на мировом рынке должен стать высококвалифицированный, мобильный человеческий капитал и постоянное внедрение инноваций», именно так прозвучали слова первого президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева, на лекции, проведенной им в Евразийском Национальном Университете имени Л.Н. Гумилева [1]. Помимо вышесказанного Нурсултаном Абишевичем было отмечено, что конкурентоспособные технологии – это долгий процесс, трудно вынашиваемый плод научных исследований, сложных и затратных экспериментов и идейного озарения ученых [1]. Тем самым президент подчёркивает важность развития науки и активного внедрения её достижений в различные сферы народного хозяйства. Стране необходимы тысячи высококвалифицированных специалистов и дипломированных учёных в новых научно – технических направлениях [1].

Под понятием «высококвалифицированный» специалист мы подразумеваем не только учёных, преподавателей или научных сотрудников, но и обычных рабочих, педагогов, врачей и т.д., квалификация которых определяется достаточным уровнем знаний, компетенции и продолжительной практикой.

В этой связи вузу необходима организация образовательного процесса, ориентированного на развивающее обучение, направленное на максимальное сближение учебных и практических задач, которое обеспечит рост качества образовательной деятельности.

Попробуем разобраться с понятием развивающего, всестороннего обучения, идея которого зародилась в Древней Греции, и имело название «калокагатия», что в переводе с греческого означало «прекрасный в духовном и физическом отношениях» и подразумевало не только интеллектуальное, но и вместе с тем физическое развитие личности.

Далее во времена Средневековья идея развивающего обучения была позабыта, и вспомнили о ней лишь в эпоху Возрождения, когда человечество встало на путь освобождения от «феодальных оков» и религиозного гнёта.

Ключевым этапом становления понятия всестороннего развития личности является 18 век. Однако взгляды на суть понятия «развивающее обучение», у педагогов и просветителей того времени разделились. Например, французские просветители – Клод Адриан Гельвеций, Дени Дидро и Жан – Жак Руссо, рассматривали идею всестороннего развития личности лишь в плане умственного и нравственного развития, не связывая с производительным трудом детей. Совершенно иной смысл вкладывал в понятие развивающего обучения швейцарский педагог просветитель Иоганн Генрих Песталоцци, говоривший о развивающей педагогике как о прогрессивной педагогике, которая подразумевает формирование личности как гармоническое развитие всех сил и способностей человека. Он считал, что обучение должно иметь развивающий характер и «вырабатывать всего человека», то есть воздействовать не только на ум, но и на чувства, волю, характер ребенка, вооружить его необходимыми для жизни умениями и навыками. Итогом воспитания по Песталоцци будет гармонически развитая личность. Именно Песталоцци внес существенный вклад в создание, развитие и существование развивающего обучения, создал свою теорию образования и назвал ее «элементарной». Эта теория подразумевала что развитие ребенка должно начинаться от наипростейших элементов и двигаться к сложным. «...надо уже с первых простейших упражнений так вести ребенка, чтобы он, сопоставляя, различая и сравнивая, стал способен мыслить, а продолжая эти упражнения, надо все больше укреплять его мыслительные способности, чтобы он умел мыслить все более широко и все более глубоко». Для реализации данной теории Песталоцци разработал систему строго последовательных упражнений, целью которых было привести в движение присущие природным силам человека стремление к деятельности. Песталоцци выступил как новатор, дифференцировав содержательную и развивающую стороны обучения. Одновременно с Песталоцци, просветители того времени, англичанин Роберт Оуэн и француз Шарль Фурье считали, что объединение обучения с производительным трудом является главным фактором развития и воспитания личности ребенка, но не смогли предоставить теоретического обоснования. Русские просветители: Д.И. Писарев, Н.Г. Чернышевский А.И. Герцен, Н.А. Добролюбов, привели теоретическое и практическое обоснование идеи всестороннего развития личности на основе соединения производственного труда с обучением [2].

Сегодня, также, как и когда то, задачей развивающего обучения является приобретение не только знаний и умений, но и как основы, – практической деятельности, необходимой для развития навыков. Для системной подготовки компетентных специалистов в стенах вуза, особенно для специальностей естественно – математического цикла и технических специальностей, опыт деятельности приобретает особый, можно сказать ключевой смысл, он является и внутренним условием движения личности к цели, и выступает как готовность личности к определенным действиям и операциям на основе имеющихся знаний, умений и навыков. Таким образом, традиционные понятия ЗУН («Знания – Умения – Навыки») как основа процесса обучения, дополняются важной единицей – «Опыт деятельности». Ведь именно опыт деятельности, подразумевающий применение знаний умений и навыков в процессе жизни, работы, профессиональной деятельности, развивает компетенции будущего специалиста. Поэтому при многократном выполнении практических,

экспериментальных задач, при выполнении лабораторных работ, качество их реализации будет прямо пропорционально количеству повторов действий при выполнении лабораторного практикума. Лабораторный практикум, в условиях развивающего обучения – принципиальный элемент учебного процесса в вузе, при реализации которого студенты практически впервые сталкиваются с самостоятельной практической деятельностью объединяющей в себе элементы теоретического исследования и практической работы. При обучении студентов технических и естественно – математических специальностей, лабораторных практикум проводится с целью углубления и закрепления теоретических знаний, развития навыков собственного исследования, основная часть которого выполняется самостоятельно, тем самым приобретается значимый практический опыт. Лишь визуализация, а именно использование лабораторного практикума в познавательном процессе, позволит в полной мере раскрыть суть изучаемых процессов и явлений, а также детализировать особенности их протекания.

Создание и развитие современной, перспективной образовательной платформы осуществляется путем организации современных учебных лабораторных практикумов, с использованием современного лабораторного оборудования, обеспечивающих возможность своевременного включения студентов в научно–исследовательскую деятельность, что позволяет студентам легко оперировать полученными знаниями, и применять их на практике.

Применительно к исследовательской практике студентов таких специальностей, как, например, «Физика», «Физика и астрономия» использование лабораторных практикумов, является существенным элементом учебного процесса, в ходе которого осуществляется развитие практических и экспериментальных навыков.

Качественное изучение предмета, основанное на проведении лабораторных практикумов с использованием новейшего современного лабораторного оборудования обеспечивает:

- получение практических исследовательских навыков на основе инновационных разработок;
- моделирование изучаемых физических процессов и явлений;
- изучение и овладение современными методами опытного исследования физических процессов и явлений;
- выполнение работ различного уровня сложности;
- создание опытных установок;
- проведение на созданной установке эмпирических исследований;
- развитие аналитического и творческого мышления.

Лабораторный практикум, как элемент учебного процесса, актуален не только для физических специальностей, но и для всех специальностей, обучение на которых основано на изучении, опытном подтверждении и моделировании различных процессов и явлений, ведь в ходе работ с новейшим оборудованием и качественным методическим подкреплением этих работ, достигается главнейшая цель обучения – подготовка компетентных специалистов.

Для качественной организации практико – ориентированного обучения в условиях организации развивающего обучения при проведении лабораторных практикумов необходимо становится создание качественного методического обеспечения, которое способствует формированию у студентов коммуникационных, исследовательских навыков, инициативности, видения перспективы, обеспечивающих в

дальнейшем выпускнику вуза способность к успешному профессиональному саморазвитию и самообразованию.

Для создания именно качественного методического обеспечения, необходимо опираться на ведущие парадигмы: достоверность и обоснованность результатов исследования, которые в свою очередь должны быть обеспечены:

- использованием системного подхода;
- применением комплекса теоретических и эмпирических методов исследования;
- целевым анализом как примеров положительной педагогического опыта целых поколений, так и реальной педагогической практики;
- использованием аппарата математической статистики;
- качественным и количественным анализом результатов эмпирических исследований;
- последующим внедрением в практику работы университета.

Помимо этого, лабораторный практикум должен соответствовать критериям: понятность, доступность, дифференцированность, универсальность и в условиях развития современного общества – полилингвальность. Для реализации в методическом обеспечении развивающего обучения, «самостоятельность», должна определяться в качестве ведущего принципа обучения, как при разработке заданий, так и в процессе проведения лабораторного практикума.

Заключение

Организация многоуровневого лабораторного практикума, при изучении физики, обеспечит возможность построения индивидуальной учебной работы со студентами, заинтересованными в углубленном изучении данной дисциплины.

То есть основой реализации развивающего обучения в Вузе становится проведение практико – ориентированных учебных занятий (лабораторных практикумов), построенных на качественном методическом обеспечении. Именно в условиях развивающего обучения происходит формирование ключевых компетенций специалиста. А в результате формирования ключевых компетенций у обучающихся мы получим автономную, деятельную личность, обладающую отличным знанием предмета, личность, способную применять и использовать передовые технологии и достижения науки и техники.

Воспитание и становление автономных, мобильных, компетентных специалистов, в условиях развивающего обучения в университете, внесет весомый вклад в решение проблемы обеспечения общества квалифицированными кадрами.

Литература:

1. Сайт Zakon.kz <http://www.zakon.kz/141562-lekcija-prezidenta-respubliki.html>.
2. Солянкина, Л.Е. Модель развития профессиональной компетентности в практико-ориентированной образовательной среде / Л.Е. Солянкина // Известия ВГПУ. – 2011. – № 1 (0,6 п.л.).
3. Михайлова Н.Н. Основы развивающих педагогических технологий. (Профессиональное образование. 1999. – № 7 – с. 28 – 29).
4. Михайлова Н.Н. Основы развивающих педагогических технологий. (Профессиональное образование. 1999. – № 8 – с. 26 – 27).
5. Михайлова Н.Н. К новым педагогическим технологиям. (Профессиональное образование. 1997. – № 11 – с. 18–19).

УДК: 631.434.1
МРНТИ 68.05.43

**ОЦЕНКА СОСТОЯНИЯ ПОЧВ И ВОД ДЛЯ ОРОШЕНИЯ
СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ УГОДИЙ ГОРОДА ЯКУТСКА**

Слепцова Н.А.¹

¹ФГБОУ ВО, ЯГСХА, Якутск, Россия

**ЯКУТСК ҚАЛАСЫНЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ АЛҚАПТАРЫН
СУЛАНДЫРУ ҮШІН ТОПЫРАҚ ПЕН СУЛАРДЫҢ ЖАЙ – КҮЙІН БАҒАЛАУ**

Н.А. Слепцова¹

¹ФМБ ЖББМ, ЯМАША, Якутск, Ресей

**ASSESSMENT OF SOIL AND WATER FOR THE IRRIGATION
OF AGRICULTURAL LAND OF THE CITY OF YAKUTSK**

N.A. Sleptsova¹

¹FSBEI HE, YSAA, Yakutsk, Russia

Аннотация

Таежно – аласные экосистемы характеризуются малой биопродуктивностью, низкой напряженностью физико – химических, микробиологических процессов. Замедленными темпами разложения органического вещества, храническим недостатком минерального азота, даже при достаточном содержании гумуса, оценка состояния почв производится для дальнейшего эффективного применения органических и минеральных удобрений и недопущением экологически опасных концентраций поливных вод. Содержание гумуса в почве составило 1,9 %, что является очень низким показателем. Обеспеченность почвы подвижными формами фосфора высокая, содержание аммиачного азота в почве очень низкое. Анализ водной вытяжки почвы показал, что почвы засолены. Вода минерализована в пределах нормы и годится для полива. Почва участка является плодородной, пригодной для выращивания картофеля и овощных культур. Рекомендуются следующие мероприятия по улучшению плодородия почвы: внесение перепревшего навоза для увеличения гумуса в почве, внесение гипса для снижения засоленности почвы.

Ключевые слова: гумус, засоленность, минерализация, кислотность, щелочность, анализ, почва.

Андатпа

Тайга – алас экожүйелері аз биоөнімділігімен, физика – химиялық, микробиологиялық үрдістердің төмен кернеулігімен сипатталады. Органикалық заттардың ыдырауының баяулаған қарқынымен, минералды азоттың кемшілігі, тіпті қарашіріктің қосалқылық құрамымен де, топырақтың жай – күйін бағалау органикалық және минералдық тыңайтқыштарды одан әрі тиімді қолдану және суармалы сулардың экологиялық қауіпті шоғырлануына жол бермеу үшін жүргізіледі. Топырақтағы қарашіріктің құрамы 1,9 % – ды құрады, бұл өте төмен көрсеткіш болып табылады. Топырақтың фосфордың жылжымалы түрімен қамтамасыз етілуі жоғары, топырақтағы аммиак азотының құрамы өте төмен. Топырақтың су сору талдауы топырақтың тұзданғанын көрсетті. Су деңгейінің шегінде минералданған және суару үшін жарамды. Аймақтың топырағы картоп пен көкөніс дақылдарын өсіруге жарамды құнарлы болып табылады. Топырақтың құнарлылығын жақсарту бойынша келесі іс – шаралар ұсынылады: топырақта қарашірікті арттыру үшін қайта піскен қи енгізу, топырақтың тұздануын азайту үшін гипс енгізу.

Түйінді сөздер: қарашірік, тұздылық, минералдану, қышқылдық, сілтілік, талдау, топырақ.

Abstract

Taiga – alas ecosystems are characterized by low bioproductivity, low intensity of physical, chemical and microbiological processes. The assessment of soil conditions is made for the further effective use of organic and mineral fertilizers and the prevention of environmentally hazardous concentrations of irrigation water. The

humus content in the soil was 1.9 %, which is a very low figure. The provision of soil with mobile forms of phosphorus is high, the content of ammonia nitrogen in the soil is very low. Analysis of the water extract of the soil showed that the soil is saline. The water is mineralized within the normal range and is suitable for watering. The soil of the site is fertile, suitable for growing potatoes and vegetable crops. The following measures are recommended to improve soil fertility: the introduction of rotted manure to increase humus in the soil, the introduction of gypsum to reduce soil salinity.

Key words: humus, salinity, acidity, alkalinity, analysis, soil.

Введение

Земледелие Якутии имеет очаговый характер и сосредоточен в долинах рек Лены, Вилюя, Амги, Алдана и Лено – Амгинском междуречья. В связи с быстрым развитием овощеводства и кормопроизводства в пригородных фермерских хозяйствах появилась необходимость изучения физико – химических свойств почвы и поливных вод на сельскохозяйственных угодьях.

Цель работы: исследование физико – химических свойств почвы и орошаемых вод участка.

Задачи:

1. Исследовать физико – механические свойства почвы;
2. Определить кислотность почвы (рН) потенциометрическим методом;
3. Определить содержание гумуса в почве, гидролитическую кислотность титриметрическим методом;
4. Определить содержание в почве азота, фосфора методом фотоэлектроколориметрии;
5. Определить засоленность почвы;
6. Определить минерализацию орошаемой воды.

Для исследования выбрали участок, расположенный на 9 км Покровского тракта. Удаленность от главной трассы – 650 м. Рельеф ровный. Освещенность хорошая. Форма участка – прямоугольная, площадь – 7 соток, из них под картофельное поле выделена 1 сотка. Поле квадратной формы. Полив производится с озера, которое находится в 15 м от участка. Длина – 160 м, ширина – 27 м.

Образцы почвы отобрали методом конверта в пяти местах, и объединили в общую пробу. Образцы воды взяли в трех точках озера.

Влажность почвы, это величина, которая характеризуется содержанием в почве влаги в данный момент. Большинство лабораторных анализов проводят при воздушно – сухом состоянии почвы. однако почва всегда содержит некоторое количество влаги (гигроскопической) – это связано со способностью почвы адсорбировать парообразную влагу из воздуха и удерживать ее на поверхности частиц.

Таблица 1 Определение гигроскопической влаги

Масса бюкса, г	Масса бюкса с воздушно – сухой почвой, г	Масса бюкса с сухой почвой, г	Масса испарившейся воды, г(а)	Масса сухой почвы, г(б)	W,%
75,65	80,65	80,14	0,51	4,49	11,36

Таблица 2 Механический состав почвы

Выраженность структуры	Сухой метод			Мокрый метод				
	Связность	Наличие песчаных частиц	Наличие пылеватых частиц и илистой фракции	Диагностические признаки			Название почвы по механическому составу	
Структурные отдельности разрушаются с трудом, намечается угловатость их формы	Песчаные частицы еще хорошо различимы. Глинистых частиц примерно половина	Есть	Есть	Средний песчанистый суглинок	Ска- тыва- ние шарика	Обра- зова- ние шнура	Де- фор- мация шнура	Средний песчанис- тый суглинок

Актуальная кислотность обуславливается наличием в почвенном растворе растворимых минеральных и органических кислот и солей. Она характеризуется величиной рН водной вытяжки. Величина актуальной кислотности влияет на рост и развитие растений, поступление в них питательных веществ, на их подвижность и доступность растениям (рН= 6,345).

Гумус почвы представляет собой сложный динамический комплекс органические соединения + питательные вещества; образуется при разложении и гумификации растительных и животных органических остатков в почве (1,9 %).

Фосфор ускоряет созревание растений, способствует улучшению их водного режима, более быстрому росту в первые периоды жизни растения. Фосфор ослабляет отрицательное действие подвижных форм алюминия. Лучшей перезимовке озимых растений способствует накоплению сахаров в узлах кущения растений с осени, которое так же обусловлено влиянием фосфора. Синевато – зеленая окраска листьев, нередко с пурпурным или бронзовым оттенком являются визуальными хорошо различимыми симптомами фосфорного голодания растений, при котором так же отмечается зауженность листовой пластинки, с загибающимися кверху краями ($CP_2O_5 = 29,97$ мг/100 г почвы).

Азот – важнейший элемент питания растений. Он имеет общебиологическое значение. Входит в состав всех простых и сложных белков (16 – 18 % их массы). Является ведущим фактором повышения урожая. Однако избыточное азотное питание, растения образуют вегетативную массу, но не формируют достаточную репродуктивную массу. При недостатке азота рост растений сильно ухудшается.

Азот аммиачный – используется растениями для синтеза аминокислот и белков ($CNH_4 = 0,438$ мг/100 г почвы).

Почвы засолены, если в них водорастворимых солей более 0,2 %. Чаще всего встречаются $NaCl$, Na_2SO_4 , $NaHCO_3$, $CaSO_4$, $CaCl$, $MgSO_4$, $MgCl$. Для определения степени засоленности почв при анализе водной вытяжки находят сухой остаток, состав анионов и катионов [2].

Таблица 3 Определение засоленности почвы

Показатель	Ед. изм.	Содержание в пробе
Сухой остаток	%	0,7
HCO ₃ ⁻	м-экв/100 г почвы	12,2
Cl ⁻	м-экв/100 г почвы	73,13
SO ₄ ²⁻	м-экв/100 г почвы	31,2
Ca ²⁺	м-экв/100 г почвы	3,4
Mg ²⁺	м-экв/100 г почвы	2,0
Na ⁺ + K ⁺	м-экв/100 г почвы	111,13

Таблица 4 Основные органолептические показатели воды в пределах нормы

Показатель	Единица измерения	ПДК	Результат
Запах	–	нет	Нет
Цветность	град. цветн.	20	50
Прозрачность	–	прозрачная	прозрачная
Осадок	–	допускается	Есть
Плотность	кг/м ³		1,002
pH	ед. pH	6 – 9	6,979
Жесткость	ммоль/л	7	6,9

Провели краткий анализ минерализации орошаемой воды. Содержание в ней катионов и анионов не превышает нормы ПДК.

Таблица 5 Определение минерализации орошаемой воды

Показатель	Ед. изм.	ПДК	Содержание в пробе
Сухой остаток расчетный	мг/л	1000	523,5
HCO ₃ ⁻	мг/л	300	251,18
Cl ⁻	мг/л	350	255,24
SO ₄ ²⁻	мг/л	500	28
NO ₃ ⁻	мг/л	45	0,8
NO ₂ ⁻	мг/л	—	0,4
Ca ²⁺	мг/л	200	73,14
Mg ²⁺	мг/л	85	40,13
Fe ³⁺	мг/л	0,3	0,2

Диагностику образцов почвы по механическому составу мы определяли двумя способами: сухим и «мокрым». В обоих случаях выявлено, что почва участка относится к среднему песчаному суглинку. Гигроскопическая влажность почвы составила 1,11 %.

Кислотность почвы определяли двумя методами: потенциометрическим (pH H₂O и pH KCl) и титриметрическим (Hr). Актуальная кислотность составила 6,345; обменная – 6,232; гидролитическая кислотность – 1,05 м – экв/100 г почвы. Таким образом, почва является нейтральной.

Содержание гумуса в почве по методу И.В. Тюрина составило 1,9 %, что является очень низким показателем.

Методом фотоэлектроколориметрии мы определили содержание в почве фосфора и азота аммиачного. Обеспеченность почвы подвижными формами фосфора высокая, составила 29,97 мг/100 г почвы. Содержание аммиачного азота в почве очень низкое, оно составило 0,438 мг/100 г почвы.

Заключение

Анализ водной вытяжки почвы показал, что почвы засолены (0,7 %). Анализ исследуемой воды показал, что она минерализована в пределах нормы и годится для полива.

Почва участка является плодородной, пригодной для выращивания картофеля и овощных культур. Рекомендуются следующие мероприятия по улучшению плодородия почвы: внесение перепревшего навоза для увеличения гумуса в почве, внесение гипса для снижения засоленности почвы.

Литература:

1. Муха В.Д. Практикум по агрономическому почвоведению / Москва, 2013. – 480 с.
2. Система ведения сельскохозяйственного производства в Республике Саха (Якутия), на период до 2015 г./Рос.академ.с.–х.наук, Якут. НИИ сель. хоз–ва. – Якутск, 2009. –316 с.

УДК 551.593.65
МРНТИ 41.01.05

**ИЗУЧЕНИЕ СЛОИСТОСТИ МЕЗОСФЕРНЫХ СЕРЕБРИСТЫХ ОБЛАКОВ
(МСО) ПО НАБЛЮДАТЕЛЬНЫМ ДАННЫМ 2018 ГОДА**

Солодовник А.А.¹, Сартин С.А.¹, Жумабаева С.К.¹, Гизитдинов Н.Э.¹,
Жанбырбаев Т.Т.¹, Терехин Н.С.¹

¹СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

Пустовалов А.В.²

²Национальный исследовательский Томский политехнический университет,
Томск, Россия

**2018 ЖЫЛҒЫ БАҚЫЛАУ МӘЛІМЕТТЕРІ БОЙЫНША МЕЗОСФЕРАЛЫҚ
КҮМІС БҰЛТТАРДЫҢ (МКБ) ҚАБАТТЫСЫҒЫН ЗЕРТТЕУ**

А.А. Солодовник¹, С.А. Сартин¹, С.К. Жумабаева¹, Н.Э. Гизитдинов¹,
Т.Т. Жанбырбаев¹, Н.С. Терехин¹

¹ М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Kazakhstan

Пустовалов А.В.²

² Ұлттық зерттеу Томск политехникалық университеті, Томск, Ресей

**STUDY OF THE STRATIFICATION OF MESOSPHERIC SILVER CLOUDS (MSC)
ACCORDING TO OBSERVATIONAL DATA IN 2018**

A. Solodovnik¹, S. Sartin¹, S. Zhumabayeva¹, N. Gizitdinov¹,
T. Zhanbirbayev¹, N. Terekhin¹

¹NKSU named after M. Kozubaev, Petropavlovsk, Қазақстан

A. Pustovalov²

²National Research Tomsk Polytechnic University, Tomsk, Russia

Аннотация

В СКГУ на протяжении долгих лет ведётся непрерывная регистрация МСО. В этой связи каждый наблюдательный сезон, с начала июня по август месяц, организуются точки наблюдений с максимально возможным выносом к северу. Для изучения слоистости серебристых облаков используется специально, разработанная программа, позволяющая сравнивать два открытых в одном рабочем окне снимка варьируя площадь перекрытия одного снимка другим. Отслеживая развитие отдельных форм облака, в программе предусмотрено расстановка векторов, связывающих одну и ту же структуру на разных снимках, можно с уверенностью говорить о слоистости наблюдаемого облака. В данной работе приводится пример обработки наблюдательного материала сезона 2018 года, показывающего эффективность предложенного метода по определению слоистости МСО.

Ключевые слова: облако, мезосфера, сумеречный сегмент, морфологические формы, генезис, слоистость, видимая динамика.

Андапта

СҚМУ–де ұзақ жылдар бойы МӘҰ үздіксіз тіркелуі жүргізіледі. Осыған байланысты әр бақылау маусымы маусым айының басынан тамыз айына дейін солтүстікке барынша мүмкін болатын бақылау нүктелері ұйымдастырылады. Күміс бұлттардың қабаттылығын зерттеу үшін арнайы әзірленген бағдарлама қолданылады, ол бір жұмыс терезесінде ашылған екі суретті бір суреттің жабынының ауданын екіншісіне түрлендіре отырып салыстыруға мүмкіндік береді. Бұлттың жекелеген түрлерінің дамуын қадағалай отырып, бағдарламада әртүрлі суреттерде бір құрылымды байланыстыратын векторларды орналастыру қарастырылып, байқалатын бұлттың қабаттылығы туралы сеніммен айтуға болады. Бұл жұмыста МКБ қабаттылығын анықтау бойынша ұсынылған әдістің тиімділігін көрсететін

2018 жылғы бақылау материалын өңдеу мысалы келтіріледі.

Түйінді сөздер: бұлтты, мезосфера, сегіздік сегмент, морфологиялық нысандар, генезис, қабаттысы, көрінетін динамикасы.

Abstract

At NKSU, for many years a continuous registration of MSCs has been conducted. In this regard, each observational season, from the beginning of June to August, is organized by observation points with the maximum possible departure to the north. To study the lamination of noctilucent clouds, a specially developed program is used that allows comparing two images opened in one working window by varying the overlap area of a full image with another. By tracking the development of individual cloud forms, the program provides for the placement of vectors linking the same structure in different images, it is possible to speak with confidence about the layering of the observed cloud. This paper presents an example of processing observational material of the season of 2018, which shows the effectiveness of the proposed method for determining the layering MSC.

Key words: clouds, mesosphere, twilight segment, morphological forms, genesis, midnight, destruction of clouds, stratification, visible dynamics.

Введение

В 2018 году наблюдения МСО производилось из четырёх точек: город Петропавловск, село Повозочное, село Ленинское, точка близ села Долматово. Точка наблюдения, размещенная близ села Долматово, географически являлась самой северной точкой наблюдений МСО в Республике Казахстан. Наблюдения производились с помощью цифрового фотоаппарата CanonEOS 600 D и 1000 D с минимальным разрешением 2,5 МПк с экспозициями от 2 до 6 секунд, в зависимости от степени освещенности сумеречного сегмента.

В 2018 году первое появление МСО датируется 6 июня, суммарно по всем наблюдательным пунктам было отмечено 14 эпизодов появления серебристых облаков. Чаще всего наблюдались облачные поля 1 типа (флер), 2 типа: 2 – а (полосы размытые) и 2 – в (резко очерченные), сравнительно реже наблюдались вихри (завихрения с малым радиусом) и волнообразные образования (гребешки). Временной промежуток от появления до исчезновения МСО в среднем составлял около трёх часов [1].

Для изучения слоистости мезосферных серебристых облаков в период с 6 июня 2018 года по 14 июля 2018 были выбраны наблюдательные данные из двух наблюдательных точек, одна из которых находилась в селе Повозочное, а вторая в селе Ленинское. Регистрация осуществлялась с интервалом, между соседними снимками, в 1 минуту. Количество добротных изображений по каждому эпизоду появления МСО составило более 150. Ниже приведены типичные фотографии, полученные в разные даты и в разное время.

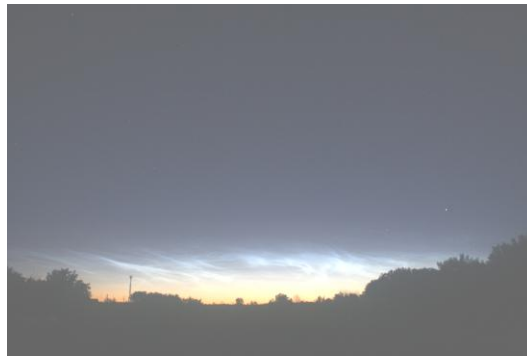

Рисунок 1 Фотография МСО, полученная 3 июля 2018 года в 1 час 2 минуты

Рисунок 2 Фотография МСО, полученная 26 июня 2018 года в 2 часа 32 минуты

Ранее уже отмечалось, что мезосферные серебристые облака (МСО) являются главным маркером физических процессов, происходящих в верхних слоях атмосферы, локализуясь в области мезопаузы [1]. Тем самым возникает вопрос об изучении их динамических показателей. Конечно по снимкам с поверхности Земли довольно сложно судить о динамических процессах, происходящих на такой высоте, но такой показатель, как слоистость можно довольно добротнo определять по изучению векторных полей видимой динамики МСО. Методика заключается в построении векторов по наблюдательным материалам (между соседними фотографиями с интервалом 10 – 20 минут) отмечая перемещение отдельно выбранных структур. Ниже приводятся данные обработки наиболее выразительных ночей.

В ночь с 13 на 14 июня наблюдалось появление МСО с ярко выраженной слоистой структурой. На соседних снимках ниже (выделено красной областью) видно как во времени развивалась отдельная структура МСО, относящаяся к четвёртой группе а.

Рисунок 3 Фотография МСО, полученная 14 июня 2018 года в 0 часов 41 минут

Рисунок 4 Фотография МСО, полученная 14 июня 2018 года в 0 часов 52 минуты

Для анализа структуры и кинематики облачных полей производилась обработка полученных изображений с помощью специальной программы, позволяющей сравнивать последовательные изображения полей МСО в едином активном окне с частичным наложением. Данная программа позволяет построить поле векторов смещения выбранной структуры, а так же очертить контуры самой структуры. Программа не имеет ограничений по количеству векторов смещения, наблюдаемых за раз структур, а так же количеству и размеру изображений [2].

Для определения направления и скорости движения выбранной структуры с помощью программы производится попарное сравнение всех соседних изображений МСО, и для каждой пары определяется начало и конец вектора смещения выбранной структуры.

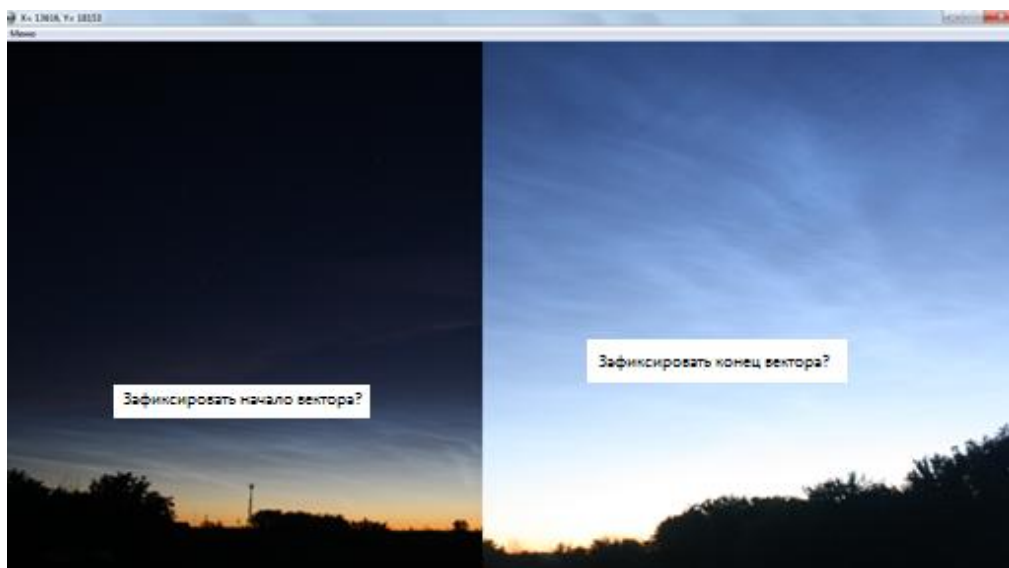

Рисунок 5 Наложение изображений полей МСО и обозначение вектора смещения

Далее для всего набора изображений, строятся вектора смещения выбранных структур, которые показывают направление движения структур и значение скоростей, на выбранном интервале времени.

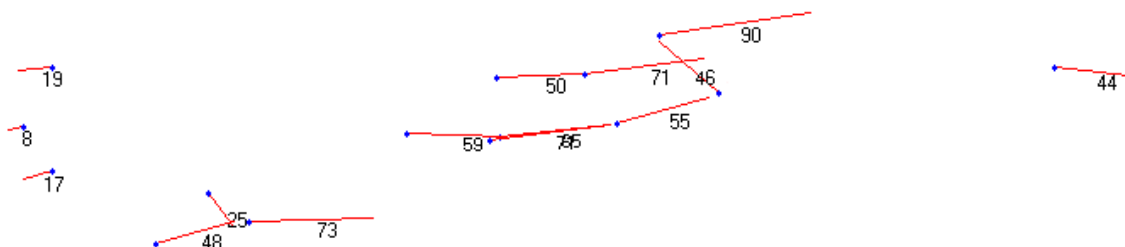

Рисунок 6 Поле векторов смещения структуры

Заключение

Обозначенная на рисунках 3 и 4 область практически осталась на своем исходном месте, то есть программа не зафиксировала её перемещение. С правой стороны облака мы видим, как часть структур развивается хоть и медленно в восточном направлении, при этом основная часть облака имеет довольно быстрое развитие в сторону запада. Выше было упомянуто, что часть облака вообще остается на своём месте с момента первой фиксации. Тем самым можно утверждать что данное облако имеет, по крайней мере, два отдельных слоя.

Литература:

1. Солодовник А.А., Сартин С.А., Алексеева А.А., Нуракай Г., Черкасова А.В., О наблюдениях серебристых облаков в Северном Казахстане. *Norwegian Journal of development of the International Science* № 25 part 1, 2018, с. 8 – 11.
2. Сартин С.А., Рейбандт А.И. Определение слоистости МСО методом построения векторных полей скоростей отдельных структур. // Материалы Международной научно – практической конференции «Достижения и перспективы исследований небесных тел и Земли: фундаментальные, прикладные и научно–методические аспекты», Петропавловск, СКГУ, 2014, с. 164 – 168.

ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР /
СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ / SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

UDC 316.6
SCSTI 15.41.25

LEARNING AND TEACHING IN HIGHER EDUCATION.
PROGRAM OF NEWCASTLE UNIVERSITY

Ismagambetova L. Sh.¹

¹*NKSU named after M. Kozybaev, Petropavlovsk, Kazakhstan*

Dr Anna Reid²

²*North Leadership Centre, North East Teaching Schools Partnership, Great Britain*

ОБУЧЕНИЕ И ПРЕПОДАВАНИЕ В ВУЗЕ.
ПРОГРАММА НЬЮКАСЛ УНИВЕРСИТЕТА

Исмагамбетова Л.Ш.¹

¹*СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан*

Рид Анна²

²*Северный центр лидерства, северо – восточное партнерство обучающихся школ,
Великобритания*

ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ ОҚЫТУ ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ.
НЬЮКАСЛ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ БАҒДАРЛАМАСЫ

Л.Ш. Исмагамбетова¹

¹*М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан*

Анна Рид²

²*Көшбасшылықтық солтүстік орталығы, оқытатын мектептердің солтүстік–
шығыстық әріптестігі, Ұлыбритания*

Abstract

The article provides an analysis of acquired knowledge and competencies on the topic of “Learning and Teaching in Higher Education” as a result of an international internship at the New Programs from North Leadership Center Newcastle University, Great Britain. The authors describe the advantages of using new educational technologies, methods and techniques in teaching foreign languages and in formation students' foreign language competence at the English classes. Also, these technologies help teachers to properly plan their classes, taking into account the stages of the passage of a particular topic. They are aimed at effective learning vocabulary, that is, contribute to the formation of foreign language competence of university students. The article provides examples of the most effective methods and techniques with which they were introduced to Newcastle University. The most important point is the fact that students have favorably participated in learning a foreign language through new technologies.

Key words: educational technologies, foreign language competence, communicative competence, teaching English, vocabulary, pedagogical tools.

Аңдатпа

Берілген мақалада Programmes from North Leadership Centre Newcastle University, Great Britain тақырыбы бойынша алынған білім мен құзыреттілікке талдау жасалады, деп халықаралықтағылымдамадан өту нәтижесінде авторлар жазады. Артықшылықтарын пайдалану жаңа білімнің технологиялық әдіс – тәсілдерін шет тілдерін оқытуда және шетел тілі сабағында

студенттердің компетентиясы қалыптастырылады. Сонымен қатар бұл технологиялар оқытушыларға өз сабақтарын қандай да бір тақырыптан өту кезеңдерін есепке ала отырып дұрыс қабылдауға көмектеседі. Олар сөздік қорын тиімді зерттеуге бағытталған, яғни, жоғарғы оқу орны студенттерінің шет тілді компетентиясын қалыптастыруға ықпал етеді. Мақалада ең тиімді әдістер мен мысалдар келтірілген олармен Newcastle University таныстырылған. Ең бастысы студенттер жаңа технологияларды пайдалана отырып, шет тілін үйренуге мейірімділікпен қатысатындығы.

Түйінді сөздер: білім беру технологиясы, шет тілдік компетентия, коммуникативтік компетентия, ағылшын тілін үйрету, сөздік қор, педагогикалық құралдар.

Аннотация

В статье дается анализ полученных знаний и компетенций по теме «Learning and Teaching in Higher Education» в результате прохождения международной стажировки в New Programmes from North Leadership Centre Newcastle University, Great Britain. Авторы описывают преимущества использования новых образовательных технологий, методов и приемов в обучении иностранным языкам и в формировании иноязычной компетенции студентов на занятиях. Также, данные технологии помогают преподавателям правильно спланировать свои занятия с учетом этапов прохождения той или иной темы. Они направлены на эффективное изучение словарного запаса, то есть, способствуют формированию иноязычной компетенции студентов вуза. В статье приведены примеры наиболее эффективных методов и приемов, с которыми были ознакомлены в Newcastle University. Самым важным моментом является тот факт, что студенты благоприятно приняли участие в изучении иностранного языка через новые технологии.

Ключевые слова: образовательные технологии, иноязычная компетенция, коммуникативная компетенция, преподавание английского языка, словарный запас, педагогические инструменты.

Introduction

In the period from June 1 to June 10, 2015, I was included in the list of teachers (25 people) to attend advanced training courses in one of the oldest universities in Europe at Newcastle University on the topic of «Learning and Teaching in Higher Education» within the framework of this topic. Education at this university lasted 6 days a week from 9.30 am to 17.00. It should be noted that the classes were conducted by highly qualified teachers with extensive teaching experience with foreign students, as well as with a clear understanding of current trends in teaching.

The university has a copy center. Also noteworthy is the amazing convenience of the Moodle e – learning platform (this is round – the – clock access to individual schedules, the possibility of correspondence with teachers and students of a particular course, etc.).

Classes were conducted using the most advanced educational materials, for example, an interactive whiteboard with Internet access greatly simplifies the learning process, making it more interesting.

Having chosen the necessary site, the teacher can acquaint students with the necessary information, show illustrations or videos, followed by discussion and implementation of a number of relevant tasks.

Textbooks Longman Publishing House taken as the basis of the learning process. Each lesson was supplied with a large amount of handouts.

At the first classes we discussed our own professional development and planning of our pedagogical activity, principles of teaching in groups, microteaching. In my opinion, this is very relevant and very interesting for Kazakhstan teachers. We were also learned about blog writing and creating new writing throw SOLO Taxonomy. This method is very important for increasing of quality writing. It was really useful teaching information.

Some lessons were devoted to the Modular System and project management. One of the most important issues was devoted to the evaluation system. At the beginning of each lesson,

the teacher presented the plan on the blackboard, periodically returning to it to draw students' attention to the implementation of the necessary items. As a warm – up, at the beginning of the lesson, students were offered a series of questions or a small topic for discussion. Both during the warm – up and in the process of training, preference was given to students' communication with each other (in pairs or mini – groups), which helped overcome the language barrier and maximize the practice of communicating in English.

Favorable conditions of study were – free Wi – Fi on campus, free access to an extensive library (open from morning to evening, as well as on weekends), computers, printers. After visiting Learning Robinson Library of Newcastle University where the Library team offered specific guidance on using their resources special attention was paid to information literacy, what does information literacy mean, influences on information literacy. We underlined the great problem of nowadays – plagiarism and collusion, which was very useful for us. The aspects of the Professional development and sources of the Professional development were actively analyzed. As a part of professional development, we also discussed different examples. There were interesting discussions in small groups. We were able to determine measures of improvement on the example of our disciplines and teaching activities. We assessed the quality of professional development, a critical approach revealed strengths and weaknesses. We examined the methodological tools of the teacher.

There have been considered the detailed simulation module in training activities. Interestingly there was a moment when the question of formation of the module as an educational content, member of the educational process. Representatives of universities of Kazakhstan also have different ideas about the formation of modules. As a part of the discussions, it was identified that the module as a part of the educational trajectory may consist of a number of complementary courses, a module can be a part of a separate course (discipline), and they can be read in our practice by different teachers. In the practice of Newcastle University it is determined in the course, a lecturer defines all system and subsystem module processes of economic, social, methodical and methodological. Each module is integrated into the general curriculum. But the way of designing Module is quite different from the system of Kazakhstan. It should be noticed an interesting approach «Enquiry Based Learning» used in teaching practice. In small groups we have identified the qualities of the best teacher, the goals of the work and reviewed the updated taxonomy of Bloom in the framework of the improvement of teaching methods. In small groups we evaluated 9 steps of «EBL», we commented on the situation, taking into account our professional experience as an example of education based on the students' questions. But the most interesting thing was visiting the English Digital Kitchen. The new ways of learning English are amazing: electronic table, Digital kitchen, Sole system and cards. Also we discussed at our table various ways of on – line learning, teachers from different universities shared their experiences about this topic. On the 5th day of our study at LTHE program at Newcastle University. It was fascinated by exceptionally well for us approach in teaching during the session “Microteaching 1: Using peer observation in teacher development”. Firstly, the process of peer observation was discussed regarding to our native environment in Kazakhstan. Later, peer observation was presented in Newcastle University. It was very important because on the one side it helps us to cooperate and support each other at teaching process without judging, on the other side it is too different from one which we are used to apply. There are three models of peer observation to be pointed out: evaluation model, development model and collaborative model. In Newcastle University the collaborative method is applied. I thought it would be very useful and enjoyable to implement this approach

at my environment because it has the following principles: the observation should not be judgmental; collaborative process is based on equality between peers; reciprocal benefits when observer also gain some experience from visiting other teachers' lessons. Moreover, we like the idea – while observing someone you should remember you are not a teacher you are still a learner. We'll try to change our own attitude to that point of view and find out the ways how to improve the situation in our native environment. Using of the principles of attuned interaction can assist academics in fulfilling their teaching roles. There were classes about interactive learning and lecturing, about lectures types . Progressive story telling was the most interesting and then it was firstly introduced how to plan a lecture seating. It was organized in the room – theater where we did some interesting activities there. A lot of different models of peer observation of teaching were analyzed in details. I think that we use collaborative models too, because we observed each other and there was one the main thing in teaching – feedback. All participants were interested in the action plan, it was useful. We discussed about problem of teaching and solved its together. Microteaching practical method is very interesting. The whole LTHE at Newcastle University course was done on a high level in terms of both content and organization. I am impressed by the level of professionalism and by engagement of our teachers and their positive attitude. There was a lot of new information on learning and teaching, and it encouraged us to reflect on our own teaching practice.

The clear planning of each lesson, taking into account the peculiarities of teaching English to foreign students, has enabled us to obtain excellent language skills, which I now successfully use in the process of teaching English.

Studying at Newcastle University provides an opportunity to analyze and discuss modern methods of teaching English, to explore and compare the styles and technologies of teaching English and practical skills of conducting lessons.

During the internship, our group worked on the following methods and techniques – group work, work in pairs, 6 hats, Map from memory, Odd one out, Pass the buck, Soldiers`line. At the end of the internship, we prepared a presentation in English for protection. Upon completion of the internship, we were issued a certificate of training courses at Newcastle University (UK).

Conclusion

The contacts with foreign colleagues established during the internship can serve the purposes of further cooperation of teachers from the Republic of Kazakhstan and the United Kingdom. The studied techniques and technologies are widely used in practice.

The whole LTHE at Newcastle University course was done on a high level in terms of both content and organization. We are impressed by the level of professionalism and by engagement of our teachers and their positive attitude. We received a lot of new information on learning and teaching, and it encouraged us to reflect on our own teaching practice. I have been using various activities, methods and approaches presented during the LTHE course at my lessons at North Kazakhstan State University named after ManashKozybayev.

References:

1. <https://en.wikipedia.org/wiki/Microteaching>.
2. <https://texterra.ru/blog/obzor-15-besplatnykh-programm-dlya-sozdaniya-intellekt-kart.html>.
3. <https://cyberleninka.ru/article/n/role-of-interactive-methods-of-teaching-foreign-language-in-modern-educational-process>.
4. Longman Dictionary of Contemporary English, Longman Group Ltd.1998.

UDC 811
SCSTI 16.01.45

**A BRIEF OVERVIEW OF METHODS AND TECHNIQUES OF TEACHING
FOREIGN LANGUAGES**

I. Aleshkina¹, R. Zhunussova¹

¹*NKSU named after M. Kozybaev, Petropavlovsk, Kazakhstan*

ШЕТ ТІЛДЕРДІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕРІ ЖӘНЕ ӘДІСТЕРІМЕН ҚЫСҚАША ШОЛУ

И.Х. Алешкина¹, Р.Ш. Жунусова¹

¹*М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан*

**КРАТКИЙ ОБЗОР МЕТОДОВ И ПРИЕМОВ ПРЕПОДАВАНИЯ
ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ**

Алешкина И.Х.¹, Жунусова Р.Ш.¹

¹*СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан*

Abstract

Foreign language proficiency is one of the important skills of a future specialist. It is impossible to achieve a high level of proficiency in a foreign language without fundamental language training in higher education. Teachers, in turn, must master a variety of methods and techniques of teaching foreign languages. It is important to know modern methods of teaching a foreign language, special training techniques and techniques in order to choose one or another teaching method in accordance with the level of knowledge, needs and interests of students. After all, teaching methods are not simple «algorithmized units», their rational and motivated use at foreign language lessons requires a creative approach on the part of the teacher, because «pedagogy is a science and art at the same time, therefore the approach to the choice of teaching methods should be based on the creativity of the teacher». The purpose of this article is to review the methods and techniques of teaching foreign languages, the feasibility of their use in the classroom.

Key words: methods, approaches, techniques, foreign language, teaching, studying, learning, efficiency.

Аңдатпа

Шетел тілін меңгеру бүгінгі күні болашақ маманның маңызды дағдыларының бірі болып табылады. Жоғары білім беруде іргелі тіл үйренуісіз шет тілінде біліктіліктің жоғары деңгейіне жету мүмкін емес. Мұғалімдер, өз кезегінде, шет тілдерін оқыту әдістемесі мен әдістерін меңгеруі тиіс. Оқушылардың білімі, қажеттіліктері мен мүдделеріне сәйкес бір немесе бірнеше оқыту әдісін оңтайлы таңдау үшін шет тілін оқытудың жаңа әдістерін, арнайы оқыту әдістерін және әдістерін білу маңызды. Оқыту әдістері қарапайым «алгоритмделген бірліктер» емес, олардың шет тілдік сабақтарды ұтымды және дәлелді пайдалану мұғалімнің шығармашылық көзқарасын талап етеді, себебі «педагогика ғылым мен өнердің бір мезгілде болуы керек, сондықтан оқыту әдістерін таңдауда мұғалімнің шығармашылығына негізделуі керек». Осы мақаланың мақсаты шетел тілдерін оқыту әдістемесі мен әдістерін, оларды сыныпта қолданудың орындылығы.

Түйінді сөздер: әдістер, тәсілдер, тәсіл, шет тілі, оқыту, оқыту, тиімділік.

Аннотация

Владение иностранным языком является сегодня одним из важных навыков будущего специалиста. Достижение высокого уровня владения иностранным языком невозможно без фундаментальной языковой подготовки в высшей школе. Преподаватели в свою очередь должны владеть разнообразными методами и приемами преподавания иностранных языков. Важно знать новейшие методы преподавания иностранного языка, специальные учебные техники и приемы, чтобы оптимально подобрать тот или иной метод преподавания в соответствии с уровнем знаний, потребностей, интересов студентов. Ведь методы обучения не являются, какими простыми «алгоритмизированными единицами», их рациональное и мотивированное использование на уроках иностранного языка требует креативного

подхода со стороны преподавателя, ведь «педагогика является наукой и искусством одновременно, поэтому и подход к выбору методов обучения должна основываться на творчестве педагога». Целью данной статьи является обзор методов и приемов преподавания иностранных языков, целесообразность их применения на занятиях.

Ключевые слова: методы, приемы, подход, иностранный язык, преподавание, изучение, эффективность.

Introduction

The method of teaching any subject involves the use of a variety of learning tools. There are different methods and approaches for studying foreign languages. Some methods exist for thousand years, but there are also relatively new ones. All methods have both advantages and disadvantages. But in general, almost all of these methods have more pluses than minuses. In this article we would like to consider the most basic methods of teaching foreign languages, to make out their advantages and disadvantages [1].

Research methods

The oldest is the grammar – translation method. The essence of this method is that first of all a rule is explained to everyone, and then the students follow the translation exercises. It has no relation to lively speech, to lively communication. Words are studied by the list, in isolation from the context, from life. Words are often checked by translation, it means, that we are translating all the time. Grammar is explained in native language. You are often asked to read a piece of text and translate it. Of course, you can learn a language with the help of this method. But it will be very long and unnatural and you will not learn to communicate. There are students who calmly retell Mark Twain in English, but are completely lost when they need to order a steak in a cafe ... The method is difficult, long and inefficient. There is a focus on reading and writing. Nevertheless, in this method there is such a thing as a comparison of two systems of languages, Russian and English. Therefore, elements of the grammar – translation method are always included in the lesson.

The method of immersion is characterized by the fact that only a foreign language is used in the classroom and, in fact, the process of learning a language is similar to the process that everyone had in childhood. Language is around us and we master it intuitively. The idea is good, but it is not suitable for beginners. When a person does not know anything at all in a foreign language, then everything that he hears seems to be stupid and causes misunderstanding. There are no positive emotions. It is not the best method to start with, but it works very well in advanced stages.

Silent method and method of action. These are two similar methods. The essence of the silent method is that the teacher brings in classroom some subjects, takes one subject and names it. All students repeat in chorus, then one by one. Then all the objects are mixed, and already everyone pulls out the object and names it. The lesson is conducted only in a foreign language. The teacher gives commands and performs them himself. And then these actions are done by students. These two methods work well in groups for beginners.

Group method. Everyone is sitting around and talking. The teacher walks and overhears. He is not even a teacher here, but an advisor, an assistant. Students speak, and the teacher records the words, expressions that each student will need. If a student cannot say anything in a foreign language, then he speaks his native language. Then the necessary expressions and words are written on the blackboard, analyzed, the students then return to the dialogue and work in pairs. In this method, in our opinion, there is life. Elements of this approach, we

believe, should be included in the lesson of the English language. But this method is not suitable for beginners.

Another method is the communicative approach, which occupies a leading position in the popularity rating of all existing methods. The communicative method also has its pros and cons. It aims to practice communication. This technique works very well in Europe and the USA. Increased attention is paid to speaking and listening. Now there are two monopolists in the field of teaching English – Oxford and Cambridge. Their mutual competition is a pledge of quality. The Oxford and Cambridge approaches to language are united by the fact that most of the courses are based on a communicative technique that is integrated with some traditional elements of teaching. It involves the maximum immersion of students in the language process, which is achieved by reducing the students' appeal to their native language to a minimum. The main goal of this method is to teach a student to speak fluently in the language first, and then think in it. Mechanical reproducing exercises are absent. Their place is taken by game situations; work with a partner, and tasks for finding errors, comparisons, connecting not only memory, but also logic, the ability to think analytically and figuratively. Often in textbooks are excerpts from the English – English dictionary. The whole complex of techniques allows creating an English – speaking environment. The language is closely intertwined with the cultural characteristics of the country of the language being studied, so that a person can navigate in the multicultural world. Typical for textbooks in this group is the presentation of text in small, numbered paragraphs.

But the communicative approach has its drawbacks. The method itself was created in the UK after the war due to the huge flow of immigrants seeking a better life and economic stability. For fast socialization and integration in the country, these people needed to be taught English in a short time. Communication was created. But after all, it was initially assumed that a person studying by this method lives in the country of the language being studied, and the teacher is also a carrier. The use of exclusively English in the classroom was due to the fact that the teacher simply did not know any other languages than English. The lack of vocabulary was compensated by gestures, drawings, etc. Moreover, it was assumed that the emigrant living in the country, going out into the street, immediately plunged into the language environment, where he involuntarily reinforces the things he learned in class, and as a rule, by the beginning of classes he already has the initial information about the language, its sounds and has a minimum vocabulary, etc.

The communicative approach in Kazakhstan does not have such chances for efficiency as, for example, in Europe or in America. This is due to the lack of a language environment for which the communication was designed. And a teacher who is not a native speaker cannot convey the entire palette of a situational language, at least at a level at which it is available to an English – speaking teacher.

Reading as a method of learning a foreign language. To prepare students for communication with a foreign language, the following successive stages of learning are recommended: listening, understanding, speaking, reading and writing.

Each of these stages takes time. Learning a language begins with memorizing words through listening, then comes the understanding of individual words and phrases, followed by conversational speech, etc. To save time, the first three steps are discarded and the reading is entered. It includes basic knowledge of the grammatical structure of the language. To enhance the effect, the structure of a foreign language is explained in the students' native language. The main focus here is on reading. Statistics, when conducting experiments with students, show that the more foreign students read, the greater their success in understanding and

communicating in the foreign language being studied. Reading in class and at home should be carried out visually without the pronunciation of words, so that attention focuses on the general (not literal) understanding of sentences, expressions or parts of the text and their free translation into their native language. This method implies that when a student reads about 1000 pages of a foreign text within two years, he will gain operational knowledge of the language being studied.

Research results

Considering the methods of teaching and learning foreign languages, you need to keep in mind that any of these methods can not be applied at one hundred percent. Teachers, who are familiar with different methods, combine them at their discretion, depending on the level of training of students. An individual approach to learning a foreign language should dictate the choice of one or a combination of different methods [2].

Conclusion

So, the purpose of this brief review was to show different methods, different approaches to learning a foreign language and the expediency of combining them in teaching in order to take the best from each of them and minimize the disadvantages. The effectiveness of teaching, in our opinion, lies in the proper selection of existing methods and their proper use in the classroom.

References:

1. Шукин А.Н. Методы и технологии обучения иностранным языкам. – М.: Икар, 2017.– 240 с.
2. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. – М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 336 с.

UDC 81:372.8
SCSTI 16.01.45

PSYCHOLOGICAL BARRIER OF TEACHING FOREIGN LANGUAGE

N. Bubnova¹, V. Stepanenko¹

¹NKSU named after M. Kozybaev, Petropavlovsk, Kazakhstan

ШЕТЕЛ ТІЛІН ОҚЫТУ КЕЗІНДЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТОСҚАУЫЛ

Н.В. Бубнова¹, В.Г. Степаненко¹

¹М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ БАРЬЕР В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Бубнова Н.В.¹, Степаненко В.Г.¹

¹СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

Abstract

The article examines the psychological barrier as the main reason for the difficulty in learning a foreign language in non – linguistic specialties in a higher educational institution. The most important competence which the future specialist must possess when studying in an university is the formation of a strategy for overcoming this psychological barrier. Overcoming psychological barriers involves the work of students themselves, connected with the creation by the teacher of conditions conducive to the formation of students' non – linguistic specialties of the university value attitude to the subject being studied. The given article describes the psychological barrier functions that play an important part in educational process and how to overcome them, which can help students develop value attitude to a foreign language. The student's progress in learning depends on his attitude towards learning, on the motivation that underlies the learning activity. The competent teacher can use in the classroom various technologies and methods to overcome the psychological barriers described in this article.

Key words: overcoming the language barrier, disability to comprehend, foreign language teaching, impossibility, intensive speech practice, motivation, psychological barrier.

Андатпа

Мақалада жоғары оқу орнында лингвистикалық емес мамандықтар бойынша шет тілін үйренудегі қиындықтардың басты себебі психологиялық тосқауыл болып табылады. Болашақ маманның университеттік білім беру сатысында қажет болуы керек ең маңызды құзыреттілігі – туындаған психологиялық кедергіні жеңу стратегиясын қалыптастыру. Психологиялық кедергілерді еңсеру – студенттің өзіндік жұмысы, ол мұғалімнің оқытылатын пәнге құндылықпен байланысы бар университеттің лингвистикалық емес мамандықтарының студенттеріне қалыптастыруға мүмкіндік беретін жағдайлар жасауымен байланысты. Бұл мақалада оқу үрдісінде үлкен рөл атқаратын психологиялық тосқауылдың проблемалары және оларды жеңу жолдары сипатталады, бұл студенттерге шет тіліне құнды қатынасын қалыптастыруға көмектеседі. Студенттің оқудағы жетістігі оқуға деген көзқарасына, оқу іс – әрекетінің негізі болып табылатындығына байланысты. Құзыретті мұғалім осы мақалада сипатталған психологиялық тосқауылдарды жеңу үшін түрлі технологиялар мен әдістерді пайдалана алады.

Түйінді сөздер: тілдік кедергіні жеңу, түсініксіздік, шет тілін оқыту, мүмкін еместігі, қарқынды сөйлеу тәжірибесі, мотивация, психологиялық тосқауыл.

Аннотация

В статье рассматривается психологический барьер в качестве основной причины затруднения при обучении иностранному языку на неязыковых специальностях в вузе. Важнейшей компетенцией, которая должна быть у будущего специалиста на этапе вузовского обучения, является формирование стратегии преодоления возникшего психологического барьера. Преодоление психологических барьеров – это внутренняя работа самого студента, связанная с созданием преподавателем условий, способствующих

формированию у студентов неязыковых специальностей вуза ценностного отношения к изучаемому предмету. В данной статье описаны проблемы психологического барьера, которые играют большую роль в учебном процессе и способы их преодоления, которые помогут привить студентам ценностное отношение к иностранному языку. Прогресс студента в обучении зависит от его отношения к учебе, от мотивации, которая лежит в основе учебной деятельности. Компетентный преподаватель может использовать на занятиях различные технологии и методы по преодолению психологических барьеров, описанных в данной статье.

Ключевые слова: преодоление языкового барьера, неспособность понимать, преподавание иностранного языка, невозможность, интенсивная речевая практика, мотивация, психологический барьер.

Introduction

Knowledge of a foreign language is very important nowadays. In our university students continue to learn foreign language with spelling rules, building sentences, tenses. The language barrier arises if they do not use these rules and skills in communication. Any language can and should be pronounced without fear of making mistakes. When we pronounce the words, we begin quickly and effectively understand a foreign language. This allowed us to determine the relevance of this work.

The purpose of the research is to study the causes and identify ways to overcome the language barrier by the example of English

Based on the goal, the following research objectives were identified:

1. To study the literature on the psychological barrier in learning a foreign language.
2. Consider the definitions of the psychological barrier concept.
3. To study the causes of the 1 psychological barrier.
4. Identify ways to overcome difficulties when communicating in a foreign language.

What is the «language barrier?» What does it mean? To answer these questions, we decided to define the concept of «language barrier». For example, our students study foreign language first at school, then at university, perhaps at courses or even independently. They learn grammar, vocabulary, read, translate and retell texts, write letters. It would seem that they have a good command of the language, but it is at this stage that such a problem arises as the inability to speak and freely express their thoughts in the language being studied! This problem is the language barrier. In psychological literature there is also concept of «communication barrier».

L. Popova considers that communication barriers are a psychological obstacle of various origins, which is set in the way of undesirable, tedious or dangerous information [1].

V Krysko, considers that the communicative barrier, understands the psychological obstacles that arise in the way of adequate information transfer between communication partners [2].

As for us, we think that language barrier is the lack of knowledge and trying to speak language, the ability to understand and respond the speech.

It is impossible to talk about the language barrier when a student cannot speak, just because he does not have any language skills, when there is no necessary grammatical structures, when there is ignorance of a particular vocabulary to display a particular topic.

Research methods

To talk about ways to overcome the language barrier, we need to understand the reasons that cause it.

Speaking about the reasons of the language barrier, it should be noted that one of the main reason is the psychological uncertainty of a student, fear of making a mistake, a feeling of discomfort when communicating in English. In order to overcome the language barrier caused by these reasons, it is necessary to create such conditions in which a student would feel comfortable, in which the potential internal capabilities of a student would be revealed, so that a student would psychologically relax and speak spontaneously on a particular topic. If such conditions are observed, part of the problems causing the language barrier will be removed.

The fear of making a mistake may develop due to improper learning or improperly created conditions for learning English. Often it is the fault of a teacher who constantly corrected the student's mistakes, not allowing him to express his point of view, which is wrong. Speaking about the correction of mistakes and the removal of fear of students' mistakes, we should take into account the psychological characteristics of each student. Accordingly, some mistakes can be corrected in the course of speech, some mistakes can be corrected only after the student has finished his statement.

Another problem that can cause difficulties in spontaneous speaking is the previous experience of learning, it is the rejection of new teaching methods, it is a habit of grammatical – translation method of learning. The difficulty arises when a student comes to learn a language in English courses, and because of the negative previous experience, perhaps unpleasant associations that have emerged due to the fact that the student studied the language at school or University on some other approach. In this case, the teacher's task is to hold a conversation with the student, to show that the communicative method is more effective, to show that any material learned in the classroom can be used at the same time, as well as to show the practical applicability of all that students do in the classroom. In such ways, it will be possible to remove the psychological difficulties and language barrier caused by the negative study of the English language, or attachment to the grammatical and translation method of teaching a foreign language.

Another problem that can cause a language barrier is the lack of motivation of the student. Motivation is very important. What is motivation? According to the Merriam Webster's Learner's Dictionary motivation is «the act or process of giving someone a reason for doing» [3]. We see that motivation is the desire to speak, the desire to communicate, the desire to express their ideas is the main point for what a person could safely speak and not feel any language barrier. At the English lesson it is necessary to create such communicative situations, so called life skills that will be of interest to the student. This is especially important in the study of professional English: the teacher must be very well versed in the specifics of the activities of their students.

Results of research

It is also necessary to emotionally influence, to appeal to emotions, to feelings of the student, to create such situations of communication in which the student will want to express the opinion, to agree or disagree, to argue. When the emotional background is involved, a student begins to speak spontaneously: he begins to forget that he speaks a foreign language. For him, of paramount importance is the very purpose of communication and the purpose of expressing an idea, not the means by which you can express a particular thought or solve a particular communicative problem in the study of English. A student can know grammatical structures, can have a good passive vocabulary, but due to the lack of speech practice, a student can not use them in spontaneous speech. There should be automation of both language

skills and speech skills in order for a student to be able to apply in real life all that is learned in English lessons.

In connection with the issue of communication practice, it should be emphasized that the whole process of learning English courses should be built in such a way as to create situations as close to reality as possible. It is necessary that all speech patterns, language skills are introduced, trained, practiced in conditions as close to reality as possible. A student should understand that each specific word, each specific situation, each specific structure is necessary for him to solve a particular communicative problem both in the classroom and then in real life.

Language training in situations close to reality, then allows a student to quickly transfer all that was passed in the classroom in English, in real life. If the lesson trains the situation at the airport, the student being in real life at the airport, will be able to react faster if this situation has already been lost in the classroom.

Conclusion

To sum up, it is worth saying that the main tactic to overcome the language barrier is the method of teaching and the approach that uses a particular school of English. The most effective for removing the language barrier is a communicative approach to learning English, which allows you to take into account the personal characteristics of students, allows you to give maximum practice of all language skills and speech skills, which allows you to set situations close to reality, allows you to influence the emotional world of students, cause and encourage the student to communicate.

Another way to remove the language barrier are classes with a native speaker. Such classes can be conducted in English in order to make a person feel that he communicates with real people, that he can speak freely. This removes the language barrier and allows a person to communicate freely in English.

In conclusion, we would say that the language barrier is the difficulty of expressing your own thoughts or the difficulty of understanding a foreign language associated with fear or shame. It goes without saying that almost everyone faces a language barrier when learning English.

References:

1. Попова Л.Л. Современные технологии общения [текст]: Учебное пособие / Л.Л. Попова. – Томск: Изд – во Томского политехнического университета, 2009. – 180 с.
2. Крысько В.Г. Социальная психология: Курс лекций В.Г.Крысько. – 3 – е изд. – М.: Омега – 2006. – 352 с.
3. Merriam Webster Learner's Dictionary//Режим доступа:<http://www.learnersdictionary.com/search/motivation> [эл. ресурс].
4. Подымов Н.А., Шабарова М.Г.. Психологический барьер как средство организации речевой деятельности студентов в условиях обучения иностранному языку в вузе// Мир психологии.2005.– № 2.
5. Реан А.А. Психология и педагогика [текст]: Учебное пособие/ А.А. Реан, Н.В. Бордовская, С.И.Розум. – СПб.:Питер, 2002. – 432 с.
6. Барвенко О.Г. Психологические барьеры в обучении иностранному языку взрослых: Дисс. канд. психол. наук. Ставрополь, 2004. –230 с.
7. Methods of teaching spoken English. СайтBritish Council//Режим доступа:<http://www.teachingenglish.org.uk/forum-topic/methods-teaching-spoken-english> [Эл. ресурс].
8. How to Effectively Teach English Writing Skills //Режим доступа:<http://busyteacher.org/2971-how-to-effectively-teach-english-writing-skills.html> [Эл. ресурс].

UDC 808.5
SCSTI 16.21.61

**COMMUNICATIVE CIRCLE, MATRIX: THE CONCEPT OF TERMS
(BASED ON THE WORKS OF V.I. KARASIK)**

Duisebekova Zh.M.¹

¹*Suleyman Demirel University, Kaskelen, Kazakhstan*

**КОММУНИКАТИВТІК ШЕҢБЕР, МАТРИЦА ҰҒЫМДАРЫ ТУРАЛЫ
(В.И. КАРАСИК ЕҢБЕКТЕРІ НЕГІЗІНДЕ)**

Ж.М. Дуйсебекова¹

¹*Сулейман Демирель Университеті, Қаскелең, Қазақстан*

**КОММУНИКАТИВНЫЙ КРУГ, МАТРИЦА: ПОНЯТИЕ ТЕРМИНОВ
(НА ОСНОВЕ ТРУДОВ В.И. КАРАСИКА)**

Дуйсебекова Ж.М.¹

¹*Университет имени Сулеймана Демиреля, Каскелен, Казахстан*

Abstract

Discourse is always difficult to learn a language. Because not only linguistic aspects influence the discourse, but also a number of extralinguistic factors. In this regard, many linguistic scientists devote their research to discourse. One of such outstanding scientists is the Russian scientist V.I. Karasik. The article sets out the views of V.I. Karasika on communicative linguistics, discourse, speech genres and communicative tonality. The creativity of Professor Vladimir Ilyich Karasik is characterized by a pronounced interest in communicative phenomena, communicative ideas.

His work seriously enriched communication theory, discourse analysis, text linguistics, theory of speech genres. This article, of course, does not pretend to embrace all the communicative ideas expressed by V.I. Karasik, with these ideas, directly or indirectly, I repeat, all the work of Vladimir Ilyich is permeated, and even if only talking about – to the present conceptual positions, not only expressed, but also deeply developed, equipped with detailed methodological models, successfully and fruitfully used by the followers and students of Vladimir Ilyich.

Key words: V.I. Karasik, communicative linguistics, discourse, speech genre, communicative tonality, linguocultural type.

Аңдатпа

Дискурс қашан да тілі білімінің күрделі саласы болып саналады. Себебі дискурста тек қана тілдік мәселер ғана емес, сонымен қатар бірқатар экстралингвистикалық факторлар да өз әсерін тигізеді. Осы орайда жалпы тіл білімінде көптеген ғалымдар дискурс мәселесіне өз зерттеулерін арнауда. Сондай көрнекті ғалымдардың бірі – орыс ғалымы В.И. Карасик. Мақалада В.И. Карасиктің коммуникативті лингвистикаға, жалпы дискурста, сөйлеу жанрларына, коммуникативті тональділікке қатысты көзқарастары баяндалады.

Оның еңбектері коммуникация мәселелері теориясын, дискурс анализін, мәтін лингвистикасын, сөйлеу жанрлары теориясын едәуір кеңейтті. Әрине, аталмыш мақала В.И. Карасиктің коммуникацияға қатысты айтқан барлық теориясын қамтиды дей алмаймыз. Дегенмен, біз оның дискурста қатысты айтқан ойларының бірқатарын санамалап өтетін боламыз. Сондай – ақ, дискурс анализін жүргізуге бағытталған барлық әдіснамалық негіздері тура сөз етіледі. Олар өз кезегінде шәкірттері тарапынан кең қолданысқа ие болып жүр.

Түйінді сөздер: В.И. Карасик, коммуникативті лингвистика, дискурс, сөйлеу жанры, коммуникативті тональділік, лингвомәдени түр.

Аннотация

Дискурс всегда является сложной в изучении языка. Потому что на дискурс влияют не только языковые аспекты, но и ряд экстралингвистических факторов. В связи с этим многие ученые в области лингвистики посвящают свои исследования дискурсу. Одним из таких выдающихся ученых является русский ученый В.И. Карасик. В статье изложены взгляды В.И. Карасика на коммуникативную лингвистику, дискурс, речевые жанры и коммуникативную тональность.

Его работы серьезно обогатили теорию общения, анализ дискурса, лингвистику текста, теорию речевых жанров. Эта статья, конечно, не претендует на то, чтобы охватить все коммуникативные идеи, высказанные В.И. Карасиком. Тем не менее, мы попытаемся проникнуть в его концептуальные идеи касательно дискурса. А также разобрать все его методологические приемы анализа дискурса, которые и сейчас успешно используются в кругу его последователей.

Ключевые слова: В.И.Карасик, коммуникативная лингвистика, дискурс, речевой жанр, коммуникативная тональность, лингвокультурный типаж.

Introduction

This article, of course, does not pretend to embrace all the communicative ideas expressed by V. I. Karasik, with these ideas, directly or indirectly, I repeat, all the work of Vladimir Ilyich is permeated, and even if only talking about – to the present conceptual positions, not only expressed, but also deeply developed, equipped with detailed methodological models, successfully and fruitfully used by the followers and students of Vladimir Ilyich.

I will begin with the provisions of V.I. Karasik, directly devoted to communication.

The most significant contribution of Vladimir Ilyich to the general theory of discourse, in my opinion, consists in the development and systematization of categories of discourse, to which numerous studies in this subject area are devoted, but, as we know, still far from the final theory, and the modes of discourse on the basis of which typology.

In the model of V.I. Karasika among the categories of discourse are constitutive categories (relative design, thematic, stylistic and structural unity), genre and stylistic categories (contrasting personality – oriented and status – oriented, artistic – oriented and everyday – oriented communication, amplification / compression, projective category) and – the main thing is the substantive (semantic – pragmatic, broader – axiological) categories of discourse, where the most important is justly considered to be terpretiruemost (on this basis Karasik isolated and studied more specific categories of accuracy, clarity, depth) [1, 287 – 298; 2, 185 – 196].

Research methods

The evolution of the communicative views of V.I. Karasik, as far as I can judge, represents a gradual turn from the study of the sociolinguistic aspects of communication – the reflection in the language of social relations of people important for status and interpersonal communication, and the inventory of language units used to establish appropriate social relations (doctoral Thesis «Linguistic Aspects studying the social status of a person (based on the material of modern English)» [3] and the monografia «Language of social status» written on its basis [4], in a significant degree of the monograph «The linguistic circle» [1]), – to the study of cognitive aspects – recorded in the semantics of the fiction and texts of mental projections of data social relations and processes (monographs «Language keys» [5], «Language crystallization of meaning» [6], «The language matrix of culture» [7]).

Research results

The value of the genre studies of Vladimir Ilyich Karasik is determined, in my opinion, by five main points.

First, the typology of discourse varieties developed by V.I. Karasik seriously enriched genre studies (primarily from sociolinguistic positions), in particular, highlighting two basic sociolinguistic discourse varieties – institutional / ritual and personal discourse, with a number of private varieties of institutional and personal discourse was studied in detail by V.I. Karasik in works specifically devoted to specific types of discourse (pedagogical, religious, scientific, political, pocket medical [8]). Of course, this model itself, which has great theoretical value, and even so brilliantly tested in a whole series of high – quality practical research, is already of sufficient value for TST (Theory of Speech type). However, this far from exhausts the genre significance of V.I. Karasik's creativity: by highlighting and describing the mentioned varieties of discourse, the scientist identifies genres of this type of discourse (in particular, everyday and everyday dialogue as part of a common personal discourse) and carefully analyzes their features.

Secondly, V.I. Karasik explores varieties of discourse from linguistic – culturological (primarily conceptual and value) positions, reveals those concepts and values that correspond to this type of discourse, its individual strategies and tactics. Among such concepts are significant intra – genre values / anti – values (for example, «common sense», «loyalty», «power», «authenticity», «simplicity», «laziness»), as well as communicative concepts that are essentially cognitive projections of a number of speech genres (for example, the concepts of «challenge», «enemy conspiracy»).

Thirdly, V.I. Karasik considers speech genres in the communicative behavior of the linguocultural types distinguished by him – for example, the «Russian intellectual» (together with O. Dmitriyeva), the «English eccentric» (together with E.A. Yarmahova, «American Superman», etc.

Fourthly, V.I. Karasik is one of the founders of the theory of communicative tonality.

Fifthly, V.I. Karasik himself is the author of a number of subtle and detailed studies on specific speech genres, and above all – the anecdote genre: thus, some remarkably interesting separate studies are devoted to anecdotes from English, Russian, ethnic, absurd, anecdotes containing an aesthetic assessment.

Of course, the works of V.I. Karasik on communicative tonality should also be attributed to directly communicative – in a certain sense, this is a continuation of his genre – study ideas, it was not without reason that in the first works of Vladimir Ilyich different types of tonality were considered within certain speech genres of O. Baghdasaryan.

V.I. Karasik defines the communicative tonality as «the emotional – style format of communication that occurs in the process of mutual influence of communicants and determines their changing attitudes and choice of all means of communication» and develops a model for identifying and describing types of tonality and its individual components 1) uniformity / multiplicity of meanings, 2) the sense / openness of meanings, 3) the seriousness / lack of seriousness of communication, 4) the cooperativity / conflict of communication, 5) the priority of the content / form of communication, 6) the specificity / distraction of the subject. On these grounds, the researcher identifies 12 types of tonality: informative, phatic, status, humorous, solemn, ideological, fascinative, hypothetical, aggressive, esoteric, manipulative, mentoring. It is noted that the list is open.

Communicative linguistics, as is known, is part of anthropological linguistics, and the study of human communication in linguistics (wider humanities) is part of the general study of the «human factor» in language and speech. In this respect, it is very significant that the problem of the linguistic personality, the «person of the speaker» has always remained a priority for V.I. Karasik. And here, of course, the models he carefully developed are of

particular value, ranging from «types of influential personalities in Russian culture of the 1990s» to simply filigree calculus of aspects of «model language personality», typology of linguistic and cultural types. The basis for the theory of linguistic and cultural types is the concept of a model language personality as the most representative in its behavioral and communicative speech expression. In essence, the «type» is a very high communicative phenomenon, and the extremely significant communicative aspect of the type is interlinked with the characteristics of the typical (for a given type) speech – genre competence, that is, possession of a set of genres and their use: communicative behavior, namely: through the specific individual refraction of the pronunciation norms, the choice of certain vocabulary and the conscious rejection of a number of words and expressions, the use of certain syntactic words Orochi, possession of different genres of speech, individual paraverbal behavior (gestures, facial expressions, elected by a distance in communication, etc.). A systematic description of these features of communicative behavior is a speech portrait of a person. The linguistic and cultural type is manifested through communicative behavior, the most important component of which is the verbal series. In addition to purely speech portraying, the paraverbal portraying may also be useful for learning types (for example, excessive gesticulation is not accepted among the intelligentsia, spitting, picking their nose and other accompanying speech that does not cause protest in other groups are tabooed).

It should be noted that the very idea of a type, new to linguistics (although logic, even the need for it was long overdue, but to single out, «grasp» the idea, turning it into a full – fledged scientific concept, as it always happens in science, only the Scientist can), is unusually successful: two collective monographs and about a dozen dissertations were devoted to her already, for example, T.V. Bondarenko («English butler»), L.A. Vasilyeva («British Prime Minister»), V.V. Derevyannoy («British colonial employee»), O.A. Dmitriev oh (linguocultural types of Russia and France of the XIX century), A.Yu. Korovina («English snob»), M.V. Mironenko («joker»), I.A. Murzinova («British Queen»), L.P. Seliverstova («Hollywood star»), I.V. Scheglova («Russian official»), E.A. Yarmakhova («English eccentric»).

Perhaps, the greatest level of generalization, scientific abstractness, the communicative ideas of V.I. Karasik were achieved in the system of «communication postulates» developed by him together with G.G. Slyshkin. These postulates (and they reflect the largely largely postulate character of modern communicative linguistics, starting with P.Greis, J.Lich and others), although they seem not to contain specific methodological instructions or tools (which, in fact, distinguishes postulates from theorems), on the one hand, encompass a number of truly fundamental properties of communication, and on the other hand, they draw a systematic picture of the whole modern science of communication, its most relevant areas.

Let us turn to that part of the work of Vladimir Ilyich, where communicative ideas are presented not so explicitly, are revealed in connection with something else, however, in my opinion, they are no less significant and important for both the «other» problems developed in this case, and for the theory of discourse, speech genres, etc.

And here, in my opinion, the most important are the linguoculturological and conceptual developments of V.I. Karasik. Their significance for science is very great: in the opinion of many cognitive scholars, on the one hand, V.I. Karasik did almost no more than all the other cognitive scholars and conceptologists to develop relevant scientific disciplines (talking about such matters, such masters are usually put next to him as J. Lakoff, A. Wezbitskaya), on the other hand, that Vladimir Ilyich himself is, above all, a conceptologist.

The meaning of the conceptological approach for research on communication in general and the place here of V.I. Karasik's ideas should therefore be said in more detail.

First, this approach, aimed at analyzing mental and linguo-mental, that is, associated with certain linguistic units, structures, operates with the concept of a concept in this direction (at least in a large part of the works) as linguocultural, that is, having a pronounced national – cultural and national – linguistic specificity.

Secondly, understood as a cognitive structure, the concept is related to other cognitive structures, the role and hierarchy of which is established: concept, image, symbol, frame, norm, rule, category, projection, cognition, script, script, gestalt, etc.

Thirdly, the components of the concept are highlighted, including the extremely significant (in the above – mentioned linguocultural direction of the conceptual approach to which we primarily focus, the main component), along with the figurative perceptual and conceptual one.

Finally, fourth, the value – conceptual approach (especially its cultural linguistic direction) has a markedly discursive character. This approach is actively and successfully used in studies of speech, texts belonging to different areas, communication within different genres. Accordingly, there are special – discursive concepts that organize discursive knowledge and skills and directly intersect with the concepts of the communicative norm, the communicative category / category of discourse, the communicative / speech genre – and the value components of such concepts. These include a) everyday and artistic concepts defining personality – oriented discourse) various institutional concepts – political, scientific, business, diplomatic, sports, etc., defining institutional discourse in one or another of its varieties.

Conclusion

In modern communicative linguistics, the ideas of Vladimir Ilyich Karasik are deservedly widespread, highly demanded, moreover, necessary (although their enormous explanatory potential still has to be discovered and implemented in many ways: as is often the case in science, it will truly be appreciated only in the future) . But now almost all studies on specific discourse, speech and speech, communicative speech phenomena, carried out in domestic (and not only) linguistics, necessarily rely on the ideas and models of Vladimir Ilyich (these are, without exaggeration, many hundreds of works, which even in the first approximation here is no possibility). Of course, this is not by chance.

The main significance of the ideas of V.I. Karasik for communicative linguistics, as far as I can tell, is that he developed a differently but more internally integrated cognitive and semiotic basis for comprehending and processing communicative material. This base is mental projections of communicative phenomena, conditioned, on the one hand, by cognitive mental structures (which are revealed and studied with the help of the corresponding theory and methodology), on the other hand, by the structure of communicative speech phenomena.

And here we have every right to talk about the extremely large-scale and at the same time objective reflection in the work of V.I. Karasik the whole multicolor picture of modern communicative and discursive linguistics – and a huge contribution to its further development.

References:

1. Karasik V.I. Lingvisticheskie aspekty izuchenija social'nogo statusa cheloveka (na materiale sovremen-nogo anglijskogo jazyka). [Linguistic aspects of the study of social status (based on the modern English language). Dr. philol. sci. thesis diss.]. Moscow, 1993. 46 p.
2. Karasik V.I. Jazyk social'nogo statusa [Language of social status]. Moscow, 1992. 330 p.

3. Karasik V.I. Jazykovoј krug: lichnost', koncepty, diskurs [Linguistic Circle: personality, concepts, dis-course]. Volgograd, 2002. 476 p.
4. Karasik V.I. Jazykovye kljuchi [Linguistic clues]. Volgograd, 2007. 520 p.
5. Karasik V.I. Jazykovaja kristallizacija smysla [Language crystallization the point]. Volgograd, 2010. 421 p.
6. Karasik V.I. Language matrix of culture [Jazykovaja matrica kul'tury]. Volgograd, 2012. 448 p.
7. Karasik V.I. O kategorijah diskursa [About the categories of discourse]. Jazykovaja lichnost': sociolingvisticheskiј i jemotivnyј aspekty: sb. nauch. tr. [Linguistic Personality: sociolinguistic and emotive aspects: collection of scientific works. Ed. V.I. Karasik. Volgograd, 1998, pp. 185 – 196.
8. Karasik V.I. Anekdот kak predmet lingvisticheskogo izuchenija [Anecdote as an object of linguistic study.]. Zhanry rechi: sb. nauch. tr. [Speech genres: collection of scientific works. Ed. by V. V. Dementyev]. Iss. 1. Saratov, 1997, pp. 144 – 153.

UDC 800.
SCSTI 16.21.33.

THE CHARACTERISTICS AND PECULIARITIES OF THE NEWSPAPER STYLE

A.M. Meirmanova¹, M.I. Kudritskaya¹

¹*Kostanay State Pedagogical University named after U. Sultangazin, Kostanay, Kazakhstan*

ГАЗЕТ СТИЛІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН СИПАТТАМАСЫ

А.М. Мейрманова¹, М.И. Кудрицкая¹,

¹*Ө. Сұлтангазин атындағы Костанай мемлекеттік педагогикалық университеті,
Костанай, Қазақстан*

ОСОБЕННОСТИ И ХАРАКТЕРИСТИКА ГАЗЕТНОГО СТИЛЯ

Мейрманова А.М.¹, Кудрицкая М.И.¹

¹*Костанайский государственный педагогический университет имени У. Султангазина,
Костанай, Казахстан*

Abstract

This article aims to consider the main features of newspaper style. The article describes the characteristics of modern newspaper style from the point of view of famous scholars. The classification of the newspaper features (morphological, lexical and syntactical; sign systems and graphic tools) is also listed in our work. The reasons for the relevance of the chosen topic, the functions of modern newspaper discourse and special vocabulary features used in newspaper style are also described. The theoretical foundations of the concept of newspaper style and its difference from other functional styles in the English language are also given. The article gives a description of the elements inherent to this style, explains each element with certain examples from the British media. In conclusion, it can be noted that the newspaper – publicistic style performs the functions of influence and communication (informing). The interaction of these two functions determines the use of the words in publicism. The function of influence, which is the most important for the newspaper – publicistic style, determines the acute need of journalism in evaluative means of expression. Journalism takes from the literary language virtually all means with the property of appraisal. The practical significance of the work is that the results of the study may be applicable in the study of special courses in sociolinguistics, cultural linguistics, journalism, linguistic stylistics and text interpretation. The given article may be of practical significance for those reading the English newspapers while studying the English language and especially for those who may take interest in peculiarities of the newspaper. The presented material can provide those interested in the subject with a deeper notion of what the newspaper standard and expressiveness are as constructing the base of newspaper communication.

Key words: newspaper style, trilingualism, vocabulary features, functional styles, syntax, belles – lettres, scientific literature, publicistic style.

Аңдатпа

Осы мақаланың мақсаты газет стилінің негізгі ерекшеліктерін қарастыру болып табылады. Мақала танымал ғалымдардың тұрғысынан заманауи газет стилінің ерекшеліктерін сипаттайды. Сондай-ақ, біздің жұмысымызда газет ерекшеліктерінің (морфологиялық, лексикалық және синтаксистік, және графикалық таңбалар) классификациясы берілген. Таңдалған тақырыптың өзектілігінің себептері, қазіргі заманғы газет дискурсінің функциялары және газет стилінде қолданылатын сөздік қасиеттері сипатталған. Сондай – ақ, газет стилінің тұжырымдамасының теориялық негіздері және ағылшын тіліндегі басқа функционалдық стильдерден айырмашылығы анықталған. Мақалада осы стильге тән элементтердің ерекшеліктері сипатталады, әрбір элемент британдық БАҚ – тардың кейбір мысалдарымен түсіндіріледі. Қорытындылай келе, газет – публицистикалық стилі әсер ету мен хабарлау функцияларын атқарады. Бұл екі функцияның өзара әрекеттестігі публицистикадағы сөздің пайдалануын анықтайды. Газеттік стилі үшін ең маңызды болып табылатын әсер ету функциясы журналистиканың баға беру құралдарының өткір қажеттілігін айқындайды. Журналистика әдеби тілден бағалау әдісімен дерлік

барлық құралдарды алады. Жұмыстың практикалық маңыздылығы: зерттеудің нәтижелері социолінгвистика, мәдениеттану, журналистика, лингвистикалық стилистика және мәтінді интерпретациялау бойынша арнайы курстарда қолданылуы мүмкін. Бұл мақала ағылшын тілін оқып жатқан кезде және әсіресе газеттің ерекшеліктеріне қызығушылық танытатын адамдар үшін, ағылшын тіліндегі газеттерді оқытындар үшін практикалық маңызды болуы мүмкін. Ұсынылған материал газет стандарты мен айқындылығы газет байланыстары базасын құру сияқты неғұрлым терең түсінікпен субъектіге қызығушылық танытуы ықтимал.

Түйінді сөздер: газет стилі, үштілдік, лексикалық ерекшеліктері, функционалдық стильдер, синтаксис, көркем әдебиет, ғылыми әдебиеттер, публицистикалық стиль.

Аннотация

Целью данной статьи является рассмотрение основных особенностей газетного стиля. В статье описываются особенности современного газетного стиля с точки зрения известных ученых. Классификации газетных особенностей (морфологические, лексические и синтаксические; знаковые системы и графические средства) также приведены в нашей работе. Описаны причины актуальности выбранной темы, функции современного газетного дискурса и особенности словарного состава, используемые в газетном стиле. Также приведены теоритические основы понятию газетный стиль и его отличие от других функциональных стилей в английском языке. Статья приводит характеристику элементов присущих к данному стилю, поясняет каждый элемент определенными примерами из Британских СМИ. В заключении, отмечается что газетно – публицистический стиль выполняет функции воздействия и сообщения (информирования). Взаимодействие этих двух функций и определяет употребление слова в публицистике. Функция воздействия, важнейшая для газетно–публицистического стиля, обуславливает острую потребность публицистики в оценочных средствах выражения. И публицистика берет из литературного языка практически все средства, обладающие свойством оценочности. Практическая значимость работы состоит в том, что результаты исследования могут быть применимы в изучении спецкурсов по социолінгвистике, лингвокультурологии, журналистике, лингвостилистике и интерпретации текста. Данная статья также может иметь практическое значение для тех, кто читает английские газеты при изучении английского языка, и особенно для тех, кто может интересоваться особенностями газеты. Представленный материал может дать заинтересованным в этом предмете более глубокое представление о том, что такое газетный стандарт и выразительность, как основы для газетного общения.

Ключевые слова: газетный стиль, трилингвизм, лексические особенности, функциональные стили, синтаксис, художественная литература, научная литература, публицистический стиль.

Introduction

Language development issues in Kazakhstan were constantly under the control and care of the first President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev, who in his annual messages to the people of Kazakhstan always tried to focus on the development of education, culture, and knowledge of languages. The President's Address states directly: «people will be wise in raising their future generation, taking care of their health, education and worldview ... will be equally good in Kazakh, Russian and English ...will be a patriot of the country, known and respected all over the world» [1].

Any Kazakhstani, like the nation as a whole, must have a set of qualities worthy of the 21st century. And among the undoubted prerequisites of this are such factors as computer literacy, knowledge of foreign languages, and cultural openness.

Therefore, the program «Digital Kazakhstan», the program of trilingualism, and the program of cultural and religious harmony are part of the preparation of the nation (all Kazakhstanis) for life in the 21st century. This is part of our competitiveness [2].

Nowadays, the rapid development of culture, science, technology becomes obvious need for such a source of information that in the shortest time and in an understandable form could convey to the reader information about recent events both inside and outside the

country. There are a lot of means of gathering new information like: radio, TV, Internet. But the most accessible and convenient to use is the newspaper. Today, newspapers are widely read by a good number of people across the world. Many people read the newspaper to get adequate updates concerning events and happenings in the society.

The language of the newspapers is rich and variable, due to the need to draw the reader's attention to individual nuances of the situation, to express the attitude of the author of the article or comment to what is happening, to form the attitude of the recipient to the events covered, to present the context of entertainment and make the text memorable, interesting and informative. The analytical genre of political journalism, namely: articles, comments and reviews aimed at informing, determining perception and evaluating events in relation to experience, the formation of attitudes towards political processes, are characterized by such properties as «appraisal, metaphorical, symbolic, manipulative, precedent, semantic variability» [3. p. 242].

Knowledge of a foreign language is impossible in isolation from the culture and realities of life of English – speaking countries, and the newspaper, as a mass media, is an integral part of culture. By understanding the meaning of newspaper publications, language learners should come to an understanding of the characteristics of language and life. Systematic reading of newspapers will help to link educational material with current events of social and political life, to better acquaint people with the countries of the language being studied, to expand their horizons. An independently read and understood newspaper articles will bring great satisfaction and increase interest in learning English [4].

The language of the newspaper, of course, has a certain specificity that distinguishes it from the language belles – lettres or scientific literature, from colloquial speech. This is the result of a long selection of linguistic and expressive means, the most relevant to the social task that the newspaper performs as the main media. The desire to report on the latest news as soon as possible cannot but find reflection in the nature of communicative tasks, and in speech incarnation, as well as the fact that the newspaper is designed for a heterogeneous and numerous circle of readers and should attract attention. The reader does not want to spend a lot of time reading a non – mass newspaper, so newspaper information is organized in such a way as to convey it in a condensed form, communicate the main message and have a certain emotional impact on the reader. And due to the fact that the initial informational function of the newspaper is increasingly being pushed aside by the other – the influential one, this turns the style of the language of the newspaper into a kind of journalistic style.

But the special conditions for the publication of the newspaper – the short deadlines for preparing the material, which do not allow it to be stylistically thoroughly processed, the repeatability of the subject matter and the limited range of topics – lead to the fact that the publicistic style in the newspaper is often simplified, standardized, and undergoes a certain lexical decline. And the presence of a standard gives rise to newspaper stamps, so characteristic of newspaper speech. Often, there are several functions of a newspaper: informational, educational, entertaining. Each of them imposes its own stylistic features on the relevant materials.

One of the main functions which publicistic style has to contain is that the information in the newspaper should be relevant. To put into R. Fowler's words [5, p. 13]: – The news media select events for reporting according to a complex set of criteria of news value; so news is not simply that which happens, but that which can be regarded and presented as newsworthy. – In other words news does not have to be just simple description of events, but also has to be meaningful. Another feature that plays a huge role on the news is the use of

colloquialisms, incomplete sentences, questions and a varied typography suggesting variations of emphasis, the written text mimics a speaking voice, as of a person talking informally but with passionate indignation [5, p. 39]. In addition, Denisova and Pozniak [6, p. 119] note that the publicistic style takes some features from emotive prose: the use of stylistic devices and imagery as well as brevity and expression. The scientific elements found in publicistic style include the logical structure of the news presentation, clear paragraphing and consecutiveness.

In order not to confuse publicistic style with newspaper style the main difference has to be mentioned. The goal of publicistic style is to influence public opinion, to make the audience accept the speaker`s point of view. On the contrary, the goal of newspaper style is to inform the audience. Publicistic essays and feature articles do not belong to newspaper style. Newspaper style tries to attract the reader`s attention thereby special means are used.

Denisova and Pozniak [6, p. 127] distinguish specific headlines, space ordering, specific vocabulary features and characterize newspaper style by an extensive use of:

1. Special political and economic terms (apartheid, by – election);
2. Non – term political vocabulary (public, people);
3. Newspaper cliches (vital issue, well – informed sources);
4. Cliches (captains of industry, pillars of society);
5. Abbreviations (PM, NATO);
6. Neologisms (glasnost, Gorbymania).

All of the functional styles as well as the newspaper style have their own typical elements. Znamenskaya [7, p 150 – 153] distinguished typical features for newspaper style:

1. Morphological features – frequent usage of non–finite verb forms; omission of articles, link verbs, auxiliaries, pronouns.
2. Syntactical features – use of impersonal sentences, elliptical constructions, interrogative sentences, infinitive complexes and attributive groups.
3. Lexical features – newspaper clichés and set phrases, terminological variety, abbreviations and acronyms, numerous proper names.
4. Compositional features – carefully selected vocabulary; variety of topics, wide use of quotations.

Each of these elements has their own function. For example, morphological features are used in order to save space which is limited in newspapers. Syntactical as well as lexical and compositional features call the attention to words or word phrases. All of these features are combined together in order to make the article as interesting as possible, to shock or surprise the reader by the unusual, vivid and colourful language.

Many researchers speak on the various sign systems and graphic tools that are widely used in newspapers. So, for example, V.I. Chepurny said that it could be drawings, photographs, and even ornaments. In this case, the verbal and non – verbal parts are one. As for graphic means, he distinguishes the following pragmatic functions:

1. the function of attracting the attention of the reader;
2. the function of highlighting communicatively significant elements of the text (these can be different fonts for the beginning of the article and other parts of it or for highlighting the main theme);
3. the function of the compositional division of the text;
4. information compression function (punctuation marks) [8, p. 125 – 126] We would like to briefly discuss the syntax of the language of the newspaper. As mentioned above, both the vocabulary and syntax are adapted to the main compositional task: the

accuracy and correctness of the logical movement of words. The syntax of the language of the newspaper, according to D.E. Rosenthal, is a combination of book and colloquial syntax. «From the book styles, the syntax of the language of the newspaper borrows the inherent standard of writing, processing, from the colloquial style, the forms and constructions characteristic of oral speech. detailed syntactic constructions and an extremely laconic «chopped» phrase, book descriptive turns and colloquial forms get along on the newspaper page» [9, p. 52 – 53]. In newspaper texts there are various elliptical sentences, i.e. verbal phrases characterized by brevity and vigor of expression; nominative sentences i.e. sentences in the form of a nominative case; segmented or “double value” constructions; connecting structures that reproduce oral speech in its lively immediacy; parcels, understood as division of a sentence, in which the content of a statement is realized not in one, but in two or more intonational–semantic speech units following one after the other after the separation pause, as well as many other means of enhancing expressiveness [Ibid]. Summarizing the information that was given above, it should be noted that we, laying the foundations for our further work on analyzing the text of newspapers, cited the opinion of a number of well – known researchers on general text issues as a type of speech activity and on certain features of a newspaper text in particular.

The informativeness is the important title parameter, drawing reader's attention to specific article. The purpose of the newspaper discourse lies not only in information transfer, but also in its interpretation. One comes to the conclusion that in the newspaper text an information – substantial function is combined with the function of persuasion, emotional influence. It is important to note one more feature: the newspaper article is directed to the most active perception, understanding and reaction. Among the basic characteristics of the newspaper text existing one can find probably the heterogeneity of the readers according to their national, social, political and other features; the absence of rigid social or other dependence between the addresser and the addressee; the absence, as well as in any written text, the direct contact of the speakers and an operative feedback between them; the generalized scheme concept of the author about characteristics of the recipient.

Conclusion

Working with newspaper text is an important aspect in the process of learning a foreign language, because newspaper material, like no other, makes it possible to master modern vocabulary and introduces new phenomena characteristic of the state of the language today. This applies to both lexical and grammatical aspects. In addition, when reading the English press, we learn the regional and everyday realities of the modern spiritual life of the society of the country of the language being studied. On the other hand, his communicative experience is being expanded and enriched. Thematically well – matched articles increase motivation. In the process of working with newsprint, skills of an integrated approach to the text of any kind are acquired.

Reading an English newspaper broadens the mind of the readers, they get used to oppose and evaluate facts and events taking place abroad and in our country, to get acquainted with the country of the language being studied. Reading a newspaper in English, we learn to extract information from the English original text, i.e. learn the skill of non – translational understanding. Reading a newspaper helps to consolidate and expand vocabulary and master the grammatical structures of the English language, i.e. It is an effective tool for acquiring and consolidating language skills.

References:

1. Z.B. Eshimbetova, A.M. Demeuova Kazakhstan's «trilingualism» is a unique formula of language policy // Innovations in Science: Coll. Art. on mater. XI Intern. Scientific – practical conf. Part II. – Novosibirsk: SibAK, 2012.
2. Article of the President «Looking to the future: modernization of public consciousness» Source – the official website of the President of the Republic of Kazakhstan.
3. Smetanina S.I. (2014) Alljuzija i analogii v politicheskoy zhurnalistike [Allusion and analogies in political journalism] // Vek informatsii. pp. 241–247.
4. N.V. Kurasova, D.YU. Makovkin, D.I. Nikandrova Filial FGOUVPO «Sibirskiy Federal'nyy Universitet» g. Sharypovo, Rossiya Yazykovye Osobennosti Angliyskih Gazet.
5. Fowler, R., 1991 Language in the News. Routledge.
6. Denisova, O.K., and Pozniak L. P., 2014 Educational Methodical Manual on the Stylistics of the English Language. Irkutsk Linguistic University.
7. T.A. Znamenskaya «STYLISTICS OF THE ENGLISH LANGUAGE» (2004), Moscow.
8. V.I. Chepurnykh .Pragmatic and stylistic functions of graphic means in a literary text: Gadget. Sb. Scientific. P. 124 – 132.
9. D.E. Rosenthal, Observations on the syntax of the language of the newspaper // Language of the media and propaganda / D.E. Rosenthal. – М .: Publishing House of Moscow University, 1980. – P. 51 – 65.

UDC 371.38
SCSTI 14.25.09

**THE ROLE OF MODERN SONGS IN TEACHING ENGLISH VOCABULARY
AND GRAMMAR**

A. Turarova¹, M. Kudritckaya¹
¹*KSPU, Kostanay, Kazakhstan*

**РОЛЬ СОВРЕМЕННЫХ ПЕСЕН В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОЙ ЛЕКСИКЕ
И ГРАММАТИКЕ**

Турарова А.¹, Кудрицкая М.¹
¹*КГПУ, Костанай, Казахстан*

**ЗАМАНАУИ ӘНДЕРДІҢ АҒЫЛШЫН ЛЕКСИКАСЫ
МЕН ГРАММАТИКАСЫНА ОҚЫТУДАҒЫ РӨЛІ**

А. Тұрарова¹, М. Кудрицкая¹
¹*ҚМПУ, Қостанай, Қазақстан*

Abstract

In order to maintain student's interest in language learning when English is not seen as an important factor for their needs, teachers have to find creative ways to teach language and expand student's motivation to learn. Learning English as an international language has a great importance in different levels of education in Kazakhstan, but unfortunately most of the students are not satisfied with their abilities in English after studying it for several years in their school. Of course, there are different reasons for this problem, but one of the reasons which is the concern of this study is lack of motivation. The most promising and effective in the classroom of a foreign language is the use of musical clarity, in particular modern popular song material, as a support. The choice of modern foreign music is determined by its cognitive value, an adequate reflection of the characteristics of life, culture and life, the way of thinking of the inhabitants of the countries of the language being studied. In addition, the use of musical material in the classroom can enhance the motivational factor, create a favorable psychological climate in the classroom, improve the efficiency of studying grammar and vocabulary. Moreover, it is well known that when a student learns a foreign language and then does not use it for several years, after some time he forgets almost everything except a few songs that he has learned.

Key words: learning English, modern songs, grammar, vocabulary, motivation, advantages, effectiveness.

Аңдатпа

Ағылшын тілі оқушылардың қажеттіліктері үшін маңызды фактор болып табылмаған жағдайда да, оқытушылар олардың тіл үйренуге деген қызығушылығын арттыру үшін, мотивациясын кеңейту үшін тіл үйретудің шығармашылық жолдарын іздестіруі қажет. Ағылшын тілін халықаралық тіл ретінде меңгеру Қазақстанда білім берудің әртүрлі деңгейлерінде үлкен маңызға ие, бірақ, өкінішке орай, көптеген оқушылар мектепте бірнеше жыл оқығаннан кейін олардың ағылшын тіліндегі қабілеттеріне қанағаттанбайды. Әрине, бұл мәселенің әртүрлі себептері бар, бірақ осы зерттеуде алаңдаушылық туғызатын себептердің бірі ынталандырудың болмауы. Шет тілін үйренетін сыныптарда музыкалық айқындықты, әсіресе заманауи әйгілі әндерді пайдалану сыныптарда ең перспективалы және тиімді болып табылады. Қазіргі заманғы шетелдік музыканы таңдау оның танымдық құндылықтарымен, күнделікті өмірдің сипаттамаларын, мәдениет пен күнделікті өмірді, зерттелген елдердің тұрғындарының ойлау тәсілдерін көрсетуімен айқындалады. Бұдан басқа, сыныптарды музыкалық материалдарды қолдану мотивациялық факторды жақсарта алады, сыныпта қолайлы психологиялық климатты қалыптастырады, грамматиканы және сөздік қорын дамытудың тиімділігін арттырады. Оның үстіне, барлығымызға жақсы белгілі болғандай, оқушы шет тілін үйреніп жүріп, кейін біраз уақытқа тоқтатса, оның есінде жаттаған өлеңдерінен басқа нәрселер ұмытылып қалады екен.

Түйінді сөздер: ағылшын тілін үйрену, заманауи әндер, грамматика, сөздік қор, мотивация, артықшылықтар, тиімділік.

Аннотация

Для того, чтобы поддерживать интерес студентов к изучению языка, когда английский не рассматривается как важный фактор для их потребностей, учителя должны найти творческие способы обучения языку и расширить мотивацию студентов к обучению. Изучение английского языка как международного языка имеет большое значение на разных уровнях образования в Казахстане но, к сожалению, большинство студентов не удовлетворены своими способностями на английском языке после изучения его в течение нескольких лет в своей школе. Конечно, есть разные причины для этой проблемы, но одна из причин, которая вызывает беспокойство в этом исследовании является отсутствие мотивации. Наиболее перспективным и эффективным на занятиях по иностранному языку является использование музыкальной ясности, в частности современного популярного песенного материала, в качестве опоры. Выбор современной зарубежной музыки определяется ее познавательной ценностью, адекватным отражением особенностей быта, культуры и быта, образом мышления жителей изучаемых стран. Кроме того, использование музыкального материала на занятиях может усилить мотивационный фактор, создать благоприятный психологический климат на уроках, повышать эффективность изучения грамматики и лексики. Более того, хорошо известно, что когда студент изучает иностранный язык, а затем не использует его в течение нескольких лет, через некоторое время он забывает почти все, кроме нескольких песен, которые он выучил.

Ключевые слова: изучение английского языка, современные песни, грамматика, словарный запас, мотивация, преимущества, эффективность.

Introduction

Learning a foreign language is not easy to imagine without an activity like working with a song. After all, the songs of modern English or American groups are of particular interest to many students. But, unfortunately, work with a song often comes down only to reading the words of the song, translating them, listening to them and playing the song together to a phonogram. This is not worth it. In teaching a foreign language, the use of modern authentic songs is a very effective technique.

First of all, work with song material provides faster learning of new lexical material (the lyrics of our favorite songs are quickly remembered, and sometimes they remain in our long – term memory for years. It can also be noted that the study of grammar is also greatly simplified when working with a song, because, as a rule, students have the most difficulty with this particular area of study. Therefore, having studied any grammatical construction from the song you like, in the future, students no longer have a negative reaction or fear of learning a more complex grammar. This includes various grammatical constructions, any stable expressions, tense forms of verbs.

Materials and methods

Modern song is a great way to teach modern culture, as well as to learn phrases, intonation and pronunciation correctly. Thus, this document demonstrates a broader approach to the use of song and music in language lessons and shows a very successful method of language learning. **Goal of the research** is to show the effectiveness of using modern songs in English lessons for enriching vocabulary and studying grammar. Currently, the majority of students have many problems creating grammatical rules and sentence structures. Therefore, it is a little difficult to learn a language in classes that cannot even form simple sentences. Students also have trouble reading sentences, so they avoid reading out loud because there are some concerns that they cannot read correctly. Since these problems are often encountered, it is difficult for teachers to choose effective methods of teaching language [1].

This is a very effective way to teach students through songs, but teaching teenagers with songs can be a challenge. With these songs, students can learn vocabulary and complex sounds and learn to use rhythms effectively. In this regard, several programs can be designed to meet the needs of students. Playing while singing is very effective. These exercises give students freedom and help them express their opinions freely and thus learn their language. The rhythm of the songs helps students to formulate words correctly. Many songs consist of many repetition and it allows students to memorize new words. One of the difficulties that teenagers face when learning a second language is their shyness from other classmates when they repeat their words several times. So they recommend saying no words more than to make a mistake, so they can't train their spell under the influence of such obstacles.

Results and discussion

Professor of Foreign Languages and Applied Linguistics at Yuan Ze University, Taiwan, Tim Murphey writes that it may be surprising how quickly students can memorize a new song [2]. Moreover, it is well known that when a student learns a foreign language and then does not use it for several years, after some time he forgets almost everything except a few songs that he has learned.

According to him, other benefits of the songs may be following:

- It seems, «to sing in a language is easier than to speak it».
- The songs are likely to «precede and help the development of language in young children».
- Singing songs is like an egocentric language, which is the conversation of children «without special concern for the addressee». Simply said, they like to hear them repeat.
- Songs (especially children's songs) use a simple, informal and familiar language with many repetitions, which is suitable for learning a new language.
- As Murphey writes: «The most important thing is probably relaxing songs. They provide diversity and fun, and also promote harmony in oneself and in a group» [3].
- In addition, the songs are short and have separate lyrics.

Language teachers have all the chances and must apply the songs as a share of their own educational repertoire. The songs contain a real language, are simply accessible, provide lexicographical reserves, grammatical and cultural nuances and are considered to be exciting for students. They have all the chances to give valuable abilities to speaking, listening and speaking in the classroom and beyond. Despite all the advantages of using the song in teaching a foreign language, educational and methodical complexes do not contain enough song material. At the beginning and middle stages of training, the teacher must select the appropriate lyrics, taking into account the practical objectives of the training period and the age of the students.

The song selection criteria can be as follows:

- the song should be pleasant, rhythmic, not too long, have a chorus;
- it should motivate, interest students;
- correspond to the age and degree of training of students;
- reflect country – specific;
- the voice of the performer should be clear.

Not every song is suitable for an English lesson. Most modern English songs contain slang words and phrases. In particular, this applies to rap, respectively, the vocabulary of such songs is not suitable for enriching the vocabulary of students [4]. Therefore, when choosing a song for an English lesson, you need to pay attention to the following areas:

- jazz;
- blues;
- folk;
- country music;
- operas;
- musicals.

The method of using each song provides for the preliminary introduction, activation and consolidation of the lexical and grammatical material of the songs used.

Also, the sequence of work with the song can be quite diverse, depending on the methodical task and the goal that the teacher wants to achieve. Therefore, let us consider the approximate sequence of work with the song material in the lesson, which was described by G.S. Sinkevich [5, 50 – 53]. The sequence can be as follows:

1. A brief introduction, in which the students are prepared for the primary listening to the song. Here, as a rule, the teacher gives a brief description of the song, its style or history of creation, summing up the topic of the lesson. Some difficult words with translation may also be offered to remove possible difficulties, which contributes to a more effective understanding of the text and work with it.

2. At the second stage there is a primary perception of the musical work (especially melody, rhythm, recognition of individual words and phrases).

3. The third step is to check the understanding of the lyrics, when the teacher, asking questions, determines the degree of understanding of the text by students. As well as work with the translation of incomprehensible words with the joint efforts of students.

4. In order to ensure full understanding, the teacher may deliberately draw the students attention to certain linguistic features of the text, such as: new vocabulary, grammatical phenomena, pronunciation or stable expressions. Thus, the teacher contributes to a more effective consolidation of new material. At the senior stage of training the teacher can also pay attention of pupils to how the author used a way of expression of this or that thought.

5. The next step is to re – listen to the song, but with the support of the text.

6. Then there is a phonetic working out of the text of the song, i.e. sounds or intonation, and also correctness of pronunciation are fulfilled.

7. At the next stage, the song is learned in the process of joint performance.

8. In later lessons, is the repetition of the song until its complete assimilation (1 – 2 times). Due to this, the necessary lexical and grammatical material remains in the memory of students.

Conclusion

The demand for a foreign language in society increases its status as a school subject in the system of general education and stimulates the search for new ways and methods of teaching a foreign language at school. The purpose of learning is to master a foreign language as a means of foreign language communication, for the successful implementation of which students should be well formed phonetic, grammatical and lexical skills. Thanks to the songs in the lesson, a favorable psychological climate is created, the psychological load is reduced, the language activity is activated, the emotional tone is increased, interest in learning English is maintained. This article is devoted to the study of the formation of lexical and grammatical skills in school students on the basis of the material of songs in English. In addition, songs in a foreign language reflect the peculiarities of life, culture and life of the people of the country of the language being studied. It can also be noted that the creative approach to the study of

vocabulary eliminates not only the boring, useless memorization, but also develops the memory, thinking and creative abilities of students.

References:

1. Adolphs S., & Schmitt N. (2003). Lexical coverage of spoken discourse. *Applied Linguistics*, 24(4).
2. Murphey, Tim. *Music & Song*. Oxford: University Press, 1992. Print Graham, C. 1993 *Grammar chants: More Jazz Chants*. OUP.
3. Korostelev V.S., Passov E.I. The process of learning the lexical side of speech as a system / *Problems of the communicative method of teaching the foreign side of speech* / VGPI. Voronezh, 1980.
4. Alderson, J.C. (2007). Judging the frequency of English words. *Applied Linguistics*, 28 (3).
5. Sinkevich G.S., Song in English lessons / G. S. Sinkevich // *Foreign language at school*, 2002 – P. 50 – 53.

UDC 81.42
SCSTI 16.21.55

STYLISTIC DEVICES AS MEANS OF ENHANCING THE PRAGMATIC EFFECT OF PUBLIC SPEAKING (ON THE MATERIALS OF PRE – ELECTION SPEECHES OF DONALD TRUMP)

A. Ukanova¹, M. Kudritskaya¹

¹*Kostanay State pedagogical university named after U. Sultangazin, Kostanay, Kazakhstan*

ШЕШЕНДІК ӨНЕРДІҢ ПРАГМАТИКАЛЫҚ ӘСЕРІН АРТТЫРУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ СТИЛИСТИКАЛЫҚ ӘДІСТЕРДІ ҚОЛДАНУ (ДОНАЛЬД ТРАМПТЫҢ САЙЛАУ АЛДЫНДАҒЫ СӨЗДЕРІНІҢ МАТЕРИАЛДАРЫ БОЙЫНША)

А.Э. Уканова¹, М.И. Кудрицкая¹

¹*Ө. Сұлтангазин атындағы Қостанай Мемлекеттік педагогикалық университет, Қостанай, Қазақстан*

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ПРИЕМЫ КАК СРЕДСТВО УСИЛЕНИЯ ПРАГМАТИЧЕСКОГО ЭФФЕКТА ОРАТОРСКОЙ РЕЧИ (НА МАТЕРИАЛЕ ПРЕДВЫБОРНЫХ ВЫСТУПЛЕНИЙ ДОНАЛЬДА ТРАМПА)

Уканова А.Э.¹, Кудрицкая М.И.¹

¹*Костанайский государственный педагогический университет им. У. Сұлтангазина, Қостанай, Казахстан*

Abstract

This article describes the stylistic techniques as a means of enhancing the pragmatic effect of public speech on the material of the election speeches of Donald Trump. The main purpose of the article was to prove that stylistic devices enhance the pragmatic effect on the public speaking. During the analysis such methods were used: analysis of scientific literature on the problem under study; generalization, content analysis, identifying rhetorical means on the example of speech texts and their subsequent analysis. During the analysis of speeches, it was revealed that such lexical stylistic methods as: metaphor, epithet, metonymy and syntactic methods as: rhetorical question, parallelism, repetition and morphological as 1st person pronouns, adverbs, adjectives in a comparative degree and introductory words contributed to achieving the maximum pragmatic effect. The results of the study can be applied in scientific linguistic journals, and can also be used for lectures on stylistics at the faculties of philology.

Key words: stylistic means, Donald Trump, campaign speeches, pragmatic effect.

Аңдатпа

Бұл мақалада Дональд Трамптың сайлау сөздерінің материалдарының прагматикалық әсерін арттыру құралы ретінде стилистикалық әдістер сипатталады. Осы мақаланың негізгі мақсаты стилистикалық әдістердің шешендік өнерде прагматикалық әсері бар екенін дәлелдеу болды. Талдау барысында келесі басты әдістер қолданылды: зерттелетін мәселе бойынша ғылыми әдебиеттерді талдау; жалпылау, мазмұнды талдау, сөйлеу мәтіндерінің мысалында риторикалық құралдарды анықтау және оларды кейінді талдау. Мәтінді талдау кезінде лексикалық стилистикалық әдістерден метафора, эпитет, метонимия және гипербола, синтаксистік әдістерден риторикалық сұрақ, параллелизм, қайталану, антитезис және морфологиялық әдістерден 1 жақтағы есімдік, кимыл – сын үстеулері, салыстырмалы шырайдағы сын есімдер және қыстырма сөздер максималды прагматикалық әсерге қол жеткізуге мүмкіндік беретіні анықталды. Мақалада көрсетілген зерттеудің нәтижелері ғылыми лингвистикалық журналдарда қолданылуы мүмкін, сондай – ақ филология факультетінде стилистика пәні бойынша дәрістер үшін қолданылулары мүмкін.

Түйінді сөздер: стилистикалық тәсілдер, Дональд Трамп, сайлау алдындағы сөздер, прагматикалық әсер.

Аннотация

В данной статье описываются стилистические приемы как средство усиления прагматического эффекта публичной речи на материале предвыборных речей Дональда Трампа. Главной целью данной статьи было доказать что стилистические приемы оказывают прагматический эффект в ораторской речи. В ходе анализа были использованы такие методы: анализ научной литературы по исследуемой проблеме; обобщение, контент – анализ, выявление риторических средств на примере речевых текстов и их последующий анализ. В ходе анализа речей было выявлено, что такие лексические стилистические приемы как: метафора, эпитет, метонимия и синтаксические приемы как: риторический вопрос, параллелизм, повторение и морфологические как местоимения 1 лица, наречия образа действия, прилагательные в сравнительной и превосходной степени и вводные слова способствовали достижения максимального прагматического эффекта. Результаты исследования могут быть применены в научных лингвистических журналах, а также могут быть использованы для лекций по стилистике на факультетах филологии.

Ключевые слова: стилистические приемы, Дональд Трамп, предвыборные речи, прагматический эффект.

Introduction

Language plays a key role in public speaking. The ultimate goal of any speaker or author of the article, his communicative intention is to convince the addressee of his rightness, to encourage him to any action. It is obvious that the achievement of this goal is feasible to a large extent through the use of emotionally – rich speech, which, of course, has the greatest impact on the audience [1].

Rhetoric is the theory of oratory. It is no secret to anyone that any public speech will not be successful without a rhetorical aspect, that`s why these two words are closely interrelated. Going back into history, it seems appropriate to note that the homeland of oratory is ancient Greece which arose in the 5th century BC in Athens and spread to Rome in the first century BC [2]. The ancient Greeks valued in public speeches the idea, the sequence of presentation of the material. For them, the thought that the speaker wanted to convey was important. That is how Aristotle understood the rhetoric – the theorist of oratory. Therefore, ancient thinkers considered rhetoric as a science. Aristotle created the theory of building public speaking, developed forms and methods of communicating thoughts to the audience. The philosopher argued that good speech – one that ends with catharsis – it should convince, evoke sympathy, agreement, sympathy [3].

Over time, the understanding of the essence of rhetoric has changed. In ancient Rome, oratory was considered as art, something akin to acting. In the speeches, it was not content that was welcomed, but form – color, the temperament of the speech, particular style and form of presentation of thought. The speech was supposed to be replete with lush, ornate statements, quotes, examples. A special syllable and rhythm of pronouncing phrases were appreciated [1]. In modern understanding, rhetoric is a science and art. The scientific fundamentals of public speaking need to be known in order to construct a speech correctly in composition. The theory of rhetorical mastery teaches how to formulate the main idea, how to break it up into brief theses; how to arrange parts of the presentation, in what sequence; what kind of examples to use; what type of words, phrases to pick up, how to grammatically correctly construct sentences [4].

It is a recognized fact that speech effects should be considered in line with the pragmatists. As we know, pragmatics considers those linguistic means and patterns of speech that are used to influence thoughts, feelings, as a consequence, the behavior of communication partners. For linguistic pragmatics, considering speech communication as one of the forms of purposeful activity, it is natural to seek to identify the mechanisms that ensure

the success of speech influence, that is, the achievement of certain goals by the speaker. It is known that public speech may be aimed at the transfer of new information. However, the transmission of speech messages is never the ultimate goal of public speech, it is the ultimate goal of public speech, it's only a means to achieve other goals, the ultimate of which is the goal of managing the activities, thinking of the listener. This is the pragmatic aspect of speech [5]. Pragmatics is a field of research in semiotics and linguistics, which studies the functioning of linguistic signs in speech. Researchers in the field of linguistic pragmatics were engaged in such scientists as N.D. Arutyunova, D. Vanderveken, H.P. Grice, T.A. van Dyck, V.I. Zobotkina, I.M. Kobozeva, S. Levinson, E.V. Paducheva, G.G. Pocheptsov, I.P. Susov, Yu.S.R.C. Stolneyker, D.Heims and etc. As synonymous with the concept of «pragmatics» in linguistics, the concepts of «pragmalinguistics» and «linguistic pragmatics» are also used. Behind these definitions lies the field of linguistic research, the object of which is the relationship between linguistic units and the conditions of their use in a certain communicative and pragmatic context in which the addressee and the addressee of the message interact. To characterize this relationship, the spatial – temporal context is of great importance, within which speech interaction takes place, as well as the goals and expectations of communicants. V. Dressler believes that a pragmatist of a text should have an extra – linguistic status and writes that «pragmatics does not belong to linguistics at all». However, the author notes the pragmatic meaning of individual linguistic elements. In addition, he notes the relationship of linguistic features and extralinguistic conditions [6].

Thus, by enhancing the pragmatic effect of a text, we will mean an increase in the impact of the content of the text on the perceiver through linguistic and extralinguistic means. In this case, stylistic devices will act as such means.

The main stylistic means that are common in political discourse and reinforce the pragmatic impact of the text include metaphor, epithet, hyperbole, repetition, anaphora, antithesis, rhetorical questions, polysyndeton and etc.

A textual analysis of Donald Trump's pre – election speeches for 2016 allowed to determine the dominant language means reflecting his style. These tools can be divided into 3 categories: lexical, syntactic and morphological.

The lexical features in D. Trump's speech are represented by the wide use of such a stylistic device as metaphor («open your heart», «to dissipate over the horizon, flush with cash», «rusted out factories»), epithets («*righteous* people and a *righteous* public», «*gracious* aid», «*struggling* families»), hyperboles («We stand at the birth of a new millennium, ready to *unlock the mysteries of space*, to *free the earth from the miseries of disease* and to harness the energies, industries and technologies of tomorrow», «You came by the *tens of millions* to become part of a historic movement the likes of which the world has never seen before»).

The syntactical features of Donald Trump's speeches are in the simple syntactic organization of sentences. Basically, the President's Speech is organized with simple sentences that provide an understanding of the information addressed. Also, in the inaugural speech of the American leader, the frequency of the change in the traditional word – order in the sentence is noted. («Now arrives the hour of action», «I will end the special interest monopoly in Washington».)

Also, in Trump's pre – election speeches, can be found such syntactical stylistic devices as repetition («From this day forward, it's going to be only *America first – America first*. One by one, the factories shuttered and left our shores with not even a thought about the *millions and millions* of American workers that were left behind»), parallelism («*We will bring back*

our jobs. *We will bring back* our borders. *We will bring back* our wealth, and we will bring back our dreams. *We will* build new roads and highways and bridges and airports and tunnels and railways all across our wonderful nation. *We will* get our people off of welfare and back to work rebuilding our country with American hands and American labor. *We will* follow two simple rules – buy American and hire American») and polysyndeton («And the crime, and the gangs, and the drugs that have stolen too many lives and robbed our country of so much unrealized potential»). These stylistic devices enhance the expressiveness of speech, give Trump`s speech emotional and visual impressionability.

The morphological features of Donald Trump's speeches consist in the frequent use of a personal pronoun «We» instead of «I». Trump often uses personal pronouns to express his love for the motherland. Also, Donald Trump, using this technique, by including himself among the people, aimed at creating a confidence tone of conversation with an audience. In the second context, where the presence of this stylistic device is noted, the formation of a powerful emotionally charged conceptual image of the unity of the nation, called to convey to the recipient information about equality and fraternity, which is a means of manipulation and the formation of public opinion. Donald Trump abundantly uses the auxiliary verb of the future tense «will» in his speeches, it allows to the speaker manipulate the opinions of people through their faith in a bright future. For example: «*We will bring back* our jobs. *We will bring back* our borders. *We will bring back* our wealth, and we will bring back our dreams. *We will* build new roads and highways and bridges and airports and tunnels and railways all across our wonderful nation. *We will* get our people off of welfare and back to work rebuilding our country with American hands and American labor. *We will* follow two simple rules – buy American and hire American».

Conclusion

Enhancing the pragmatic impact in Donald Trump`s pre – election speeches is achieved by attracting the attention of listeners to the necessary information by repeating the same phrase many times, carefully selecting vocabulary and linguistic and stylistic means, and also appealing to the feelings and emotions of the audience. Such an appeal appears in the speeches of D.Trump as the main argument and is formed by selecting a specific, often stylistically colored, vocabulary and including in the message text information reflecting the system of values of the audience – religious, national – cultural and social. Thus, Donald Trump appears in the eyes of the audience as a competent person, wise, eloquent, capable of evoking emotions in the public and attracting their attention. Textual analysis of the language personality of Donald Trump allows us to conclude that the public speeches of the American politician are built on the convergence of stylistic techniques (lexical, syntactic and morphological), which allow to appeal to both the consciousness and the emotional sphere of the audience, thereby enhancing the pragmatic effect of speeches. Lexical means of forming Trump's style are metaphors, epithets and hyperboles. Syntactic means of organizing the president`s public speeches are repetitions, parallelism, and polysyndeton.

References:

1. «Public speaking», I. Medvedev and L.Yu. Mironov. 2014.
2. «Oratory RHETORIC», A. Craig Baird. 2009.
3. «Rhetoric as science and art», Dovzhenko Natalia 2013.
4. «The Art of Public Speaking», Emma Pomfret. 2008.
5. «Pragmatic orientation of the texts of public speeches», Dyakova M.L. 1993.
6. «Pragmatic foundations of the interpretation of statements», Demyankov V.Z. 2002.
7. I.R.Galperin, «English Stylistics». Moscow, 1961. 350 p.

8. <https://www.nytimes.com/2016/11/10/us/politics/trump-speech-transcript.html>.
9. <https://www.politico.com/story/2016/06/transcript-trump-speech-on-the-stakes-of-the-election-224654>.
11. <https://www.independent.co.uk/news/world/americas/donald-trump-speech-ohio-thank-you-tour-campaign-video-a7451936.html>.

УДК 372.881.111.1
ГРНТИ 16.01.45

**КЛАССИФИКАЦИЯ НАВЫКОВ 21-го ВЕКА,
ПРИЕМЛЕМЫХ ДЛЯ ВНЕДРЕНИЯ В УЧЕБНЫЙ ПРОЦЕСС
В РАМКАХ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ**

Абдильманова Д.Р.¹

¹СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

**АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУ ШЕҢБЕРІНДЕ ОҚУ ПРОЦЕСІНЕ ЕНГІЗУГЕ
ҚОЛАЙЛЫ 21-ші ҒАСЫРДЫҢ DAҒДЫЛАРЫН ЖІКТЕУ**

Д.Р. Абдильманова¹

¹М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан

**THE CLASSIFICATION OF 21st CENTURY SKILLS WHICH
ARE ACCEPTABLE FOR INTRODUCTION IN THE EDUCATIONAL PROCESS
WITHIN THE FRAMEWORK OF TEACHING ENGLISH**

D. Abdilmanova¹

¹NKSU named after M. Kozybayev, Petropavlovsk, Kazakhstan

Аннотация

В условиях стремительно развивающейся экономики и информационного общества возникла необходимость в подготовке специалистов, обладающих более широкими профессиональными компетенциями, а именно навыками 21 – го века. В статье рассматриваются разработанные различными авторами классификации навыков 21 – го века, необходимых для подготовки будущих специалистов, которые будут востребованы не только в современном обществе, но также и в будущем. Освещается проблема отбора когнитивных навыков более высокого уровня для обучения студентов в рамках развития базовых навыков владения английским языком. На основе результатов сравнительного анализа основных существующих классификаций автором статьи разработан список навыков 21 – го века, приемлемых для внедрения в учебный процесс в вузе в рамках обучения английскому языку как иностранному. Результаты данного исследования приемлемы для использования в дальнейших научных работах при разработке методов обучения и критериев оценки уровня сформированности навыков 21 – го века и их интеграции в систему образования Казахстана, что способствует повышению конкурентоспособности молодых специалистов на мировом рынке труда.

Ключевые слова: навыки 21 – го века, классификация, обучение иностранному языку, базовые навыки владения английским языком, компетентностный подход, занятия по английскому языку, вузы Республики Казахстан.

Аңдатпа

Қарқынды дамып келе жатқан экономика мен ақпараттық қоғамда кең кәсіби құзыреттілікке ие, атап айтқанда 21 – ші ғасырдың дағдыларына ие мамандарды даярлау қажеттілігі туындады. Мақалада замануи қоғамда ғана емес, сонымен қатар болашақта да талап етілетін болашақ мамандарды дайындауға қажетті түрлі авторлардың әзірлеген 21 – ші ғасыр дағдыларының топтастыруы қарастырылады. Ағылшын тілін меңгерудің негізгі дағдыларын дамыту шеңберінде студенттерді оқыту үшін жоғары деңгейдегі когнитивті дағдыларды іріктеу мәселесі баяндалады. Қолданымдағы негізгі жіктемелерге салыстырмалы талдау жасау нәтижелері негізінде мақала авторы шетел тілі ретінде ағылшын тілін оқыту шеңберінде ЖОО – да оқу процесіне енгізуге қолайлы 21 – ші ғасырдың дағдыларының тізімін әзірледі.

Зерттеудің нәтижелері 21 – ші ғасыр дағдыларын қалыптастыру деңгейін бағалаудың және оларды білім беру жүйесіне интеграциялаудың әдістемесі мен өлшемдерін әзірлеуде болашақ ғылыми жұмыстарда қолдануға жарамды, бұл жаһандық еңбек нарығында жас мамандардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал етеді.

Түйінді сөздер: 21 – ші ғасыр дағдылары, жіктелу, шет тілін оқыту, негізгі ағылшын тілі дағдылары, жете білушілік тәсілі, ағылшын тілі сабақтары, Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындары.

Abstract

In conditions of a rapidly growing economy and the information society, it has become necessary to train specialists with broader professional competencies, namely 21st century skills. This article discusses the classifications of 21st century skills developed by various authors that are necessary for the preparation of future specialists, who will be in demand not only in modern society, but also in the future. It highlights the problem of selecting higher – level cognitive skills for teaching students in the development of English language basic skills. Based on the results of a comparative analysis of the main existing classifications, the author of the article has developed a list of 21st century skills that are acceptable for introduction into the educational process at a higher education institution within the framework of teaching English as a foreign language. The results of this research are acceptable for use in further scientific works when developing methods of teaching and criteria for assessing the level of formation of 21st century skills and integrating them into the educational system of Kazakhstan that contributes to increasing the competitiveness of young specialists in the global labor market.

Key words: 21st century skills, classification, foreign language teaching, English language basic skills, competence-based approach, English language classes, universities of the Republic of Kazakhstan.

Введение

Каждая страна в мире нуждается в высококачественной системе высшего образования, которая бы способствовала развитию знаний, навыков и ценностей, необходимых для успешной жизни и работы в условиях глобализации экономики и внесения своего вклада в ее развитие, как в локальном, так и в глобальном масштабе. Однако система образования в Республике Казахстан, претерпевающая значительные изменения, и обучающиеся по ней молодые люди сталкиваются с некоторыми сложными задачами, зачастую оказываясь неподготовленными к профессиональному будущему.

В условиях инновационной экономики и информационного общества появилась необходимость подготовки кадров, обладающих более широкими профессиональными компетенциями, а именно навыками 21 – го века. Обучение молодого поколения таким навыкам, как умение находить нестандартные решения задач и проблем, навыки коллективной работы и другие подобные умения, открывает широкие возможности для повышения конкурентоспособности в быстроразвивающемся мире. Реалии нашей современности все больше убеждают нас в необходимости интеграции преподавания навыков 21 – го века в процесс обучения.

Согласно исследованиям, проведенным Британским Советом, работодатели требуют от сотрудников когнитивных навыков более высокого уровня, что не соответствует традиционной системе образования и приобретенным когнитивным навыкам выпускников вузов [2]. Если экономика страны направлена на ускоренное развитие в долгосрочной перспективе, то в процессе обучения молодым людям необходимо предоставить возможность генерировать и внедрять новые идеи, решения и продукты, использовать цифровые инструменты для научных открытий, создания ресурсов и коммуникации, применять свои знания для решения насущных проблем [2, с. 4]. Для этого субъекты образовательных систем должны ясно представлять цель и задачи образования и обучать молодых людей ключевым навыкам и компетенциям, которые востребованы не только в современном обществе, но также и в будущем.

На сегодняшний день в зарубежных странах проведен ряд исследований по разработке учебных программ и методического обеспечения, ориентированных на

развитие востребованных в эпоху постиндустриализации способностей к выстраиванию межличностных взаимоотношений. Проведенный нами анализ теоретических источников показал, что навыки 21 – го века, включенные в существующие классификации, являются неоднозначными для их развития в процессе обучения английскому языку как иностранному и требуют дополнительного изучения и обобщения.

В связи с тем, что в системе образования Казахстана практически отсутствуют исследования передового мирового опыта интеграции навыков 21 – го века в образовательный процесс, исследование в области классификации навыков 21 – го века, приемлемых для обучения студентов на занятиях по английскому языку, представляется инновационным и актуальным.

Методы исследования

Цель настоящей статьи – разработка классификации навыков 21 – го века, приемлемых для внедрения в учебный процесс в рамках обучения английскому языку как иностранному. Для достижения цели необходимо решение следующих задач: изучить опыт зарубежных ученых в классификации навыков 21 – го века; проанализировать и сравнить классификации различных авторов; выделить основные навыки 21 – го века, приемлемые для внедрения в учебный процесс в рамках обучения английскому языку как иностранному и необходимых для успешного владения иностранным языком в современном мире; разработать вариант классификации навыков 21 – го века, приемлемых для обучения студентов на занятиях по английскому языку, на основе результатов анализа и сравнения представленных классификаций.

Для решения вышеизложенных задач представляется целесообразным рассмотреть классификации навыков 21 – го века различных зарубежных авторов. В 2002 году коалицией, в которую входили члены национального делового сообщества США, руководители организаций образования и ведущие политологи, было основано «The Partnership for 21st Century Skills» (в настоящее время «The Partnership for 21st Century Learning» или «P21»). Организация «The Partnership for 21st Century Learning» разработала классификацию знаний, навыков и умений, которые студенты должны освоить, чтобы преуспеть в будущей профессиональной деятельности и общественной жизни в XXI веке, и получивших название «21st century student outcomes» (представленные в Рисунке 1) [5, с. 2].

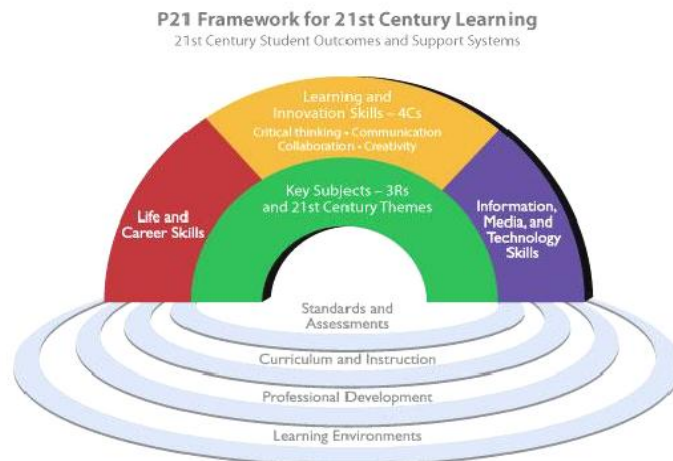

Рисунок 1 P 21 Framework for 21st Century Learning

Key Subjects and 21st Century Themes

Key subjects:

- English, reading or language arts.
- World languages.
- Arts.
- Mathematics.
- Economics.
- Science.
- Geography.
- History.
- Government and Civics.

21st century interdisciplinary themes into key subjects:

- Global Awareness.
- Financial, Economic, Business and Entrepreneurial Literacy.
- Civic Literacy.
- Health Literacy.
- Environmental Literacy.

Learning and Innovation Skills:

- Creativity and Innovation.
- Critical Thinking and Problem Solving.
- Communication.
- Collaboration.

Information, Media and Technology Skills:

- Information Literacy.
- Media Literacy.
- ICT (Information, Communications and Technology) Literacy.

Life and Career Skills:

- Flexibility and Adaptability.
- Initiative and Self–Direction.
- Social and Cross–Cultural Skills.
- Productivity and Accountability.
- Leadership and Responsibility [5, с. 2 – 7].

В данной классификации отображается достаточно широкий список навыков 21 – го века, необходимых для подготовки высококвалифицированных кадров различных специальностей. Авторы вышеизложенного набора навыков выделили знания, умения и навыки по ключевым предметам, а также рассмотрели возможность внедрения междисциплинарных тем 21 – го века в процесс изучения основных предметов. В качестве обязательных навыков для достижения профессиональных целей и карьерного роста представителями «The Partnership for 21 st Century Learning» отмечены навыки критического мышления, творчества, внесения новшеств, коммуникации, работы в команде, а также навыки работы с информацией и технологиями. Уровень развития данных навыков определяет эффективность и продуктивность будущей профессиональной деятельности выпускников вузов. Кроме перечисленных навыков, в классификацию организации «P 21» были включены социальные и психологические компетенции, способствующие укреплению роли личности молодого специалиста в современном обществе.

Помимо представленного выше списка навыков «Р 21», варианты классификаций навыков 21 – го века, отличающиеся друг от друга, предложили и другие авторы. Рассмотрим классификации, которые вывели такие ученые, как Patrick Griffin, Barry McGaw и Bernie Trilling, Charles Fadel.

Patrick Griffin совместно с Barry McGaw разработали модель KSAVE (Knowledge, Skills, Attitudes, Values and Ethics – Знание, навыки, отношения, ценности и этика) для определения и классификации навыков 21 – го века [4, с. 36]. В данной модели классификации авторы выделяют следующие навыки:

Ways of Thinking

1. Creativity and innovation.
2. Critical thinking, problem solving, decision making.
3. Learning to learn, metacognition.

Ways of Working

4. Communication.
5. Collaboration (teamwork).

Tools for Working

6. Information literacy (includes research on sources, evidence, biases, etc.).
7. ICT literacy.

Living in the World

8. Citizenship – local and global.
9. Life and career.
10. Personal and social responsibility – including cultural awareness and competence [4, с. 37].

Анализ вышеизложенной классификации показал, что данные четыре тематические группы отражают необходимость перечисленных знаний, умений и навыков в решении практических задач в повседневной жизни, в т.ч. в процессе осуществления профессиональной деятельности: способы мышления, методы работы, средства для работы и общественная жизнь (дословно «жизнь в мире»). На наш взгляд, данная классификация построена в большей степени на основе функционального подхода к распределению навыков 21 – го века на группы. Собственно для развития мыслительных процессов у студентов выделяют такие навыки, как Creativity and innovation, Critical thinking, problem solving, decision making, Learning to learn, metacognition. Для успешного осуществления профессиональной деятельности рекомендованы навыки эффективных коммуникации и сотрудничества, что составляют группу Ways of Working, а также применение средств, необходимых для обмена информацией и опытом, с помощью чего возможно саморазвитие и самообразование студентов и молодых специалистов в более широком масштабе.

Результаты исследования

Рассмотрев первые три группы навыков, мы пришли к выводу, что первые семь навыков в классификации Patrick Griffin, Barry McGaw составляют персональные, личностные навыки обучающихся, не связанные значительно с окружающей средой, т.е. возможно развитие данных навыков без глубокого вмешательства во внешний мир. В то же время последние три навыка в представленной выше классификации имеют непосредственное отношение к общественной жизни и определению места личности будущего специалиста в современном обществе. Результаты данного анализа наглядно проиллюстрированы в Рисунке 2, где показано, что внутреннюю структуру схемы составляют три шестиугольника, соответствующие первым трем группам и

объединённые прямой связью с личностью обучающегося («Skills related to personality»), тогда как внешний шестиугольник представляет собой навыки для успешной общественной жизни будущих специалистов, напрямую контактирующих с социумом («Skills related to society»).

Рисунок 2 Структура разделения навыков 21 – го века в классификации Patrick Griffin, Barry McGaw на две группы в зависимости от связи с личностью или обществом

Bernie Trilling, Charles Fadel также разработали классификацию навыков 21 – го века, выделив половину из навыков, предложенных «The Partnership for 21st Century Learning», и разделив их на три группы:

Learning and Innovation Skills:

- Critical Thinking and Problem Solving.
- Communication and Collaboration.
- Creativity and Innovation.

Digital Literacy Skills:

- Information Literacy.
- Media Literacy.
- ICT Literacy.

Career and Life Skills:

- Flexibility and Adaptability.
- Initiative and Self – Direction.
- Social and Cross – Cultural Interaction.
- Productivity and Accountability.
- Leadership and Responsibility [1, с. 47 – 48].

Особенностью классификации Bernie Trilling, Charles Fadel является рассмотрение таких компетенций, которые наиболее востребованы на мировом рынке труда при выборе квалифицированных кадров для предприятия или организации, т.е. на первый план выдвинут профессионально – ориентированный подход. Наиболее широкий

список навыков представлен в третьей группе, где выделены пять наиболее значимых навыков для социального развития и формирования поликультурной личности студентов. Ниже представлен Рисунок 3, отображающий отношение зависимости уровня развития навыков от окружающей среды.

Рисунок 3 Структура навыков 21 – го века в классификации Bernie Trilling, Charles Fadel в отношении зависимости уровня развития навыков от окружающей среды

Сравнивая три вышеизложенные классификации и их особенности можно отметить, что присутствуют как сходства, так и различия, которые наглядно демонстрирует приведенный ниже Рисунок 4.

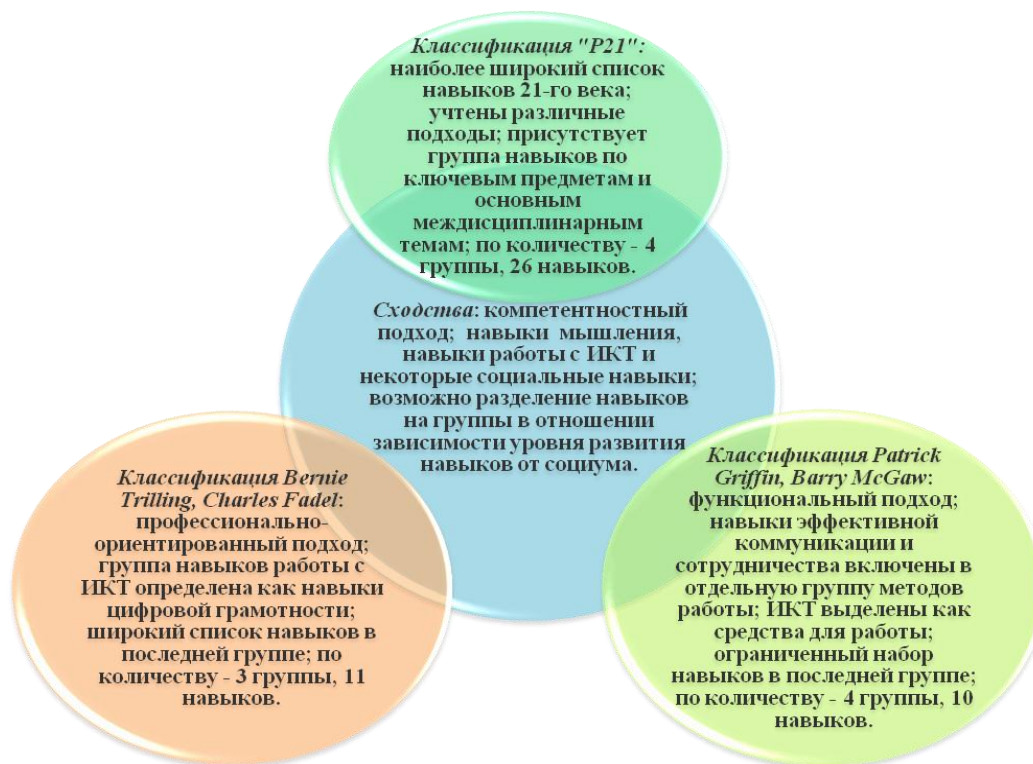

Рисунок 4 Сходства и различия классификаций «P21», Patrick Griffin, Barry McGaw и Bernie Trilling, Charles Fadel

В Рисунке 4 выявлено сходство во всех трех классификациях в основном подходе к отбору навыков 21 – го века, а именно в компетентностном подходе, упоминаемом во многих работах Кунанбаевой С.С. [6, с. 178]. Навыки мышления, работы с ИКТ и социальные навыки одинаково изложены практически во всех перечисленных классификациях. Как было отмечено выше, присутствует возможность разделения навыков на группы в отношении зависимости уровня развития навыков от социума.

Основные различия присутствуют в подходах авторов к классификации навыков 21 – го века. Разделение навыков на группы также осуществлено различными способами, вследствие чего имеется разница в количестве групп и навыков. Особо отличается классификация «Р 21» полнотой подходов и значительным разнообразием навыков 21 – го века, среди которых имеются навыки, приемлемые для развития на занятиях по английскому языку.

На основании рассмотренных выше трех наборов навыков, предлагаем следующий вариант классификации навыков 21 – го века с возможностью их развития на занятиях по английскому языку:

Key Subjects:

- English, reading or language arts.
- World languages.

Learning and Innovation Skills:

- Creativity and Innovation.
- Critical Thinking and Problem Solving.
- Communication.
- Collaboration.

Digital literacy Skills:

- Information Literacy.
- Media Literacy.
- ICT (Information, Communications and Technology) Literacy.

Life and Career Skills:

- Social and Cross–Cultural Skills.
- Leadership and Responsibility.

Дискуссия

В разработанной классификации навыки 21 – го века были разделены на четыре группы, при этом отбор навыков происходил по принципу допустимости обучения навыкам 21 – го века на занятиях по английскому языку в условиях университета. В первую группу вошли знания, умения и навыки по ключевым предметам, таким как English, reading or language arts, где развиваются четыре базовых навыка владения английским языком (speaking, reading, listening, writing), а также World languages, где навыки развиваются с использованием упражнений по переводу с одного языка на другой (как с родного на иностранный, так и с иностранного на второй иностранный язык, и наоборот). Следующим четверем навыкам глубокого изучения и инновационного подхода к решению различных задач необходимо обучать студентов, применяя активные и инновационные методы обучения: дебаты, кейс–стади, групповые работы, метод проектов, ролевые игры, аналитические работы, метод «мозгового штурма», метод Дельфи и другие, где одновременно развиваются все четыре навыка владения иностранным языком [3]. Навыки работы с информационными и компьютерными технологиями играют немаловажную роль в процессе обучения студентов английскому языку. При этом, важно обучать учащихся отбирать грамотный

медиа – и информационный материал для дальнейшего изучения и использовать коммуникативные технологии в целях повышения уровня владения иностранным языком. Социально – ориентированные навыки, которые составляют последнюю группу в нашей классификации, необходимо развивать теми методами, которые способствуют формированию поликультурной личности студентов. Согласно Менчинской М.А., применение групповых и проектных работ на занятиях по английскому языку может повысить уровень сформированности навыков лидерства и ответственности как персональной, так и социальной [7]. Данный анализ показывает, что обучение перечисленным навыкам в разработанной нами классификации допустимо на занятиях по английскому языку в условиях университета.

Заключение

В заключении необходимо отметить, что в результате анализа и сравнения классификаций навыков 21 – го века, предложенных различными группами авторов, было выявлено, что подход организации «The Partnership for the 21st century learning» имеет преимущества в виду обзора навыков с разных позиций. Разработанная автором статьи классификация является наиболее приемлемой для языковых специальностей и включает в себя наиболее значимые навыки для обучения студентов английскому языку и обеспечения высокой конкурентоспособности выпускников вузов Казахстана на рынке труда, как местном, так и мировом. Результаты данного исследования будут полезны в дальнейших научных работах при разработке методов обучения и критериев оценки уровня сформированности навыков 21 – го века и их интеграции в систему образования Казахстана, что способствует не только увеличению числа квалифицированных и компетентных молодых специалистов, но и повышению конкурентоспособности страны в целом.

Литература:

1. Bernie Trilling and Charles Fadel. 21st century skills: learning for life in our times. – San Francisco: Jossey – Bass, 2009. – 206 p.
2. British Council. Core skills for learning, work and society: Brochure. – London: BC, 2016. – 50 p.
3. Jeremy Harmer. The Practice of English Language Teaching: 3rd edition. – Longman ELT, 2001. – 386 p.
4. Patrick Griffin, Barry McGaw. Assessment and teaching of 21st century skills. – Springer, 2012. – 345 p.
5. The Partnership for 21st Century Learning. P21 Framework Definitions: Brochure. – NY, 2012. – 9 p.
6. Кунанбаева С.С. Современное иноязычное образование: методология и теория. – Алматы: Эдельвейс, 2005. – 264 с.
7. Менчинская М.А. Приёмы самоуправления познавательной деятельностью и развитие личности. Теоретические проблемы управления познавательной деятельностью человека. – М.: Просвещение, 2008. – 194 с.

УДК 82:02
МРНТИ 17.07.31

**ЛИЧНОЕ ПРОСТРАНСТВО И ВРЕМЯ ЧЕЛОВЕКА В УСЛОВИЯХ
ЦИФРОВИЗАЦИИ ОКРУЖАЮЩЕГО МИРА (НА ОСНОВЕ МАТЕРИАЛА
ИЗ РАССКАЗОВ АНГЛИЙСКОГО ПИСАТЕЛЯ ДЖ.Г. БАЛЛАРДА)**

Алексеев А.А.¹

¹*СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан*

**PRIVATE SPACE AND TIME OF A HUMAN IN THE CONDITIONS
OF DIGITALIZATION OF THE ENVIRONMENT (BASED ON THE MATERIALS
OF THE LITERARY WORKS OF J.G. BALLARD, AN ENGLISH SCIENTIFIC –
FICTION WRITER)**

A.A. Alekseyev¹

¹*NKSU named after M. Kozybaev, Petropavlovsk, Kazakhstan*

**ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ АДАМНЫҢ
ЖЕКЕ КЕҢІСТІГІ МЕН УАҚЫТ (ДЖ. Г. БАЛЛАРД АҒЫЛШЫҢ ЖАЗУШЫ
КӨРКЕМ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ НЕГІЗІНДЕ)**

А.А. Алексеев¹

¹*М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавловск, Қазақстан*

Аннотация

Объектом исследования в статье являются личное пространство и время человека. Работа посвящена рассмотрению проблемы сохранения личного пространства и времени человеком в условиях доминирования процессов технологизации и цифровизации общества. Анализируется явление цифровизации, ее положительные и отрицательные стороны для человека и общества. С учетом тематики статьи большее внимание уделяется последним сторонам данного феномена. В работе вышеупомянутая проблема рассматривается не только в теоретическом плане, с учетом анализа научных источников и текущей ситуации развития общества. Предпринимается попытка научного практического анализа категорий личного времени и пространства человека в контексте расширяющейся технологизации общества на материале художественных произведений. Основой для анализа служат научно – фантастические рассказы «The Concentration City» и «Subliminal Man» английского писателя Дж. Г. Балларда. В рассказах иллюстрируются различные типы художественного пространства, анализируются их взаимодействие и противоборство. Личное время рассматривается не просто как основной ресурс человека, а как главный фактор сохранения человеком своей идентичности. На основе содержания рассказов выдвигаются и анализируются возможные негативные последствия процессов технологизации и цифровизации для человека.

Ключевые слова: личное время, личное пространство, цифровизация, технологизация, научная фантастика, социальная фантастика, общество.

Abstract

The object of the research in the article is the private space and time of a human. The work is dedicated to the analysis of the problem of saving and keeping a private space and time by a human in the conditions of the expanding technologization of processes and digitalization of the society. The phenomenon of digitalization, its positive and negative points for a human and a society are analyzed. In accordance with the topic of the article more attention is paid to the latter points of this phenomenon. In this research the problem mentioned above is analyzed not only in a theoretical way, taking heed of the scientific resources and the current situation of society's developing. The attempt is made to carry out a scientific practical analysis of the categories of a private space and time in the context of the expanding technologization of the society on the materials of literary works. The basis for such an analysis is represented by the stories «The Concentration City» and «The Subliminal Man»

written by J.G. Ballard, an English science – fiction writer. Various types of literary space are illustrated in the stories. The interaction and confrontation of these types of spaces are analyzed. Private time is considered as not just the main source of a human, but as the main factor contributing to a human's saving their personality. Based on the analysis of the contents and significance of these stories, possible and negative consequences of the processes of technologization and digitalization for people are brought up and analyzed.

Key words: private time, private space, digitalization, technologization, science fiction, social fiction, society.

Аңдатпа

Мақалада зерттеу объектісі – адамның жеке кеңістігі мен уақыты. Жұмыс қоғамның технологияландыру және цифрландыру үдерістерінің басым болуы жағдайында адамның жеке кеңістігі мен уақытын сақтау мәселесін қарастыруға арналған. Цифрландыру құбылысы, оның адам мен қоғам үшін оң және теріс жақтары талданады. Мақала тақырыбын ескере отырып, осы феноменнің соңғы жақтарына көп көңіл бөлінеді. Жұмыста жоғарыда аталған проблема тек теориялық тұрғыдан ғана емес, қоғамның дамуының қазіргі жағдайы мен ғылыми көздерін талдауды ескере отырып қарастырылады. Көркем шығармалардың материалында қоғамды кеңейтетін технологияландыру контекстінде жеке уақыт пен адам кеңістігінің санаттарын ғылыми практикалық талдау әрекеті қабылданады. Бұл көркем шығармалары – «The Concentration City» және «Subliminal Man». Олардың авторы – Дж. Г. Баллард, ағылшын жазушы. Әңгімелерде көркем кеңістіктің әртүрлі түрлері суреттеледі, олардың өзара іс – қимылы мен қарсыласуы талданады. Жеке уақыт адамның негізгі ресурсы ретінде ғана емес, адамның өзінің бірегейлігін сақтауының басты факторы ретінде қарастырылады. Әңгіме мазмұнының негізінде адам үшін технологияландыру және цифрландыру процестерінің ықтимал теріс салдарлары ұсынылады және талданады.

Түйінді сөздер: жеке уақыт, жеке кеңістік, цифрландыру, технологияция, ғылыми фантастика, әлеуметтік фантастика, қоғам.

Введение

Время и пространство – это категории универсального характера. Мы выделяем различные виды времени и пространства: физическое, социальное, психологическое и др. Но самую большую значимость для человека имеют его личные время и пространство, неотъемлемой частью которых являются психологическое время и пространство. Даже подчеркивается, что время – это единственный капитал, который по – настоящему есть у человека, которым человек действительно владеет [1, с. 8]. Однако просто владеть им – это одно, и совсем другое – иметь возможность полноценно распоряжаться таким капиталом (временем), чувствовать себя полноправным хозяином в такой обстановке (о личном пространстве). И особенно остро эта проблема встает, если принимать во внимание все более возрастающие тенденции технологизации и цифровизации окружающей обстановки.

Цифровизация является непосредственно одним из проявлений, следствий развития технологий. Данный процесс (цифровизация), затрагивающий окружающий мир и в частности современное общество, – довольно противоречивый процесс. С одной стороны, человек получает больший доступ к информации, к услугам. С другой стороны, здесь встает проблема качества содержания информационных источников [2]. А это в свою очередь затрагивает проблему безопасности подрастающего поколения, которое очень сейчас привязано к гаджетам. Более того, «растет пропасть» между поколениями между родителями и детей, что проявляется в различии культур [3, с. 15]

Во – вторых, важным моментом для обсуждения при разговоре о цифровизации общества является роль интернета в социальном развитии человека [4, с. 7]. Этот вопрос также носит противоречивый характер, который можно выразить следующими моментами. Во – первых, сложно определить, насколько безопасно представление своего личного пространства, а также его сближение с пространствами иных людей,

иных сообществ, информационных систем. И, во – вторых, необходимо решить, в каких пределах разумно вкладывать свой главный капитал в данное «предприятие», глобализацию.

Однозначные ответы на данные вопросы, а также на вопрос о соотношениях «личное пространство – цифровизация», «личное время – цифровизация» найти нелегко. Но можно уловить промельк будущего при развитии прогнозируемых нами сценариев. И здесь такой взгляд нам помогают получить такой жанр литературы как научная фантастика и в частности писатели, работающие в данном жанре и способствующие его развитию [5].

Одним из подвидов научной фантастики является социальная фантастика. В данном русле писатели представляют в своих произведениях возможную, прогнозируемую модель общества, сформировавшуюся в результате технологического развития, вследствие тех или иных технологических перемен [6]. В широком смысле мы здесь говорим об произведениях – утопиях или произведениях – антиутопиях в зависимости от того, положительные или отрицательный характер имели технологии на развитие общества. И встречаем мы намного больше примеров антиутопий, нежели утопий, что само по себе уже символично.

Одним из английских писателей, ярких представителей научно – фантастического жанра является Дж.Г. Баллард. Его сборник рассказов под названием «Зона опустошения» был высоко оценен литературным сообществом и в особенности другим английским писателем, Гр. Грином, который сказал: «Одна из самых лучших книг в жанре научной фантастики, которые я когда – либо читал» (*opus.* – «*One of the best science fiction books I have read*») [7]. Как минимум в двух рассказах (The Concentration City, The Subliminal Man) автор поднимает человеческую социальную проблематику на фоне развития технологий и последствий такого развития.

Методы исследования

При анализе художественного материала используются такие методы, как наблюдение, контекстологический анализ, функциональный анализ и прагматический анализ.

Результаты исследования

Рассказ «The Concentration City»

В рассказе «The Concentration City» одним из действующих лиц можно по праву назвать сам город, название которого «безвыходный город» уже вынесено в само заглавие. Данный город представляет собой город будущего. Он является огромным, о его границах никто не имеет четкого представления:

– *«I prefer the accepted view that the City stretches out in all directions without limits».*

Данный рассказ имеет сложную пространственную структуру. Первый сигнал о пространственной организации рассказа несет заглавие текста. Через образ «безвыходного города» здесь передается слияние фантастического и географического пространства. Это город будущего, единый город – государство.

Вследствие своей немислимой протяженности этот город имеет очень сложную и разветвленную структуру, буквально состоящую из различных ярусов:

1. «...and go up a thousand levels to Plaza Terminal»;
2. «They (intercity sleepers) take only ten minutes to go up 3,000 levels!»;
3. «There must be free space somewhere. I don't know ... perhaps on the lower levels».

Данное слияние пространств, фантастического и географического, получает свое дальнейшую детализацию в результате включения в себя множества точечных пространств, которые реализуются в рассказе посредством многочисленных упоминаний, описаний различных улочек, проспектов, зданий, находящихся в этом городе:

1. «Sorry, these are the West Millions. You want 9775335th East»;
2. «There's a cave-in down at Ken County! Fifty blocks by twenty by thirty levels»;
3. «... Sixty blocks by twenty by fifteen levels»;
4. «... form the 493rd Sector, ... comprise the 298th Local Union».

Из этих описаний можно увидеть, что данный город «сильно концентрирован» и является продуктом ярко выраженного технологического, даже *цифровизованного* характера (например, названия улиц в приведенных выше примерах).

Как было подчеркнуто ранее, этот вымышленный город представляет из себя город – государство. И немедленно встает вопрос о том, не является ли данное творение одним из возможных продуктов глобализации, вышедшей из-под контроля человеческого сообщества в будущем. Если дело обстоит именно так, то уже сейчас стоит задуматься над управлением степени интеграции. Конфликт, разгоревшийся между одним из жителей данного города, Францем, и самим этим городом, как системой, показывает, что человек сам в конце концов будет страдать от излишней глобализации, к которой так или иначе ведет цифровизация, и технологизации. В произведении мы наблюдаем борьбу двух пространств, которая является отражением противостояния главного героя, Франца, и города – государства. Первое пространство является сложным переплетением географического и фантастического типов художественного пространств, символом его является город. Второе пространство психологическое, и представляет оно собой внутренний мир героя, стремящегося найти **свободное пространство**:

– «*There must be free space somewhere. I don't know ... perhaps on the lower levels*».

Данное стремление символизирует желание вырваться из «оков» этого города, обрести свободу, свое потерянное личное пространство, иметь возможность распоряжаться им, то есть использовать свое личное время для себя, своего благополучия. Не случайно другой мечтой Франца является изобретение летательного аппарата. Символика данного образа отражает все то же желание героя.

Никто не отрицает важность технологий. Однако они не должны затмевать личностное культурное развитие человека, то есть развитие технологий – это не самоцель, а средство для расширения возможностей человека, его совершенствования.

Определенные вещи, феномены, ценности служат человеку опорой в процессе своего развития. С давних времен, с самого начала таким фундаментальным феноменом является природа. Однако на фоне все большего слияния с технологиями многие люди теряют связь с природой и, как следствие, с природным естественным пространством и временем, которые являются частью личного пространства и времени.

В вышеупомянутом произведении затронута проблема сохранения уз между человеком и природой. Более того, подчеркивается крайне серьезный и запущенный характер этой проблемы, ведь в городе даже нет деревьев:

– «*I even heard they might be able to get a tree. It'll be the only tree in the whole county*'.

Зато город может похвастаться своими размерами, сложной структурой, которая только стесняет главного героя и, что символично, сильно цифровизирована. Это наглядно видно в вышеприведенных примерах описания и обозначения домов и улиц. Возможно, это является конечным результатом цифровизации, но теперь и в буквальном смысле.

Развязка рассказа знаменуется неудачей Франца в его поисках: настолько все приобрело *глобальный* характер, что не осталось места для своего, свободного и индивидуального. А реплика сержанта, допрашивающего главного героя и считающего его сумасшедшим, все окончательно ставит на свои места:

– *'We're wasting our time,' he snapped. 'I'll hand him over to Psycho. You've seen enough, haven't you, Doctor?'*

Рассказ «The Subliminal Man»

Еще одной проблемой, рассматриваемой в тесной связи с цифровизацией, является манипулирование общественным сознанием. Утверждается, что и раньше целью политического управления было манипулировать общественным сознанием и формировать его в рамках единообразия и усредненности [8]. А в условиях цифровизации эта проблема и вовсе приобретает устрашающие масштабы, имеет глобальный уровень угрозы и такой же уровень последствий. Для человека быть манипулируемым означает (в рамках нашей темы) потерять совсем личное пространство и личное время. А потерять их – значит потерять себя.

Тема манипулирования сознанием хорошо раскрыта в другом рассказе Дж. Балларда. Действие происходит в вымышленном городе. Жители этого города находятся под постоянным влиянием рекламных установок, показываемых на рекламных щитах, которых в городе становится все больше. Люди помешаны на постоянном обновлении своего имущества, думая только о материальных ценностях:

– *'But, darling, don't you see, it makes it cheaper if you keep buying new ones.'*

Эти слова принадлежат жене одного из главных героев – доктора Франклина. Он имеет близкого друга, Хэттевэя, который чувствует неблагоприятную обстановку в городе. Он пытается внушить свои опасения доктору, но в конце концов трагически погибает, не получив поддержки. А этой поддержки и не могло быть, потому что остальные люди лишились возможности размышлять, здраво оценивать, то есть утратили свое личное психологическое пространство. Люди перестали быть хозяевами себе, потеряли возможность управлять своей жизнью, что – то изменить. Это является следствием того, что люди прежде всего потеряли время для себя самих. Трагический и безвыходный финал рассказа, когда доктор даже после гибели своего друга не смог ничего осознать и проторенной дорогой отправился со своей женой в магазин опять обновлять имущество:

– *They walked out into the trim drive, ... on their way to the supermarket like the blades of enormous scythes.*

Заключение

Таким образом, время и вместе с ним пространство есть тот самый капитал, которым человек владеет по – настоящему, хотя редко об этом задумывается. Разумеется, данный капитал не может не испытывать влияний извне хотя бы потому, что человек не живет изолированно, что он член общества. И никто не говорит, что человеку нужно замкнуться, закрыться от всех, тем самым лишая себя общения с другими. Но во всяком взаимодействии, интеграции надо придерживаться рамок, контролировать эти процессы. Особенно касается это процессов технологического и

информационного развития. Нельзя позволять информации и технологиям манипулировать своим пространством и временем, а следовательно, и собой. Иначе существует вероятность, что в будущем людям придется испытать на себе все последствия, описанные в рассказах «The Concentration City» и «Subliminal Man».

Литература:

1. Йенссон Будиль. Десять размышлений о времени/ Пер. со шведск. Ю. Колесовой. – СПб.: Изд – во Ивана Лимбаха, 2006. – 136 с.
2. Зараменских Е.П. Интернет вещей. Исследования и область применения. – М.: Инфра – М, 2017. – 188 с.
3. Смолл Г., Ворган Г. Мозг онлайн. Человек в эпоху интернета. – М.: КоЛибри, 2011. – 352 с.
4. Мирошников Б.Н. Сетевой фактор. Интернет и общество. – М.: Кучково поле, 2015. – 284 с.
5. Научная фантастика. https://ru.wikipedia.org/wiki/Научная_фантастика (дата обращения: 15.11.18).
6. Социальная фантастика. https://ru.wikipedia.org/wiki/Социальная_фантастика (дата обращения: 15.11.18).
7. J.G. Ballard. The Disaster Area. – Triad/Panther Books, 1979. – 192 p.
8. Щербинин А.И. Тоталитарная индоктринация как управление сознанием: учеб. пособие. – Томск: Изд – во Том. ун – та, 2012. – 274 с.

ӘОЖ 347. 731
МРНТИ 10.21.41

САЛЫҚТЫҚ ЖАҢАШЫЛДЫҚТАР: 2018

Г.Қ. Жақаева¹, Д.Т. Қонырбаева¹

¹*М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан*

НАЛОГОВЫЕ НОВОВВЕДЕНИЯ: 2018

Жақаева Г.Қ.¹, Қонырбаева Д.Т.¹

¹*СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан*

TAX INNOVATIONS: 2018

G.K. Zhakaeva¹, D.T. Konyrbaeva¹

¹*NKSU named after M. Kozybaev, Petropavlovsk, Kazakhstan*

Аңдатпа

Нақты мақалада Қазақстан Республикасының «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» кодексінің (Салық кодексінің) жаңашылдықтары қарастырылған.

Салық салу жүйесіне енгізілген өзгерулерге көңіл бөлінген. Заңды жаңартудағы негізгі мақсат – еліміздегі орта және шағын бизнесті дамыту. Ел экономикасы дамуының бірден – бір көзі – кәсіпкерлік саласына ерекше көңіл бөлу. Сондықтан басымдылық осы мәселеге беріліп, кәсіпкерлік тақырыбында көптеген зерттеулер жүргізілді. Мамандардың ойынша, бұл кодекс адал ниетті салық төлеушілердің құқығын қоғауды көздейді. Оның үстіне, жаңа заң көп салалы экономика мен әкімшілік қызметтерді жеңілдетуге, халықты ерікті түрде салық төлеуге ынталандырмақ.

Салық заңнамасы – салық салу және жинауға қатысты қоғамдық қатынастарды реттейтін нормативтік құқықтық актілердің жиынтық атауы. Салық заңнамасы нақты салық түрлерін төлеу, есептеу, бақылау тәртібін, заңды және жеке тұлғалардың салық төлеу міндетін және салық заңнамасын бұзғаны үшін жауапкершілік шараларын белгілейді.

Қазақстан Республикасының салық заңнамасы Салық және бюджетке төленетін баса да міндетті төлемдер туралы кодекстен және осы саланың жекелеген мәселелерін реттейтін нормативтік құқықтық актілерден тұрады.

Түйінді сөздер: салық кодексі, салықтық жаңашылдықтар, салықтық жеңілдіктер, салық салу базасы, орта бизнес, шағын бизнес, арнайы салықтық режим, салықтық тексерулер, салықтық шегерімдер, салықтық есептілік, электрондық сауда.

Аннотация

В данной статье рассмотрены новшества кодекса Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс)».

Акцентируется внимание на изменения в налоговой системе. В первую очередь кодекс направлен на развитие малого и среднего бизнеса. В частности, кодекс предусматривает изменение идеологии – теперь она будет направлена на защиту интересов добросовестного налогоплательщика. Также кодекс предусматривает стимулирование для различных секторов экономики и упрощение администрирования. Новшество тудет мативировать самостоятельную уплату налогов.

Налоговое законодательство – это совокупность нормативных правовых актов, регулирующих общественные отношения в сфере налогообложения. Налоговое законодательство устанавливает основополагающие принципы налогообложения, регулирует властные отношения по установлению, введению, изменению, отмене, порядку исчисления и уплаты налогов и других обязательных платежей в бюджет, а также отношения, связанные с исполнением налогового обязательства.

Налоговое законодательство Республики Казахстан основывается на Конституции Республики Казахстан, состоит из Налогового Кодекса, а также нормативных правовых актов, принятие которых предусмотрено кодексом.

Ключевые слова: налоговый кодекс, налоговые новшества, налоговые льготы, база налогообложения, малый бизнес, средний бизнес, специальный налоговый режим, налоговые проверки, налоговые отчисления, налоговый учет, электронная торговля.

Abstract

This article discusses the innovations of the Code of the Republic of Kazakhstan «On taxes and other obligatory payments to the budget (Tax Code)».

Attention is focused on changes in the tax system. First of all, the code is aimed at the development of small and medium – sized businesses. In particular, the code provides for a change in ideology – now it will be aimed at protecting the interests of a bona fide taxpayer. The code also provides incentives for various sectors of the economy and simplifies administration. Innovation will motivate self – pay taxes.

Tax legislation is a set of regulatory legal acts regulating social relations in the field of taxation. Tax legislation establishes the fundamental principles of taxation, regulates power relations for the establishment, introduction, amendment, cancellation, the procedure for calculating and paying taxes and other obligatory payments to the budget, as well as relations connected with the fulfillment of tax obligations.

The tax legislation of the Republic of Kazakhstan is based on the Constitution of the Republic of Kazakhstan, consists of the Tax Code, as well as regulatory legal acts, the adoption of which is provided for by the code.

Key words: tax code, tax innovations, tax breaks, tax base, small business, medium business, special tax regime, tax audits, tax deductions, tax accounting, electronic commerce.

Кіріспе

Қоғам талабының өзгеруіне байланысты осы жылдың 1 қаңтарынан бастап елімізде «Салық және бюджетке төленетін баса да міндетті төлемдер туралы» жаңа кодекс қолданысқа енгізілгені барлығымызға мәлім. Кодекс, ең бірінші кезекте, ұсақ және орта бизнесті дамытуға бағытталған. Атап айтқанда, кодекс жылдар бойы қалыптасып қалған идеологияны өзгертуді талап етеді. Оның негізгі бағыты – адал ниетті салық төлеушілердің мүдделерін қорғау, сонымен қатар экономиканың әртүрлі секторларын ынталандыру. Ендігі кезекте тұлғалар өз ниетімен, өз бастамашылығымен өздігінен салық төлеуді көздейді. Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика министрі Тимур Сулейменовтың атап кеткеніндей, кодекс ұсақ және орта бизнесті одан әрі дамытуға бағытталған, салық салудың жаңаша балама режимін ұсынады.

Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы кодекс (салық кодексі) салық салудың негізін құрайтын қағидаларды белгілейді, салықтарды және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді белгілеу, енгізу, өзгерту, олардың күшін жою, есептеу мен төлеу тәртібі жөніндегі билік қатынастарын, сондай-ақ салықтық міндеттемені орындауға байланысты қатынастарды реттейді.

Бұл нормативтік құқықтық акт салық заңнамасын жетілдіріп, тиімсіз салықтық жеңілдіктерді жоюды қарастырады. Жоғарыда атап өткендей, заңды жаңартудағы негізгі мақсат – еліміздегі орта және шағын бизнесті дамыту. Ел экономикасы дамуының бірден-бір көзі – кәсіпкерлік саласына ерекше көңіл бөлу. Сондықтан басымдылық осы мәселеге беріліп, кәсіпкерлік тақырыбында көптеген зерттеулер жүргізілді. Мамандардың ойынша, бұл кодекс адал ниетті салық төлеушілердің құқығын қоғауды көздейді. Оның үстіне, жаңа заң көп салалы экономика мен әкімшілік қызметтерді жеңілдетуге, халықты ерікті түрде салық төлеуге ынталандырмақ.

Сонымен қатар басқа да мақсаттарды көздейді, яғни салық режимін оңтайландыру, салық саясатын жаңа экономикалық жағдайға келтіру, бизнесті көлеңкеден шығару, шикізат секторындағы аталған базаны кеңейту және жетілдіру және т.б.

Салықтық тексеру түрлері кешенді, тақырыптық, қарама – қарсы және хронометражды нысан болып өзгертілді. Салықтық тексеру түрлері Қазақстан Республикасының кәсіпкерлік кодексіне сәйкестендіріліп, таңдамалы салықтық тексеру және жоспардан тыс салықтық тексеру деп айқындалды.

Салықтық тексерулердің әділдігін қамтамасыз ету мақсатымен, Салық кодексіне жаңа баптар (155 және 156 баптар) енгізіліп, салық төлеуші (салық агенті) мен мемлекеттік кіріс органдарының лауазымды тұлғасының құқықтары мен міндеттерін бекітілген.

Жаңа салық кодексінің шеңберінде салықтық тексерулерді төмендетуге бағытталған іс – шаралар қарастырылған. Оларды жеке атап көрсететін болсақ, жоспардан тыс салықтық тексерулер жүргізудің негіздерінің саны 32 – ден 12 – ге, яғни 62 % – ға қысқартылды.

Бизнес–қауымдастықтың ұсынысы бойынша, жаңа салық кодексінде төмендегі ережелер бекітілді:

1. Тақырыптық салықтық тексерулер мен хронометраждық байқауды, сонымен қатар қарама – қарсы тексерулерді тағайындау заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілермен бекітіледі.

2. Жеке кәсіпкердің қызметін тоқтату немесе заңды тұлғалар таратылған кезде аудиторлық ұйымдардың салықтар бойынша аудитті жүзеге асыру шарттары оңтайландырылды.

3. Жеке практикамен айналысатын жеке тұлғалардың әрекеті (адвокаттар, жеке нотариустар, жеке сот орындаушылары, кәсіби медиаторлар) салықтық тексерулер жүргізілмей – ақ, камералық бақылау негізінде тоқтатылады.

Нақты жаңашылдықтар салықтық тексерулердің санын азайту және салықтық тексерулерге байланысты туындайтын салық дауларын төмендетуге бағытталған игі шара.

Енді 2018 жылғы 1 қаңтардан бастап белгіленген жеңілдіктерге тоқтала кететін болсақ, міндетті зейнетақы жарналары түріндегі салықтық шегерім, зейнетақы төлемдері және жинақтаушы сақтандыру шарттары бойынша салықтық шегерім, стандартты салықтық шегерімдер, сыйақылар бойынша салықтық шегерімдер, медицинаға арналған салықтық шегерімдер.

Арнаулы салық режимдері қосымша тағы бір түрімен толықтырылды: ол, шағын субъектілері үшін тіркелген шегерім пайдаланатын арнаулы салық режимі (690 баптар). Бұл режимді жұмыскерлердің орташа тізімдік саны 50 адамнан аспайтын және салықтық кезеңдегі кірісі ең төменгі жалақының 12260 еселенген мөлшерінен аспайтын дара кәсіпкерлер мен заңды тұлғалар қолданып, жеке немесе корпоративтік табыс салықтары салынатын кірісті айқындаған кезде шегерімге жатқызылатын шығыстар сомасына Салық кодексімен көзделген түзетулерді есепке ала отырып айқындалған кіріс сомасынан 30 пайызға тең белгіленген шегерім сомасын қосуға құқылы және де, шегерімге жатқызылған шығыстардың жалпы сомасы көзделген түзетулерді есепке ала отырып жиынтық жылдық табыстан 70 пайызынан аспауы тиіс.

Сонымен қатар, оңайлатылған декларация негізінде арнаулы салық режимдерін қолдану шарты да өзгерді, яғни, дара кәсіпкер мен заңды тұлғаға бөлінбей, жалпы талап қойылды: қызметкерлердің орташа саны 30 адамнан және кірісі ең төменгі жалақының 2 044 еселенген мөлшерінен аспауы керек (683 бап).

2018 жылдан бастап, қолма – қол шетел валютасымен айырбас операцияларын ұйымдастыру бойынша қызметтерді жүзеге асыруға лицензиясы және оған уәкілетті

ұйымның айырбас пункті (айырбас пункттері) көрсетілген қосымшасы (қосымшалары) бар, екінші деңгейлі банк болып табылмайтын заңды тұлға тіркелген салық төлеушісі болып табылады (543 бап), одан басқа, жекелеген қызмет түрлерін жүзеге асыратын салық төлеушіні тіркеу есебіне қойылуға тиіс (88 бап).

2018 жылдан бастап, салық төлеушілердің қызметін мәжбүрлі тәртіппен тоқтату ерекшеліктері көзделген жаңа бап қарастырылды (93 бап).

Бұл ретте, салық есептілігін табыс етпеген, экспорттық–импорттық операцияларды жасамаған, ҚҚС төлеуші ретінде тіркеу есебінде тұрмаған, салық есептілігін табыс етуді тоқтата тұрмаған, меншік құқығында көрсетілетін салықтар салынатын объектілері жоқ (жеке тұлғаларға мүлік, көлік құралдары салықтары, жер салығы, бірыңғай жер салығы салынатын объектілерді қоспағанда), әлеуметтік төлемдер бойынша берешегі жоқ, салықтық берешегі 6 еселенген айлық есептік көрсеткіштен аспайтын және т.б. шарттарға сәйкес келетін салық төлеушілер мәжбүрлі тәртіппен қызметін тоқтатуға жатады. Яғни, салық органы 1 наурыздан кешікпей, бастапқы тізбесін қалыптастырып, 1 сәуірден кешіктірмей – интернет ресурсқа орналастырады, 1 мамырдан кешіктірмей – банктерге, уәкілетті органдарға сұраныстар жолдайды, 1 маусымына дейін – кредиторлардың өтініштерін қабылдайды, 1 шілдесінен кешіктірмей – түпкілікті тізбесін қалыптастырып, 1 қыркүйектен кешіктірмей – талап қою арыздарды сотқа жолдайды.

2018 жылдан бастап, қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті мемлекеттік органның мәліметтері негізінде қоршаған ортаға эмиссиялар үшін төлемақының есепке жазылған сомасы туралы хабарламаның жаңа түрі енгізілді (114 бап). Бұл ретте, мұндай хабарлама тиісті мәліметтер алынған күннен бастап он жұмыс күнінен кешіктірілмей салық төлеушіге жіберіледі.

2018 жылдан бастап, ойын бизнесі саласында, алкоголь өнімін сақтау және көтерме, бөлшек саудада өткізу қызметімен (алкоголь өнімін өндіру аумағында оны сақтау және көтерме саудада өткізу жөніндегі қызметті қоспағанда) айналысатын салық төлеушілер жекелеген қызмет түрлерімен айналысуға лицензияларды пайдаланғаны үшін төлемақыны (бұрынғы – жекелеген қызмет түрлерімен айналысу құқығы үшін лицензиялық алым) өзінің тұрған жері бойынша ағымдағы жылғы 25 наурыздан, 25 маусымнан, 25 қыркүйектен және 25 желтоқсаннан кешіктірмей тең үлеспен жыл сайын төлейді (558 бап). Бұрын – жыл сайын ағымдағы жылғы 20 шілдеге дейін төленетін (ойын бизнесі бойынша – 20 қаңтарға дейін).

Сонымен қатар, лицензия алу кезінде төлемақы төлеу жөніндегі міндеттеме лицензия алған жылдан кейінгі күнтізбелік жылдан бастап туындайды (бұрын тиісті құжаттарды лицензиарға бергенге дейін бюджетке төленетін еді).

Сонымен қатар ипотека алғандарға салықтық шегерім жасалады және электрондық сауда талаптарын орындағандарға салық азайтылады.

Елімізде электронды сауда – саттық енді ғана дамып келе жатыр. Ғаламтор арқылы тауар сатып алушылардың қатары күннен күнге көбею үстінде. Азаматтардың сұраныстарын жүзеге асырып отырған ұсынушыларға біршама жеңілдіктер қарастырылған. Атап айтқанда, заңды тұлғалар – корпоративтік табыс салығынан, ал жеке кәсіпкерлер жеке табыс салығын төлеуден босатылады. Бірақ заң кез келген кәсіпкерді салықтан босата алмайды. Салықтық жеңілдік белгілі бір талапты орындағандарға ғана қолданылады. Яғни, тауарды өткізу жөніндегі мәмілелер электрондық нысанда рәсімделуі тиіс; тауар үшін ақы төлеу қолма–қол емес, төлем түрінде жүргізіледі. Тауарды сатып алушыға жеткізетін қызметі болуы керек. Мысалы,

арнайы қызметкерлері болса немесе жүктерді тасымалдайтын курьерлік, пошталық қызметті жүзеге асыратын тұлғалармен шарт жасасуы қажет. Уақытылы салық органына тіркеліп, тіркеу номерін алады. Содан кейін салық төлеуші ретінде қызметінің басталғандығы немесе тоқтатылғандығы жайлы хабардар етуі тиіс.

Электрондық сауда кезінде тауарды жөнелтуді, тасымалдауды, жеткізу мерзімін салық органы бекітеді. Осы талаптар сақталғанда ғана салық төлемі 100 % төмендетіледі. Демек, қызметін ғаламтор арқылы жүргізетін кәсіпкерлер салық түрлерін төлеуден толығымен босатылады. Сонымен қатар, жылдық жиынтық кірістің кемінде 90 % электрондық саудадан түсуі керектігіне мән берген жөн. Осы шарт орындалмаған жағдайда салық төлеушінің жоғарыда көрсетілген жеңілдіктерді қолдануға құқығы болмайды.

Пәтерді жалға беретіндер патент ашса, 1 % мөлшерінде ғана салық төлейді. Үйін жалға беріп отырған тұлғаның тіркелмеуіне де болады. Ондай кезде жеке табысының 10 % төлейді. Салық кодексіне сәйкес, пәтерін жалға беруші жеке кәсіпкер ретінде тіркелуіне де болады. Пәтерін жалға беруші патент ашатын болса, 1 % мөлшерінде ғана салық төлейді. Өткен жылы 2 % болатын. Ал оңтайландырылған декларация бойынша 3 % мөлшерінде салық салынады.

Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген қаулыны орындаудың ескіру мерзімінің өтуіне байланысты орындалуы мүмкін емес, салық салу, сондай – ақ Қазақстан Республикасының зейнетақымен қамсыздандыру, міндетті әлеуметтік сақтандыру, міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру туралы заңнамасы саласындағы құқық бұзушылықтар үшін әкімшілік жаза қолдану туралы қаулы бойынша айыппұл сомасы салық органының шешімі негізінде осындай шешім шығарылған күннен бастап бес жұмыс күнінен кешіктірілмей салық төлеушінің (салық агентінің) жеке шотынан салық органының есептен шығаруына жатады (99 бап).

Бақылау – касса машиналарын қолдану тәртібі бойынша келесідей өзгерістер орын алды:

2018 жылдан бастап, барлық салық төлеушілер моделі мемлекеттік тізілімге енгізілген деректерді тіркеу және (немесе) беру функциясы бар бақылау–касса машиналарын міндетті түрде қолдануға тиісті болады (167 бап). Бұл талап тек жеке тұлғалар, адвокаттар мен медиаторлар, қоғамдық көлікте тасымалдаумен айналысатын, Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің және қызметі ортақ пайдаланылатын телекоммуникациялар желісі жоқ жерлерде орналасқан, екінші деігейдегі банктердің ақшалай есеп айырысуларына қолданылмайды.

Министр мемлекеттік кіріс органдары мен салық төлеуші арасындағы өзара іс – әрекеттердің айқын ережелерін бекіту мақсатында заңдылық қағидасы, тиімділік қағидасы және тәуекелге бағдарланған әкімшіліктендіру қағидасы сияқты салықтық әкімшіліктендірудің қағидаларының енгізілгендігін баяндады.

«Әлемнің көптеген елдерінде салық төлеушілерді топтарға бөлу жасырын, «жабық» ақпарат болып табылатынын атап өткен жөн. Біз болсақ, «ашық критерийлерді» қарастыратын құрамдастырылған үлгіні енгізуді ұсынамыз, ол салық төлеушілерге тәуекелдің төмен дәрежесі «жасыл аймаққа» ену үшін бағдар және «қызыл аймаққа» түсуден ескерту болмақ», – деп атап өтті Бақыт Сұлтанов.

Мемлекеттің қаржылық қажеттіліктерін мемлекет пен салық төлеушілердің экономикалық мүдделерінің теңгерімін сақтау негізінде қамтамасыз ету мақсатында жана салықтарды және бюджетке төленетін төлемдерді белгілеу және қолданыстағыларының күшін жою, мөлшерлемелерді, салық салу объектілері мен

салық салуға байланысты объектілерді, салықтар мен бюджетке төленетін төлемдер бойынша салықтық базаны өзгерту жөніндегі шаралардың жиынтығы салық саясаты болып табылады.

Салық саясаты жөніндегі уәкілетті орган Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындаған тәртіпке сәйкес салықтық жеңілдіктерді қолданудың тиімділігін талдауды жүзеге асырады.

Қорытынды

Сонымен, жаңа Салық кодексіндегі жаңашылдықтарды қорытындылайтын болсақ, Қазақстан Республикасында тұрып жатқан барлық адамдар мен азаматтарға қатысы бар бір бөлім – ол жалпы декларациялау, яғни бұл бөлімнің қызметкерлерге, бизнесмендерге және басшыларға қандай қатысы болса, Қазақстан Республикасының кез келген азаматы үшін де сондай қатыстылыққа ие. Қазақстан Республикасының жаңа Салық Кодексінде жеке тұлғалардың кірістерін жалпы декларациялауға жеке бөлім арналған. 2020 жылдан бастап, Қазақстан Республикасының кәмілетке толған барлық азаматтары, оралмандар, тұру рұқсаты барлар және резидент еместердің кейбіреулері жылына бір рет өзінің мүліктері мен кірістері туралы декларация тапсырулары тиіс. Декларацияда барлық мүліктерімізді және кірістерімізді көрсетуге тиіспіз. Мысалы, ақша, жылжымайтын мүлік, автокөліктер, несиелік қарыз сомалары және бізге қарыз сомалар.

Жалпы декларациялауға көшудегі негізгі мақсат – сыбайлас жемқорлық көріністері және көлеңкелі экономикамен күресу үшін жеке тұлғалардың мүліктері мен кірістеріне бақылау жасау. Жалпы декларациялау көптеген елдерде қолданылады, мысалы, Германия, АҚШ, Ұлыбритания, Швейцария және т.б.

Салықтық заңнамадағы өзгерістерге осылайша сипаттама жасауға болады. Осы құқықтық актіні қабылдау салдарынан әрекет етуші қызметтегі көптеген аспектілері қайта қарастыру қажеттілігін туындататыны сөзсіз.

Әдебиет:

1. Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы" Қазақстан Республикасының кодексін (Салық кодексі) 2017 жылғы 25 желтоқсан.
2. <https://www.zakon.kz> Какие изменение произошли в налоговом законодательстве в 2018 году.
3. <https://www.ktk.kz> Новые налоги и новые пособия: что изменилось в законах Казахстана.
4. <https://www.uchet.kz> Важные изменения с 2018 года.
5. <https://m.kapital.kz> Новый Налоговый кодекс: на что обратить внимание.

УДК 323
МРНТИ 11.15.24

**РОСТ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ В КОНТЕКСТЕ СТАТЬИ
«СЕМЬ ГРАНЕЙ ВЕЛИКОЙ СТЕПИ»**

Ибраев С.И.¹

*¹Институт социально – гуманитарных исследований «Рухани Жаңғыру»
при СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан*

**«ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ ЖЕТІ ҚЫРЫ» АТТЫ МАҚАЛА КОНТЕКСТІНДЕГІ
ҰЛТТЫҚ САНА – СЕЗІМНІҢ ӨСУІ**

С.И. Ыбраев¹

*¹М. Қозыбаев атындағы СҚМУ «Рухани Жаңғыру» әлеуметтік – гуманитарлық
зерттеу институтының, Петропавл, Қазақстан*

**THE GROWTH OF NATIONAL CONSCIOUSNESS IN THE CONTEXT
OF THE ARTICLE «SEVEN FACES OF THE GREAT STEPPE»**

S.I. Ibraev¹

*¹Institute of socio – humanist research «Ruhani Zhangyru» NKSU named after M. Kozybayev,
Petropavlovsk, Kazakhstan*

Аннотация

В данной статье автором сделана попытка раскрыть свое видение по основным направлениям статьи Елбасы «Семь граней Великой степи». Показать хронологию становления государственности на древней земле Казахстана, создание кочевой цивилизации посредством одомашнивания лошади. История саков, гуннов, тюрков известна во всемирной истории, и лишь, при Российской Империи и идеологии Компартии СССР великое прошлое Казахстана сознательно умалчивалось. Статья «Семь граней Великой степи» дает возможность объективно раскрыть незаслуженно забытую страницу тюркского мира. Актуальность и содержание в предложенной статье дает необходимую объективную возможность освещения событий на фактических примерах истории кочевых цивилизаций. На основании многих исторических документов, архивных данных, рукописей внешней политики государств западной Европы и Китая, можно осветить изучение прошлого нашей земли и его народа. Статья «Семь граней Великой степи» дает повод для исследователей, ученых историков, без оглядки на цензуру системно изучить и представить поэтапную картину становления государственности на древней земле Казахстана.

Ключевые слова: саки, гунны, тюркская эпоха, кочевые цивилизации, тюркские империи и походы. Внешняя политика, события всемирной истории.

Аңдатпа

Бұл мақалада автор Елбасының «Ұлы даланың жеті қыры» мақаласының негізгі бағыттары бойынша өз көрінісін ашуға тырысады. Қазақстанның ежелгі жерінде мемлекеттіліктің қалыптасу хронологиясын көрсету, жылқыны қолға үйрету арқылы көшпенді өркениетті құру. Сақтардың, ғұндардың, түріктердің тарихы дүниежүзілік тарихында белгілі, тек Ресей Империясы және КСРО Компартиясының идеологиясы кезінде Қазақстанның ұлы өткені саналы түрде елендеді. «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақала түркі әлемінің ұмытылмаған бетін объективті ашуға мүмкіндік береді. Ұсынылған мақалада өзектілік пен мазмұн көшпелі өркениеттер тарихының нақты мысалдарында оқиғаларды жариялауға қажетті объективті мүмкіндік береді. Көптеген тарихи құжаттар, мұрағаттық деректер, Батыс Еуропа мен Қытай мемлекеттерінің сыртқы саясатының қолжазбалары негізінде біздің жеріміздің және оның халқының өткен тарихын зерттеуге болады. «Ұлы даланың жеті қыры» мақаласы зерттеушілерге, тарихшылардың ғалымдарына цензураға қарамастан, Қазақстанның ежелгі жерінде мемлекеттіліктің қалыптасуының кезең – кезеңімен көрінісін жүйелі түрде зерделеуге және ұсынуға себеп береді.

Түйінді сөздер: сақ, ғұн, түркі дәуірі, көшпелі өркениеттер, түркі империялары және жорықтар. Сыртқы саясат, дүниежүзілік тарихтың оқиғалары.

Abstract

In this article the author makes an attempt to reveal his vision in the main directions of the article by The First President of Kazakhstan «Seven faces of the Great steppe». To show the chronology of the formation of statehood in the ancient land of Kazakhstan, the creation of nomadic civilization through the domestication of horses. The history of Saks, Huns, Turks is known in the world history, and only under the Russian Empire and the ideology of the Communist party of the USSR the great past of Kazakhstan was deliberately kept silent. The article «Seven faces of the Great steppe» makes it possible to objectively reveal the undeservedly forgotten page of the Turkic world. The relevance and content of the proposed article gives the necessary objective opportunity to cover the events on the actual examples of the history of nomadic civilizations. On the basis of many historical documents, archival data, manuscripts of foreign policy of Western Europe and China, it is possible to highlight the study of the past of our land and its people. The article «Seven faces of the Great steppe» gives an opportunity for researchers, historians, without regard to censorship to systematically study and present a phased picture of the formation of statehood in the ancient land of Kazakhstan.

Key words: Saks, Huns, Turkic era, the nomadic civilization, Turkic empires and campaigns. Foreign policy, world history events.

Введение

Программные документы, предложенные Елбасы такие как: «Рухани Жаңғыру» и статья «Семь граней Великой степи» имеют на мой взгляд исключительно важную роль для освещения истории, культуры и роста национального самосознания казахского народа, испытавшего в XX веке коренной перелом в вековом жизненном укладе насильственно перехода от кочевой цивилизации к оседлости, и губительных последствий массового голода 30 годы XX века.

Статья Н.А. Назарбаева «Семь граней Великой степи» написанная на проникновенном языке, показывает подлинную историю кочевых цивилизаций в рамках развития мировой истории. Молодому человеку суверенной Республики Казахстан, строителю будущего Казахстана – есть чем гордиться.

Казахская земля является колыбелью кочевых цивилизаций, внёсших огромный вклад в развитие мировой истории. Только объективный подход в изучении непрерывного потока истории позволит нам понять свои истоки, да и всю национальную историю во всей её глубине и сложности.

Мировому сообществу известно, что Великая степь подарила миру коневодство и всадническую культуру, и военную мощь конницы. Летопись древности приводит немало исторических фактов и событий, когда предки казахов – а это саки, гунны, тюрки, монгольская эпоха не раз кардинально меняли ход истории на обширных пространствах Евразии. Наиболее близка нам и по времени и больше по изученности – это тюркская эпоха. Ведь на протяжении тысячелетий тюркские империи потрясали весь континент, создавали огромные централизованные государства, контролировали Великий Шелковый путь, были союзниками и соперниками многих государств – прошлого. Огромная территория, способность кочевых образа жизни, постоянная борьба за пастбища – ослабляли тюркские империи. В ходе междоусобных войн эти империи дробились на отдельные государства и орды. В результате чего постепенно эти ханства стали легкой добычей соседних государств. И сегодня тюркские племена разобщены. Они экономически слабы и зачастую зависимы от промышленно развитых стран мира. Почему же история уготовила тюркским народам именно такую судьбу, в чём причина краха некогда могущественных тюркских империй? Причин, как

показывает история, было много. Общеизвестно, что каждая нация появляется на Свет со своим языком, мировоззрением и духовным миром, т.е. религией. Язык и религия, неотъемлемые части любого народа нации. На смену религиозным представлениям кочевников их богов – Тенгри и Умай приходит иная идеология в виде другой религии. Меняются определенные генетические свойства. Изменение языка и религии порождает насильственный слом генетического кода нации, который очень трудно сбросить от вырождения. В заглавии своей статьи Н.А Назарбаев выделяет то, что «Мы не вправе забывать о них. Необходимо осознать и принять свою историю во всей ее многогранности и многомерности. Вопрос не в том, чтобы показать своё величие за счет принижения роли других народов. Главное, спокойно и объективно понять нашу роль в глобальной истории, опираясь на строгие научные факты» [1].

Народ без истории, в некотором роде как ребенок без родителей. Такому народу каждый раз приходится повторять одни и те же ошибки. Более того, из такого народа можно лепить все, что угодно: привить ему чуждое миропонимание, мировоззрение и способ мышления. Исторический опыт доказывает: сначала лишают народ истории и традиций, отнимают память, а затем формируют манкуртов. Таким способом обезличиваются и исчезают целые народы. Исчезновение любого этноса – это трагедия, невозполнимая утрата. За примером далеко ходить не надо.

Данная статья «Семь граней Великой степи» реально показывает, что нам необходимы сегодня динамичные, активные действия выхода государство и СМИ на мировое пространство всемирной истории. Все цивилизованные народы и их страны – это прошли.

После революции 1917 г. в кинохронике прошлых лет и СМИ без конца изображали дырявые юрты пастухов, старые деревянные астау, из которых якобы ели мясо казахи, и это все сопровождалось диктором, где словом и текстом доказывалась необходимость и необратимость Великого октября 1917 года. Это был взгляд обывателя. Разве только в том, что астау заменили фарфоровыми тарелками – значение революции?! Эти и другие примеры всегда специально дополнялись картинками невежества, забитости и отсталости нашего народа. А прежняя большая история народа сознательно вытравлялась. Чувство гордости за дух предков – саков, гуннов, тюрков не поощрялось. Наоборот нас настойчиво заставляли их жалеть, презирать, и не уважать свою историю. И лишь в годы ВОВ, когда в Алматы была переведена Академия Наук СССР, появилась первая объективная попытка освещения истории Казахстана. Тогда в 1943 г. вышла книга «История Казахской ССР», под издательством А.Панкратовой и учеными историками из Казахстана, которая была позже запрещена, и изъята из научного оборота и библиотек.

Нам поколению историков студентов 70 годов в большом объеме давали историю России, Англии, Америки, Испании, Франции, Германии. И совсем не значительно историю родного края да, и то только начиная с присоединения казахских земель к подданству Российской империи. А прошлое в истории Казахстана сознательно умалчивалась.

Наш предок, проделавший до XX века многотысячный путь, сложный и трагический, сквозь мрак поражений и пламя побед, пронесший свою живую душу и сохранивший от китайских, российских, джунгарских владык великую землю заслуживает исторического уважения.

Республика Казахстан сегодня состоявшаяся страна со своей миролюбивой политикой, огромной площадью, узнаваемостью – способна строить свое будущее. И

это страна, и ее народ, достойны – знать свою историю. И это история биография народа и страны достойна уважения.

Я намеренно сфокусировал внимание на отношение в истории, ибо считаю, что история есть своеобразный психологический тест, по которому определяется мировоззрение общества и уровень развития его личности в нравственном и политическом отношениях. Ведь история, как пишется в статье Елбасы это не только наше прошлое, сегодняшний день тоже часть истории, неразрывно связанная с предыдущими и последующими поколениями. Время сейчас развивается с такой скоростью, что мы порой не успеваем отбить границы между прошлым и настоящим. А надо бы предусмотреть и будущее.

История – это нравственный и философский опыт народа. В истории – истоки и этапы становления и развития национальной культуры, начало и тех добрых и человеческих качеств, которые слагают нынешний народный менталитет и характер.

К сожалению, многие журналисты в угоду сенсации торопятся сесть за компьютер и полагаясь в основном на образное, поверхностное восприятие темы начинают писать, не до конца представляя тематику и основное зерно статьи. И в результате профанируют действительность. Понятно и есть объективные причины – это временные рамки, актуальность момента, но вопросы национального самосознания, патриотического воспитания, их освещение и предложения должны опираться на глубинное знание подачи материала. Например, писатель Мухтар Ауэзов, когда писал свои романы «Путь Абая» и «Племя младое» буквально жил в аулах, деревнях, т.е жил со своими героями серьезно и углубленно изучая своего будущего читателя и персонажей героев романа.

Зачастую журналисты, освещая, то или иное событие делают поспешные выводы, напрочь, забывая о научном подходе. Ведь ученый, изучая материал, понимает, что исследуемое явление не может быть изолировано от различных или даже противоречивых условий. Объективный ученый от факта стремится перейти к природе факта исследования, и только тогда ему может быть понятно происхождения сути исторического события.

Все мы понимаем, что человек с малых лет попадает в атмосферу слова. И это слово с ним по всей орбите жизни, воспитывает, любит, возвышает, греет, давит, гнетет. Оно, слово способствует формированию его мировоззрения, самосознания, отношения к обществу и к себе. Слово для журналистов, их читателей имеет громадную силу, и вверяет вам и нам, великую ответственность перед слушателями, суметь подать и объяснить суть посылы, идеи написанного, чтобы там красной нитью проходили патриотические и воспитательные моменты повествования.

У нашего известного поэта, учёного – филолога, общественного деятеля Олжаса Сулейменова есть характерный пример, своеобразный мастер класс для начинающих журналистов, и военных в частности. Так Олжас Сулейменов, ещё в 1972 года пишет, что прочитав в журнале «Простор» повесть Ивана Шухова «Травы в чистом поле», он удивился в том, как Иван Петрович с теплотой пишет о генерале Скобелеве. О данном генерале много написано в дореволюционной России и потом, в белой эмиграции. Даже и сейчас зарубежная печать время от времени касается этого имени, когда речь заходит о бывших советских среднеазиатских республиках. Есть большой труд Николая Кнорринга, изданный в Париже, где пишется, что генерал Скобелев блестящий полководец, человек уважаемый в российской армии, выдвинул лозунг «Славянам правит миром, а славянами правит Россия». Целью его жизни было – захват восточных

колоний Англии, прежде всего, Индии. Средняя Азия нужна как плацдарм для проникновения в Иран, Афганистан. Царь Александр II поддерживал этот авантюрный план. Первый пункт программы Скобелев блестяще выполнил, утопив в крови Мангышлак и Туркмению, и только бомба народовольца, оборвавшая жизни Александра II, помешала ему приступить к следующим действиям. Это бомба спасла Россию от войны с Англией. Царь Александр III отверг план Скобелева. И карьера генерала закатилось. А ведь она могла бы принести массу несчастий и крови народам Средней Азии. Так вот, Олжас Сулейменов не побоялся указать именитому писателю, нашему земляку Ивану Шухову, что в период похода Скобелева в Среднюю Азию сколько было гнева и осуждения в самой России того периода, и какая была негативная реакция в странах Европы по поводу жестоких мер против мирного населения Азии, армией Скобелева. А в советский период о генерале только и говорили как о карателе и черносотенце. Историческая наука, коммунистическая идеология, европейская печать отвергали и не принимали Скобелева. «Причины этого холода», – уточняет Олжас Сулейменов, – должен был понять уважаемый автор повести «Травы в чистом поле». Стало, чуть ли не нормой в иных романах советского периода говорить о прогрессивных последствиях присоединения Средней Азии к России, при этом, сознательно умалчивать о негативной стороне внешней политике, называвшегося колонизацией.

Отвлекаясь от исторической реальности, мы, повторяю, задним числом, по происшествию многих лет после тех кровавых событий, вырываем отдельные фигуры из той среды и судим их, или возвеличиваем. Воспевая Ермака, порицая Кучума, слагая оды Скобелеву и Перовскому, разглагольствуя о приятных манерах генералов Колпаковского и Кауфмана, мы как – то начинаем забывать о тысячах сожженных, растоптанных карателями аулах. Требуя от тех ханов или кедеев, кто погибал под казачьими шашками, немедленного понимания всех прогрессивных последствий этой кампании. А ведь, иные писатели советского периода проявляли глубокое непонимание процессов истории Казахстана.

Зачастую, проклятое прошлое, гнездится в закоулках души, на сгибах карт. Оно доходит до новых поколений со старыми песнями. Оно – в уцелевших царских, генеральских названиях городов и сел. Оно пыльным цветом распускается там, где пассивен ученый и невежествен критик и безликий журналист.

Мы, граждане суверенного Казахстана сейчас понимаем, что тогда в советское время, возможно, было появление таких стихов А. Николаева, поэта, безусловно, талантливого, одного из активных авторов и руководителей журнала под символическим названием «Дружба народов», писавшего:

О, много их, как пыль времен,
Смахнув бездумно и незряче.
Таких торжественных имён
Успели мы переиначить ...

Названий новых шёл поток.
Ни сердца не задев, ни глаза,
Я рад, что есть Владивосток,
Мне жаль, что нет Владикавказа.

Автору А. Николаеву, несомненно, известны прозрачные этимологии названных им имен, которые были предельным выражением идей российского империализма: Владей Востоком и Владей Кавказом. Думаю, что во всех бывших союзных республиках неслучайно идут замены названия городов, улиц, проспектов, поселков, сёл, когда заменяются многие бывшие торжественные названия представителей монархической России.

Заключение

В завершении своей статьи Н.А. Назарбаев пишет: «Полтора года назад мной была опубликована статья «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания», которая нашла широкий отклик в обществе. Рассматриваю указанные выше проекты как продолжение программы «Рухани жаңғыру». Новые компоненты общенациональной программы «Рухани жаңғыру» позволят актуализировать многовековое наследие наших предков, сделав его понятным и востребованным в условиях цифровой цивилизации. Убежден, у народа, который помнит, ценит, гордится своей историей, великое будущее. Гордость за прошлое, прагматичная оценка настоящего и позитивный взгляд в будущее – вот залог успеха нашей страны» [2].

Литература:

1. Казахстанская правда, 21.11.2018 г. № 223 Н.А. Назарбаев «Семь граней Великой степи».
2. Программная статья Н.А. Назарбаева «Болашаққа бағдар: Рухани Жаңғыру» – «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания». – 2017. С. – 15.

УДК 94(574)
МРНТИ 03.09.55

**КУЛЬТУРНАЯ ПАМЯТЬ КАК ОДИН ИЗ ФАКТОРОВ СОХРАНЕНИЯ
И ТРАНСЛЯЦИИ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ**

Ильясова Г.С.¹

¹*СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан*

**МӘДЕНИ ЕСКЕРТКІШ МӘДЕНИ МҰРАНЫ САҚТАУ
ЖӘНЕ ТРАНСЛЯЦИЯЛАУ ФАКТОРЛАРЫНЫҢ БІРІ РЕТІНДЕ**

Г.С. Ильясова¹

¹*М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан*

**CULTURAL MEMORY AS ONE OF THE FACTORS OF PRESERVATION
AND TRANSMISSION OF CULTURAL HERITAGE**

G.S. Ilyasova¹

¹*NKSU named after M. Kozymbaev, Petropavlovsk, Kazakhstan*

Аннотация

В статье рассматривается видение и понимание понятия культурной памяти, представленного в исследованиях западных историков и культурологов, как части исторической памяти и важного фактора и механизма трансляции культурного наследия из поколения в поколение. Память как историко – философское и культурологическое понятие дает необходимую непрерывность культурному наследию, определяет его понимание и восприятие последующими поколениями. Непрерывность культурного развития порождает единый процесс усвоения обычаев и реализации их в будущей практике непосредственно в течение жизни. Культурное наследие народов мира входит в мировое культурное наследие.

Мировое культурное наследие – это сокровищнице, которое было дано нам в дар от наших предков. И задача современности заключается в сохранении объекта наследия, его разностороннем изучении и трансляции его по вертикали.

Формирование представления о культурной памяти как важного фактора сохранения и трансляции будущим поколениям культурного представляется необходимым звеном при комплексном изучении влияния национального кода на сохранение своей национальной – самобытной – культуры этноса, государства в рамках процесса глобализации.

Ключевые слова: культурная память, культурное наследие, «места памяти», сохранение историко – культурного наследия, трансляция историко – культурного наследия, культурный код.

Аңдатпа

Мақалада батыс тарихшылары мен мәдениеттанушыларының зерттеулерінде ұсынылған мәдени ескерткіш ұғымының тарихи ескерткішінің бөлігі және мәдени мұраны ұрпақтан ұрпаққа трансляциялау механизмі мен маңызды факторы ретінде пайымдалуы мен түсінілуі қарастырылады. Ескерткіш тарихи – философиялық және мәдениеттанулық ұғым ретінде Мәдени мұраға қажетті үздіксіздік береді, оны келесі ұрпақтардың түсінуі мен қабылдауын анықтайды. Мәдени дамудың үздіксіздігі әдет – ғұрыптарды меңгерудің және оларды болашақ практикада тікелей өмір бойы жүзеге асырудың бірыңғай процесін туындатады. Әлем халықтарының мәдени мұрасы әлемдік мәдени мұраға кіреді.

Әлемдік мәдени мұра – ата – бабаларымыздан берілген қазына. Қазіргі заманның міндеті – мұра объектісін сақтау, оны жан – жақты зерделеу және оны тігінен трансляциялау.

Болашақ ұрпаққа мәдени есте сақтау және трансляциялаудың маңызды факторы ретінде мәдени ескерткішті есте сақтау туралы түсініктерді қалыптастыру ұлттық кодтың жаһандану процесі шеңберінде өзінің ұлттық – өзіндік мәдениетін – этнос, мемлекет мәдениетін сақтауға әсерін кешенді зерделеу кезінде қажетті буын болып табылады.

Түйінді сөздер: мәдени жады, мәдени мұра, «еске алу орны», тарихи – мәдени мұраны сақтау, тарихи – мәдени мұраны көрсету, мәдени код.

Abstract

The article deals with the vision and understanding of the concept of cultural memory, presented in the studies of Western historians and culturologists, as part of historical memory and an important factor and mechanism of transmission of cultural heritage from generation to generation. Memory as a historical – philosophical and cultural concept gives the necessary continuity to the cultural heritage, determines its understanding and perception by subsequent generations. The continuity of cultural development generates a single process of assimilation of customs and their implementation in future practice directly during life. The cultural heritage of the peoples of the world is part of the world cultural heritage.

The world's cultural heritage is a treasure trove that was given to us as a gift from our ancestors. And the task of modernity is to preserve the object of heritage, its versatile study and broadcast it vertically.

The formation of the idea of cultural memory as an important factor in the preservation and transmission of cultural memory to future generations is a necessary link in the comprehensive study of the impact of the national code on the preservation of its national – original – culture of the ethnic group, the state in the process of globalization.

Key words: cultural memory, cultural heritage, «places of memory», preservation of historical and cultural heritage, translation of historical and cultural heritage, cultural code.

Введение

Сохранение, изучение и трансляция историко – культурного наследия через защиту культуры, сохранение культурных традиций, самобытности и культурного кода является важной задачей современного государства, думающего на несколько поколений вперед. Все инновационные процессы напрямую связаны с культурно – историческим миром и культурными традициями. Основной категорией, которая важна при сохранении и трансляции культурного наследия, является народная память, которая должна рассматриваться как философская, культурологическая и историческая категория.

В истории исторической науки ученые – историки не раз свое исследовательское внимание обращали на проблему памяти в процессе сохранения и трансляции историко – культурного наследия, которое становилось достоянием истории одного государства и мировой истории в целом. Решение вопроса памяти в ее культурологическом, философском и историческом освещении привело к расширенному изучению проблемы культурного наследия.

Методы исследования

Изучение культурной памяти как важного фактора сохранения и трансляции будущим поколениям представляется необходимым звеном при комплексном изучении влияния национального кода на сохранение своей национальной – самобытной – культуры этноса, государства в рамках процесса глобализации. При изучении данного вопроса представляется необходимым знакомство с концепциями западных мыслителей. Изучение исследований зарубежных историков, культурологов, философов культуры при изучении механизмом трансляции культурного наследия из поколения в поколение представляет собой достаточно фундаментальную базу. Исследования в данном направлении носят междисциплинарный характер.

Результаты исследования

Мыслители с античных времен в своих трактатах писали, что человеческое существование возможно только в рамках культуры и общества. Человек не может существовать без культуры и вне культуры, поэтому культура становится его второй природой, его сущностью, которая, в свою очередь, имеет сильное влияние на саму

природу человека. Немецкий историк искусства Я. Ассман писал, что «человек, лишенный подобных инстинктов (инстинктов животных), вынужден вместо этого приспособливаться к культуре, к символическому миру смыслов, который символически опосредует для него мир и тем самым делает его пригодным для жизни» [1, с. 146]. Приспособление человеком к символам культуры представляет собой особый, более духовно высокий способ к выживанию в условиях природы и формированию достаточно важной стороны человеческого бытия – формированию идентичности и пониманию своей человеческой общности в пределах одной культуры. Важную роль в данном случае играет память. В данном случае память перед исследователями предстает не как психологический или физиологический феномен, как определенный способ сохранения и трансляции из поколения в поколение совокупности культурных символов, необходимых для выживания, предстает как историко – философская и культурологическая категория. Поэтому данная проблема поднималась и в период становления первых государств и имеет свою историю, которая свое начало берет с античного периода (возьмем к примеру труды великих классиков – философов Платона, Аристотеля) по настоящее время (включая такие философские течения, как феноменология, экзистенциализм, Франкфуртская школа социальных исследований в лице Т. Адорно, Г. Маркузе и др.).

В 20 – х гг. XX в. изучением роли памяти в истории цивилизаций занимались такие изветные историки, как М. Хальбвакс, Аби Варбург.

М. Хальбвакс, будучи членом первой редакции журнала «Анналы», в исследовании «Социальные рамки памяти» поднял вопрос воспоминаний: в его понимании в общественном сознании проявляются некие коллективные воспоминания, которые собой представляют своеобразную реконструкцию прошлого [2]. Поэтому воспоминания могут рассматриваться как коллективный социальный феномен или же «коллективная память». «Коллективная память», в свою очередь, имеет свои функции: она необходима для выживания и дальнейшего развития общества и становится своеобразным объединяющим фактором. В данной работе М. Хальбвакс, не ограничиваясь анализом социальных рамок памяти, создал такие новые понятия, как «групповая память», «память нации». Ученый создал классификацию понятия «память», разделив ее условно на два типа: память внутреннюю, или личную, автобиографическую, и память внешнюю, или социальную, историческую. Классификация памяти, данная М. Хальбваксом, легла в основу многих исторических исследований и конкретизировала фактическое существование памяти общества как нечто единого, целого, образующего платформу для формирования идентичности. Память как понятие социальное выполняет по большей части функцию непрерывной связи поколений.

В это же время изучением феномена коллективной памяти и ее характеристиками занимался немецкий историк искусства А. Варбург [3]. Ученый изучал искусство в неразрывной связи с религией и социальную память рассматривал как совокупность изображений и жестов, которыми располагали западные и восточные страны. Для нас большой интерес представляет атлас «Мнемозина». Атлас представляет собой способ оформления визуальной информации, представленной на больших таблицах, и является трудом по изучению культурной памяти [4]. А. Варбург, как и М. Хальбвакс, в качестве объекта исследования взял коллектив, общество, в которой память, воспоминания играют интеграционную роль, обеспечивая единство общества, придавая ему устойчивость и осознание собственной целостности, идентичности. Этот подход в

научной литературе получил название функционального подхода. Феноменологический подход, представленный в работах Э. Гуссерля, А. Шюца, П. Бергера, Г. Люббе, П. Рикёра, предполагает наличие общих воспоминаний, создающих условия для дальнейшей коммуникации – как по горизонтали, так и по верикали, из поколения в поколение. Другое направление рассматривает трансляцию культурного наследия из поколения в поколение через социальные институты, к примеру, через музеи, библиотеки, архивы. Этот подход мы называем информационным подходом. Информационный подход представлен в работах В.В. Афанасьева, В.А. Колеватова, Я.К. Ребане, В. Устьянцева, А. Уйбо. Само понятие «социальная память» в советскую историческую науку было введено в 60 – 70 – е гг. XX в. Я.К. Ребане, В.А. Ребриным, Ю.А. Левадой. Ранее употреблялись такие понятия, как «коллективная память», «коллективный мозг», «историческая память», «память человечества», «память мира». В структуралистском направлении особое место уделено изучению специфических знаковых систем – в текстах мифов (К. Леви – Строс), в психологии бессознательного (Ж. Лакан), в истории идей (М. Фуко). Под руководством Ю. Лотмана был выделен культурно – семиотический подход, в котором особое внимание ученого было сосредоточено на изучении социальной памяти через ее отношение к средствам массовой коммуникации, изучение текстов [5]. Именно в этом направлении «культурная память» как бы вычленяется из «социальной памяти», таким образом понятие «культурная память» становится самостоятельным понятием и предметом исследования. Колеватов В.А. в своей монографии выделил функции, средства и содержание социальной памяти: «Функция – это фиксация, систематизация, хранение и выдача сведений. К средствам фиксирования, хранения, передачи, распространения тех или иных знаний... относятся произведения литературы и искусства, памятники духовной культуры, в которых «материализуется», опредмечивается и передается от одного поколения к другому общественное сознание... Содержание социальной памяти – это теоретически обобщенный коллективный опыт человечества, результаты деятельности в сфере науки, философии, искусства – знания и образные представления о мире» [6, с. 65].

К проблемам социальной памяти посвящены многие работы Я.К. Ребане. Я.К. Ребане рассматривал социальную память как определенный социальный институт, в котором реализуется информационное обеспечение общества. Историк, изучая социальную память, не останавливается только на изучении ее функций, содержания, но и определяет ее структуру и способы и способы переработки информации. Я.К. Ребане выделил «три большие группы носителей социальной памяти:

- 1) орудия производства и овеществленные результаты труда, часто обобщаемые в понятиях «материальная культура» и «вторая природа»;
- 2) объективные социальные отношения, базирующиеся, в конечном счете, на производственных отношениях;
- 3) язык в широком смысле, т.е. естественные языки, их различные технические видоизменения, а также внеязыковые семиотические средства» [6, с. 67].

Повышение исследовательского интереса к понятию «культурной памяти» в социально – философских и культурологических научных трудах возникло в 80 – е гг. XX в. Вопрос о «культурной памяти» возник в ходе деятельности группы «Археология литературной коммуникации». Участниками данной группы были представители разных гуманитарных наук – религиоведения, истории древнего мира, древних языков

и литератур. Можно назвать достаточно известных и активных членов группы – Ян Ассман, Алейда Ассман, Рената Лахман и др.

«Культурная память» является одним из аспектов коллективной памяти, когда человек или общество осознает непрерывность своего бытия в потоке истории. В широком смысле «культурная память» объединяет три самых важных момента в истории человечества. Это – воспоминание, идентичность и культурную преемственность. Данная концепция достаточно фундаментально представлена в работе немецкого культуролога и философа Я. Ассмана «Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности» [7].

Я. Ассман, изучая культуру как феномен, включил в нее и формы ментальности, типы мышления, разнообразие духовной деятельности людей и общества в символах, ритуалах, языке. Будучи историком, Я. Ассман говорил о культурной памяти как растяженной во времени коммуникативной ситуации, которая существует благодаря принципам повторения, по Я. Ассману, «принципу обрядовой когерентности» [7, с. 153]. К основным функциям можно отнести сохранение и передачу культурного наследия, в состав которого вошли традиции, ритуалы, обряды, фольклор, памятники материальной культуры. Я. Ассман утверждает, что «растяжение коммуникационной ситуации требует возможностей внешнего промежуточного сохранения. Коммуникационная система должна выработать внешнюю область, куда сообщения и информация – культурный смысл – могли бы выноситься на хранение, а также формы этого вынесения (кодировка), сохранения и вызывания обратно» [7, с. 22]. К типичным областям циркуляции культурного смысла ученый относит хозяйство, политическую власть и объединяющие общество мифы. «Принцип обрядовой когерентности», представленный Я. Ассманом, ярко выражен в дописьменных культурах или в культурах, в которых устная история играет первостепенную роль. Обряд является носителем культурной памяти. Обрядность, ритуалы, традиции создают ощущение причастности к определенной группе, а мифы объясняют, идентифицируют представителей группы в единую общность. «В бесписьменных обществах задачей обрядов, иначе говоря, «ритуальной коммуникации», является циркуляция и воспроизводство знания, обеспечивающего идентичность» [7, с. 154]. В цивилизациях, где доминировала письменная история, функционирует, по словам Я. Ассмана, «принцип текстуальной когерентности», направленный на изучение письменных источников. Изучение «культурной памяти» народа посредством письменных источников открывается возможность диалога с последующим поколением. «Монументальный дискурс – это не только средство коммуникации, но и путь к спасению. Открывая возможность коммуникации с потомством сквозь тысячелетия, он дает тем самым индивиду соответственную возможность вечности», – пишет историк [7, с. 185]. С появлением и распространением письменности Я. Ассман размышляет о становлении нового типа «коннективной структуры», которая позволяет посредством своих функций – запоминания и толкования – сохраниться в качестве системы инвариантных культурных кодов [7, с. 186]. Ю. Лотман не раз отмечал возможность существования культуры во времени и в вечности одновременно: «Являясь одной из форм коллективной памяти, культура, будучи сама подчинена законам времени, одновременно располагает механизмами, противостоящими времени и его движению» [5, с. 351]. В статье «Память в культурологическом освещении» ученый дает культурной памяти следующее определение: это «надындивидуальный механизм хранения и передачи некоторых сообщений (текстов) и выработки новых. В этом

смысле пространство культуры может быть определено как пространство некоторой общей памяти, т.е. пространство, в пределах которого некоторые общие тексты могут сохраняться и быть актуализированы» [5, с. 200], а также «культурная память как творческий механизм не только панхронна, но и противостоит времени. Она сохраняет прошедшее как пребывающее... Каждая культура определяет свою парадигму того, что следует помнить, а что подлежит забвению. Последнее вычеркивается из памяти коллектива и как бы перестает существовать». Но сменяется время, система культурных кодов, и меняется парадигма памяти – забвения» [5, с. 201]. Нужно сказать, что гейдельбергский историк культуры Я. Ассман, основываясь на идеях М. Хальбвакса и Московско – тартуской семиотической школы, разработал теорию культурной памяти, по которой культурная память является специфической формой передачи и осовременивания, актуализации культурных смыслов.

По наблюдениям Ю. Лотмана, человеческое общество и история в целом развиваются по законам памяти, когда прошедшее не уничтожается, не уходит в небытие, а подвергается кодированию, сложнейшему анализу и переходит на этап хранения, чтобы в последующий период истории заявить о себе как таковой, в тот момент, когда это прошедшее будет актуально.

Я. Ассман под «культурной памятью» понимает формы трансляции и обобщающее обозначение всего знания, собранного в период истории человечества, и акцентирует внимание на различии между коммуникативной и культурной памятью. Коммуникативная память характерна, как было сказано выше, для коллективов и складывается в контексте межличностных взаимодействий в рамках повседневной жизни. Культурная память связана с глубоким прошлым коллектива, общества, формализована и фиксируется, например, в текстах, изображениях, монументальных постройках, изображениях и надписях, ритуалах и т.д.

Из вышесказанного видно, что чаще в исторической литературе понятия «социальная память» и «культурная память» по отношению друг к другу используются как синонимы. Однако нам представляется, что эти два понятия взаимодополняют друг друга для изучения более широкого понятия как «культурное наследие». Понятие «социальной памяти» социальной общности придает целостность, содержит в себе нормы и обряды, образцы социального поведения, тем самым социальная память объединяет всех членов общества и обеспечивает определенный уровень социальной интеграции и возможности активного взаимодействия и взаимосвязи. Понятие «культурная память» институционально, поскольку для ее создания, хранения, дальнейшей трансляции в обществе создаются особые институты и она требует существования профессиональных носителей, которые организуют и контролируют приобщение к культурной памяти как к таковой.

В 80 – х гг. XX в. французский историк Пьер Нора выдвинул программу изучения «мест памяти» [8]. Данный исторический исследовательский проект был осуществлен П. Нора во Франции в 1984 – 1992 гг. Ключевой идеей проекта стала связь памяти с национальной идентичностью. Историк в работе «Проблематика мест памяти» констатирует исчезновение памяти социальных групп в связи с исчезновением самой социальной группы – крестьянство. Поэтому проблема памяти достаточно актуальна. Историк противопоставляет и разделяет понятия «память» и «история»: если память не подлежит интерпретации, всегда актуальна, достоверна, субъективна, то история – «всегда относительна, проблематична, аналитична, критична, репрезентативна, укоренена в прошлом, связана со светским, универсальна, не прикрепленна ни к чему,

кроме времени, история менее всего склонна доверять памяти [8, с. 20]. П. Нора пишет, что «память помещает воспоминание в священное, история его оттуда изгоняет, делая его прозаическим...Память – это абсолют, а история знает только относительное» [8, с. 21]. «Игра памяти и истории формирует места памяти, взаимодействие этих двух факторов приводит к их определению друг через друга» [8, с. 40]. К «местам памяти», по мнению П. Нора, можно отнести топографические места (архивы, библиотеки, музеи), монументальные места (кладбища, архитектурные сооружения), символические места (места паломничества, места юбилейных дат), функциональные места (учебники, книги, автобиографии, мемуары). Поэтому изучение «мест памяти» в настоящее время достаточно актуально, особенно при сохранении и трансляции историко – культурного наследия.

Особенного внимания к себе требует работа Поля Рикёра «Память. История. Забвение» [9]. В данной работе П. Рикёр рассматривает память как деятельность. Причем работа памяти осуществляется не только на уровне отдельного человека, но и на уровне общества.

Роль памяти в трансляции культурного наследия огромна. Западные историки и культурологи в своих трудах изучают механизмы передачи наследия, как материального, так и нематериального наследия, из поколения в поколение. Одним из таких механизмов является социализация личности, когда акцент ставится на формирование у личности активной жизненной позиции посредством усвоения социального опыта предыдущих поколений, посредством памяти. Процесс социализации происходит в трех направлениях – в деятельности, в общении и в самосознании. При изучении культурного наследия особое значение приобретает понятие социологизации культуры, первоначально примененной в американской культурантропологии и подразумевающей наличие разделяемой всеми представителями общности собственную систему норм и правил поведения. При процессе социализации основной темой становится решение вопроса «Я среди своих», предполагая под собой процесс вхождения личности в общество с уже устоявшимися традициями, обычаями, нормами, передающимися из поколения в поколение. Социализация в данном случае становится условием передачи социальной информации от одного поколения к другому.

Следующим достаточно важным механизмом трансляции культурного наследия является продолжающийся в течение всей жизни процесс усвоения традиций, обычаев, ценностей и норм культуры, или инкультурация. В данном контексте роль памяти существенно велика.

Главным выразителем самобытности культуры, посредником в процессе инкультурации является язык. С помощью языковых знаков можно передать опыт, традиции, нормы и ценности культуры народа как будущему поколению, так и представителю другой культуры (даже если этот представитель оказался не по своей воле внутри данной культуры. Например, пленник из другого племени и рода в среде кочевников). В результате этого заимствуются слова внутри одной культуры, новые слова и понятия среди разных культур. Здесь имеется в виду стихийное и никем не контролируемое заимствование культурных ценностей, или культурная диффузия.

В целом, нужно отметить, что трансляция культурного наследия происходит в течение всего времени существования одного поколения. В данный период первое поколение передает навыки, умения, социальный опыт, информацию и знание следующему – второму – поколению, который, в свою очередь, передает полученное от

первого поколения третьему. Причем во многих случаях третьему поколению передается проработанный, обработанный, пересмотренный на новый лад, приспособленный к новым условиям материал. На этапах сохранения и трансляции культурного наследия огромную роль играет память.

Заключение

На этапах сохранения и трансляции культурного наследия велика роль памяти как отдельной историко – философской и культурологической категории. Непрерывность культурного развития порождает единый процесс усвоения обычаев и реализации их в будущей практике непосредственно в течение жизни. Культурное наследие народов мира входит в мировое культурное наследие, данное нам в дар от наших предшественников. И задача современности заключается в сохранении объекта наследия, его разностороннем изучении и трансляции его по вертикали.

Литература:

1. Ассман Я. Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 368 с.
2. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти / Пер. с фр. И вступ.статья С.Н. Зенкина. – М.: Новое издательство, 2007. – 348 с.
3. Варбург А. Великое переселение образов. Исследование по истории и психологии возрождения античности. – СПб.: Азбука – Классика, 2008. – 384 с.
4. Торопыгина М.Ю. Атлас «Мнемозина». Non finito в истории искусства // Актуальные проблемы теории и истории искусства: сб.научных статей. Вып. 2. Под ред. А.В. Захаровой. – СПб.: НП – Принт, 2012. – 314–320 с.
5. Лотман Ю.М. Память в культурологическом освещении // Лотман Ю.М. Избранные статьи. Т 1. – Таллин, 1992. – с. 200–202.
6. Колеватов В.А. Социальная память и познание. – М.: Мысль, 1984. – 190 с.
7. Ассман Я. Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 368 с.
8. Нора П. Франция – память / Пер. с фр. Д. Хапаевой. – СПб.: Издательство Санкт – Петербургского университета, 1999. – 328 с.
9. Рикёр П. Память, история, забвение. Пер. с фр. И.И. Блауберг. – М.: Издательство гуманитарной литературы, 2004.

ӘОЖ 050
ҒТАМР 19.51.51**ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ДӘУІРІНДЕГІ ҚАЗАҚ БАСПАСӨЗІНДЕГІ
ДАҒДАРЫС****Л.Т. Қожахметова¹**¹*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Нұр – Сұлтан, Қазақстан***КРИЗИС В КАЗАХСКОЙ ПЕЧАТИ В ЭПОХУ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ
Қожахметова Л.Т.¹**¹*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева,
Нур – Султан, Казахстан***CRISIS IN THE KAZAKH PRESS IN THE ERA OF DIGITAL TECHNOLOGIES
L. Kozhakhmetova¹**¹*Eurasian national University L.N. Gumilyova, Nur Sultan, Kazakhstan***Аңдатпа**

Өзекті мәселелерді көтеріп, оларды шешу жолдарын талқылайтын еркін баспасөз - дамыған қоғамның, мемлекеттің ажырамас бөлігі. Қазақстандық баспасөзге цифрлық технологиялардың енгізілуі гаджет қолданатын жаңа аудиторияның назарын аудару үшін ғана емес, бизнестің барлық түрінің де интернетке көшуі себеп болды. Еркін ойлар мен тәуелсіз пікірлер басылым беттерінен сайттарға, блогтар мен әлеуметтік желілерге көшті. Жаңа медианың дамуы, баспа басылымдардың мультимедиялық пішінге көшуі ақпарат берудің түрлі технологияларын біріктірді.

Бұл журналист қызметін күрделендірді. Себебі бір материалды бірнеше пішінде бір уақытта ұсыну қажеттілігі туды. Қазақстандағы ақпараттық кеңістіктің жетілуіне, коммуникацияның цифрлануына кері әсер ететін негізгі проблемалар бар. Оған БАҚ-тың мемлекеттік тапсырысқа тәуелділігі, құқықтық базаның жетілмеуі, қазақ тілді баспасөздің бәсекеге қабілетсіздігі, газеттер тиражының азаюы жатады. Мақалада цифрлық технологияның қазақ баспасөзіне әкелген жаңалығы талданған, кездескен проблемалар бүгінгі күн тұрғысынан баға берілген.

Түйінді сөздер: интернет, цифрлық технология, БАҚ, мемлекеттік тапсырыс, онлайн, сайт, баспасөз.

Abstract

The free press, which raises topical issues and discusses ways to solve them, is an integral part of a developed society and state. The introduction of digital technologies in the Kazakh press has led to the transition to the Internet not only to attract the attention of a new audience using the gadget, but also for all types of business. Free thoughts and independent reviews moved from the pages of publications to websites, blogs and social networks. The development of new media, the transition of printed publications into multimedia forms have combined various technologies of information transfer.

This complicated the journalist's activities. Because there was a need for simultaneous representation of one material in several forms. There are major problems negatively affecting the development of information space in Kazakhstan, digitalization of communications. These include the dependence of the media on the state order, the imperfection of the legal framework, the uncompetitiveness of the Kazakh-language press, reducing the circulation of Newspapers. The article analyzes the novelty of digital technologies presented in the Kazakh press, the problems faced today.

Key words: Internet, digital technology, mass media, state order, Internet, online, website, print.

Аннотация

Свободная пресса, которая поднимает актуальные проблемы и обсуждает пути их решения, является неотъемлемой частью развитого общества, государства. Внедрение цифровых технологий в

казахстанскую прессу привело к переходу в интернет не только для привлечения внимания новой аудитории, использующей гаджет, но и для всех видов бизнеса. Свободные мысли и независимые отзывы перешли со страниц изданий на сайты, блоги и социальные сети. Развитие новых медиа, переход печатных изданий в мультимедийные формы объединили различные технологии передачи информации.

Это усложняло деятельность журналиста. Потому что возникла необходимость одновременного представления одного материала в нескольких формах. Существуют основные проблемы, негативно влияющие на развитие информационного пространства в Казахстане, цифровизацию коммуникаций. К ним относятся зависимость СМИ от государственного заказа, несовершенство правовой базы, неконкурентоспособность казахскоязычной прессы, уменьшение тиража газет. В статье проанализирована новизна цифровых технологий, приведенная в казахскую прессу, проблемы с которыми сталкиваются сегодня.

Ключевые слова: интернет, цифровая технология, СМИ, госзаказ, интернет, онлайн, сайт, печать.

Кіріспе

Баспа басылымдардың мультимедиалық пішінге көшуі ақпарат берудің түрлі технологияларын біріктірді. Бұл журналист қызметін күрделендірді. Себебі бір материалды бірнеше пішінде бір уақытта ұсыну қажеттілігі туды. Газеттің конвергенциялануы – мәтіндік материалдарды ұсынып қана қоймай ғана емес, оған қосымша әртүрлі платформаларда видео, аудио, фотоконтентті жариялау.

Қазақстандағы ақпараттық кеңістіктің жетілуіне, коммуникацияның цифрлануына кері әсер ететін негізгі проблемалар бар. Оған БАҚ – тың мемлекеттік тапсырысқа тәуелділігі, құқықтық базаның жетілмеуі, қазақ тілді баспасөздің бәсекеге қабілетсіздігі, газеттер тиражының азаюы жатады.

Мақалада цифрлық технологияның қазақ баспасөзіне әкелген жаңалығы талданған, бүгінгі күн тұрғысынан баға берілген.

Бүгінгі таңда коммуникация саласындағы жаңа әлеуметтік және технологиялық өзгерістер қазақ баспасөзіне де өзгеріс әкелді. Цифрлық технология аудитория мен медианы жақындастырып, ақпарат таратудың жаңа әдістерін ұсынған заманда қазақстандық баспасөз әлі де мемлекет қолдауына сүйенуге мәжбүр.

Мемлекеттегі құқықтық жүйені талдау БАҚ туралы заңды жүзеге асыру әдістері мен моделдерінің тиімсіз екендігін айғақтап тұр. Егер, жақын уақытта мемлекеттік ақпараттық саясатта сапалы өзгерістер орын алмаса ақпараттық кеңістікті шетелдік ақпарат көздері жаулап алуы әбден мүмкін. Себебі цифрлық дәуірде мемлекеттік билік БАҚ – қа бұрынғыдай өз шарттарын міндеттей алмайды, ал жаңа медиа – тәуелсіз интернет басылымдардың, блогосфера мен әлеуметтік желілердің қоятын өз шарты бар.

«Тәуелсіздік пен егемендік алған сәттен бастап Қазақстан Республикасында бұқаралық ақпарат құралдары саласында түбегейлі қайта құрылу басталды. Бұл ретте азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын заңнамалық қамтамасыз етуге ерекше назар аударылды. Ең алдымен, бұл дамыған және ұйымдық жағынан мықты және тәуелсіз БАҚ – тың бар болуы демократиялық қоғамның негізгі белгілерінің бірі бір болып табылатынын түсінуге байланысты. Өткенге, Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алған сәтіне көз тастап, БАҚ жұмысын дамыту бірнеше ірі кезеңге бөлуге болады.

Бірінші кезең, 1992 жылға дейін, бұқаралық ақпарат құралдары нарығында кеңес заманынан бізге мұра ретінде қалған мемлекеттік монополия болған. Осылайша нарықта 21 теле, радиокөпмания және 10 баспасөз БАҚ болды.

Екінші кезең, 1992 – 1996 жылдары, Қазақстанның тәуелсіз БАҚ қалыптасуы кезеңі болып табылды, ол жеке меншік компаниялар санының қауырт өсуімен, мемлекеттік бұқаралық ақпарат құралдары санының азаюымен сипатталады.

Үшінші кезең, 1997 жылы басталды – бұқаралық ақпарат құралдарын ырықтандыру, медиа нарықта сапалық және сандық өзгерістермен сипатталады. Біріншіден, мемлекеттік бұқаралық ақпарат құралдары мен осы нарықта жұмыс істейтін өндірістік кәсіпорындарды (полиграфиялық компанияларды, киностудияларды және т.б.) жекешелендіру. Екіншіден, БАҚ – ты тікелей қаржыландырудан бүкіл қоғам үшін әлеуметтік маңызы бар тақырыптарды анықтауға мемлекеттік ақпараттық тапсырысқа көшу өтті. Бұл ретте мемлекеттік тапсырыс шеңберінде конкурстық негізде кез келген БАҚ қаржыландыруды алуы мүмкін деп болжамдалады. Үшіншіден, республиканың жарнама нарығының өсуі басталды, атап айтқанда, жарнама, дамыған елдерде БАҚ нарығы өсуінің негізгі стимуляторы болып табылады 2.

Төртінші кезең, ХХІ ғасырдың бірінші онжылдығының аяғында басталды, қазақстандық медиа – нарығының сапалы серпіліс кезеңі деп атауға болады. Интернеттің Қазақстан азаматтарының күнделікті өміріне жаппай кіруі БАҚ – қа ақпараттандыру бойынша өзінің дәстүрлі функцияларынан тікелей тұтынушымен коммуникация жағына қарай көңіл аударуға мүмкіндік берді. Яғни қазіргі уақытта біз бұқаралық ақпарат құралдарымен ғана емес, бұқаралық коммуникация құралдарымен (БКҚ) істес боламыз. Бұл ретте БАҚ функциясығана емес, коммуникация менақпараттық абылдау арналары да өзгерді» [1].

«2018 жылғы 5 желтоқсандағы жағдай бойынша Қазақстан Республикасында 3 311 БАҚ тіркелінген. Жалпы құрылымның басым көпшілігі 2 782 – баспасөз БАҚ құралдары құрайды, 197 – электрондық БАҚ, 332 – ақпараттық агенттіктер мен желілік басылымдар. Оның ішінде қазақ тілінде – 548, орыс – 839, қазақ және орыс тілдерінде – 1 159, үш тілде және одан басқа да тілдерде – 765» [2].

Қазақстанда бұқаралық ақпарат құралдарының басым бөлігі мемлекеттік тапсырысқа тәуелді. Мемлекеттік билік өз саясатын насихаттау үшін елдегі БАҚ – тың басым бөлігін қаржыландырып отыр. Елдегі ірі ақпараттық ресурстар, ірі телеарналар мен радиостанциялар, республикалық газеттерден бастап, облыстық, аудандық, қалалық сияқты шағын БАҚ та мемлекеттік тапсырыс орындайды. Басылымдардың дені мемлекеттік қаржыландыруға дағдыланып алғандықтан, қосымша қаржы көзін іздемейді, оқырманның сұранысын қанағаттандыруды ұмытқан.

«2018 жылы БАҚ – тағы ақпараттық саясат мемлекеттік қазынаға 47,1 млрд теңгеге, 2017 жылы 43,9 млрд теңгеге, 2016 жылы 41,7 млрд теңгеге түсті» [3].

Мемлекеттік тапсырыс дегеніміз – мемлекеттік органдардың қызметін БАҚ арқылы халыққа насихаттау. Сондай ақ, бұл отандық БАҚ – ты субсидиялау түрі.

Қазақстандық БАҚ – тың көпшілігі бұл тапсырысты орындайды, ал біразы үшін ол медиа нарықта өмір сүретін негізгі қаржы көзі болып табылады. Дегенмен, БАҚ – қа берілген мемлекеттік тапсырыстың нәтижесі сапасы бойынша емес материал саны бойынша өлшенеді. Мәселен, мемлекеттік тапсырыс аясында газеттер мен журналдарда шыққан материалдар көлемі бетте қанша «кв см» орын алғаны бойынша, телерадиохабарларда бағдарламаның қанша сағатқа созылғанына байланысты, интернет ресурстарда «символдар» бойынша анықталады. Бұл жарияланған материалдың сапасы мен тиімділігін анықтайтын көрсеткіш емес. Бұл тапсырыстың орындалғанының ғана белгісі.

Пікір алуандығына еркіндік беріп, жағдайы төмен БАҚ – ты қолдаудың орнына мемлекет жағдайы жақсы БАҚ – қа орасан зор қаражат құюмен айналысып келеді.

Мемлекеттік тапсырыс Қазақстанда тәуелсіз БАҚ – ты тығырыққа тірегені жасырын емес. Тәуелсіз БАҚ – қа мемлекет қолдау көрсетпейді, оған қарамастан жарнама нарығында мемлекеттік тапсырыс алатын БАҚ – пен бірдей бәсекеге түседі. «TNS Central Asia дерегінше 2017 жылы Қазақстандағы жарнама нарығының көлемі шамамен 39,4 млрд теңгені құраса, мемлекеттік тапсырыс 44 млрд теңгені құраған» [4]. Сапалы бәсеке болмаған жағдайда мемлекет ақшасына иек артқан басылымдардың жаңа технологияларды меңгеруге талпынбайтындығын, рейтинг үшін күреспейтіндігін байқадық.

Астана қаласында орналасқан мемлекеттік емес ұйым «Медиа – Центр» ҚҚ отандық БАҚ – қа бөлінген мемлекеттік тапсырыс саласына зерттеу жүргізген. Зерттеу нәтижесі бойынша 2009 – 2016 жылдары Қазақстанда БАҚ – қа бөлінген қаржы көлемі әр жылға бөлініп жарияланды. Осы 8 жыл ішінде мемлекет ақпараттық саясатты насихаттауға 209 миллиард 600 миллионнан аса теңге жұмсалған [5]. Бұл қазіргі курспен 564 миллион АҚШ долларын құрайды. Осы 8 жылда «Qazaqstan» ұлттық телеарнасы мемлекеттен 67 миллиард теңгеден астам қаржыны тендер арқылы ұтып алған.

Кесте 1 Қазақстанда мемлекеттік тапсырыс орындайтын медиа мен қаражат көлемінің алғашқы ондығы

№	Мемлекеттік тапсырыс алған БАҚ	Қаржы көлемі
1	Республикалық телерадиокорпорация «Қазақстан» АҚ	67 150 971 740 теңге
2	«Хабар» агенттігі АҚ	51 751 814 884 теңге
3	«Қазтелерадио» АҚ	16 201 975 383 теңге
4	«Казконтент» АҚ	5 820 391 399 теңге
5	басқалары	5 321 075 000 теңге
6	«Егемен Қазақстан» республикалық газеті АҚ	4 771 037 651 теңге
7	Республиканская газета «Казахстанская правда» АО	4 047 941 989 теңге
8	«Қазақстан Президенті телерадиокешені» АҚ	1 767 611 861 теңге
9	«Жетісу» телеканалы ЖШС	1 667 065 073 теңге
10	«ҚАЗАҚПАРАТ» халықаралық ақпараттық агенттігі АҚ	1 373 508 256 теңге

1- Кестеде Қазақстанда мемлекеттік тапсырыс орындайтын медиа мен қаражат көлемінің алғашқы ондығы берілген [6].

«BISAM – Central Asia» бизнес – ақпарат, әлеуметтік және маркетингтік зерттеулер орталығы ҚР Ақпарат және коммуникациялар министрлігінің тапсырысымен 2016 жылы зерттеу жүргізді. Компания «Мемлекеттік ақпараттық саясатты жүзеге асыру жөніндегі сатып алулар үшін ҚР БАҚ тарифтік бағамдарын есептеу мақсатында қызмет көрсету нарықтарында тариф құрылуының факторларын маркетингтік зерттеу жобасының» нәтижелерін ұсынды.

Есепте «Қазақстандық БАҚ – тың тілдік бағытталуы өңірлерге қарай ерекшеленеді. Мысалы, Қарағанды облысында БАҚ – тың 36 % орыс тілді, 61 % – ы екі және одан да көп тілде, және тек 3 % – ы ғана қазақ тілінде жұмыс істейді. Жамбыл облысында 21 % орыс тілді БАҚ, 23 % – ы қазақ тілінде және 56 % – ы екі тілде жұмыс істейді. Алматы қаласында 19 % – ы қазақ тілді, 46 % – ы орыс тілді, 35 % екі және одан да көп тілде шығарылады. БАҚ – тың басым бөлігі, орта есеппен алғанда барлық

түрлері бойынша медиа нарықтың 70 % – нан астамы, тәуелсіз болып табылады, бірақ соңғы үш жылда мемлекеттік БАҚ үлесі өсті. Мәселен, 2014 жылы мемлекеттік БАҚ үлесі барлығы 16 % болса, 2016 жылы ол 25 % – ды құрайды», – деген дерек келтірілген [7].

Қазақстандағы мемлекеттік және жекеменшік басылымдардың ақпарат тарату әдістеріндегі айырмашылық қаржыландыру көзіне байланысты болып отыр. Мемлекеттік БАҚ жаңа медианың мүмкіндігін пайдалануға асығар емес. Бұл газеттерде тек мемлекеттік саясат пен жергілікті биліктің жұмысы насихатталады. Пікір алуандығы жоқ. Ал жекеменшік басылымдар цифрлық технологияның бар мүмкіндігін пайдаланып ақпарат таратуда. Сол себепті оқырман ақпаратты жекеменшік басылымдар мен интернет желісінен алуға көшті.

Дегенмен, Қазақстан Үкіметі бірқатар бұқаралық ақпарат құралдарын мемлекет меншігінен шығару туралы қаулы қабылдады. Ұлттық экономика министрлігі жариялаған «Жекешелендірудің 2016 – 2020 жылдарға арналған кешенді жоспарын іске асырудың нысаналы индикаторлары» арасында бірқатар бұқаралық ақпарат құралдары бар.

«Аталған тізімде жекешелендіруге Жамбыл облысынан 6 газет, Қарағанды облысынан 17 басылым, Қостанай облысынан 2 газет бар. Сондай – ақ, Маңғыстау облыстық басылымдардың басын қосқан «Маңғыстау – Медиа» жауапкершілігі шектеулі серіктестігі мен Солтүстік Қазақстан облысының «Қызылжар Ақпарат» жауапкершілігі шектеулі серіктестігі және Алматы облысының «Жетісу ақпарат» медиахолдингі» акционерлік қоғамы жекешелендірілетіндер тізімінде. Соңғысының құрамына 15 аудандық және 3 қалалық газет кіреді [8].

Бірақ бұл ақпарат құралдарының құрамына қарасақ, тізімге қалалық, аудандық және облыстық газеттер, қалалық телекомпаниялар – барлығы 27 БАҚ енген. Шығыны көп, түсетін пайдасы жоқ шағын редакциялар. Бұл тізімге республикалық ақпарат құралдарының біреуі де кірмеген.

Бұл қаулы мемлекеттік басылымдарды бюджет қаржысына тәуелді етпеу үшін жасалған амал. Ал республикалық телекомпаниялар мен газеттер сияқты елдегі қоғамдық пікір мен қоғамдық санаға елеулі ықпал ете алатын біраз БАҚ мемлекет меншігінде қалады. Дегенмен, жарнамадан ақша түсіріп, рейтингке таласатын, сараптама мен журналистік зерттеу жазудан тәжірибесі аз жергілікті газеттер мен телекомпанияларды «өз күндеріңді өздерің көріндер» деп еркіне жіберуге әлі ерте. Олар биліктің «мынаны былай жаз, мынаны былай көрсет» деген пәрменін орындауға дағдыланған. Шағын газеттер мен телеарналар тәуелсіз БАҚ – пен бәсекеге төтеп бере алмайтыны аян.

Қырғызстанның мемлекеттік БАҚ – ы да осылай жаппай жекешелендіруден өтті. Алайда жекешелендірілгеннен кейін редакторлардың көбі газетті қаржыландыру көзін таппай, мемлекет қарамағына қайта өтуге сұранған.

Дегенмен, Қазақстанда БАҚ – ты мемлекет меншігінен бөліп алу бағытында алғашқы қадам жасалды. Бірақ, қазіргі жағдайды ескерсек, мемлекет меншігінен шыққан шағын БАҚ – та сапалы өзгеріс болады деуге әлі ерте.

Елдегі «Желілік және интернет басылымдар қазақстандық медиалардың жалпы санынан бар болғаны 7 % – ды құрайды [9]. Сонымен қатар интернет өзінің барлық

ерекшеліктері мен мүмкіндіктеріне қарамастан Қазақстанда көбінесе коммуникациялық емес, ақпараттық құрал болып қалуда.

Баспасөз БАҚ арасында газеттер жабылып жатқанда журналдар саны қарқынды өсіп келе жатыр. «2016 жылы журналдар саны екі еседен көп ұлғайып, газеттер санына тең болды. Бұл еліміздің ақпараттық бейнесін өңірлік тұрғыдан одан әрі өзгертеді. Журналдардың 80 % – ы Алматы (67 %) және Астанада (13 %) шоғырланған. Өңірлерде 14 тек қана – 20 %. Керісінше, Қазақстанда шығарылатын газеттердің үштен екі бөлігінен аса көлемі өңірлерге келеді» [10].

Қазақстандық БАҚ – тың төрттен үш бөлігі – тәуелсіз. Алайда соңғы жылдары мемлекеттік БАҚ үлесінің өсу тенденциясы байқалады.

Посткеңестік мемлекеттерде, ең алдымен Ресейде, мемлекеттік ақпараттық тапсырыс тәжірибесінің қазақстандықтан айырмашылығы аз. Алайда онда мемлекеттік ақпараттық тапсырыс шеңберінде жарияланатын материалдар өте жоғары рейтингтерге ие болып, олар тұтынушылар үшін қызықты болады. Дегенмен, мемлекеттік ақпараттық тапсырыстың қағидаттары Қазақстандағымен ұқсас бола тұра, Ресей оларды іске асырудың тиімді жолдарын тапты.

«Ресейде БАҚ нарығының аса ірі ойыншысы мемлекет болып табылады. Forbes есебі бойынша, Ресей 2016 жылы БАҚ – ты қолдауға шамамен 61 миллиард рубль, ал 2015 жылы – шамамен 72 млрд рубль бөлген. Демеуқаржы алатын БАҚ – тың үлкен бөлігі мемлекетке тиесілі. Федералдық бюджеттен қаражатты олар көмекқаржы арқылы мемлекеттік тапсырмаларды орындауға немесе нақты мақсаттарға алады. БАҚ мемлекеттік қаражаттың 60 – 70 % – ын көмекқаржы түрінде алады. Қалғанын газеттер, журналдар және телеарналар ақпараттық материалдарды орналастыру бойынша тендерлерде жеңіп шығып, гранттар ретінде алады. Атап айтқанда, «Роспечать» агенттігі халқының саны 100 000 адамнан кем ауылдар мен қалаларда бағдарламаларды таратуға телеарналардың арасында ақша бөледі. Дәл осы мақсаттарға бюджеттен ресми түрде жекеменшік болып табылатын «Первый канал», «Пятый канал», «НТВ» және «Матч ТВ», сондай – ақ астана үкіметіне тиесілі мәскеулік «ТВ – Центр» телеарнасы қаражат алады. «Росимущество» мен «Роспечать» бақылайтын мемлекеттік БАҚ ақшаны бюджеттен жай ғана «қызмет етуге» алады. Осы БАҚ – тың басым бөлігі елеулі табыс әкелмейді. Табыс әкелмейтін білім беру, тарихи, балаларға арналған және патриоттықты тәрбиелеуге бағытталған бағдарламалар мен фильмдердің жасалуына қосымша демеуқаржы бөлінеді. Мемлекет телевизиялық инфрақұрылымды қолдауға жылына шамамен 10 млрд рубль жұмсайды. Қаражаттың негізгі алушылары – бүкіл ел бойынша міндетті жалпыға қолжетімді теле және радиоарналарды тарататын «Российская телерадиовещательная сеть» және Еуропадағы аса ірі телеорталық – «Останкино» болып табылады» [11].

Әлем елдерінде отандық БАҚ – ты қолдаудың әдістері мен қадамдары әртүрлі. Дегенмен, ең басты қағида өзгерген емес. Яғни, мемлекет шынайы ақпарат алу құқығына кепілдік беруі керек. Жаңа технологиялардың дендеп енуінен көптеген басылымдардың жабылуы БАҚ – ты субсидиялау шарасының қажет екендігін айқындайды. Медианы субсидиялау бойынша халықаралық, европалық тәжірибе көрсеткендей қолдау тікелей және жанама болып бөлінеді. Тікелей қолдау аз ұлттар тілінде шығатын газеттерге немесе жазылушысы аз басылымдарға тікелей қаржы құю арқылы көрсетіледі. Жанама субсидия барлық саланы қолдауға бағытталған.

Яғни, мемлекеттік қолдау салықты төмендету, газетті тарату үшін пошта және теміржол тарифтерінің жеңілдігі, хабар тарату үшін телекоммуникациялық тарифтерді оңтайландыру секілді жолмен шешіледі.

Европа елдерінде медианы субсидиялау бірнеше мақсатты көздейді. БАҚ арасында бәсекелестікті қамтамасыз ету, пікір алуандығын көтермелеу. Мәдени – тілдік түрлілікті сақтау. Нарықты монополияландырудың алдын алу. Сондай ақ, газеттің жабылуын тоқтату.

«Еуропада қандай практика қолданылады: онда барлық басылымдарға емес, өзін жарнамамен қамтамасыз ете алмайтын басылымдарға ғана қолдау көрсетіледі. Бұл дегеніміз, мысалы, белгілі аудандарда шығатын, азшылық ұлттардың тіліндегі, балаларға арналған, мәдени басылымдар. Яғни, жарнаманың есебінен керемет тіршілік ете алатын қоғамдық – саяси басылымдарға олар мүлдем қолдау көрсетпейді. Сондықтан, онда бәсекелік орта бар. Бұл – дұрыс тәсіл» [12].

Қорытынды

Көріп отырғанымыздай, Еуропада БАҚ – ты қолдау барлық медиасаланы дамытуға бағытталған. Ал, Қазақстанда БАҚ – ты субсидиялау халыққа мемлекеттік органдар қызметін насихаттаумен шектеледі. Әрі мемлекеттік қолдау белгілі бір БАҚ – қа ғана көрсетіледі.

Осыған орай, өзекті мәселелерді шешудің бірнеше жолын ұсынамыз:

1. БАҚ – қа бөлінетін мемлекеттік тапсырыс қаржысын азайтып, тәуелсіз және аймақтық БАҚ – ты субсидиялау қаржысын көбейту.

2. Газт редакцияларына цифрлық технологияларды енгізуді белсенді ету, мерзімді басылымдардың мультимедиалық БАҚ – қа айналуын қолдау мақсатында қызметкерлердің білімін жетілдіру.

3. Ақпараттық кеңістікте сапалы өнім ұсынғанда ғана отандық журналистикада алға ілгерілеу болады.

4. Газет журналистикасындағы әлемдік дағдарыс цифрлық технологияны сәтті қолдану арқылы тығырықтан шығатын жалғыз жол екендігін айғақтап отыр.

Бәсекеге қабілетті БАҚ пен сапалы медиаконтент елдің ақпараттық қауіпсіздігінің кепілі. Отандық ақпараттық кеңістікте ресейлік телевидение ықпалының басым екендігін ескерсек, Қазақстанда шынайы тәуелсіз БАҚ құрудың маңызы зор. Мемлекеттік ақпараттық саясат медианың барлық саласын қолдауға бағытталуы тиіс. Яғни, жекелеген БАҚ – ты ғана емес, барлық БАҚ түрлері қолдау табуы керек. Мемлекеттік БАҚ пен БАҚ – ты субсидиялау саясаты пікір алуандығын тежеп, тәуелсіз, жекеменшік БАҚ – тың өмір сүруіне кедергі болмауы қажет.

Әдебиет:

1. Мамбетова И.К. Актуальные проблемы прессы Казахстана, 1991 – 2016 гг. : диссертация ... кандидата филологических наук : 10.01.10 / Мамбетова, Индира Куанышевна; [Место защиты: Рос.ун – т дружбы народов]. – Москва, 2016. С. 16, 17.

2. ҚР Ақпарат және коммуникация министрлігінің сайты <http://mic.gov.kz/kk/pages/bak> (қаралды 25.04.2019).

3. <https://vlast.kz/obsshestvo/31155-cto-ne-tak-s-goszakazom-v-smi.html?fbclid=IwAR3deo53-eXFMPaxU-B2B1leA3NB2DUCcQwcCYdsOyKbTm78I2E3GeQTto8>. (жарияланды 09.01.2019).

4. <https://vlast.kz/obsshestvo/31155-cto-ne-tak-s-goszakazom-v-smi.html?fbclid=IwAR3deo53-eXFMPaxU-B2B1leA3NB2DUCcQwcCYdsOyKbTm78I2E3GeQTto8>. (жарияланды 09.01.2019).

5. <https://lmc.kz/tenders/> (жарияланды 06.12.2018).

6. <https://lmc.kz/tenders/> (жарияланды 06.12.2018).

7. «Мемлекеттік ақпараттық саясаты жүзеге асыру жөніндегі сатып алулар үшін ҚР БАҚ тарифтік бағамдарын есептеу мақсатында қызмет көрсету нарықтарында тариф құрылуының факторларын маркетингтік зерттеу жобасы» зерттеу нәтижелері бойынша есеп. Бизнес – информация, социология және маркетинг зерттеу орталығы. «BisamCentralAsia». Алматы, желтоқсан, 2016.
8. <https://7kun.kz/zhekeshelendiriletin-oblystyq-audandyq-gazetterdinh-tizimi/> (жарияланды 06.01.2016).
9. ҚР Ақпарат және коммуникация министрлігінің сайты <http://mic.gov.kz/kk/pages/bak> (қаралды 25.04.2019).
10. Джонес Д., Ли Салтер К. Аударған Мысаева Қ.Н. Сандық журналистика: Оқулық; Алматы, 2014. – 280 б.
11. Вартанова Е.Л. К чему ведет конвергенция СМИ? // Развитие информационного общества в России. Т. 1: Теория и практика. – СПб.: Изд – во Санкт – Петербургского университета, 2001. – С. 157 – 164.
12. Баранова Е.А. Особенности развития газетных редакций в условиях медиаконвергенции: Автореф. канд. дис. – М., 2011. С.9, 16.

ӘОЖ 004:050
ҒТАМР 19.01.11

**ҚАЗІРГІ АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ
БАҚ ДАМУЫНА ӘСЕРІ**

Л.Т. Қожахметова¹

*¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Нұр – Сұлтан, Қазақстан*

**ВЛИЯНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ
ТЕХНОЛОГИЙ НА РАЗВИТИЕ СМИ**

Кожухметова Л.Т.¹

*¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева,
Нур – Султан, Казахстан*

**IMPACT OF MODERN INFORMATION AND COMMUNICATION
TECHNOLOGIES ON MEDIA DEVELOPMENT**

L.T. Kozhakhmetova¹

¹Eurasian national University named after L.N. Gumilev, Nur Sultan, Kazakhstan

Аңдатпа

Журналистиканың трансформацияға ұшырауына цифрлану, яғни технологиялық фактор мен ғаламдық интернет желісінің пайда болуы әсер етіп отыр. Коммуникацияның жаңа арнасының пайда болуы журналистика функциясына да өзгерістер әкелді. Бұқаралық коммуникациядағы технологиялық жаңалық журналистиканың әлеуметтік функциясына да әсер етті. Жаңа технология бұқаралық ақпарат құралдарын ғана емес, Қазақстан қоғамын да жүйелі түрде жаңа деңгейге көтерген механизм болды.

Дегенмен, жаңа коммуникациялық технологияның әсері бір жақты емес. Жаңа және дәстүрлі құралдардың қақтығысы журналистика құндылықтарына жаңа көзқарас қалыптастырды. Материалдық, заттық тасымалға негізделген бұрынғы журналистикаға қарағанда цифрлық дәуірде өзгерістердің әсері анағұрлым терең. Технологиялық төңкерістің бұрынғылардан айырмашылығы ақиқаттың виртуалды әлемге көшуі, интерактивтілік пен жаһандық сипат алуы. Бүгінде ақпарат тарату әдістері ғана емес, оны қолданушы орта да ауысты. Жаңа жағдайға бейімделген Қазақстан журналистикасы ақпарат таратудың кез – келген түрлеріне эксперимент жасауда.

Мақалада цифрлық технологияның қазақ баспасөзіне әкелген жаңалығы талданған, бүгінгі күн тұрғысынан баға берілген.

Түйінді сөздер: интернет, цифрлық технология, БАҚ, онлайн, сайт, баспасөз.

Аннотация

На трансформацию журналистики влияет цифровизация, то есть технологический фактор и появление глобальной сети интернет. Появление нового канала коммуникации привело к изменениям и в функции журналистики. Технологическая новизна в массовой коммуникации также повлияла на социальную функцию журналистики. Новые технологии стали механизмом, последовательно поднимавшим на новый уровень не только средства массовой информации, но и казахстанское общество.

Однако влияние новых коммуникационных технологий не является односторонним. Конфликт новых и традиционных средств сформировал новый подход к ценностям журналистики. Влияние изменений в цифровую эпоху гораздо глубже, чем прежняя журналистика, основанная на материальных, вещевых перевозках. В отличие от предыдущих технологических революций переход истины в виртуальный мир, интерактивность и глобальный характер. На сегодняшний день сменились не только методы распространения информации, но и среда ее пользователей. Казахстанская журналистика, адаптированная к новым условиям, экспериментирует любые виды распространения информации.

В статье проанализирована новизна цифровых технологий, приведенная в казахскую прессу, дана оценка на сегодняшний день.

Ключевые слова: интернет, СМИ, Интернет, пресса, онлайн, цифровые технологии, сайт.

Abstract

The transformation of journalism is influenced by digitalization, that is, the technological factor and the emergence of the global Internet. The emergence of a new communication channel has led to changes in the function of journalism. Technological innovation in mass communication has also influenced the social function of journalism. New technologies have become a mechanism that has consistently raised not only the media, but also Kazakhstan's society to a new level.

However, the impact of new communication technologies is not one-sided. The conflict of new and traditional means has shaped a new approach to the values of journalism. The impact of changes in the digital age is much deeper than the previous journalism, based on material, clothing transportation. Unlike previous technological revolutions, the transition of truth to the virtual world is interactive and global. To date, not only the methods of dissemination of information, but also the environment of its users have changed. Kazakhstan journalism, adapted to the new conditions, experiments any kind of information dissemination.

The article analyzes the novelty of digital technologies, given in the Kazakh press, the assessment to date.

Key words: Internet, mass media, Internet, press, online, digital technologies, website.

Кіріспе

Интернет ұдайы өзгеріп отыратын құбылыс. Әлеуметтік желілер мен мобильді технологиялар интернеттің қарқынды дамуына жол ашты. Интернеттегі эволюция адамдардың қарым – қатынасына жаңа тәсілдер енгізді. 2004 жылы дүниеге келген Facebook 2230 миллион белсенді қолданушысы бар бүкіләлемдік желіге айналды. Мобильді технологиялар интернет таралымын арттырып, қолданушыларды көбейтті.

Интернет бұқаралық коммуникация құралдарының ішіндегі ең еркін ақпарат көзі болып отыр.

Цифрлық технологиялар мен интернет желісінің әсерінен бүгінгі күннің шындығы да жаңа сипат алды. Ақпарат тарату пішіні ғана емес, әлеуметтік жүйе өзгеруде. БАҚ арқылы әлеуметтік мәселелерді реттеу пішіндері өзгеріп жатыр. Ақпарат тарату мен БАҚ – тың аудиторияға әсер ету пішіндері жаңғырып, жаңа түрлері пайда болды. Қаржы көздері де жаңа ақпараттық технологияның пайдасына қайта қарастырылуда. Жоғарғы технология мен коммуникация саласындағы бизнесті ұйымдастыру пішіні мен құрылымы өзгерді. Журналистердің кәсіби қызмет әдістемесі, аудитория құрылымы мен бұқаралық – ақпараттық контент жаңғыруда.

Халықаралық Internet World Stats веб – сайтында жер бетіндегі аймақтар мен әлемнің 243 – тен астам елінде интернетті қолдану, әлеуметтік желілердегі статистикалық деректер, интернет – нарықты зерттеу туралы ең соңғы деректер ұсынылған.

Сондай ақ, Internet World Stats сайты – халқаралық онлайн–нарық, әлемдегі халық саны туралы статистикалық зерттеулер, телекоммуникация туралы ақпараттық хабарламалар мен әлем елдерінің Facebookті қолдану статистикасы салынған пайдалы дерек көзі.

Мәселен, www.internetworldstats.com сайтында 1995 – 2018 жылдар аралығында әлемдегі интернет қолданушылардың саны мен өсу пайызы көрсетілген.

Кесте 1 Әлемдегі интернет қолданушылардың саны мен өсу пайызы

Дата	Қолданушылар саны	Әлем халқының саны %	Ақпарат көзі
1995 ж. желтоқсан	16 миллион	0,4%	IDC
2005 ж. желтоқсан	1 018 миллион	15,7%	Әлемдік интернет-статистика
2015 ж. желтоқсан	3,366 миллион	46,4%	Әлемдік интернет-статистика
2017 ж. желтоқсан	4 156 миллион	54,4%	Әлемдік интернет-статистика
2018 ж. маусым	4 208 миллион	55,1%	Әлемдік интернет-статистика

1 – Кесте <https://www.internetworldstats.com/emarketing.htm> сайтынан алынды.

Кестеде көрсетілгендей, 1995 жылдың желтоқсан айында әлемдегі халықтың 0,4 пайызы интернет қолданған. Яғни 16 миллион қолданушы интернетке қосылған. 2005 жылы қолданушы 1 миллиардқа артса, 2015 жылы 3 миллиардтан асқан. Ал, 2017 жылдың желтоқсанында әлемдегі халықтың 54,4 пайызына интернет қолжетімді болған. 2018 жылдың маусым айындағы дерек бойынша бүгінде 4 миллиард 208 миллион қолданушы интернет тұтынады. Жер бетіндегі халықтың 55 пайызы интернетке қосылған.

Жаһандану процесі Қазақстанды да айналып өткен жоқ. Қазақстан Орта Азияда телекоммуникация секторы бойынша алдыңғы қатарға шыққан ел. Елде 4G технологиясы кең құлаш жайған. Азиядағы басқа елдермен салыстырғанда Қазақстанда кең жолақты интернет қолжетімді, мобильді интернет белсенді қолданылуда. «Цифрлы Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы 2017 – 2021 жылдар аралығында ұлттық цифрлану инфрақұрылымын бәсекеге қабілетті етуге бағытталған. Мұны төменде келтірілген кестедегі деректер де айғақтап тұр.

Цифрлық технология көрші Ресейдегі медиаға да өзгеріс әкелді. Жаңа медианы сәтті қолданған басылымдар монетизация тәжірибесін қолданып пайда табуда. АКАР ұсынған мәлімет бойынша ресейлік баспа басылымдардың жарнамадан түсетін түсімі 2018 жылдың тоғыз айында 10 пайызға қысқарған. Ал, интернет – медиа, оның ішінде басылымдардың онлайн нұсқалары 2017 жылы жарнамадан 12 млрд рубль пайда көрген. Бұл жағдайда газет – журналдар оңтайланып, кейбіреулері жабылып, кейбіреуі басқа нұсқаға көшуде.

2018 жылы Ресейдегі ірі ақпараттық агенттік РБК аудиторияға жарнама көргіңіз келмесе төлеңіз деген ультиматум қойды. Яғни жарнаманы бұғатайтын қолданушылар үшін сайтқа кіруге тыйым салынды, ақылы жазылу ұсынылды.

Ресейде танымалдылыққа ие болған бизнес жобалардың бірі краудфандинг. «Медиазона» мен «Такие дела» басылымдары оқырмандардан түскен қайырымдылық қаражат есебінен өмір сүреді. Тіпті «The New Times» пен «7×7» интернет – журнал Роскомнадзордың айыппұлын төлеуге қаражат жинап алды. Бұл бірінші жағдайда 22 млн рубльді, екінші оқиғада 840 мың рубльді құрады.

Мобильді құралдардың таралуы мен мобильді интернеттің жеделдігі медиатұтыну ісіне жаһандық өзгеріс әкелді. Media Consumption Forecasts жүргізген зерттеуге сүйенсек, 2018 жылы Ресейде халық гаджеттерге уақытының 24 пайызын жұмсаған. Ал

2011 жылы ол 5 пайыз ғана болатын. 2020 жылы медиатұтынудың 28 % мобильді интернетке арналады деп болжайды Zenith.

2018 жылы мобильді құралдардағы Рунет аудиториясы тұңғыш рет десктопты аудиторияны басып озды деп мәлімдейді Mediascop зерттеу компаниясы. Мобильді аудиторияның танымал ресурстары «ВКонтакте», мессенджер Whatsapp, Google, Яндекс пен Instagram. 20 % астам ресейлік осылардың әрқайысын қолданады [1].

Ресей мемлекетіндегі ақпараттық кеңістіктің Қазақстанға ықпалы күшті екендігін ескерсек, көрші елде орын алған үрдістердің көп уақыт өтпей Қазақстанда қайталану мүмкіндігі жоғары.

«Қарыштап дамып жатқан виртуалды кеңістік технологиясының журналист кәсібіне тағы қанай өзгеріс әкелетіндігін елестету мүмкін де емес. Дегенмен, кәсіптің ішкі негізі, оның әлеуметтік маңызы тұтасымен өзгерген жоқ. 2010 жылдары робот – журналистер ғылыми фантастика болып елестесе, 2015 жылы шындыққа айналды. 2010 жылы онлайн – басылымның оқырмандарының әрекетін шынайы уақытта бақылау ойға да келмесе, 2012 жылы әріптестеріммен бірге «РИА – Новостиге» Chartbeat технологиясын енгізумен айналыстым. Бұл технология ақпараттық сайт қолданушысының әрекеті туралы «тікелей эфир» жасайды. Өткен бесжылдық көрсеткендей, технология бар – жоғы қызмет көрсету функциясын орындайды, әрі олар адамдар тарапынан болатын әсерді күшейтеді не әлсіретеді. Қандай технология болмасын шындыққа, шынайылыққа, түсіндіру қабілетіне, тәуелсіз талдауға, уайымдау мен оны беруге деген қарым қатынасты өзгерте алмайды. Бұл журналист кәсібіне жаңа «цифрлы шынайылық» ұсынып отырған ең басты сабақ, ең басты «алтын ереже болар», – дейді ресейлік ғалым С. Шомова [2].

Chartbeat технологиясы деректерді талдау саласындағы үздіктердің бірі. Ресейде 2012 жылы қолданысқа енген аналитикалық құралдар қолданушылардың сайт ішінде, сайттың жеке парақшасына және сайттың нақты элементтеріне қаншалықты уақыт бөлетінін қадағалауға мүмкіндік береді. Мұндағы өлшемдер негізгі екі параметр бойынша жасалады: recirculation (қайта оралу, сайт парақшаларына өту, парақшалардағы элементтермен өзара әрекеттесу) және engaged time (қолданушылардың сайтта өткізетін белсенді уақыты, сессияның ұзақтығы). Сервисті әлемнің 60 – тан аса еліндегі USA Today, CNN, The New York Times, Vox, Fox News Channel, The Washington Post, MSN, BBC, Le Monde, Ringier, The Independent, El Tiempo, Caracol Television, Nikkei America, Media Prima сынды БАҚ қолданып отыр.

Қазақстандық БАҚ – та 2018 жылы Chartbeat – тің аналитика құралдарын қолдануға мүмкіндік беретін жоба қолға алынды.

«Жоба аясында 25 қазақстандық онлайн – басылым әлемдегі жетекші БАҚ қолданып отырған жаңа құралдарға қол жеткізеді. Жобаның операторы – Қазақстан Баспасөз клубы. Жоба Қазақстандағы АҚШ Елшілігі арқылы Инновациялар қоры есебінен қаржыландырылады. Chartbeat – ті редакция жұмысына ендіру отандық БАҚ – қа аудиториясын дұрыс талдап, жақсырақ түсінуге, онлайн – өлшеудің барынша дәл әдістерін қолдануға және де контент сапасын көтеруге көмектеседі. Жоба редакциялық саясатта метрикалардың қолданылуын кеңінен тарату арқылы онлайн – нарықтың жалпы кәсіби деңгейін көтереді. Заманауи әдістерді қолдану отандық БАҚ – тың оқырмандар аудиториясын кеңейтіп, жарнамадан түскен табысты ұлғайтуға мүмкіндік береді. Жоба аясындағы байқау негізінде қазақстандық 25 онлайн – басылым іріктеп алынып, олар Қазақстан нарығында бірінші болып Chartbeat құралдарын тегін

қолдануға мүмкіндік алады. Сондай – ақ, жоба қатысушылары оқудан өтіп, компания өкілдерінен тегін кеңес ала алады», – деп хабарлайды қазақстандық ақпарат көзі [3].

Журналистиканың кәсіби сипаты өзгеріп жатыр. Әртүрлі медиақұралдардың топтасуы конвергенттік редакцияны дүниеге әкелді. Аудитория баспасөзде көтерілетін тақырыпқа, ақпараттық саясатты қалыптастыруға әсер ете бастады.

Ақпараттық нарыққа енген жаңа цифрлық технология дәстүрлі медиа тұтыну пішіндерін өзгертті, көптеген бұқаралық ақпарат құралдарын оқырманды ұстап қалу жолдарын өзгертуге итермеледі.

Ғаламтор ақпарат таратуда жедел әрі арзанға түсті. Баспа басылымдар секілді қағазға, баспаханаға, оны таратуға шығындалмайды. Бүгінде оқырман ақпаратты газеттен емес, интернеттен алуға дағдыланған. Газет оқитындар саны күрт азайды. Көптеген газет басылымдары интернетте сайттарын ашты. Алайда, сайт ашу газетті құтқарып қала алмады. Нарықтағы бәсекелестік бұл сайттарды мультимедиалық порталға айналдыру қажеттігін ұқтырды. Сайтта подкаст, видеороликтер, фотогалерея, анимация, слайд – шоу, радиосұхбат, видеорепортаж, видеоблог, инфографика, дауыс беру, рейтинг, бағалау, флеш ойындар, т.б. секілді түрлі пішіндерді қолдану арқылы ғана аудиторияны ұстап қалуға болады. Аудиторияға ақпаратты әртүрлі цифрлық құралдарды біріктіре отырып беруді – медиаконвергенция деп атайды. Дигитализация – мәтіннің, дыбыстың, видеоның көмегімен мультимедиалық өнім жасау. «Жаңа интеграцияланған нарық құрылады, онда мультимедиалық қызметтер, желілік қызмет көрсету, бағдарламалық өнімдер жасау ажырамайтын байланыстармен бекітіледі» [3]. Ғалым Е.А. Баранованың пікірінше конвергенция, бір рет дайындалған контенттің цифрлық құралдар арқылы бірнеше рет тираждалып әртүрлі медиаплатформаларға ұсынылуы [4]. Бұл ақпаратты берудің түрлі пішіндерін табуға мүмкіндік береді. Мұнда мәтіннен бөлек, фотолар, видеорепортаж, инфографика, радиокomentarий болады. Мультимедиалық журналистикада шектеу жоқ.

«Деректер мен пікірлер жинақталғанда ақпаратты оқырманға қандай пішінде беру керектігі анықталады. Түсіндіру қажет болса сөзбен, көрсету керек болса карта, диаграмма, кесте, слай – шоумен беруге болады. Ал оқырмандар пікірін білу керек болса пікір қалдыратын пішін ойлап табады. Мультимедиалық редакцияда журналист пен редактор оқырман назарын аударушы режиссер» [5].

Дегенмен, қазақстандық редакциялардың барлығы дерлік конвергенттік режимге көшуге дайын емес. Жас басылымдар жаңалықты жеңіл қабылдады, ал дәстүрі қалыптасқан, ұзақ жылдық тарихы бар басылымдарға мультимедиаға көшу оңай болған жоқ.

Бүгінде көптеген басылымдар жаңа платформаларды өз контентін таратуға қолдана бастады. Бәсекелестік басылымдардың интернет сайттарын ашуға, оларды мультимедиалық порталға айналдыруға мәжбүрледі. Баспа басылымдарға деген сұраныстың төмендеуі редакциялардың конвергенттік тәсілде жұмыс жасауына жол ашты. Республикалық «Егемен Қазақстан» және «Казахстанская правда» газеттерінде QR – кодты енгізу арқылы «басылым нұсқасы – электронды баспа» тізбегі құрылды, ол гаджеттің тиісті қосымшасы арқылы оқырманға газеттің электрондық нұсқасына өтуіне мүмкіндік береді.

«Егемен Қазақстан» газетінің сайты 3 нұсқада қызмет етеді, сондай – ақ PDF үлгісінде: кириллица, араб графикасы, латын нұсқасы негізінде Түркия және Еуропадағы қазақ диаспоралары үшін арналған. Араб графикасы бар сайттың нұсқасы Қытай Халық Республикасындағы қазақ диаспорасына бағытталған. Сондай – ақ

Android, iOS, Windows Phone үшін қосымшалар құрылған. Дегенмен елдегі сайттардың рейтингін ұсынатын ЗЕРО.кз сайтында рейтингі жоғары алғашқы жиырмаға бірде бір баспа БАҚ – тың электронды нұсқасы кірмеген. Кейбір редакциялар онлайн–режимге көшті, кейбіреулері жабылып қалды. 2016 жылы «Алаш айнасы» газет нұсқасын жауып, сайтқа айналды, «Дала мен қала» мен оның орысша нұсқасы «Страна и мир» жабылды. Алайда бұл ауылда тұратын оқырмандар үшін тиімсіз. Ауылдық жерлерде интернетке қолжетімділік төмен екендігін ескерсек, бұл онтайландырудың тиімсіз болғанын көреміз. Астана мен Алматыға газеттердің – 35 %, өңірлерге – 65 % келеді. Көріп отырғанымыздай, Қазақстанның өңірлерінде газеттер әлі де сұранысқа ие. Бұл дерек басылымдарды желіде танымал ету үшін редакциялардың жұмыс сапасын жетілдіруі қажеттігін байқатады.

ҚР Ақпарат және коммуникациялар министрлігі «Қазконтент» АҚ бірігіп, 2016 – 2020 жж. отандық БАҚ интернет – ресурстарын модернизациялау жоспарын әзірледі. Осылайша, «Қазконтент» АҚ интернет жобасы жаңа үлгіде жұмыс істейді. Мысалы, «e–history.kz» сайты «National Digital History» атты уникалды тарихи контентті және жаңа интерактивті мүмкіндігі бар, кең көлемді порталға трансформацияланды. Сайттың жаңа дизайны және логотипі әзірленді, жаңалықтарды шығару және беру жақсарды, «Қазақстаника» бөлімі қосылды.

«Қазконтент» АҚ құрамына кіретін «Vnews.kz» сайты өз жұмысының сарапшылық – аналитикалық маңызын кеңейтті, «Әдебиет порталы» сайтының редизайны жүргізілді. Оның мобильдік қосымшасын қосу жоспарлануда, оның көмегімен кітаптарды офлайн режимінде оқуға, сондай – ақ адиокітаптарды тыңдауға рұқсат беріледі. Сайт мәдениетті және мемлекеттік тілді дәріптеу үшін платформа болады.

«Казинформ» халықаралық ақпараттық агенттігінің модернизациясы оның техникалық инфрақұрылымын – компьютерлік парк, бағдарламамен қамтамасыз ету және блэйд – серверлік құралдарды жаңартудан басталды. Сайттың аудиториясы тәулігіне 45 мың қолданушыны құрайды. Бұл санды екі есеге көбейту жоспарлануда, ол агенттікке елдің ақпараттық нарықтағы лидерлердің бірі болуға мүмкіндік береді. Ресурс мобильдік қосымшаны әзірлеуді, сондай–ақ жеке жобаларды енгізуді жоспарлауда.

«Алайда, бұған қарамастан, Қазақстандағы желілік және Интернет басылымдардың үлесі шамалы, БАҚ – тың жалпы санынан не бары 7 %» [6].

Газеттің тиражын көбейту үшін Д. Пулитцер бір ғасыр бұрын ұсынған формула қазақстандық журналистикада енді кеңінен қолданысқа енуде. Әйгілі журналист саяси скандал, зерттеу, түрлі сенсация, спорт, әйелдер тақырыбы, иллюстрация, әзіл, жарнама үлкен тиражды қамтамасыз етеді деп есептеген. Қазақстандық ақпараттық кеңістікке баса көктеп енген интернет технология мен абсолюттік еркіндікке отандық баспасөз дайын болмады. Аудиторияның контентті қолдануы ғана емес, контент жасау еркіндігі де отандық баспасөзді тығырыққа тіреді. Цифрлық дәуірде контент мәтіні мен журналистика жанрлары өзгеріске ұшырады. Этикалық нормалар сақталмады, сленгтерге басымдық берілді. Бұл аудиторияның ойлау және сөйлеу сипатының өзгеріске ұшырағандығын көрсетеді.

Әлеуметтік желілер арқылы тілдік, моральдік нормаларды сақтамай ақ танымал болу бұқара үшін күтпеген мүмкіндікке айналды. Бұл контентті тұтыну заңдылығына да әсер етті. Бұл қазақ журналистикасы үшін күтпеген жағдай еді. Интернет дәуіріне дейін мәдени, тілдік, әлеуметтік, идеологиялық, ағартушылық, т.б. нормалар БАҚ

арқылы қалыптасты. Енді ақпараттың мазмұны мен құрылымын бұқара өзі анықтайтын болды. Цифрлану Қазақстан журналистикасы үшін қоғамға деген қарым – қатынасты өзгертті. Автор мен аудитория арасындағы шекара жойылды.

Web 2.0 желісі арқылы әлеуметтік желілерден, блоггерлерден, публикацияға қалдырылған пікірлерден шексіз ақпарат құйылып жатыр. Енді ақпарат жаңалықтар агенттігінен ғана емес, аудиторияның өзінен де түсіп жатыр. Бүгінде аудиторияға бәрібір, жаңалықты кездейсоқ куәгер жариялады ма, әлде кәсіби тілші ме.

«Біздің ақпараттық ғасырда танымалдық оның жасаған ісімен емес, жәй ғана әйгілі, танымал болғандығымен анықталады» деген болатын М. Маклюен [7].

Интернет қолданушылар ақпараттық кеңістікте белсенді бола түсті. Осылайша әлеуметтік желіге деген ерекше қызығушылық аудиторияның журналистикаға деген көзқарасын өзгертті.

Азаматтық журналистика ақпарат таратуда жеделдікке ие. Алайда, ақпаратты тексеру – fact checking, оқиғаны бағалау, іріктеу кәсіби журналистердің еншісінде қалып отыр.

Жаңа медианың жеделдігі бірде бір дәстүрлі БАҚ – пен теңесе алмайды. Кез келген маңызды оқиға сол сәтте тарап, редакторлық өңдеусіз ұсынылады. Газеттердің тиражын тәркілеп, басылымды жабуға болса, ал сайттарды бұғаттағанмен, тыйым салынған сайттарға кіру үшін, оларды айналып өтетін тәсілдерді де табады. Мәселен, 2019 жылдың 1 қаңтарында Қарағанды қаласында армян ұлтының өкілі иелік ететін «Рим» мейрамханасында болған төбелес Facebook пен Ватсап арқылы Қазақстан халқына жедел тарады. Мейрамханада жаңа жылды қарсы алған қазақ жастары мен мейрамхана қызметкерлерінің арасындағы қақтығыстан бір адам қаза болды. Бұл оқиға қазақстандықтардың ашу – ызасын тудырды. Жүздеген адам көшеге шығып, кінәлілердің жазалануын талап етті. Ақпараттың әлеуметтік желі арқылы таралуының басты себебі 1, 2 қаңтар мереке болғандықтан баспасөз бен телеарна арқылы ақпарат тарату мүмкін болмады. Оқиға орнынан жасалған видетүсірілімдер, суреттер, пікірлер әлеуметтік желі арқылы үлкен резонанс тудырды.

«Елді дүрліктірген оқиға 1 қаңтарда болғанымен депутаттар 9 қаңтар күні ғана мәлімдеме жасады. Осы аралықта бұл оқиға туралы ақпараттық кеңістікте 140 материал шыққан. Олардың 95 – ін қазақстандық, 45 – шетелдік БАҚ ұсынған. 108 материал түпнұсқа болса, 32 материал сілтеме жасалып қайта жарияланған. 8 қаңтардағы ПМ ресми баспасөз мәслихатына дейін бірде бір қазақстандық БАҚ – та «армян» деген сөз жарияланбады. Баспасөзде төбелеске қатысқандардың ұлттары көрсетілмеді. ҚР ПМ мәлімдемесінен кейін Армения азаматтары деген термин қолданды. 6 қаңтар күні ел алдына шыққан Қарағанды облысының әкімі Ерлан Қошановтың сөзінде ғана эмоция байқалды [8]. Ал әлеуметтік желілерде төбелескендердің, күдіктілердің ұлты ашық жарияланып, бұл оқиғаны ұлтараздық қақтығысқа теңеп жатты. Толық әрі жан жақты ақпараттың болмауынан өсек – аяң өрбіп, асқынып кетті. Сол себепті Прокуратура жалған ақпарат таратушылардың қылмыстық жауапкершілікке тартылатындығы туралы ескерту жариялады.

Бұдан шығатын қорытынды, Қарағандыда болған оқиға туралы қазақстандық БАҚ ресми мәлімдемені жариялаумен шектелді. Зардап шеккендердің, қақтығысқа қатысушылардың, эксперттердің бағасы берілмеді. Осылайша, дәстүрлі журналистика әлеуметтік желіден жеңілгенін көреміз.

Жаңа медиа кез келген оқиғаға «халықтың жеке пікірін» қалыптастырады. Солтүстік Африка мен Таяу Шығыста соңғы бес жылда болған «араб көктемі» секілді бассыздықтардың орын алуына бұқаралық коммуникацияның ықпалы болғаны сөзсіз.

Ақпаратың бақылаусыз таралуы елдегі тұрақтылыққа қауіп төндіреді. Соңғы жылдары қоғамдық формацияға сыртқы және ішкі ықпалдың күшеюі қазақстандық биліктің ақпараттық нарық пен БАҚ – қа жаңа талап қойып, қоғам алдындағы жауапкершілікті жүктейтін жаңа заң нормаларын енгізуге мәжбүрледі. Қазақстан жаңа медиа арқылы толассыз келіп жатқан ақпараттарды шектеуді заң жолымен реттеуге күш салды. Бұл жағдайда мемлекет әлеуметтік желіні БАҚ – пен теңестіретін даулы заң нормаларын қабылдауға ұрынды.

Қорытынды

Интернет туралы қабылданған жаңа заң интернет қауымдастыққа ғана емес, масс–медиаға да жаңа шектеулер енгізді. Заңда барлық интернет сайттар, блогтар, чаттар мен форумдарды қосқанда бұқаралық ақпарат құралдарына теңестірілді. Енді сот органдары сайт қожайындарынан заңға қайшы материалдарды алып тастауды талап ете алатын мүмкіндікке ие болды. Сот шешіміне бағынбаса сайт бұғатталады, ал оның қожайыны өз домені мен ұқсас тақырыптағы домен атауларын үш айға дейінгі мерзімге қолдану құқығынан айрылады (соттың ақпарат таратуды тоқтату туралы шешімі) бір жылға дейін (ақпарат таратуды тоқтату туралы шешім). Заң аясына интернет ресурстарға жарияланған материалдар ғана емес, оларға жазылған пікірлер де кіреді. Блогерлер де өз парақшаларында жарияланған ақпарат пен пікірлер үшін жауап береді. Ал чатта айтылған бейәдеп сөздерді модератор өшіріп отыруы тиіс. Бір қызығы сотта қазақстандық интернет ресустарына ғана емес кез келген елдің ресурсына шағымдануға болады.

Медиа қоғамға әсер ету, көзқарас қалыптастыруда түрлі PR – технологияны, маркетинг құралдарын қолдануды меңгерді. Журналистикада ақпарат деген ұғымның сипаты өзгерді. Дәстүрлі журналистикада ақпараттың шынайылығы – құндылық болып есептелетін. Бүгінде ақпараттың шынайылығы емес, эксклюзив болуы алдыңғы орынға шықты. Сол себепті фейк жаңалықтардың заманы туды. Бұл жағдайда аудитория қалауын дөп басу үшін сапасыз контентке басымдық беруі Қазақстандағы журналистиканың дағдарысқа ұшырауының көрінісі болып отыр. Дегенмен, контентті қолдану құрылымының өзгеруі жаңа әдістемелерді дүниеге әкелді.

Ақпарат тарату технологиясындағы өзгерістер қоғамда, оның ішінде Қазақстан журналистикасында ғаламдық әлеуметтік процестердің орын алуына жол ашты. Журналистика – қоғамның өзгеріске дайын екендігінің айқын көрінісі. Бұл өзгерістер технологиялық қана емес, әлеуметтік себептерге де байланысты жүзеге асады. Жаңа ақпараттық қоғамға көшу қоғамдағы әлеуметтік процесстердің, жүйелер мен қарым – қатынастардың, оның ішінде бұқаралық ақпарат құралдарының жаһандануының көрінісі болып табылады. Қазақстандық медиа жаңа цифрлық технологияға жеңіл бейімделді дей алмаймыз. Дегенмен, қазақстандық медиа үшін коммуникацияның жаңа инновациялық құралдары төңкеріс жасады.

Әдебиет:

1. Медиарынок 2018: продажа Forbes, бум спортивного контента и победа мобильного трафика [Электр. ресурс] – URL: http://www.sostav.ru/publication/mediarynok-2018-34710.html?fbclid=IwAR3r6V38e3oVKdnIvwRM4c-_3W9LLeCdhF-YFoN_vbK6MPuCNfK-fxUPI (опубликовано в 06.12.2018).

2. Мультимедийная журналистика [Текст]: учебник для вузов / под общ. ред. А.Г. Качкаевой, С. А. Шомовой ; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2017. – (Учебники Высшей школы экономики). – с. 413.
3. ҚР Ақпарат және коммуникация министрлігінің сайты <http://mic.gov.kz>.
4. Вартанова Е.Л. К чему ведет конвергенция СМИ? // Развитие информационного общества в России. Т. 1: Теория и практика. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2001. – С. 157–164.
5. Баранова Е.А. Особенности развития газетных редакций в условиях медиаконвергенции: Автореф. канд. дис. – М., 2011. С.9, 16.
6. Мамбетова И.К. Актуальные проблемы прессы Казахстана, 1991 – 2016 гг. : диссертация ... кандидата филологических наук : 10.01.10 / Мамбетова, Индира Куанышевна; [Место защиты: Рос. ун-т дружбы народов]. – Москва, 2016. – С.105, 106.
7. ҚР Ақпарат және коммуникация министрлігінің сайты <http://mic.gov.kz>.
8. Маклюэн М. Понимание Медиа: внешнее расширение человека. – М.: «Гиперборей», 2007. – С. 301.
9. Как СМИ освещали убийство и массовую драку в Караганде? [Электр. ресурс] URL: <https://newreporter.org/2019/01/11/kak-smi-osveshhal-ubijstvo-i-massovuyu-draku-v-karagande/> (опубликовано в 11.01.2019).

УДК 811.541
МРНТИ 16.21.55

**РОЛЬ ИМЕН СОБСТВЕННЫХ В ФОРМИРОВАНИИ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЙ
КОМПЕТЕНЦИИ НА ЗАНЯТИЯХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА**

Пашкова Н.А.¹

¹*СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан*

**АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА ЛИНГВОМӘДЕНИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ
ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ТИІСТІ АТАУЛАРДЫҢ РӨЛІ**

Н.А. Пашкова¹

¹*М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан*

**ROLE OF PROPER NAMES IN FORMATION OF LINGUACULTURAL
COMPETENCE AT ENGLISH LESSONS**

N.A. Pashkova¹

¹*NKSU named after M. Kozybaev, Petropavlovsk, Kazakhstan*

Аннотация

В эпоху глобализации изучение английского языка представляет собой не только овладение фонетикой, лексикой и грамматикой, но приобщение к культуре англоязычных стран и к мировой культуре в целом. Для реализации этой цели применяются разнообразные методы и приемы. В данной статье рассматривается роль имен собственных в формировании лингвокультурной компетенции на занятиях английского языка у студентов неязыковых факультетов. Имена собственные определяются социальными и историческими факторами развития общества и несут информацию о культуре, психологии, истории, географии, быте изучаемой страны. Применение ономастического материала позволяет углубить знания студентов о культуре англоязычных стран, разнообразить занятия, повысить интерес к предмету, создать на занятии атмосферу сотрудничества. Сопоставляя языковые явления в иностранном и родном языках, студенты углубляют знания не только об иноязычной, но и о родной культуре. В статье показано, каким образом можно включать ономастический материал в учебный процесс в зависимости от изучаемой темы, какие методы и приемы целесообразно применять, какова роль студентов и преподавателя на занятии.

Ключевые слова: лингвокультурная компетенция, англоязычные страны, имя собственное, межпредметные связи, трехязычие, активные методы обучения.

Аңдатпа

Жаһандану дәуірінде ағылшын тілін үйрену фонетика, лексика және грамматиканы меңгеруді ғана емес, сонымен бірге ағылшын тілінде сөйлейтін елдердің мәдениеті мен жалпы әлемдік мәдениетті меңгеру болып табылады. Осы мақсатқа қол жеткізу үшін әртүрлі әдістер мен тәсілдер қолданылады. Бұл мақалада тілдік емес факультеттердің студенттері үшін ағылшын тілі сабақтарында лингвомәдени құзыреттілікті қалыптастыруда тиісті атаулардың рөлі талқыланады. Тиісті есімдер қоғамның дамуының әлеуметтік және тарихи факторларымен анықталады және зерттелетін елдің мәдениеті, психологиясы, тарихы, географиясы, өмір салты туралы ақпарат береді. Ономастикалық материалды қолдану студенттерге ағылшын тілінде сөйлейтін елдердің мәдениетін білуін тереңдету, сыныптарды әртарапандыру, пәнге деген қызығушылықты жоғарылату, сыныпта ынтымақтастық ортасын қалыптастыру мүмкіндігін береді. Шетел тілі мен ана тілдерінде тілдік құбылыстарды салыстыру арқылы студенттер шет тілін ғана емес, сонымен қатар өздерінің мәдениетін де терең меңгереді. Мақалада оқу процесінде ономастикалық материалды оқудың тақырыбына байланысты қалай енгізу керектігі, қандай әдістер мен тәсілдерді қолдануға болатыны, сабақта студенттер мен мұғалімнің рөлі қандай болуы мүмкін екендігі көрсетіледі.

Түйінді сөздер: лингвомәдени құзыреттілік, ағылшын тілінде сөйлейтін елдер, тиісті атау, пәнаралық байланыстар, үштілділік, оқытудың белсенді әдістері.

Abstract

In the era of globalization, learning English is not only studying phonetics, vocabulary and grammar, but studying of culture of English-speaking countries and world culture in general. To achieve this purpose, a variety of methods and techniques are used. In the article author regards the role of proper names in the formation of linguocultural competence at English lessons for students of non-language faculties. Proper names are determined by social and historical factors of the development of society and carry information about culture, psychology, history, geography, and way of life of the country. Use of onomastic material allows students to deepen their knowledge of the culture of English – speaking countries, diversify classes, motivate students, and create an atmosphere of cooperation in the class. Comparing language phenomena in foreign and native languages, students deepen their knowledge of not only foreign language, but also their native culture. The article shows how it is possible to include onomastic material in the educational process, what methods and techniques to apply, what is the role of students and the teacher in the lesson.

Key words: linguocultural competence, English – speaking countries, proper name, interdisciplinary connections, trilingualism, active teaching methods.

Введение

В эпоху глобализации изучение английского языка представляет собой не только овладение фонетикой, лексикой и грамматикой, но приобщение к культуре англоязычных стран и к мировой культуре в целом. Одной из задач курса иностранного языка для студентов неязыковых специальностей высших учебных заведений является формирование лингвокультурной компетенции. Лингвокультурная компетенция – осознание языка как формы выражения национальной культуры, взаимосвязи языка и истории народа, национально – культурной специфики языка, владение нормами речевого этикета, культурой межнационального общения. Лингвокультурная компетенция предполагает формирование у учащихся необходимых знаний учебного культурологического материала, владение минимумом общелитературной лексики, знание языковых средств (фонетических, лексических, грамматических), позволяющих вступить в процесс общения.

Методы исследования

Формирование лингвокультурной компетенции может осуществляться различными способами, их выбор во многом зависит от подхода преподавателя к данному вопросу. Одним из приемов изучения культурных особенностей стран изучаемого языка является использование ономастического материала. Его можно применять как при изучении как страноведческих, так и общеразговорных тем. Выбирая объем ономастического материала, необходимо ориентироваться на уровень группы, а также количество аудиторных часов, отведенных на изучение темы, возможно и самостоятельное изучение информации ее дальнейшей презентация на занятии в форме слайдов или сообщения. Практика показывает, что изучение ономастического материала мотивирует студентов к изучению языка и культуры и расширяет их кругозор. Работая с онимами, необходимо уделить внимание их правильному произношению. Поскольку студенты привыкли к восприятию английских имен собственных в адаптированном к русскому языку варианте, возможны ошибки при их произношении. Например, слово «Лондон» произносится через звук «о», на английском название этого города звучит как ['lʌndən], Thames [tɛmz] («Темза»), Australia [ɒ'streɪliə] («Австралия») и т.п.

Так, при изучении темы «Family» необходимо уделить внимание антропонимам – совокупности имен собственных, идентифицирующим человека, рассмотреть такие особенности, как личное и среднее имя, происхождение имен и их производные формы. Кроме того, необходимо коснуться эквивалентов английских имен в русском языке.

Студентов часто интересует вопрос, как звучит их имя в англоязычной среде (Елена – Helen, George – Георгий, Анна – Анни т.д.). В случае отсутствия эквивалента можно выбрать созвучное имя (у имени Артем нет эквивалента, но по звучанию похоже имя Arthur}. Большой интерес представляют английские фамилии и их классификация. Изучая профессионально – должностные фамилии и фамилии, связанные с местом проживания, студенты активизируют лексику по теме «Professions» и получают представление о социальной структуре английского общества в средние века, то есть в период формирования данных антропонимов. Следует проанализировать различия в системе имен в русском и английском языках (отсутствие отчества, возможность именования жены через имя мужа, более фамильярное обращение к высокопоставленным лицам, использование дериватов в качестве замены полному имени в английском языке).

Изучая тему «Shopping» интересно проанализировать названия английских товарных знаков и их классификацию, а затем предложить студентам задания на развитие критического мышления и воображения – по названию торговой марки определить вид продукции, придумать собственный товарный знак для определенного вида товаров, проанализировать англоязычные названия торговых точек родного города и попытаться разобраться, почему были выбраны именно эти названия. Так, было выяснено, что в Петропавловске существуют торговые точки с такими названиями как «Art Coffee», «Steak House», «City Mall», «Irish Pub Dublin», «Fun Day», «Silky way», «Green House», «Friens» и др. Возникает вопрос: «Почему используются иностранные слова и словосочетания для наименования различных городских объектов?» Для поиска ответа применяется прием «BrainStorming», выдвигаются различные предположения и студенты приходят к выводу, что, во – первых, иноязычным может быть название фирмы (O'Stin), во – вторых, иностранное название кажется более модным и благозвучным, в – третьих, иностранное слово, например, «Pub», «Steak» подчеркивает специфику магазина или кафе.. Студентов интересует значение брэндов товаров повседневного потребления (напитки, шампунь, шоколад, одежда, обувь), поэтому возможно проведение мини – исследовательских работ по данной теме).

Знакомясь с английскими праздниками, следует учитывать, что это культурное явление с присущими ему ритуалами, церемониями, многие из них связаны с годичным природным циклом или отражают церковный календарь, поэтому многие названия требуют пояснения. Интересно проанализировать календарь праздников страны изучаемого языка и родной страны, выявить сходство и различие в списке праздников, проанализировать схожие традиции празднования.

Говоря о роли имен собственных в формировании лингвокультурной компетенции, нельзя не упомянуть о топонимах, то есть географических названиях. «Топографическое имя почти никогда не бывает случайным и лишеным значения. В нем по большей части выражается или какой – либо признак урочища, или характерная черта местности, или намек на происхождение предмета или какое – то обстоятельство, более или менее любопытное для ума или воображения», – писал Я.К. Грот в «Заметках о названии мест» [1]. Существует несколько видов топонимов – гидронимы (названия водных объектов), ойконимы (названия населенных пунктов), оронимы (названия форм рельефа), урбанизмы (названия городских объектов) и хоронимы (названия природных и административных областей). Среди названий английских населенных пунктов по семантическим характеристикам можно выделить следующие группы: термины топографического характера, природные объекты,

расположенные рядом с населенными пунктами, названия растений, животных, птиц, имена собственные, описательные прилагательные [2]. Ознакомившись с наиболее распространенными элементами английских географических названий (например, «mill» – мельница, «moor» – пустошь, «well» – источник), студенты расширят свой логический запас и кругозор. Изучая страноведческий материал, познавательным будет обсудить происхождение названий американских штатов (например, Minnesota на языке индейцев племени Дакота означает «Мутная вода», так как по этой территории протекает одноименная река; штат Georgia получил свое имя в честь короля Георга и т.д.). Занимательной будет информация о русских названиях на карте Америки (в штате Арканзас – Москва, в штате Флорида – Одесса, поселки Ока, Правда, Терпение) и т.д.. Такая информация – это не просто интересный факт, она побуждает студентов к мыслительной деятельности, поиску ответа на вопрос «Как появились русскоязычные названия на американской карте?». Практика показывает, что какой бы ни была интересной информация, она плохо усваивается, если студенты пассивны. Поэтому на занятии применяются активные методы обучения: самостоятельный поиск информации, подготовка презентаций, взаимообучение, викторины. Более углубленно топонимы изучаются в курсе профессионально-ориентированного английского языка для студентов специальностей «География» и «География и История».

В курсе английского языка большое внимание уделяется изучению темы «Здоровый образ жизни», обсуждению вопросов здорового питания, полезных и вредных привычек, занятий спортом. Студенты готовят сообщение на тему «My favorites sport», рассказывая, в том числе и о своих любимых спортсменах и спортивных командах. Анализ значения названий команд (например, Chicago Wools, Texas Stars, Toronto Maple Leaves, Minnesota Wilds), позволяет пополнить словарный запас [3]. Аналогично, знакомя своих товарищей с любимыми музыкальными группами, студенты стараются выяснить происхождение названия, если это возможно, так как некоторые названия не поддаются расшифровке.

Знакомая студентов с культурой страны изучаемого языка, необходимо познакомить их с элементами английского фольклора, который охватывает все стороны жизни народа. В английском языке есть немало пословиц и поговорок, стержневым компонентом которых являются имена собственные. Так, топонимы отражают историю заселения и освоения страны и нередко встречаются в английском фольклоре. Говоря о Лондоне, интерес представляют пословицы и поговорки, связанные с этим городом: «When a man is tired of London, he is tired of life», «The streets of London are paved with gold», «London Bridge was made for wise man to go over and fools to go under». В пословицах упоминаются и другие города и географические объекты: «When you in Rome do as the Romans do», «Rome wasn't built in a day»; «What Manchester says today, the rest of England says tomorrow». Антропонимы также нашли отражение в английском фольклоре: «Jack is as good as his master», «Jack of all trades», «Jack shall have Jill», «Jack is no judge of Jill's beauty», «Before you could say Jack Robinson», «Every Tom, Dick and Harry», «If the mountain will not come to Mahomet, Mahomet must go to the mountain [4]».

При изучении пословиц и поговорок возможна организация групповой или парной работы, когда каждая группа получает задание разобраться в значении пословицы и подобрать эквиваленты на русском или казахском языках. При изучении определенной лексической темы необходимо подобрать подходящие пословицы, рассмотреть примеры употребления в речи, а затем самостоятельно применить их, смоделировав подходящую речевую ситуацию.

Результаты исследования

Применяя перечисленные выше приемы работы, можно наблюдать повышение познавательной активности студентов, развитие критического мышления и расширение кругозора, раскрытие творческого потенциала. Кроме того, применяя ономастический материал, педагог реализует на занятии межпредметные связи и элементы трехязычия.

Заключение

Ономастический материал имеет высокий лингвокультурный потенциал и может активно применяться на занятиях для формирования лингвокультурной компетенции. Для формирования данной компетенции необходима организация активных формы и методов обучения: парной и групповой работы, дискуссий, проектов. Сопоставляя языковые явления в иностранном и родном языках, студенты углубляют знания не только о иноязычной, но и о родной культуре. Работа с ономастическим материалом расширяет кругозор студентов и повышает мотивацию к изучению иностранного языка.

Литература:

1. Леонович О.А. В мире английских имен. – М., 2002. – 157 с.
2. Ощепкова В.В., Шустилова И.И. Краткий англо – русский лингвострановедческий словарь. – М., 2006 – 182 с.
3. Красневская З.Я. Занимательный английский. – Минск, 2002 – 173 с.
4. Модестов В.С. Английские пословицы и поговорки и их русские соответствия. – М., 2004. – 468 с.

УДК 316.334
МРНТИ 04.51.65

**АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ
ПО РЕГИОНАМ КАЗАХСТАНА**

Протасова О.В.¹, Легостаева Л.В.¹, Валимухаметова Э.Р.¹
¹СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АЙМАҚТАРЫ БОЙЫНША
ХАЛЫҚТЫҢ ӨМІР СҮРУ ДЕҢГЕЙІНІҢ НЕГІЗГІ КӨРСЕТКІШТЕРІН ТАЛДАУ**

О.В. Протасова¹, Л.В. Легостаева¹, Э.Р. Валимухаметова¹
¹М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан

**ANALYSIS OF THE MAIN INDICATORS OF LIVING LEVEL
OF KAZAKHSTAN REGION'S POPULATION**

O.V. Protasova¹, L.V. Legostayeva¹, E.R. Valimukhametova¹
¹M. Kozymbayev NKSU, Petropavlovsk, Kazakhstan

Аннотация

Статистика уровня жизни населения затрагивает личные интересы каждого человека, так как от них зависит благополучие людей их жизненные планы, интересы. Социальные вопросы всегда находятся в центре внимания правительства, органов власти, профсоюзов и общественных организаций. Повышение уровня благосостояния населения способствует развитию экономики, культуры и определяет положение страны в мировом рейтинге развития.

Данное научное исследование призвано дать оценку уровня жизни в различных регионах Казахстана и выявить положение населения Северо – Казахстанской области по основным его показателям. Основным параметром измерения уровня жизни является доход населения. Доходы включают в себя не только заработную плату наемных работников, но и доходы само занятого населения, предпринимателей. Кроме того, в последние годы население стремится разнообразить источники доходов, чтобы снизить риски потерь в постоянно изменяющихся рыночных условиях. Основным источником информации для исследования послужили официальные статистические данные.

Ключевые слова: уровень жизни населения, номинальные доходы населения, доход на душу населения, прожиточный минимум.

Аңдатпа

Халықтың өмір сүру деңгейінің статистикасы әр адамның жеке мүдделеріне әсер етеді, өйткені адамдардың әл – ауқаты олардың өмірлік жоспарлары мен мүдделеріне байланысты. Әлеуметтік мәселелер үнемі үкіметтің, биліктің, кәсіподақтардың және қоғамдық ұйымдардың назарында. Халықтың әл – ауқатын арттыру экономиканың, мәдениеттің дамуына ықпал етеді және әлемдік даму рейтингінде елдің позициясын анықтайды.

Бұл ғылыми зерттеу Қазақстанның түрлі аймақтарында өмір сүру деңгейін бағалауға және Солтүстік Қазақстан облысының тұрғындарының жағдайын негізгі көрсеткіштер бойынша анықтауға арналған. Тұрмыс деңгейін өлшеудің негізгі параметрі – халық табысы. Кірістер тек қызметкерлердің жалақысын ғана емес, өзін – өзі жұмыспен қамтыған халықтың, кәсіпкерлердің табысын да қамтиды. Бұдан басқа, соңғы жылдары халық үнемі өзгеріп отыратын нарықтық жағдайлардағы жоғалу қаупін азайту мақсатында табыс көздерін әртарапандыруға тырысады. Зерттеудің негізгі ақпарат көзі ресми статистика болып табылады.

Түйінді сөздер: өмір сүру деңгейі, халықтың номиналды кірісі, жан басына шаққандағы табыс, өмір сүру минималды құны.

Abstract

Statistics of living level concerns personal interests of any citizen, since they affect people's wealth, as well as their life plans, interests. The government, authorities, professional unions and public organization always place social problems in the foreground. Increasing population's life standard level leads to the development of economy and culture, besides it defines the country's place in the global development rating.

This scientific research is dedicated to evaluate living levels in different regions of Kazakhstan, and to reveal the position of North Kazakhstan's population in according with the main indicators. The main indicator of defining the level of living is population's incomes. Incomes include not only employers' salaries, but also incomes of businessmen, self – employed population. Besides, nowadays population is trying to differentiate the sources of income in order to decrease risks of losses in constantly changing market circumstances. Official statistic data served as the main sources for the given research.

Key words: population' living level, populations' nominal incomes, income per capita.

Введение

Уровень жизни как предмет социально – экономической статистики характеризует степень удовлетворения разнообразных потребностей человека в товарах и услугах. Однозначного определения уровня жизни в научной литературе нет, но его можно определить как социально – экономическую категорию, характеризующую благосостояние населения, потребление различных благ с целью удовлетворения действительных потребностей. Система социальных показателей изменяется вместе с реформами в обществе. В настоящее время можно выделить несколько основных показателей, характеризующих благосостояние общества: среднедушевые номинальные денежные доходы населения, соотношение величины среднемесячных номинальных денежных доходов населения с величиной прожиточного минимума, денежные доходы, в среднем на душу населения, численность населения с доходами ниже величины прожиточного минимума и другие.

Методы исследования

В данном исследовании применялись методы анализа и синтеза для изучения социально–экономических явлений по частям и в совокупности, благодаря чему обеспечен комплексный подход к многоэлементным объектам исследования. Методы индукции и дедукции два противоположных, но связанных между собой способы рассуждения, позволяющие проследить движение мысли от частных отдельных фактов к общему выводу и наоборот. Исторический и логический метод, дают возможность изучения социально – экономических процессов в хронологической последовательности одновременно с логическим обобщением и выводами.

Результаты исследования

Среднедушевые номинальные денежные доходы населения это денежные средства, направляемые населением на текущее потребление, производственную деятельность и накопление. Основными компоненты денежных доходов являются: фонд заработной платы от работы по найму; номинальные денежные доходы от самостоятельной занятости; выплаченные текущие трансферты населению; страховые выплаты и доходы от вкладов (депозитов); прочие денежные доходы населения (денежные доходы: от собственности, от сдачи жилья в аренду, выигрыши по лотереям, казино, викторинам, наследство и прочее) [1]. По данным Информационно – аналитической системы Талдау (taldau.stat.gov.kz) данный показатель изменялся следующим образом.

Таблица 1 Среднедушевые номинальные денежные доходы населения
за 2013 – 2017 годы (тенге)

<i>Регион</i>	<i>2013 год</i>	<i>2014 год</i>	<i>2015 год</i>	<i>2016 год</i>	<i>2017 год</i>
Республика Казахстан	56 453	62 271	67 321	76 575	83 053
Акмолинская область	47 253	52 771	56 579	65 213	72 426
Актюбинская область	55 144	60 042	60 921	65 913	71 731
Алматинская область	43 352	47 557	53 860	60 351	64 620
Атырауская область	110 188	124 705	123 202	142 758	154 457
Западно– Казахстанская область	56 974	62 028	64 317	77 734	84 684
Жамбылская область	36 539	39 764	43 143	48 057	55 548
Карагандинская область	59 275	63 833	66 841	71 905	81 340
Костанайская область	48 006	51 633	55 399	65 922	76 381
Кызылординская область	46 477	49 998	49 400	56 252	62 573
Мангистауская область	86 267	102 645	101 302	113 459	117 118
Южно–Казахстанская область	33 807	34 688	35 830	43 103	42 506
Павлодарская область	59 016	64 026	66 488	78 408	84 865
Северо– Казахстанская область	47 256	51 078	54 653	62 954	71 854
Восточно– Казахстанская область	49 764	53 504	55 392	64 574	73 789
Г. Нур–Султан	92 605	109 866	128 956	130 335	137 143
Г. Алматы	95 095	104 832	111 530	124 281	129 581

Среднедушевые номинальные доходы населения в 2017 году составили 83053 тенге и увеличились по сравнению с 2013 годом на 47,1 %. Наибольший рост произошел в Костанайской 59,1, Акмолинской 53,3, Жамбылской 52,0 и Северо – Казахстанской области 52,1. Самый низкий рост отмечен в актюбинской области 30,0. Номинально самые высокие доходы имеют жители Атырауской и Мангистауской области и городов Нур – Султан и Алматы. Разница между максимальным и минимальным значением среднедушевых номинальных доходов населения составила 2,78 раза в 2017, 3,3 раза в 2016, и 3,43 в 2015. Это наглядно свидетельствует о выравнивании доходов населения в различных регионах.

Доходы населения величина абсолютная и не всегда она дает четкое представление об удовлетворенности населения основными товарами и услугами, необходимыми для существования. Более наглядную картину можно увидеть сопоставляя номинальные доходы с установленным в стране прожиточным уровнем [5].

Таблица 2 Среднедушевые номинальные денежные доходы населения в сопоставлении с размером прожиточного минимума (прожиточный минимум)

<i>Регион</i>	<i>2013 год</i>	<i>2014 год</i>	<i>2015 год</i>	<i>2016 год</i>	<i>2017 год</i>
Республика Казахстан	3.173	3.266	3.427	3.543	3.492
Акмолинская область	2.821	2.940	3.101	3.234	3.316
Актюбинская область	3.493	3.506	3.383	3.258	3.250
Алматинская область	2.299	2.378	2.620	2.703	2.640
Атырауская область	5.885	6.281	6.070	6.397	6.298
Западно–Казахстанская область	3.405	3.576	3.584	3.861	3.849
Жамбылская область	2.246	2.326	2.435	2.460	2.605
Карагандинская область	3.592	3.553	3.565	3.511	3.598
Костанайская область	2.918	2.883	3.019	3.278	3.473
Кызылординская область	2.775	2.819	2.726	2.875	2.869
Мангистауская область	3.986	4.395	4.217	4.308	4.086
Южно–Казахстанская область	2.079	1.989	1.974	2.151	1.885
Павлодарская область	3.565	3.664	3.766	4.023	3.915
Северо–Казахстанская область	2.904	2.899	3.003	3.101	3.307
Восточно–Казахстанская область	2.749	2.790	2.808	2.943	3.023
Г. Нур–Султан	4.508	5.081	5.680	5.194	4.981
Г. Алматы	4.762	4.935	5.005	5.130	4.882

В целом по Республике доходы населения в 2013 году составляли 3,173 размера прожиточного уровня, а в 2017 – 3,492,. Увеличение составило 10 % за пять анализируемых лет. В Северо – Казахстанской области показатель вырос с 2,904 прожиточных минимума до 3,307 или на 13 %. Самое большее значение имеет показатель по Атырауской области 5,885 в 2013 и 6,298 в 2017 году. Самый низкий показатель в Южно – Казахстанской области 2, 079 в 2013 и 1,885 в 2017 году. Это единственная область имеющая отрицательную тенденцию. Это свидетельствует о нерешенных проблемах в данном регионе, требующих принятия срочных мер.

Следующий рассматриваемый статистический показатель – Денежные доходы, в среднем на душу населения. Он представляет собой сумму денежных средств, полученных населением в виде заработной платы, дохода от предпринимательской деятельности, социальных выплат (пенсий, стипендий, пособий и других выплат), процентов, дивидендов и других доходов от собственности, прочих денежных поступлений [1]. Как видно, он отличается от предыдущих показателей на величину доходов от предпринимательской деятельности, процентов, дивидендов и прочих денежных поступлений.

Таблица 3 Денежные доходы, в среднем на душу населения за период
с 2013 по 2018 годы [5] (тенге)

<i>Регион</i>	<i>2013 год</i>	<i>2014 год</i>	<i>2015 год</i>	<i>2016 год</i>	<i>2017 год</i>	<i>2018 год</i>
Республика Казахстан	432 573	467 763	493 264	533 561	570 743	629 033
Акмолинская область	384 917	429 154	441 095	483 980	526 615	591 509
Актюбинская область	423 221	473 079	509 371	544 021	577 929	611 801
Алматинская область	410 210	435 563	436 333	491 702	497 879	539 842
Атырауская область	392 254	407 778	419 192	461 758	505 690	566 212
Западно–Казахстанская область	385 314	417 669	444 878	499 500	535 640	607 588
Жамбылская область	344 519	362 775	366 630	377 643	404 017	454 208
Карагандинская область	525 579	556 802	577 094	624 400	674 212	734 765
Костанайская область	425 973	474 983	484 601	530 162	598 601	656 555
Кызылординская область	300 373	328 518	334 382	374 696	436 256	498 204
Мангистауская область	521 085	561 200	609 432	641 893	669 776	764 737

Южно– Казахстанская область	290 135	314 087	333 984	364 908	388 000	397 701
Павлодарская область	466 514	482 692	502 544	528 369	584 086	638 331
Северо– Казахстанская область	377 082	418 882	459 984	513 643	569 473	645 135
Восточно– Казахстанская область	435 075	476 616	503 747	559 122	623 833	691 023
Г. Нур–Султан	577 427	616 945	669 872	716 175	802 156	861 440
Г. Алматы	716 805	784 213	834 590	854 573	850 285	906 444

Самые высокие доходы на душу населения зафиксированы в северной и южной столицах 861440 и 906444 соответственно. Кроме того, высокие доходы в 2018 году имеет население Мангистауской, Карагандинской, Павлодарской, Северо – Казахстанской и Восточно – Казахстанской области.

Высокие доходы в Алматы и Нур – Султане связаны, прежде всего, с образованием на их территории специальных экономических зон, что стимулирует рост предпринимательской активности, а также обусловлено высокими доходами населения, работающего по найму.

Мангистауская, Карагандинская, Павлодарская, и Восточно–Казахстанская области имеют большие месторождения природных ископаемых, которые интенсивно разрабатываются и продукция экспортируются, обеспечивая устойчивое положение Казахстана на современном этапе развития. Самые низкие показатели дохода на душу населения имеют жители южных областей.

Доходы населения в Северо – Казахстанской области выше средних значений по Республике только в 2017 и 2018 году. Возможно, это связано с бурным развитием строительной отрасли и инфраструктуры в регионе в данном периоде. Стоит отметить, что в период с 2013 по 2016 года доходы по области также были выше, чем в южном регионе.

Проанализируем показатель общей численности населения с доходами ниже величины прожиточного минимума. Он дает представление об обнищании или улучшении жизненных условий самых уязвимых и незащищенных слоев населения [5].

Таблица 4 Численность населения с доходами ниже величины прожиточного минимума (человек)

<i>Регион</i>	<i>2013 год</i>	<i>2014 год</i>	<i>2015 год</i>	<i>2016 год</i>	<i>2017 год</i>
Республика Казахстан	64 969	47 938	40 141	45 204	45 777
Акмолинская область	8 562	8 237	4 854	3 899	5 417
Актюбинская область	2 415	1 795	1 362	1 148	1 251

Западно– Казахстанская область	5 256	4 565	3 897	4 158	3 488
Жамбылская область	383	1 642	873	1 981	2 730
Карагандинская область	7 584	1 729	3 905	5 474	5 086
Костанайская область	7 949	5 543	8 407	3 347	2 058
Қызылординская область	734	252	1 459	992	780
Мангистауская область	857	2 419	1 428	6 334	6 902
Южно– Казахстанская область	7 722	4 320	3 038	3 025	4 415
Павлодарская область	1 945	2 521	1 913	5 132	1 180
Северо– Казахстанская область	7 763	6 569	4 834	6 239	6 189
Восточно– Казахстанская область	6 136	6 932	775	2 330	3 831

Численность малообеспеченных лиц в Республике сократилось по сравнению с 2013 годом на 30 процентов. Вместе с тем, по сравнению с 2015 годом прослеживается рост на 14 % или 5636 человек. При этом уровень безработицы удалось сократить на 0,3 % за пять лет.

Больше всех малообеспеченных людей проживает в Мангистауской и Северо – Казахстанской области 6902 и 6189 соответственно. В Мангистауской области количество малообеспеченных выросло более чем в 8 раз, а в Северо – Казахстанской произошло сокращение на 21 %.

Заключение

Проведенный анализ уровня жизни населения Казахстана и Северо – Казахстанской области выявил, что среднедушевые номинальные доходы населения неуклонно растут. Разница между доходами в различных областях постепенно выравнивается.

Денежные доходы в среднем на душу населения, включая предпринимательский доход, увеличились в анализируемом периоде на 45 % по Казахстану, и на 71 % по Северо – Казахстанской области. Численность малообеспеченного населения сократилась по Казахстану на 30 %, а по Северо – Казахстанской области на 21 %. По всем анализируемым показателям прослеживается положительная тенденция, уровень жизни населения продолжает расти.

В 2019 году правительство Республики Казахстан провело ряд мероприятий, которые позволят улучшить сложившуюся ситуацию во много раз. Прежде всего,

следует отметить, что повышение минимальной заработной платы было произведено с 28284 тенге в 2018 году до 42500 в 2019, то есть на 50 %. Это позволит повысить доходы малообеспеченного населения и отразиться на доходах всего населения, через уменьшение индивидуального подоходного налога. Но, сравнивая доходы населения в долларах США, наблюдается снижение с 371,7 в 2013 году до 254,8 в 2017. Реальное уменьшение доходов населения составило 32 %. Безусловно, мировой кризис затронул не только нашу страну, но и другие страны мира. Трудности испытывает каждый из нас, но тяжелее всего приходится людям с ограниченными возможностями, многодетным семьям и другим малообеспеченным слоям населения.

Литература:

1. «Методика расчета индекса качества жизни» Утверждена приказом Председателя Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан от «9» ноября 2016 года № 260.
2. «Методика по формированию прогнозных показателей уровня жизни» Утверждена приказом Председателя Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан от «24» ноября 2017 года № 185.
3. «Методика по расчету (оценке) номинальных денежных доходов населения». Утверждена приказом Председателя Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан от «21» сентября 2016 года № 214.
4. <http://stat.gov.kz>. Официальный сайт Комитета по статистике Республики Казахстан.
5. aldau.stat.gov.kz. Информационно –аналитическая система Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан.
6. <http://economy.gov.kz>. Официальный сайт Министерства Национальной экономики.

УДК 336.71
МРНТИ 06.73.75

**НАЦИОНАЛЬНАЯ ПЛАТЕЖНАЯ СИСТЕМА КАЗАХСТАНА:
СОЗДАНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ**

Цвингер И.Г.¹

¹СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҰЛТТЫҚ ТӨЛЕМ ЖҮЙЕСІ:
ЖАСАЛУЫ ЖӘНЕ ДАМУ КЕЛЕШЕГІ**

И.Г. Цвингер¹

¹М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан

**NATIONAL PAYMENT SYSTEM OF KAZAKHSTAN:
CREATION AND DEVELOPMENT PROSPECTS**

I. Cvinger¹

¹M. Kozybayev NKSU, Petropavlovsk, Kazakhstan

Андатпа

Төлем жүйесі экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және елдің ұлттық мүдделерін цифрлық экономикада сақтаудың стратегиялық маңызды құралы болып табылады. Мақалада әртүрлі тарихи кезеңдерде Қазақстанның төлем жүйелерінің дамуы мен қалыптасуы қарастырылады. Қазақстанның тәуелсіздік жылдарынан бастап ұлттық төлем жүйесінің дамуының үш кезеңі анықталды және сипатталды. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі жиырма төлем жүйесін тіркеді, олардың біреуі жүйелік маңызды, үшеуі елеулі деп танылды, қалған 16 – ы төлем жүйелеріне тиесілі. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі, төлем жүйелерінің операторы ретінде, оларды жаңа технологиялық жетістіктерге сәйкес жаңғырту бойынша үнемі жұмыс жасайды. Төлем жүйелері арқылы төлем ағындарының динамикасын талдау негізінде электрондық төлемдер нарығының белсенді дамуының орташа төлем көлемінің өсуіне ықпал етілді. Отандық төлемдер жүйесін дамыту перспективалары анықталды, бұл қаржы қызметтерінің қолжетімділігін айтарлықтай арттыруға мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: цифрлық экономика, төлем жүйелері, Қазақстан ұлттық банкі, ҚБЕО, эмитент, электрондық ақша, төлем карточкалары.

Аннотация

Платёжная система является стратегически важным инструментом по обеспечению экономической безопасности и сохранению национальных интересов страны в условиях цифровой экономики. В статье рассматривается развитие и становление платёжной системы Казахстана в разные исторические периоды. Выделены и охарактеризованы три этапа развития национальной платёжной системы с момента обретения Казахстаном независимости по настоящее время. Национальным банком Казахстана зарегистрировано двадцать платёжных систем, одна из которых является системно – значимой, три признаны значимыми, и шестнадцать относятся к иным платёжным системам. Национальный Банк Казахстана, как оператор платёжных систем, на постоянной основе работает над их модернизацией в соответствии с последними достижениями технического прогресса. На основе проведенного анализа динамики потоков платежей через платёжные системы доказано влияние на рост среднего размера платежа активного развития рынка электронных платежей. Определены перспективы развития отечественной платёжной системы, позволяющие значительно повысить доступность финансовых услуг.

Ключевые слова: цифровая экономика, платёжные системы, Национальный банк Казахстана, КЦМР, эмитент, электронные деньги, платёжные карты.

Abstract

The payment system is a strategically important tool to ensure economic security and preserve the national interests of the country in a digital economy. The article discusses the development and formation of the payment system of Kazakhstan in different historical periods. Three stages of the development of the national payment system since Kazakhstan's independence to the present have been identified and characterized. The National Bank of Kazakhstan has registered twenty payment systems, one of which is systemically important, three are recognized as significant, and sixteen belong to other payment systems. The National Bank of Kazakhstan, as the operator of payment systems, is constantly working on their modernization in accordance with the latest technological advances. Based on the analysis of the dynamics of payment flows through payment systems, the influence on the growth of the average payment size of the active development of the electronic payments market has been proved. The prospects for the development of the domestic payment system have been determined, allowing to significantly increase the availability of financial services.

Key words: digital economy, payment system, National bank of Kazakhstan, KISC, issuer, electronic money, payment cards.

Введение

Надежные и безопасные платежные системы способствуют повышению стабильности финансовой системы страны в целом, обеспечивая эффективное использование финансовых ресурсов, гарантируя своевременный расчет между участниками финансового рынка. Цель исследования заключается в том, чтобы на основе анализа становления и развития платежных систем Казахстана предложить комплекс мер по совершенствованию отечественной платежной системы в современных экономических условиях.

Результаты исследования

Платежная система, является важной составной частью денежной системы страны, оказывает влияние на размер и скорость обращения денежной массы, влияет на темпы воспроизводственных процессов. Обеспечение ее эффективного и бесперебойного функционирования является одной из целей деятельности Национального банка, установленных законом «О Национальном банке Республики Казахстан», статья 7, п. 3. В соответствии с законом, НБРК осуществляет регулирование платежных систем и надзор (оверсайт) за ними, регулирование рынка платежных услуг, устанавливает правила организации деятельности платежных организаций и осуществления безналичных платежей и переводов денег. Платежная система Казахстана уже много лет демонстрирует способность обеспечить потребности финансового сектора в безопасных расчетных механизмах. Объем переводов денег, осуществленных через платежные системы Национального Банка, превысил ВВП в 2017 году 16,5 раз. За этот же период превышение объема переводов денег Российской Федерации над ВВП страны составило 15,6 раза, в Белоруссии – 5,9 раза.

Что же позволило платежной системе Казахстана добиться таких высоких показателей? Чтобы найти ответ на данный вопрос, необходимо проанализировать, как развивалась казахстанская платежная система.

Становление и развитие отечественной платежной системы в Казахстане происходило в несколько этапов. Первый этап охватывает период, начавшийся с момента обретения Казахстаном независимости в 1991 и продлившийся до 1998 года. На этом этапе, одновременно с реформированием банковской системы, Национальный банк Республики Казахстан начал работу по формированию собственной платежной системы.

Изучив опыт платежных систем, функционирующих в развитых странах, в странах Восточной Европы, Балтики и странах СНГ, Национальным банком, в течение

первого года независимости, были созданы 19 областных и 274 районных Расчетно–Кассовых центров Нацбанка.

На Расчетно – Кассовые центры Нацбанка были возложены 2 основные задачи – это бесперебойное осуществления межбанковских расчетов и введение национальной валюты – тенге в ноябре 1993 года. Одновременно Национальным банком началось внедрение электронных платежей в расчетах, с целью ускорения и повышения надежности платежей. В 1995 году в Алматы была открыта Алма – Атинская клиринговая палата, которая начала осуществлять расчеты, по методу многостороннего взаимозачёта. В последствие, на основании решения Правления Национального Банка Казахстана № 252 от 30 декабря 1995 года в соответствии с «Программой реформирования банковской системы Республики Казахстан», на ее базе был создан Казахстанский центр межбанковских расчетов (КЦМР), являющийся самостоятельным хозяйствующим субъектом и входящий в структуру Национального Банка Республики Казахстана.

На КЦМР возложено проведение межбанковских платежей и переводов денег через МСПД, СМК и техническое обеспечение бесперебойного функционирования платежных систем. Чуть позже, используя опыт Швейцарской системы SIC (Swiss Interbank Clearing), на базе КЦМР была создана система крупных платежей (СКП), через которую начали осуществляться расчеты на валовой основе. Первая Казахстанская система крупных платежей (СКП) имела характеристики перспективной «системы валовых расчетов в режиме реального времени» (RTGS – real time gross settlement system).

Начало второго этапа развития платежных систем Казахстана ознаменовано принятием в 1998 году Закона Республики Казахстан № 237–1 «О платежах и переводах денег», в основе которого лежала задача установление и регулирование отношений, возникающих при осуществлении платежей и переводов денег. В соответствии с принятым законом в ноябре 1999 года, по типу американской автоматизированной клиринговой палаты (Automated) была создана единая клиринговая система в Казахстане, которая и по сей день функционирует по типу американского аналога, позволяя своим участникам управлять собственной ликвидностью, с учетом максимально использования встречных потоков платежей.

В 2000 году Система крупных платежей (СКП) была преобразована в соответствии с требованиями международных стандартов в Межбанковскую систему переводов денег (МСПД), которая является системно значимой платежной системой Казахстана, и функционирует в режиме реального времени (RTGS). В 2002 году в Алматы началась эксплуатация резервного центра платежных систем КЦМР. Взаимодействие основного и резервного центров КЦМР основано на использовании оптоволоконных соединений с высокой пропускной способностью и применении технологий агрегирования и автоматического резервирования. Четыре года спустя, Национальным банком были начаты работы по созданию резервного центра в Астане, ставшей к тому времени столицей Казахстана. Для проведения данной работы, в 2007 году был создан АО «Резервный центр Национального Банка Республики Казахстан «Q–BRO» задачей которого являлось строительства здания Резервного центра, и подготовка его к эксплуатации. В период деятельности этого структурного подразделения Национального банка создана отечественная система электронного документооборота «Documentology», с выводом ее на рынок в качестве эффективного комплексного решения вопроса документооборота для казахстанских компаний.

С конца 2008 года, соответствии с требованиями Казахстанского стандарта СТ РК 1048 – 2002 платежные системы Казахстана были переведены на использование новой кодовой таблицы с символами государственного (казахского) языка. С целью автоматизации и ускорения обработки внутренних и международных платежей платежные системы перешли на международные стандарты банковских реквизитов. Одновременно весь банковский сектор страны перешел на использование новой структуры номера банковского счета клиента, в соответствии с международным стандартом I.S.O 13616:1997 IBAN. Данный переход способствовал совершенствованию системы идентификации банков и их клиентов в платежных системах Казахстана, в соответствии с требованиями международного принципа «сквозная обработка платежа» (S.T.P – Straight Through Processing).

Таким образом, к концу второго этапа развития платежной системы в Республике Казахстан функционировал Казахстанский центр межбанковских расчетов, являющийся оператором двух национальных платежных систем: Межбанковская система переводов денег (МСПД) и Система межбанковского клиринга (СМК). В результатах исследования экспертов Международного Валютного Фонда и Всемирного Банка, подтверждено, что деятельность этих платежных систем соответствует международным стандартам безопасности и надежности проведения платежей.

Уровень развития платежных систем Казахстана, которые полностью соответствуют 10 ключевым принципам, установленным Банком Международных Расчетов, позволило на третьем – современном этапе, ввести в действие Закон Республики Казахстан от 26 июля 2016 года № 11–VI «О платежах и платежных системах».

В принятом в 2016 году законе «О платежах и платежных системах», введены такие ключевые понятия как: «платежная система», «электронные деньги», «участники платежной системы», дается классификация платежных систем в зависимости от их значимости (системно значимые, значимые и иные платежные системы), определяются требования к операторам платежных систем и правовые основы их деятельности. Основные положения закона, позволяют, с одной стороны, активизировать развитие рынка платежных услуг, с другой – обеспечивают защиту прав и интересов потребителей платежных услуг: физических лиц, общества и государства [1]. Деятельность закона «О платежах и платежных системах» направлена на создание правовых условий для использования электронных денег на территории Республики Казахстан, в качестве нового инструмента оплаты по совершаемым торговым сделкам и осуществлении покупок в Интернет – среде.

В настоящее время платежный рынок Казахстана представлен двумя крупными сегментами – это платежные системы, функционирующие на территории Казахстана, и рынок платежных услуг. Каждая платежная система Казахстана имеет свои индивидуальные особенности функционирования и ориентацию на определенные сегменты рынка. В связи с тем, что на Национальный банк возложены контрольно–надзорные функции за платежными системами, им ведется реестр платежных систем, который размещен на интернет – ресурсе НБРК в разделе «Платежные системы». По состоянию на 1 января 2019 года Национальным банком Республики Казахстан зарегистрировано 20 платежных систем, из которых одна признана системно значимой платежной системой, три являются значимыми платежными системами и 16 относятся к иным платежным системам. К платежным системам Национального Банка относятся Межбанковская система переводов денег (далее – МСПД) и Система межбанковского

клиринга (далее – СМК), обеспечивающие функционирование финансовой системы страны.

Межбанковская система переводов денег зарегистрирована в реестре платежных систем 10 февраля 2017 года как единственная системно значимая платежная система. Через платежную систему – МСПД осуществляются платежи и переводы денег по денежным обязательствам участников рынка ценных бумаг и валютного рынка Республики Казахстан, с целью проведения государственной денежно – кредитной политики, что соответствует критериям, установленным Законом РК «О платежах и платежных системах» [1, статья 6, пункт 2]. Расчет платежей в МСПД осуществляется в режиме реального времени, то есть каждый платежный документ после поступления в систему рассчитывается в течение нескольких секунд.

На Рисунке 1 представлена структура платежных систем Казахстана с указанием числа участников данных систем.

Рисунок 1 Структура Казахстанской платежной системы

Через системно значимую систему – МСПД проходит свыше 92 процентов от общей суммы всех безналичных межбанковских платежей, проведенных в стране, практически вся ликвидность финансового сектора сосредоточена в этой системе. Основной объем проведенных платежей, приходится на операции с государственными ценными бумагами Казахстана более 44 % от общего объема платежей в системе, размещение и изъятие краткосрочных вкладов сроком до 1 года – 28,2 %, а также на покупку и продажу иностранной валюты и драгоценных металлов приходится 10,3 %. Платежи и переводы через МСПД осуществляют в основном юридические лица, на их долю приходится 99,4 % по объему и 97,1 % по количеству транзакций. В число участников МСПД входят действующие в РК коммерческие банки, АО «Казпочта»,

АО «Банк развития Казахстана», Центральный депозитарий ценных бумаг, Казахстанская фондовая биржа (KASE), Государственная корпорация «Правительство для граждан», Комитет казначейства Министерства финансов РК, а также финансовые организации–нерезиденты. Операционный день в МСПД с 9:00 до 19:00 часов, ежедневно, за исключением выходных и праздничных дней. При необходимости, на основании заявки участника системы, операционный день может быть продлен.

НБРК, как надзорный орган, уделяет первостепенное внимание обеспечению непрерывности функционирования и управлению рисками Межбанковской Системы Переводов Денег, для этого проводит на постоянной основе мониторинг за ее работой [3].

В Системе Межбанковского Клиринга, зарегистрированной в реестре платежных систем в качестве значимой платежной системы, все платежи осуществляются на чистой основе, путем проведения клирингового зачета взаимных требований и обязательств участников.

Система Межбанковского Клиринга является значимой платежной системой, в связи с тем, что через нее осуществляются платежи и переводы денег в национальной валюте – тенге, в течение года в объеме более 25 % от общего объема платежей и переводов денег за исключением объема платежей и переводов денег, проведенных в течение года через системно значимые платежные системы [1, статья 6, пункт 2]. Данные критерии, для признания платежной системы в качестве значимой, установлены Законом «О платежах и платежных системах», и постановлением Правления НБРК от 31 августа 2016 года № 222 «Об утверждении показателей критериев значимых платежных систем».

СМК осуществляет проведение розничных платежей клиентов банков на суммы, не превышающие 5 миллионов тенге, таким образом, обеспечивая расчет основного количества платежей в стране. В частности, через данную систему проходят платежи населения в формате С2В, С2G (коммунальные платежи, уплата налогов, оплата за товары и услуги). СМК, в отличие от МСПД, работает круглосуточно и ежедневно. Отличие СМК от МСПД состоит в том, что платежные документы не обрабатываются индивидуально, а выстраиваются в очередь до момента осуществления расчета. Осуществление межбанковского клиринга проходит на многосторонней основе без предварительного депонирования средств на счете участника. В 2018 году через систему было проведено 13,4 % от количества безналичных платежей в стране и 0,7 % от общей суммы платежей. Средняя сумма одного платежного документа в 2018 году, увеличившись по сравнению с 2017 годом на 1,9 тыс. тенге, достигла 246,1 тыс. тенге. Статистические данные свидетельствуют о выполнении СМК своего предназначения в проведении основного потока розничных платежей.

Учитывая значимость СМК для экономики Казахстана, основной акцент в работе системы ориентирован на высокий уровень безопасности и непрерывности работы системы [4].

На Рисунке 2 представлена динамика потоков платежей в платежных системах Национального банка за период с 2010 по 2018 год.

Рисунок 2 Динамика потоков платежей через платежные системы НБРК

В 2018 году обе платежные системы Национального Банка Казахстана обеспечивали непрерывный расчет платежей участников, что характеризуется коэффициентом работоспособности (значение данного коэффициента по МСПД составил 99,99 %, по СМК – 99,99 %). В среднем за операционный день через данные платежные системы проводится 174,6 тыс. транзакций на сумму 3,4 трлн. тенге. Следует отметить рост количества транзакций на 25,6 тыс. платежей, по сравнению с 2017 годом [2, с. 3 – 12].

Влияние на рост среднего размера платежа в последние годы оказало активное развитие рынка электронных платежей.

В качестве значимых платежных систем Национальным банком Казахстана помимо Системы межбанковского клиринга зарегистрированы еще две платежные системы: Золотая Корона и Mastercard.

Оператором платежной системы Золотая Корона является ООО «РНКО «Платежный центр», Российская Федерация, г. Новосибирск. Через указанную систему денежных переводов осуществляются платежи и переводы денег в течение года в объеме не менее 25 % от совокупного объема отправленных и полученных через системы денежных переводов денег по Республике Казахстан и за рубеж в Республику Казахстан.

MasterCard – международная платежная система, являющаяся транснациональной финансовой корпорацией, которая объединяет 22 тысячи финансовых учреждений в 210 странах мира. Штаб – квартира компании находится в Нью – Йорке, США.

Офис в Республике Казахстан находится по адресу Республика Казахстан, г. Алматы, ул. Назарбаева, д. 240. Через указанную систему платежных карточек осуществляются межбанковские платежи по расчетам с платежными карточками в течение года в объеме не менее 25 % от общего объема данных платежей [1, с. 14 – 18].

Кроме системно значимой системы – МСПД и трех значимых платежных систем, в Казахстане, в соответствии с Законом «О платежах и платежных системах», зарегистрировано 16 платежных систем, соответствующих критериям иных платежных систем.

Национальный Банк Казахстана как оператор платежных систем на постоянной основе работает над их модернизацией в соответствии с последними достижениями

технического прогресса. Цифровые технологии создают новые возможности, в том числе по предоставлению участниками рынка платежей новых услуг с добавленной стоимостью, которые ранее не были доступны, с помощью развития инструмента расчетов, который удовлетворяет требованиям современного общества – электронных денег.

По официальным данным оборот электронной торговли в Казахстане составляет 3,6 млрд. долларов США, причем рынок *E* – коммерции занимает только 4 % от общего рынка. В России объем рынка оценивается в 8 %, а в США – в 11 % [5, с. 95]. Причем, казахстанцы осуществляют покупки в основном за рубежом – доля национальных интернет – магазинов составляет всего 10 %. В настоящее время активно развиваются мобильные приложения для оплаты услуг и товаров, и онлайн переводов денежных средств. Электронные деньги проникают во многие сферы финансового рынка: электронная коммерция, страхование, интернет – банкинг, денежные переводы, микрокредитование, в перспективе применение электронных денег при разработке инновационных способов онлайн – оплаты (при помощи смартфонов, браслетов, часов и прочих достижений *hi – tech* индустрии). Эти тенденции позволяют сделать вывод о перспективности развития электронных денег в стране и их популярности у массового пользователя.

Дискуссия

На основе анализа развития и особенностей, функционирования платежных систем в Казахстане предложены мероприятия, направленные на совершенствование организации и функционирования современных инструментов расчетов.

Характерная особенность казахстанского рынка платежных карт – это выраженный дисбаланс между иностранными и отечественной карточными системами. 99,6 % карточек в обращении – это карточки иностранных систем платежных карточек. Не смотря на сложившиеся мнение, что пластиковые карты постепенно будут вытеснены бесконтактными мобильными платежами, создание в Казахстане национального платёжного инструмента может способствовать увеличению безналичного денежного оборота в стране, что в свою очередь окажет влияние на формирование общего денежного спроса в экономике и повышение доверия населения к национальной валюте.

Одновременно, закономерной тенденцией в области развития безналичных розничных платежей является внедрение мгновенных платежей. Потребность банковского сектора в использовании такой платежной инфраструктуры, функционирующей в режиме реального времени, будет возрастать при осуществлении повседневных платежей клиентов банка, как юридических, так и физических лиц.

Для дальнейшего полноценного развития дистанционных финансовых услуг необходимо внедрение цифровой идентификации клиента. Данный сервис позволит улучшить качество предоставляемых платежных услуг в условиях банковской конкуренции, упростить процедуры оказания услуг, с одновременным снижением их себестоимости, расширить клиентскую базу, устранить «бюрократические барьеры» и сделать банковские услуги более доступными для населения.

Заключение

Таким образом, в НБРК необходимо решить блок вопросов по построению и совершенствованию новой инфраструктуры, для эффективного использования современных инструментов расчетов. Инновации и развитие технологий на платежном рынке приводят к появлению альтернативных платежных решений, новых бизнес–

моделей и типов участников рынка. Национальный Банк Казахстана как инициатор инноваций, должен своевременно реагировать на современные вызовы, в связи с выполнением функций регулятора платежного рынка.

В современном мире активно действует множество национальных платежных систем, выполняя широкий спектр услуг. Сегодня цифровые финансы являются мостом из мира продвинутого пользователя в мир массового потребителя. Потребности пользователей безграничны, в связи с этим, необходимо постоянно совершенствовать и адаптировать национальную платежную систему. Чтобы придерживаться высокого уровня развития платежных систем Национальному банку Казахстана как оператору платежных систем, необходимо активизировать работу по выработке схем реализации механизма удаленной идентификации клиентов, регламентировать порядок осуществления биометрической идентификации клиентов при оказании банками электронных банковских услуг на основе сличения биометрических параметров физических лиц и сведений из государственной базы данных. В результате чего прогнозируется рост безналичных платежей и снижение теневой экономики.

Предложенные инновации, в перспективе способны с помощью возможностей современных технологий значительно повысить доступность финансовых услуг, предлагаемых коммерческими банками.

Таким образом, платежные системы должны подстраиваться под современные требования для экономического развития. Только те платежные системы, которые стремятся удовлетворить все потребности потребителей, добиваются успеха и широкого распространения.

Литература:

1. «О платежах и платежных системах» Закон Республики Казахстан от 26 июля 2016 года № 11–VI ЗРК. – Режим доступа <http://zakon.kz>.
2. Обзор результатов надзора (оверсайта,) платежных систем и развития рынка платежных услуг. – Алматы. 2018. – 46 с.– Режим доступа: <https://nationalbank.kz>.
3. «О противодействии, легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма» Закон Республики Казахстан от 28 августа 2009 года № 191–IV (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.05.2018 г.).
4. Политика информационной безопасности РГП "КЦМР НБ РК"– Алматы. 2015.–18с.– Режим доступа: <https://nationalbank.kz>.
5. Дюдикова, Е.И. Развитие электронных денег в системе безналичных расчетов / Е.И. Дюдикова, Н.Н. Куницына // Современные вопросы экономического развития: материалы международной научно–практической конференции. – Екатеринбург: Издательство «ИМПРУВ», 2017. – С. 91–97.
6. Будущее финтех–индустрии: основные тренды и прогнозы. – Режим доступа: <https://forklog.com/budushhee-finteh-industrii-osnovnye-trendy-i-prognozy>.

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР / ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ /
PEDAGOGICAL SCIENCES

UDC 159.96
SCSTI 19.41.25

PREVENTION OF THE INVOLVEMENT OF PARTICIPATING YOUTH
IN DESTRUCTIVE PSYCHOLOGICAL DEPENDENCE

D. Shuvalova¹, Dobrovolskaya L.V.¹

¹*NKSU named after M. Kozybayev, Petropavlovsk, Kazakhstan*

K. Kossakowska²

²*University of Lodz, Lodz, Poland*

ЖАСТАРДЫҢ ҚАТЫСУШЫЛЫҚ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ БАҚЫЛАУЫНА
ҚАТЫСУДЫ АЛДЫН АЛУ

Д. Шувалова¹, Л.В. Добровольская¹

¹*М. Козыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан*

К. Коссаковска²

²*Лодзи университеті, Лодзь, Польша*

ПРОФИЛАКТИКА ВОВЛЕЧЕНИЯ УЧАЩЕЙСЯ МОЛОДЕЖИ
В ДЕСТРУКТИВНУЮ ПСИХОЛОГИЧЕСКУЮ ЗАВИСИМОСТЬ

Шувалова Д.¹, Добровольская Л.В.¹

¹*СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан*

Коссаковска К.²

²*Университет Лодзи, Лодзь, Польша*

Abstract

The situation of social trouble, instability characteristic of modern youth generates profound crisis changes in life of people, imposing increased requirements to their resilience. Getting into difficult life situations, facing the changing and contradictory ideas and values, young people find the solution of problems in obtaining euphoria due to the use of psychoactive substances, or apply not chemical ways (long carrying out in the virtual world, rates on sport, religion). For the purpose of prevention of involvement of young people in destructive psychological dependence, different preventive programs are developed, however their efficiency at the moment is at the low level.

Subject of consideration of this article is the carrying out problem work prevention. The main shortcomings of the available programs of prevention are considered and specified. Also in article the main activities of prevention of involvement of youth in the psychological dependence included in preventive programs, developed by authors of the submitted scientific article are described.

Key words: psychological addiction, addictive behavior, young people, psychological stability, preventive program, social and pedagogical conditions.

Аңдатпа

Қазіргі жастарға тән әлеуметтік қолайсыздық, тұрақсыздық жағдайы адамдардың өмірінде терең дағдарыстық өзгерістерді туындатады, олардың өміршендігіне жоғары талаптар қояды. Қиын өмірлік жағдайларға тап бола отырып, өзгермелі және қарама – қайшы идеялар мен құндылықтарға тап бола отырып, жастар психобелсенді заттарды қолдану есебінен эйфория алу мәселелерін шешеді немесе химиялық емес әдістерді қолданады (виртуалды әлемде ұзақ уақыт өткізу, спорт, дін ставкалары).

Жастардың деструктивті психологиялық тәуелділікке тартылуының алдын алу мақсатында әртүрлі профилактикалық бағдарламалар әзірленуде, алайда қазіргі уақытта олардың тиімділігі төмен деңгейде.

Бұл мақаланы қарастырудың мәні жұмыстың алдын алу мәселесі болып табылады. Алдын алу бағдарламасының негізгі кемшіліктері қарастырылды және көрсетілді. Сондай – ақ, мақалада ұсынылған ғылыми мақаланың авторлары әзірлеген профилактикалық бағдарламаларға енгізілген, жастарды психологиялық тәуелділікке тартудың алдын алу қызметінің негізгі бағыттары сипатталған.

Түйінді сөздер: психологиялық тәуелділік, аддиктивтік мінез – құлық, жастар ортасы, психологиялық тұрақтылық, профилактикалық бағдарлама, әлеуметтік – педагогикалық жағдайлар.

Аннотация

Ситуация социального неблагополучия, нестабильности, характерная для современной молодежи, порождает глубокие кризисные изменения в жизни людей, предъявляя повышенные требования к их жизнестойкости. Попадая в сложные жизненные ситуации, сталкиваясь с изменяющимися и противоречивыми идеями и ценностями, молодые люди находят решение проблем в получении эйфории за счет употребления психоактивных веществ, либо же применяют нехимические способы (длительное проведение в виртуальном мире, ставки на спорт, религия). С целью предотвращения вовлечения молодых людей в деструктивную психологическую зависимость, разрабатываются различного рода профилактические программы, однако их эффективность на данный момент находится на невысоком уровне.

Предметом рассмотрения данной статьи является проблема проведения профилактикой работы. Рассмотрены и указаны основные недостатки имеющихся программ профилактики. Также в статье описаны основные направления деятельности профилактики вовлечения молодежи в психологическую зависимость, включенные в профилактическую программу, разработанную авторами представленной научной статьи.

Ключевые слова: психологическая зависимость, аддиктивное поведение, молодежная среда, психологическая устойчивость, профилактическая программа, социально – педагогические условия.

Introduction

Today the Kazakhstan youth is exposed to massive influence of information flows, there is a fight for minds and souls of young people. Problems among young people in our country are considered at the state level and consequently citizens of our country have the right to count on the professional help and support, having appeared in a difficult life situation.

An inevitable consequence of addictive behavior among young people – destruction of basic need of the person for safety, destabilization of a picture of the world that leads to the serious delayed consequences – nevrozization, to depressions, loss of self – confidence. The lack of personal prospect in many respects defines the future not only one person, but also the whole social groups [1].

Today the system of prevention of involvement of youth in destructive psychological addiction is at the insufficient level of readiness: low level of scientific and methodical providing, lack of author's programs, indicators and criteria for evaluation of efficiency of the available preventive programs are not developed. The main task of preventive measures is – creation of conditions for formation and development of psychologically steady personality; realization of the rights of youth for knowledge of types and ways of the help, strengthening of health, including social and psychological. By means of preventive measures social problems of the personality and group of persons during origin of a problem are fixed, thereby creating a basis for decrease in rates of gain of the problem field of society [2].

In a number of the organizations of education are created and successfully the educational systems focused on the needs of pupils, teachers and parents considering specific social and pedagogical conditions that allows to expand the range of opportunities of preventive impact on the personality function. But in prevention of involvement of youth in psychological addiction there is enough problems which are among [3]:

- emergence of a new system of the requirements of society to the personality generated by new social realities;
- social stratification of society generates feeling of lameness, disbelief in social justice;
- underestimation of human life as major value;
- negative impact of mass media on formation of the personality;
- insufficient scientific and methodical ensuring prevention;
- insufficient possession of teachers, psychologists and social teachers of modern psychodiagnostic and psychocorrectional technologies.

Proceeding from the above – designated problems, it is necessary to consider prevention of involvement of youth in destructive psychological addiction as one of the main strategic and priority objectives of development of modern society. Possibilities of prevention among young people will be effective when using the psychological conceptual model in a solution assuming synthesis of modern social and psychology and pedagogical theories. Educational programs for youth are the best way of the prevention providing fully development in young people of autonomy and internal responsibility, creation of the positive vital scenario and accumulation of resources for its implementation today.

The program of prevention of involvement of youth in destructive psychological addiction developed by us includes [3]:

- identification of the young people needing attention, rendering the emergency psychological assistance, ensuring psychological safety, removal of emotional excitement or braking, decrease in a stressful state;
- formation of psychological resistance to negative impact of the environment;
- instilling existing in the society of social norms of behavior, formation of skills of psychological culture for the purpose of overcoming psychological difficulties, formation positive an image I.

The main activities of the program of prevention of involvement of youth in destructive psychological addiction are presented in Table 1.

Table 1 Main activities of the program of prevention

<i>№</i>	<i>Activities</i>	<i>Form and methods of work</i>
1	Acquaintance to age features during personal development	Lecture, conversation, seminar
2	Information inoculation for impact on a cognitive component of the personality for the purpose of development of outlook	Lecture, conversation, seminar
3	Impact on the emotional and strong – willed sphere of the identity of the teenager for the purpose of preservation and development of psychological stability	Creative self – expression, viewing and discussion of movies, psychodrama and staging
4	Acquisition of skills on overcoming difficult life situations	Individual and group consultations, social and psychological trainings
5	Escort of young people and members of their environment, including teachers and employees	Individual and group consultations
6	Self – identification and creation of a positive life scenario	Lectures, seminars, trainings, consultations

Conclusion

In the conditions of modern society the number of youth with destructive psychological addiction grows that generates need of detailed studying of the reasons, motives, situations of its manifestation and ways of prevention. The program of prevention has to assume works in three directions: work of the psychologist with teachers, young people and members of their families and also with significant people. And also during age and vital crises distortion of a subjective image of the world, i.e., representations and the attitude towards itself and to the world in general is peculiar to the person who only entered adulthood in the course of personal self – identification [4]. Manifestations of dependent behavior are a consequence of unproductive adaptation to life the – the fixed, nonflexible creation by the person of the relations with themselves, the relatives and the outside world on the basis of operation of the mechanism of alienation: to attempts to resolve a difficult life situation in the unsuitable, inadequate ways. Creation of psychologically safe environment, preservation and development of psychological health, psychological support, psychological assistance and acquisition of skills of psychological culture can promote overcoming psychological difficulties.

References:

1. Sirot N.A. Rukovodstvo po profilaktike zloupotrebleniya psihoaktivnymi veshchestvami v studencheskoj srede. – M.: Social'nyj proekt, 2003. – 156 p.
2. Ajvazova A. E. Psihologicheskie aspekty zavisimosti. – SPb.: Rech, 2003.
3. Akopov A. YU. Svoboda ot zavisimosti. Social'nye bolezni lichnosti. – SPb.: Rech', 2008. – 462 p.
4. Gogoleva A.V. Addiktivnoe povedenie i ego profilaktika / A.V. Gogoleva. 2-e izd., ster. – M.: Moskovskij psihologo–social'nyj institut; Voronezh: Izdatel'stvo NPO «MODEHK», 2003. – 339 p.
5. Chusavitina G.N., Davletkireeva L.Z., Chernova E.V. Informacionnaya bezopasnost' i voprosy profilaktiki kiberehkestremizma sredi molodezhi. 2013. – 110 p.
6. Sirota N.A. Effektivnye programmy profilaktiki zavisimosti ot narkotikov i drugih form zavisimogo povedeniya. – OOO Centr poligraficheskikh uslug «Raduga», 2004. – 49 p.
7. Ollport, G. Lichnost' v psihologii. –SPb.: Grana, 2007. – 168 p.
8. Malkina–Pyh I. G. Psihologicheskaya pomoshch' v krizisnyhsituacijah – M.: Izd–voEHksmo, 2005. – 183 p.
9. Voi`skunskii` A. E. The phenomenon of Internet addiction. Gumanitarny`eissledovaniia v Internetе. Moscow, Mozhaï`sk–Terra publ., 2000. – P. 100–131.
10. Izotova E. I. Psihologicheskaiia sluzhba v obrazovatel`nom uchrezhdenii. – Moscow.: Academia publ., 2007. – 288 p.

UDK 796/799
SCSTI 77.03.05

FACTORS FACILITATING FORMING A STABLE INTEREST TO PHYSICAL CULTURE

D. Kuzmenko¹

¹*NKSU named after M. Kozybaev, Petropavlovsk, Kazakhstan*

**ФАКТОРЫ, СПОСОБСТВУЮЩИЕ ФОРМИРОВАНИЮ УСТОЙЧИВОГО ИНТЕРЕСА
К ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ**

Кузьменко Д.Ю.¹

¹*СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан*

**ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНЕ ТҰРАҚТЫ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА
ЫҚПАЛ ЕТЕТІН ФАКТОРЛАР**

Д.Ю. Кузьменко¹

¹*М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан*

Abstract

The article is devoted to the formation of interest in physical culture, physical culture and sports activities of the University in the conditions of student life. The author stops on disclosure of concepts of sports and sports and improving terminology.

The ultimate research goal is physical perfection, which involves a high level of physical condition, physical development. Physical condition is estimated by the sum of indicators of physical development, health and physical fitness of the individual.

Physical development is characterized by the author to become morphological indicators such as height, weight, chest circumference, development of the muscular system, as well as the vital capacity of the lungs, chest mobility, muscle strength, flexibility, etc. the Level of physical development was determined by external examination and anthropometric indicators.

At the end of the article, the author comes to the conclusion that the system of physical culture is aimed at organizing the physical education of the population taking into account the interests of each person, the requirements of production, education and culture of the peoples of the Republic of Kazakhstan.

Key words: physical culture, physical culture and health – improving activity, physical development, state of health, educational process, sports, methods of training, emotionality of occupation, anthropometric data, student, healthy lifestyle.

Аннотация

Статья посвящена вопросам формирования интереса к занятиям физической культурой, физкультурно – спортивной деятельности вуза в условиях студенческой жизнедеятельности. Автор подробно останавливается на раскрытии понятий спортивной и физкультурно – оздоровительной терминологии.

Конечной исследовательской целью является физическое совершенство, которое предполагает высокий уровень физического состояния, физического развития. Физическое состояние оценивается по сумме показателей физического развития, состояния здоровья и физической подготовленности личности.

Автор, характеризует физическое развитие по морфологическим показателям, как рост, вес, окружность груди, развитие мышечной системы, а также жизненная емкость легких, подвижность грудной клетки, мышечная сила, гибкость и др. Уровень физического развития определялся по данным внешнего осмотра и антропометрическим показателям.

По завершению статьи, автор приходит к выводу, что система физической культуры направлена на то, чтобы организовать физическое воспитание населения с учетом интересов каждого человека, требований производства, образования и культуры народов Республики Казахстан.

Ключевые слова: занятиям физической культурой, физкультурно – оздоровительная деятельность, физическое развитие, состояние здоровья, учебный процесс, виды спорта, методы обучения, эмоциональности занятия, антропометрическим данные, студент, здоровый образ жизни.

Аңдатпа

Мақала студенттердің өмір сүру жағдайында ЖОО – ның дене шынықтыру – спорттық қызметіне, дене шынықтырумен айналысуға қызығушылығын қалыптастыру мәселелеріне арналған. Автор толығырақ спорттық және дене шынықтыру – сауықтыру терминологиясының ұғымдарын ашуға тоқтайды.

Соңғы зерттеу мақсаты – физикалық жағдайдың, физикалық дамудың жоғары деңгейін болжайтын физикалық жетілдіру. Дене жағдайы жеке тұлғаның дене дамуы, денсаулық жағдайы және дене дайындығы көрсеткіштерінің сомасы бойынша бағаланады.

Физикалық дамуды автор морфологиялық көрсеткіштер бойынша сипаттайды, өсу, салмақ, кеуде шеңбері, бұлшық ет жүйесінің дамуы, сондай – ақ өкпенің өмірлік сыйымдылығы, кеуде қуысының қозғалуы, бұлшық ет күші, икемділік және т.б. физикалық даму деңгейі сыртқы тексеру деректері мен антропометриялық көрсеткіштер бойынша анықталған.

Мақала соңында автор дене шынықтыру жүйесі әрбір адамның мүдделерін, өндіріс талаптарын, Қазақстан Республикасы халықтарының білімі мен мәдениетін ескере отырып, халықтың дене тәрбиесін ұйымдастыруға бағытталған деген қорытындыға келеді.

Түйінді сөздер: дене шынықтырумен айналысу, дене шынықтыру – сауықтыру қызметі, дене дамуы, денсаулық жағдайы, оқу үдерісі, спорт түрлері, оқыту әдістері, сабақтың эмоционалдығы, антропо – метрикалық мәліметтер, студент, салауатты өмір салты.

Introduction

Sport is a phenomenon of cultural life. In it, a person strives to expand the boundaries of his possibilities; this is a huge world of emotions generated by successes and failures. Sport is actually a competitive activity and special preparation for it. He lives according to certain rules and norms of behavior. It clearly shows the desire to win, to achieve high results, requiring the mobilization of physical, mental and moral qualities of a person. Therefore, it is often said about the spontaneous character of people who successfully manifest themselves in competitions.

A healthy lifestyle has a wide positive range of effects on various aspects of the body and personality manifestations. In behavior, this is manifested in greater vitality, composure, and good interpersonal skills; sensation of one's physical and psycho – emotional attractiveness, optimistic mood, ability to provide one's full – fledged and pleasant rest, integral culture of life activity. In the psychological aspect, the advantages of a healthy lifestyle are found in the quality of mental health, well – being, the ability to successfully endure the consequences of mental stress, self – reliance, less susceptibility to depression, suspiciousness. In the functional manifestation, it is possible to note: a higher quality of health, an increase in working capacity and training, a decrease in morbidity and illnesses, a faster and more complete course of recovery processes after physical and mental activity, an increase in sexual potency, normalization of the body mass ratio and growth, good posture and ease of gait [1].

Method of research

The ultimate goal and key factor in the specific pedagogical process for the formation of motor skills, moral – volitional and psychological qualities of trainees is physical perfection, which implies a high level of physical condition and physical development. The physical condition is assessed by the sum of the indicators of physical development, health and physical fitness of the individual [1].

Physical development is characterized by such morphological indicators as height, weight, chest circumference, development of the muscular system, as well as vital capacity of the lung, mobility of the chest, muscular strength, flexibility, etc. The level of physical development is determined according to external examination and anthropometric indicators.

Health condition depends on the normal functioning of all human organs and systems, as well as on the presence or absence of diseases, morphological changes in the body of the student. These data can be identified during a medical examination (check – ups).

Physical perfection of the student is determined by the complex indicators of his morphological features, functional capabilities and motor abilities. The formation of physical perfection is a multifaceted process that depends on the proper use of the means, methods, organization and conditions of educational activity of teachers, their material well – being, as well as social conditions.

During the period of study at the university, students noticeably change morphologically, gaining weight and height. During these years, they consolidate and improve the skills formed in school, become independent personalities and engage in physical exercises quite consciously.

The university has objective conditions for the development of physical and spiritual strength, moral and volitional and psychological qualities of the students. Ultimately, this leads to the harmonious development of personality, physical perfection. This is facilitated by a properly organized educational process and rest, food, sleep, normal living conditions, medical support and control, compliance with the rules of personal and public hygiene, free time, getting rid of harmful habits.

Physical culture and sports activities, which include students are one of their effective mechanisms of merging social and personal interests, the formation of socially necessary individual needs.

The possibilities of physical culture in strengthening health, correction of body build and posture, increase in general working capacity, mental stability are very great, but ambiguous.

It is known that the physical development of a person as a process of change and formation of morphological and functional properties depends on heredity and on living conditions, as well as on physical education from the moment of birth. Of course, not all signs of physical development are equally amenable to correction at college age: the most difficult thing is height (more correctly, body length), much easier is body weight (weight) and individual anthropometric indicators (chest circumference, hips, etc.).

Research result

Forecasts for increase of body growth are generally disappointing, because it has been established that a person's height refers to hereditary traits. However, there are encouraging moments. According to some authors (V.V. Bunak and others), the increase of body in length of men lasts up to 25 years, although many researchers believe that this process is terminated in girls by the age of 17 – 18, and in boys by 19 years [2].

Predictions shows that sports games (basketball, volleyball, badminton, tennis, etc.) affect the increase of body growth stimulation most favorably. It is recommended to be combined with loads of moderate power (in swimming, walking on skis, running) 2 – 3 times a week for 40–120 minutes. Contribute to the body growth and daily special jumping exercises (jumps, multiple jumps), exercises in the wall on the recline or gymnastic wall. Exercises in the neck, in addition, strengthen the muscular "corset", counteract the sedimentation of the vertebrae and help maintain good posture.

Thus, a healthy lifestyle, physical activity and sports can improve the functioning of the body's systems and increase body growth.

Unlike height, body weight (weight) is subject to significant changes both in that and in the other direction with regular exercise in certain physical exercises or sports (with a balanced diet).

It is known that the norm of body weight is closely related to the growth of a person. The simplest height – and – weight index is calculated by the formula: height (cm) – 100 = mass (kg). The result shows normal for a person of this height body weight. However, this formula is suitable only for adults with a height of 155 – 165 cm. With a height of 165 – 175 cm, it is necessary to subtract already 105, with a height of 175 – 185, subtract 110.

To correct the shortcomings of physique, it is important to determine them, and also, in all likelihood, it is necessary to form your own opinion, idea of the ideal physique. It is about the ideal (although, as is known, we are only destined for the ideal!), not about the passing tastes and fashion. Tastes and fashion changed in different historical epochs, were interpreted differently in different countries and regions, and relatively often change now.

Correction of the motor and functional preparedness of students of the student age is closely connected with the peculiarities of the development of coordination and functional abilities of a person. Numerous studies have shown that the most favorable period for mastering the technique of sports movements is the age of 14 – 15 years. But this does not mean that in his student age can not improve dexterity [3].

Moral satisfaction is brought by those physical education classes and competitions, in which students achieve certain results through systematic training and honest struggle with a rival. Therefore, any manifestations of dishonesty are intolerable in sports.

Educational groups in their composition, as a rule, are multinational. In the classroom, students form friendly relations, companionship, respect and empathy. Improper organization of activities or sports events can create an atmosphere of conflict situations in interpersonal relationships. Negative phenomena should be given a principled assessment so that they do not repeat later. Humane relationships with each other develop and improve in competitions and training, as sport implies healthy and fair competition. In sports, the strongest wins, the best – prepared in all respects athlete, which corresponds to the Olympic ideals. Students must be involved in judging competitions, sports events and evenings [4].

An integral part of the educational process are exams that affect the state of students, not only psychological, but also physical. Examinations for students are a critical moment in learning activities, when the results of academic work for the year are summed up. The issue of student compliance with the university level, obtaining scholarships, self – assertion of the person and others is being resolved. The examination situation is always a kind of uncertainty of the outcome, which makes it possible to evaluate it as a strong emotional factor. Many times repeated examinations are accompanied by emotional experiences, individually different, which creates a dominant state of emotional tension [5]. Examinations are a specific incentive to increase the volume, duration and intensity of students' academic work, mobilize all the forces of the body. In addition, all this happens in conditions of changes in life activity: physical activity is drastically reduced, students can spend some 30 minutes a day in the fresh air, and sleep and nutrition are partially disturbed. The complex effect of all factors on the state of students leads to negative emotions, self – doubt, excessive excitement, fear, etc.

Conclusion

The high socioeconomic importance of physical culture and sports demanded that a legislative framework be created for this sphere of activity. President N.A. Nazarbayev signed the Law of the Republic of Kazakhstan dated December 2, 1999 No. 490 – I «About Physical Culture and Sport».

This document is aimed at ensuring the comprehensive development of mankind, approving a healthy lifestyle, forming the need for physical and moral improvement, creating conditions for practicing any kind of physical culture and sports, organizing professional and applied training, preventing diseases, bad habits and offenses. The rights of citizens to engage in physical culture and sports (including sports as a profession) are guaranteed, to unite in the organization of sports and health – recreational orientation, sports societies, sports federations, associations, clubs and other associations.

The Republic accepts and supports the Olympic movement in Kazakhstan, its activities are coordinated by the Olympic Committee, which is an independent non – governmental organization and officially represents Kazakhstan in all events held by the International Olympic Committee.

The system of physical culture is aimed at organizing physical education of the population, taking into account the interests of each person, the requirements of production, education and culture of the peoples of the Republic of Kazakhstan.

References:

1. Физическая культура: Учебное пособие / под ред. В.А. Коваленко, М.: Изд – во: АСВ, 2000. С 186 – 189.
2. Вайцеховский С. М. Физическая подготовка. – М.: Физкультура и спорт, 2002.
3. Карась, Т. Изучение мотивации к занятиям физической культурой студентов педагогического колледжа// современные проблемы физической культуры и спорта: матер. IX науч. конф. – Хабаровск: ДВГАФК, 2006. – С. 69 – 72.
4. Коваль А.В. Физическая культура в здоровом образе жизни молодых людей, ее значимость и пути совершенствования: выпускная квалификационная работа. – Смоленск, 2002. – С.16.
5. Шувалов А.М. Динамика спортивных интересов студентов. – Малаховка, 2004. – С. 26.

UDC 796.43
SCSTI 77.29.25

TECHNICAL TRAINING METHODS OF TRIPLE JUMP FOR GIRLS

E.S. Muldinova¹, A.A. Shitov¹

¹NKSU named after M. Kozybaev, Petropavlovsk, Kazakhstan

Muldinov R.T.²

*²The Military Institute of National Guard of the Republic of Kazakhstan,
Petropavlovsk, Kazakhstan*

ҚЫЗДАРДЫ ҮШТІК СЕКІРУГЕ ТЕХНИКАЛЫҚ ДАЙЫНДАУ ӘДІСТЕРІ

Э.С. Мильдинова¹, А.А. Шитов¹

¹М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан

Р.Т. Мильдинов²

²Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланы Әскери институты, Петропавл, Қазақстан

МЕТОДЫ ТЕХНИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ К ТРОЙНОМУ ПРЫЖКУ ДЕВУШЕК

Мильдинова Э.С.¹, Шитов А.А.¹

¹СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

Мильдинов Р.Т.²

*²Военный институт Национальной гвардии Республики Казахстан,
Петропавловск, Казахстан*

Abstract

In the article discusses the theoretical foundations of managing the training process of girls – jumpers in the triple jump. Also there is a comparison of individual indicators of competitive activity with parameters of preparedness according to model characteristic. The basis of the generalized and developed control system of special physical and technical training of jumpers in the triple jump is the development of training programs at various stages of year – round training using the tools and methods of integrated control, corrective training programs. In order to effectively manage the training process in the triple jump in women, you need accurate quantitative information that reflects all the main aspects of this process.

The technology of managing the preparation of jumps by triple jump based on model characteristics and standard indicators of technical – physical fitness will increase the accuracy of control and corrective training effects on the effectiveness of training jumpers in the triple jump. Practical recommendations on the management of technical and physical training of athletes are given.

Key words: triple jump, model characteristics, athletics, special physical fitness, training process, jumper training management.

Аннотация

В статье рассматриваются теоретические основы управления тренировочным процессом девушек прыгуний в тройном прыжке. Также идет сопоставление индивидуальных показателей соревновательной деятельности, с параметрами подготовленности по модельным характеристикам. Основу обобщенной и разработанной системы управления специальной физической и технической подготовки прыгуний в тройном прыжке составляет разработка тренировочных программ на различных этапах круглогодичной подготовки с помощью средств и методов комплексного контроля, корректирующих тренировочных программ. Тройной прыжок как скоростно – силовой вид легкой атлетики предъявляет самые высокие требования к физической подготовленности спортсменов.

Для того, чтобы эффективно управлять тренировочным процессом в тройном прыжке у женщин, необходима точная количественная информация, отражающая все основные стороны этого процесса. Технология управления подготовкой прыгуний тройным прыжком на основе модельных характеристик и

нормативных показателей технико – физической подготовленности повысит точность управляющих и корректирующих тренировочных воздействий на эффективность подготовки прыгуней в тройном прыжке. Даны практические рекомендации по управлению технической и физической подготовленности спортсменок.

Ключевые слова: Тройной прыжок, модельные характеристики, легкая атлетика, специальная физическая подготовленность, тренировочный процесс, управление подготовкой прыгуней.

Андатпа

Мақалада теориялық негіздерін басқару процесстерін бағалау үшін жаттығушы секіруші қыздырдың үштікке секіруіне рұқсат беру туралы баяндалады. Сонымен қатар, жарыс қызметінің жеке көрсеткіштерін модельдік сипаттамалар бойынша дайындық параметрлерімен салыстыру жүріп жатыр. Үштік секіруде секірудің арнайы физикалық және техникалық даярлығын басқарудың жалпыланған және әзірленген жүйесінің негізін кешенді бақылау құралдары мен әдістерінің, түзетуші жаттығу бағдарламаларының көмегімен жыл бойы даярлықтың әр түрлі кезеңдерінде жаттығу бағдарламаларын әзірлеу құрайды.

Әйелдердің үштік секіруінде оқу үдерісін тиімді басқара алу үшін осы процестің барлық негізгі жақтарын көрсететін нақты сандық ақпарат қажет. Техникалық – физикалық даярлықтың модельдік сипаттамалары мен нормативтік көрсеткіштері негізінде Үштік секіруді дайындауды басқару технологиясы үштік секіруді дайындаудың тиімділігіне басқарушылар мен түзетуші жаттығу әсерлерінің дәлдігін арттырады. Спортшылардың техникалық және дене шынықтыру дайындығын басқару бойынша практикалық ұсыныстар берілді.

Түйінді сөздер: үштік секіру, модельдік сипаттамалар, жеңіл атлетика, арнайы дене дайындығы, жаттығу процесі, дайындық кезіндегі секіруді басқару.

Introduction

Athletics is one of the main kinds of sports including walk, run, jumps, throwing. At the institute of physical culture athletics is an educational and scientific discipline, which includes an athletic theory, sport and methods of teaching.

Athletics is characterized by various competitive drills, a final number of different ways and alternatives of their exercise. Jumps are natural and quick ways of overcoming obstacles that are characterized by short, but intensive muscular strain. They do much to develop abilities to concentrate your efforts, to find your way in space, also develop such qualities as force, quickness, deafness, courage [1, 5].

The Triple jump was considering him men's form earlier, but now it is included into the program of women's competitions. There is a great difference between the women's triple jump and the men's technique both in technical and physiological aspects.

Recently especially 15 – 20 years ago significant changes happened in sports of top achievements, especially in athletic. Processes of commercialization and of official admission of professional sport led to a great rise of the number of commercial competitions and increase of programs for children's athletics. First of all by using new kids of athletics. In the nineties women's program of jumping changed due to introducing the strongest kinds of jumps particularly triple jams.

The Triple jump as a speed – power kinds of athletics makes the highest demands on physical fitness of athletics [2, 3].

The present stage of the world's athletics is characterized by increased competition in major competitions. At the same time in the process of teaching the amount and intensity of the loud reached the limits of human adaptive capacity. Under such conditions is it effective control of training of sportsmen is very important. The most important conditions of improvement of quality of educational process management is to increase the efficiency and

clarity of control activities on the basis of the correction of the contemporary educational process with operational current and stage control.

In order to manage the training process in the triple jump of women same accurate quantitative information reflecting all the main aspects of this process is necessary. The technology of management of preparation of jumps the triple jump based on model characteristics and standard indicators of technical and physical readiness will allow us to increase accuracy of control and creating training influence on efficiency of preparation of jumpers in the triple.

The hypothesis of our study suggests that if we improve the technology of training management of athletics in the triple jump, using the individual characteristics of the sides of readiness of the athletics, it should improve the efficiency of the training process and affect the resort in the competitive period.

The object of our research is the training process of sportsmen in the triple jump. The subject of the study is taken under control of technical and physical training of sportsmen in the triple jump.

The aim of our study is the improvement of technical and physical training of athletes in the triple jump. In this paper we consider the following tasks:

1. To consider the theoretical places for management of the training process the girls – jumpers in the triple jump.
2. To study indicators of physical and technical readiness of athletes.
3. To determine the relationship between the indicators of different sides of the preparedness of athletes and their impact on sports results.
4. To give practical recommendations of the management of technical and physical to preparedness of athletes.

To identify the objectives of our study as the basis were used the following researches:

- the study and generalization of scientific and methodical literature;
- teacher observations;
- pedagogical control tests;
- pedagogical experiments.

The methodology of the study is based on the use of general philosophical principles of science, the system or the individual to the general, the relationship of qualitative and quantitative characteristics, it comprehensive analysis and the relationship of processes and phenomena based on facts as a source of knowledge.

Classes were held in the training camp of Kokshetau in athletics.

At the first stage of the work scientific and methodical literature was studied in order to summarize the pedagogical and scientific methodological experience, analyzed the model characteristics of technical and physical fitness of jumpers in the triple jump.

At the second stage, control exercises used in the practice of coaches and athletes to assess physical fitness were identified. Of the total number of the tests four most informative indicators characterizing the physical fitness of athletes were chosen. In the conditions of the training process parameters of physical preparedness of the athletes were registered for definition of structure of physical readiness of jumpers in the triple jump. The structure of physical preparedness and comparison of results with model characteristics are defined.

At the third stage to determine the structure of technical preparedness of jumpers in the triple jump in the conditions of technical activity, the parameters of technical readiness of athletes were fixed. Eight most informative parameters reflecting the technical preparedness of women in the triple jump were recorded. The choice of parameters of the triple jump is

based on the study of research of competitive activity in the triple jump conducted by various authors. The structure of technical readiness and comparison of the received result with characteristics of model is defined.

At the fourth stage the technique management of training process of jumpers in the triple jump was developed. Thus the developed structures of technical and physical read and it' structures of technical and physical readiness, the studied to model characteristics of readiness of athletes were used.

At the fifth final stage of the work a pedagogical experiment was conducted, during which of the method of controlling the process of teaching subjects in the triple jump was tested.

Evolution of individual indicators of physical fitness of athletes with model characteristics allowed to identify the strength and weakness of individual preparedness of athletes and also to determine the typology of the development of primary physical qualities, each of which corresponds to certain features of the triple jump:

- to the «speed» type of the preparedness of jumpers belong athletes who have high results in cross – country exercises;
- athletes with high rates of strength exercises belong to the «power» type;
- the model type includes athletes with a relatively uniform level of preparedness in all exercises;
- jumpers with high performance in jumping exercises are of the type of jumping force.

In the process of preparing girls for the triple jump we came to the conclusion that:

1. The effectiveness of the training process of girls in the triple jump had increased significantly as a result of the generalization and improvement of the control system of the training process.

2. A couch in the practical management of the training process is the triple jump requires precise operational and quantitative information of competitive activity of jumpers, parameters of technical, special physical fitness in the control exercise.

In the course of the work control exercises were studied in order to assess the physical fitness of jumpers. The most informative tests that have the necessary degree of reliability for a triple jump are the exercises recommended as tests for evolution or special physical fitness:

- fifty meters;
- five jumps with 6 – 8 with running steps;
- a triple jump with the support of 50cm from any wall or cross–country jogging steps;
- taking the bar in the chest.

Comparison of separate indicators of competitive activity and also parameters of readiness with modeling characteristics allows to determine the dominant side in the structure of a special type of performing the triple jump.

In the presence of model characteristics of physical fitness it is possible to estimate special preparedness of the athlete to define the direction and your serves the growth of his skill and also quickly and with high accuracy to correct training process.

When planning the training process it is necessary to take into account the structure of the relationship between the technical preparedness of athletes and the interaction of technical and special indicators of physical preparedness. At the same time it is necessary to focus attention but methodically on the appropriateness all of the effects of management training, laggards of preparedness in the general preparatory phase in the strengths of preparedness in

the special preparedness phase of the annual cycle. In addition individual readiness structure of the jumper is conserved.

Conclusion

The effectiveness of the triple jump in the first place is connected with the rate of speed of the last five – meter interval, with in average horizontal velocity in the triple jump, as well as with other conditions, health status, psychological mood. When preparing for a triple jump it should be borne in mind that at high take off speeds the first repulsion can be effectively perform to complete and the second and the third phases of the jump without large losses.

The basis of the generalized and developed control system of special physic – technical training of jumpers in the triple jump is an accurate assessment a year round training using tools and methods of integrated control, correctional training programs. At the same time correctional training programs are selected on the basis of comparison with the typical topology of the triple jump technique and model indicators of special training.

References:

1. Kreer V.A. Women's triple jump: methodological aspects. Athletics.
2. Krashennnikov R. N. Management of training process of high jumpers of various qualification on the basis of individual peculiarities of the manifestation of physical qualities: Autoabstract, Kiev, 2010.
3. Kreer V.A. The triple jump M. Physical culture and sport, 2010.
4. Talichaev M.P. Biochemical structure of the final repulsion of jumpers in length and methods of its formation autoabstract M, 2010.
5. Popov V.B. System of sports preparedness of highly qualified athletes jumpers: (theory, practice, methodology) Autoabstract, dissertation, doctor of pedagogical science M, 2010.

UDC 781
SCSTI 18.41.07

USING MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN MUSIC LESSONS

Prolybnikova K.V.¹, Dobrovolskaya L.V.¹

¹*NKSU named after M. Kozybaev, Petropavlovsk, Kazakhstan*

**МУЗЫКА САБАҒЫНДА МУЛЬТИМЕДИЯЛЫҚ
ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ**

К.В. Пролубникова¹, Л.В. Добровольская¹

¹*М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан*

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ
НА УРОКАХ МУЗЫКИ**

Пролубникова К.В.¹, Добровольская Л.В.¹

¹*СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан*

Abstract

The article deals with the methods of implementation and practice of the use of information technologies in the educational process, provided didactically thoughtful use of ICT in the traditional lesson there are unlimited opportunities for individualization and differentiation of the educational process. No modern programs will replace the real teacher and therefore to direct dialogue «the computer – the pupil», the teacher needs to master a technique of educational process with application of both opportunities of any computer, and an interactive Board, and any other information technologies to activate educational process, to increase motivation, to improve quality of knowledge, to create a positive emotional spirit of the pupil to study. The main tasks of the teacher – to interest in the business and to instill certain knowledge and skills – get the maximum realization with an individual approach and in a game atmosphere. Along with traditional methods, it is advisable to make extensive use of digital tools and capabilities of modern information and educational environment. The use of computer technology allows you to direct the learning process in a more comfortable way, covering all stages of learning activities.

Key words: art, multimedia technologies, education, culture, pedagogy, methodology, motivation, game, creative skill.

Аңдатпа

Мақалада білім беру үдерісіне ақпараттық технологияларды енгізу әдістері мен қолдану тәжірибесі қарастырылады, дәстүрлі сабақ аясында АКТ дидактикалық ойластырылған қолдану жағдайында оқу үдерісін дараландыру және саралау үшін шексіз мүмкіндіктер пайда болады. «Компьютер – оқушы» диалогын басқару үшін мұғалім оқу процесін жандандыру, мотивацияны арттыру, білім сапасын жақсарту, оқушының оқуға жағымды эмоционалды көңіл – күйін қалыптастыру үшін кез келген компьютердің, сондай – ақ интерактивті тақтаның, сондай – ақ басқа да ақпараттық технологиялардың мүмкіндіктерін қолдана отырып, оқу процесінің әдістемесін меңгеруі қажет. Оқытушының негізгі міндеттері – Өз ісіне қызығушылық таныту және белгілі бір білім мен дағдыларды дарыту – жеке тәсілде және ойын атмосферасы жағдайында барынша жүзеге асырылады. Дәстүрлі әдістемелермен қатар қазіргі заманғы ақпараттық – білім беру ортасының сандық құралдары мен мүмкіндіктерін кеңінен пайдалану орынды. Компьютерлік технологияларды пайдалану оқу үрдісін оқу қызметінің барлық кезеңдерін қамти отырып, неғұрлым ыңғайлы жаққа бағыттауға мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: өнер, мультимедиялық технологиялар, білім беру, мәдениет, педагогика, әдіснама, мотивация, ойын, шығармашылыққағды.

Аннотация

В статье рассматривается методы внедрения и практика использования информационных технологий в образовательный процесс, при условии дидактически продуманного применения ИКТ в

рамках традиционного урока появляются неограниченные возможности для индивидуализации и дифференциации учебного процесса. Никакие современные программы не заменят настоящего учителя и поэтому, чтобы руководить диалогом «компьютер – ученик», учителю необходимо овладеть методикой учебного процесса с применением как возможностей любого компьютера, так и интерактивной доски, так и любых других информационных технологий, дабы активизировать учебный процесс, повысить мотивацию, улучшить качество знаний, создать положительный эмоциональный настрой ученика к учёбе. Основные задачи преподавателя – заинтересовать в своём деле и привить определённые знания и навыки – получают максимальную реализацию при индивидуальном подходе и в условиях игровой атмосферы. Наряду с традиционными методиками, целесообразно широкое использование цифровых инструментов и возможностей современной информационно – образовательной среды. Использование компьютерных технологий позволяет направить учебный процесс в более комфортную сторону, охватывая все этапы учебной деятельности.

Ключевые слова: искусство, мультимедийные технологии, образование, культура, педагогика, методология, мотивация, игра, творческий навык.

Introduction

Our children are well aware of modern music, skillfully enough to use technology and equipment, but few people show erudition in the field of art. Aesthetic taste of children remains at a low level, even with high intelligence. Without art, it is impossible to form a person's spiritual wealth. What is missed in childhood, never to reimburse in adolescence and especially in adulthood. This applies to all the spiritual life of the child and especially his aesthetic education. Engineer, athlete, soldier, Manager can grow, and full of cultural rights is impossible. According to the musical education of young people and schoolchildren, it can be argued that against the background of decline and depression, which are currently an integral part of the life of a young man, the activation of musical education is one of the best ways out of this situation [9.c. 11] the Crisis of traditional education is recognized by many teachers and is clearly seen in the following contradictions:

- between the lack of development of technology of integrative learning in the practice of teaching disciplines of aesthetic cycle and modern software materials on these subjects;

- between motivation and stimulation of pupils ' teaching;

- between the creative heritage of classical music and the promotion of pop culture in the media.

The main goals and objectives are not only training, but also familiarizing with important life skills:

- education of artistic culture of students as an integral part of their spiritual culture, the need to communicate with art on the basis of understanding its content as a living embodiment of human values, emotional and spiritual experience of generations;

- formation of sustainable interest in classical art, cultural traditions, education of pride in its achievements, a sense of patriotism;

- development of artistic taste, creativity, creative thinking and the ability to evaluate the world around us according to the laws of beauty.

All this is aimed at the organization and activation of students ' attention: to teach children to listen, perceive, analyze any musical work, to see it as a single artistic whole; to hear the timbres of various musical instruments in contrasting color «musical» colors; to reveal a creative individual portrait of composers of different eras, styles, directions; to hear their individual stylistic handwriting; to acquaint with musical genres: vocal and instrumental, their features and structure of musical forms. Kusainov G. M [7, c. 324].

Great help in this educational process are music videos, individual development: testing questions on Kazakh, Russian, Soviet and foreign musical literature, conducted open lessons on solfeggio, musical literature, as well as musical – intellectual quizzes. Another important aspect of pedagogical activity is to teach children to sing beautifully and correctly on notes, to hear intervals, chords, frets, scales, to solve musical examples and harmonic connections of chords. It is believed that training can be successful only when the teacher is looking for and finds in the student that special, unique that distinguishes him. The idea of using information technology is to stimulate educational and cognitive activity of each student through involvement in creative activities. The main purpose of the use of information technology is to increase the effectiveness of training through the activation of cognitive activity, improving the intellectual development of students, the effectiveness of the educational process and the quality of education. Molokov A.V. [12. с. 186].

Basics of using multimedia technologies in the learning process

At present, it is necessary to learn how to use computer technology, just as he uses a pen or chalk today to work in the classroom, to know information technology and skillfully apply the knowledge and skills to improve the methods of the lesson. A modern teacher is a teacher who owns ICT technologies and is able to organize the work of students from the perspective of modern society.

«Listen – and you will know. Look and you'll understand. Do it and you will learn» says Chinese wisdom. In many ways, it depends on the teacher, what will be the child – the future of the country. This means that the teacher should be on a par with the developing society, should be able to and know how to teach the one responsible [1, p. 23]. Therefore, self – education of teachers is an important stage in teaching, in the development of communication technologies. The range of use of ICT opportunities in the educational process is quite wide. However, working with children, we must remember the commandment «do no harm!». No one will argue that the use of any visual information in the classroom has a positive effect, but there are lessons in which it is enough to show tables or reproduction of the picture. In this case, preparing a presentation as a sequence of slides is probably impractical. Lessons in which the presentation is not a means of learning, and the goal itself, as ineffective.

Lessons using information technology not only expand and consolidate the knowledge, but also greatly increase the creative and intellectual potential of students. Since the imagination and the desire to Express themselves in the younger schoolboy are great, it is necessary to teach him as often as possible to Express their own thoughts, including with the help of information technology. The use of information technology in the classroom in a music school gives the opportunity to Express themselves to any of the students, with the form of work chooses for himself a student [2, p. 13].

The use of information technology can transform the teaching of traditional subjects by rationalizing child labour, optimizing the processes of understanding and memorizing learning material and, most importantly, raising children's interest in learning to a consistently higher level. Teachers who use ICT in their work came to the conclusion that information technology is only for those who are looking for and who love to learn new teachers. They are for those who care about the level of their professional competence, who are concerned about how he, a teacher of a modern school, meets the requirements of the century to come.

So, we see that with the use of ICT in the classroom, the learning process is aimed at the development of logical and critical thinking, imagination, independence. Children are interested, involved in creative search; and not only children, but also their parents too.

In the joint work of teachers and students solved educational problems to create conditions for improving the quality of the educational process [3, p. 63].

The use of multimedia technologies in music lessons is a universal means of visualization, which helps to broaden the horizons of students, encourage children to obtain information on their own, to form an interest in the subject, making learning bright, memorable, interesting.

Also, the use of multimedia presentations in music lessons allows:

- to make the activities of teachers and students more effective;
- make the lesson clear, colorful;
- significantly increase the level of training, as students show great interest in music

lessons using information and communication technologies. And interest is an excellent incentive to the teaching in General and the introduction to music in particular. If there is interest in developing music lessons, observation, intellectual activity, acute imagination, perception, enhanced focus, concentration.

Students easier and faster to learn the material, while experiencing moral enthusiasm, show willingness and commitment to self – improvement. Successful educational and cognitive activity strengthens self – esteem, increases self – esteem and status of the student in the team.

Thus, the use of computer technology allows you to direct the learning process in a more comfortable way, covering all stages of learning activities.

Practice shows that thanks to multimedia support of classes, the teacher saves up to 30 % of the learning time. Saving time, the teacher can increase the density of the lesson, enrich it with new content.

Consequently, the work spent on the management of cognitive activity with the help of ICT justifies itself in all respects:

- it improves the quality of knowledge;
- creates favorable conditions for better understanding – teachers and students and their cooperation in the educational process;
- promotes the child's overall development;
- helps to overcome difficulties;
- ensures the preparation of high school graduates for life in the information society;
- realizes the social order caused by processes of global Informatization.

The use of a computer, electronic manuals for music – theoretical disciplines in the field of testing exercises and training of hearing is an effective means of saving time. The undoubted advantage of computer programs is that they transform ear training and form of knowledge testing in a fascinating process, highly acclaimed by students. More efficiently develop research, creative activities, motivation, autonomy, material search, open a new one. The computer at the same time is always a means of learning in the Arsenal of the teacher, who in certain situations chooses – to give him preference or not. It is worth noting that in the process of education success is ensured only by a set of traditional and innovative forms, means, methods of training [4, p. 85]. The use of information and communication technologies in the lessons of the theoretical cycle makes the lessons informative, diverse, and most importantly – modern. Children become active participants in the learning process, which forms a positive attitude to the subject and to learning in General. ICT is also a means of improving teacher–parent interaction in the education and upbringing of schoolchildren. This

is the rapid informing of parents via e – mail about the progress of training and education of each student, using an individual dialogue with feedback.

Conducting remote parent meetings, conversations, lectures, etc.

Today, the Internet is not a way of entertainment, but a serious base where you can learn a lot of ideas, including in the field of teaching. Musical education of schoolchildren is aimed at developing their holistic understanding of the art of music, their acquisition of basic, key knowledge, skills and musical activities, in its totality providing students with the basis for further independent communication with the art, for self – education and self – education in the conditions of the primary school [5, p. 34 – 37]:

- to captivate music, to instill interest and love for it, to teach to appreciate its beauty, to develop the emotional sphere of students, to cause an aesthetic response to musical works, a sense of empathy with musical images;
- to develop musical–figurative thinking, to learn to understand the laws of art, the perception of music; to learn to think about it, linking with life and other forms of art;
- lay the foundations of creative musical abilities, practical skills in the process of performance, listening and composing music (improvisation), movement to music and its plastic intonation;
- to develop musical and aesthetic taste and the need to communicate with musical masterpieces [6, p. 173].

In its activities, the teacher should be based on the following principles:

- Personality – oriented approach to learning.
- Creating an enabling environment in the classroom.
- Development of creative abilities of students.
- Inclusion of each student in the educational process.
- Orientation of the educational process to achieve a high level of knowledge.
- Development and maintenance of the faith of students in their hand.
- Development of each student's creative abilities.
- The development of emotional responsiveness in executing and listening to music.

Thus, the interactive method can be considered as the most modern form of active methods.

Conclusion

In conclusion, I want to draw this conclusion. The teacher now needs to learn how to use computer technology, as well as he uses today a pen or chalk to work in the classroom, to possess information technology and skillfully apply the knowledge and skills to improve the methods of the lesson.

A modern teacher is a teacher who owns ICT technologies, able to organize the work of students from the perspective of modern society.

«Listen and you'll find out. Look and you'll understand. Do it and you will learn», says Chinese wisdom. In many ways, it depends on the teacher, what will be the child – the future of the country. This means that the teacher should be on a par with the developing society, should be able and know how to teach the one for whom he is responsible. Therefore, self – education of teachers is an important stage in teaching, in the development of communication technologies. The range of use of ICT opportunities in the educational process is quite wide. However, working with children, we must remember the commandment «do NO HARM!»

No one will argue that the use of any visual information in the lesson has a positive effect, but there are lessons in which it is enough to show tables or reproductions of the picture. In this case, preparing a presentation as a sequence of slides is probably impractical.

Lessons in which the presentation is not a means of learning, and the goal itself, as ineffective.

Lessons using information technology not only expand and consolidate the knowledge gained, but also greatly increase the creative and intellectual potential of students. As the imagination and desire to prove at the younger school student are great, it is worth teaching him as often as possible to state own thoughts, including by means of information technologies. The use of information technology in the classroom in a music school gives the opportunity to Express themselves to any of the students, while the form of work chooses for himself a student. The use of information technology can transform the teaching of traditional subjects by rationalizing child labour, optimizing the understanding and memorization of learning materials and, most importantly, increasing children's interest in learning. Teachers who use ICT in their work came to the conclusion that information technology is only for those who are looking for, who love to learn new teachers. They are for those who care about the level of their professional competence, who are concerned about how he, a teacher of a modern school, meets the requirements of the century to come [12, с. 74].

So, we see that with the use of ICT in the classroom, the learning process is aimed at the development of logical and critical thinking, imagination, independence. Children are interested, involved in creative search; and not only children, but also their parents too. Indicators of the effectiveness of advanced pedagogical experience is a new quality of education in the conditions of Informatization of education and the effective use of information technology. The use of information and communication technologies in the lessons of solfeggio and musical literature allows to modernize the educational process in such a way that the professional skills of the teacher are improved, which results in an increase in motivation for learning and the quality of education of the student.

References:

1. Kolechenko A. K. encyclopedia of pedagogical technologies. – M: Caro, 2005.1 с. 23.
2. Danilchuk.B. Information technology in education: Studies. benefit. Volgograd: Peremena, 2002. с. 13.
3. New pedagogical and information technologies/Ed. E. S. Polat. – Moscow: Academy, 2000.
4. Computer in the teacher: Studies. textbook/ed.Yu.Pakhomova. – M.: ICC «March», 2005.
5. Bepal'ko V. P. Components of pedagogical 53 B technology. – Moscow: Pedagogy, 1989. – 192.: II.
6. Linchevsky T. A. Formation and development of schools of innovative type in Kazakhstan. Diss. kand.PED.sciences'. – Almaty, 1998. – 173 p.
7. Kusainov G. M. Pedagogical technology: theory, history, practice. – Ust-Kamenogorsk, East Kazakhstan state University, 2000. – 324 p.
8. Kolechenko A. K. encyclopedia of pedagogical technologies. – M: Caro, 2005.
9. Zavyalova O. A. Education of value bases of information culture of younger school students. 2008.
10. Kolesnikova Yu. a. First place – computer. – 2007. – № 7. – P. 34 – 37.
11. Mogilev A.V. Internet projects in the education system. Directory of the Deputy Director of the school.No. 8 of 2008.
12. Molokova, and A.V. Information technology in schools: the method.a Handbook for teachers/ A.V. Molokov; edited by I. M., Bobkov, Y. G. Molokova. – Novosibirsk: NSU, 2004. – 186 s. Molokov A.V.

UDC 615.89
SCSTI 76.35.49

**ПРИМЕНЕНИЕ ФИТНЕС-ЙОГИ НА ЗАНЯТИЯХ ПО ФИЗИЧЕСКОЙ
КУЛЬТУРЕ В СЕВЕРО-КАЗАХСТАНСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ
УНИВЕРСИТЕТЕ ИМ. М. КОЗЫБАЕВА**

Шлак И.Б.¹, Сотниченко Е.А.¹, Игнатенко С.А.¹
¹СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

**М. КОЗЫБАЕВ АТЫНДАҒЫ СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН МЕМЛЕКЕТТІК
УНИВЕРСИТЕТІНДЕГІ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ САБАҚТАРЫНДА
ФИТНЕС-ЙОГАНЫ ҚОЛДАНУ**

И.Б. Шлак¹, Е.А. Сотниченко¹, С.А. Игнатенко¹
М. Козыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан

**APPLICATION OF FITNESS YOGA ON CLASSES FOR PHYSICAL CULTURE
IN THE NORTH KAZAKHSTAN STATE UNIVERSITY. M. KOZYBAEVA**

Shlak I.B.¹, Sotnichenko E.A.¹, Ignatenko S.A.¹
INKSU named after M. Kozybaev, Petropavlovsk, Kazakhstan

Abstract

Practical aspects of using fitness yoga asanas taken from hatha yoga in the system of physical education of university students are considered in the article. During the research the most effective fitness yoga asanas for strengthening the musculoskeletal system of students have been revealed and recommendations for the proper performance of fitness yoga asanas have been developed. The technique of classes with elements of fitness yoga is described, which can be effectively applied in the educational process of physical education.

As practice shows, complexes of exercises of фитнес – йоги in different variations it is possible to apply during all practical employment: in preparatory part – as a limbering – up; in basic – as tricking into exercises; in final – as exercises on weakening.

The complex of asanas for strengthening of musculature gives additional defence to the joints and copulas. The well – developed musculature of back and stomach strengthens a backbone and positively influences on a locomotorium.

Key words: physical education, physical exercises, physical culture of a personality, educational process, fitness yoga, hatha yoga, asanas.

Аннотация

В статье рассматриваются практические аспекты использования асан фитнес – йоги, взятых из хатха – йоги, в системе физического воспитания студентов вуза. В процессе исследования были выявлены наиболее эффективные асаны фитнес – йоги для укрепления опорно – двигательного аппарата студентов и разработаны рекомендации по правильному выполнению асан фитнес – йоги. Описана методика занятий с элементами фитнес – йоги, которая может эффективно применяться в учебном процессе по физическому воспитанию.

Как показывает практика, комплексы упражнений фитнес – йоги в различных вариациях можно применять на протяжении всего практического занятия: в подготовительной части – в качестве разминки; в основной – в качестве подводящих упражнений; в заключительной – в качестве упражнений на расслабление.

Комплекс асан для укрепления мускулатуры дает дополнительную защиту суставам и связкам. Хорошо развитая мускулатура спины и живота укрепляет позвоночник и положительно влияет на опорно – двигательный аппарат.

Ключевые слова: физическое воспитание, физические упражнения, физическая культура личности, учебный процесс, фитнес – йога, хатха – йога, асаны.

Аңдатпа

Бұл мақалада жоғары оқу орнының дене тәрбиесі жүйесіндегі хатха – йогадан алынған фитнес–йога асандарын қолданудың тәжірибелік мәселелері қарастырылған. Зерттеу барысында йоганың тиімді асандары анықталып, студенттердің тірек–қимыл жүйесін шынықтыратын фитнес – йога асандарын дұрыс орындауға нұсқаулар берілген. Дене тәрбиесі сабақтарында тиімді қолдануға болатын фитнес – йоганың элементтерінің әдістемесі сипатталған.

Тәжірибе көрсеткендей, кешенді жаттығулар фитнес – йоганың әр түрлі вариациях қолдануға болады бүкіл практикалық сабақтың дайындық бөлігінде – дене шынықтыру ретінде; негізгі ретінде жүргізілетін жаттығулар; қорытынды ретінде жаттығулар, релаксация.

Кешені асан нығайту үшін бұлшық береді қосымша қорғауды буындарға және связкам. Жақсы дамыған, мускулатура арқа және іш нығайтады, омыртқа жотасы және оң әсер етеді тірек – қимыл аппараты.

Түйінді сөздер: дене тәрбиесі, физикалық жаттығулар, жеке дене тәрбиесі, оқыту үрдісі, фитнес – йога, хатха – йога, асандар.

Introduction

The musculoskeletal system is the basis of posture and is of great importance in human life. Posture disorders are quite widespread among students. A significant number of students with defective posture and flatfoot was revealed during medical examinations in universities. The functional disorders of the musculoskeletal system of students of the OSU (Orenburg State University) are revealed. 36 % of students have posture problems, and 48 % have a slight asymmetry. Flatfoot is determined in 44 % of students, and 24 % of students have both posture and flatfoot [1].

In the North Kazakhstan State University, diseases of the musculoskeletal system (DMS) occupy the second place in the structure of general morbidity. Scoliosis of grade 1 – 3 and flatfoot grade 3 prevail among the diseases [2].

To date, one of the main tasks facing universities is to solve the problems of ensuring the health of students, strengthening the musculoskeletal system.

Therefore, it is necessary to develop a set of exercises aimed at strengthening the musculoskeletal system, increasing the body's defenses with the help of fitness yoga.

Hypothesis. We assumed that the use of a certain set of fitness asanas in the educational process of physical education will increase the level of students' health.

The object of the study is the process of physical education of students in high school.

The subject of the study is a set of exercises of fitness yoga, aimed at strengthening the musculoskeletal system in the educational process of physical education.

The purpose of the study is the definition of a complex fitness asanas for use in the educational process of physical education.

The objectives of the study are the following:

- to study the experience of using fitness yoga in the system of physical education of university students;
- to identify effective fitness yoga asanas aimed at strengthening the musculoskeletal system in the educational process for physical education;
- develop recommendations for the proper implementation of fitness yoga asanas for students.

Currently, fitness yoga is one of the most popular means of fitness. From traditional hatha yoga, asanas are integrated into the fitness system, as well as a number of pranayama breathing exercises [3, 5]. The basis of physical exercises in yoga are asanas – special body positions. Asanas are predominantly static postures of the body; muscle tension and muscle nerve irritation in these poses.

Researchers [4, 5, 6, 7, 2] show that the practice of physical education gradually introduces exercises from Eastern health systems (wushu, qigong, hatha yoga), which, according to the authors of these works, can expand the capabilities of those engaged in achieving health success.

Analyzing the methods of conducting classes in various wellness systems, we came to the conclusion that of most interest for us are gymnastic exercises of fitness yoga, – asanas the fulfillment of which requires the manifestation of strength, flexibility, attention and concentration.

Fitness yoga is an effective exercise program that creates a balance between body and mind, allows you to get in good physical shape, develops concentration and helps to prevent injuries when practicing physical culture [8, 10]. Fitness yoga combines elements of hatha yoga with traditional exercises for the development of the body and muscle stretching. Fitness yoga is a comprehensive training program that combines strength and flexibility into a single dynamic work. This program is aimed at developing functional strength and flexibility as components of the body and training the neuromuscular system as a whole.

The use of fitness yoga should contribute to the development of strength, flexibility and moderately overall endurance among students and, accordingly, increase their level of physical fitness.

The study was conducted during five years with first – year students of non – sports faculties of NKSU named after. M. Kozybayev. These students according to the results of medical examination were enrolled in the main group of students engaged in physical culture.

During the training sessions in the control group, we used the traditional general – developmental exercises for warming up: to overcome the weight of our own body; with jumps, dumbbells; using gymnastics benches; jumping on the spot, in motion; stretching muscles and ligaments; to relax the muscles.

In the experimental group, the main means of physical education during practical exercises were exercises from the fitness yoga program. For classes, exercises were selected in the way that, in terms of coordination complexity, corresponded to the preparedness of students and were recommended at the initial stage of yoga classes [9, 2].

An approximate scheme of classes in the experimental group: in the water – preparatory part of the lesson, a developed complex of fitness yoga was used – breathing exercises, a dynamic part, static asanas aimed at strengthening the musculoskeletal system. The main part of the lesson is conducted according to the work program of the cycle physical culture. In the final part of the lesson, stretching exercises and relaxation techniques were used.

Approximate complex of asanas for strengthening the musculoskeletal system in students:

1. *Shalabhasana (Locust pose)*. This asana perfectly strengthens the muscles of the back and abdominals, while it has the lowest rate of danger to the back.

– Lie on your stomach and stretch your arms back.
– As you exhale, pull off your legs and chest from the floor, pressing your belly into the mat.

- Strain the buttocks and hold the legs together.
- Do not pinch the neck, the bend should smoothly continue the line of the spine.

2. *Urdha Mukha Shvanasana (Dog muzzle up)*. The next basic posture for the back, which will open the chest, lungs, stretch the muscles of the back, arms and shoulders. It is also known for its anti – aging properties on the spine.

- Lie on your stomach and place your palms under the ribs.

- Distribute the weight evenly across the palm of your hand.
- Shoulders are right under the wrists.
- While inhaling, straighten your arms and lift the body upward, starting with your palms off the floor.

- Crouch in the back, take your head back, lift the buttocks and hips from the floor.

3. *Ushtrasana (Camel Pose)*. This posture tones up the whole body in principle, but it has a particularly positive effect on the back, eliminating its defects and improving its posture.

- Kneel down, placing your knees on the width of the pelvis
- Put your hands on your lower back and push your hips forward.
- Tilt your head back and look at the ceiling.
- Crouch in the chest and lower back, placing your hands on your lower legs.

4. *Dhanurasana (Bow Pose)*. This position perfectly stretches the spine and rejuvenates it, helps to eliminate back pain and improve posture.

- Lie on your stomach and grab your ankles from the outside.
- On the exhale, bend and pull the pelvis, chest, and hips off the floor.
- Do not spread your legs, push your knees towards each other so that they remain at the same level as your pelvis.

- Do not raise the shoulders to the ears.

5. *Urdhva Dhanurasana (Pose of the bridge)*. This is an excellent position to work through the entire spine and lengthen the front surface of the body.

- Lie on your back, bend your knees at the width of the pelvis and substitute the feet to the buttocks.

- Put your palms forward with your fingers near the shoulder joints.
- Gently push off with your hands and feet off the floor, forming a deflection in the lower back.

- Maintain support on fully extended arms and feet, turned slightly inwards.

6. *Child's pose*.

- Kneel on the rug – your knees should stand at the width of the pelvis, and your legs are connected and behind you. Take a deep breath, and when you exhale, lower your torso to your hips.

- Try to stretch your neck and spine.
- Place your forehead on the ground with your arms out in front of you.
- Hold for one to three minutes.

7. *Pose cat / cow*.

- Get on all fours: shoulders above the wrists, hips over the knees.
- Take a slow breath, exhale, and bend the spine with your head down toward the floor (this is the «cat» pose).

- Inhale and lift the head, round the spine. This is a «cow» pose.

- Perform within one to three minutes.

8. *Dog pose muzzle down*.

- Start with the baby's posture, hold your hands on the floor, sit down on your knees, then lift your buttocks and lean back down.

- Spread your fingers wide apart. Work to keep your legs straight and your heels fully on the floor.

- Relax your neck and direct your gaze through your legs or up to your navel.

- Hold a pose for one to three minutes.

9. Utanasana.

– From the pose of the dog muzzle down, slowly step to the top of your mat. Stand shoulder width.

- Straighten your legs as much as you can and let your torso hang.

- Press your chin to your chest, relax your shoulders to stretch your spine.

- Hold the pose for one to three minutes.

– Professional advice: «Try to think about your buttocks sticking out during this exercise, that is, so that the bend comes from your thighs, and not from your back, only then yoga for a sore back will be effective».

10. Sphinx pose.

- Lie on your stomach, legs together and right behind you.

– Place your elbows under your shoulders, lower your forearms to the floor when you lift your chest from the floor.

– Push your hips into the floor, relaxing your shoulders, and think about how your spine is lengthening.

– Prostrate enough to feel a pleasant stretch in the lower back. Do not overdo it and immediately stop if you feel discomfort or pain.

- Hold this position for one to three minutes.

11. Pose knees to chest.

- Lie on your back.

- Lift both knees to chest.

- Slowly swing your torso back and forth, holding your legs tightly.

- Do this for one to three minutes.

12. Pigeon pose on the back.

Relaxation is deep muscle relaxation, accompanied by the removal of mental stress. The benefits of systematic relaxation sessions are recognized by modern psychotherapy. The goal of complete relaxation is to calm and rest the nervous system, maximum relief from mental and physical stress. After complete relaxation comes an unusual state of peace of mind, vigor, self – confidence.

Recommendations on the correct implementation of fitness yoga asanas for students were developed.

When performing exercises on statics, much more muscles are involved than when performing strength exercises of local action. When performing asanas, you need to apply the rules of symmetry, which provides for the sequential execution of exercises in one and the other direction. You should always start with the simplest asanas – poses with natural forward bends or comfortable lifting of arms and legs. It is necessary to begin with simple poses, gradually move towards more complex poses. A special place in the recommendations for the exercise of yoga should be given to proper breathing. It must be consistent with the movement. Each time physical education teacher should determine what is easier to do with this movement: inhale or exhale, and make sure that this happens during the execution of the selected movement.

According to the results of the survey, 94 % of the students of the experimental group noted that fitness yoga classes stimulate vigorous state of health, contribute to a favorable emotional state.

As practice shows, fitness yoga exercises in various variations can be applied throughout the entire practical exercise: in the preparatory part, as a workout; in the main – as the getting ready for exercises; finally, as relaxation exercises.

Conclusion

The complex of asanas to strengthen the muscles provides additional protection to the joints and ligaments. Well – developed muscles of the back and abdomen strengthens the spine and has a positive effect on the musculoskeletal system.

References:

1. Anatoliy Butsyk – kand.psikholog.nauk, Kiyevskiy Tsentri Yogi. Tret'ya ukrainskaya nachno–prakticheskaya konferentsiya po narodnoy i netraditsionnoy meditsine. V kn.: Materiali konferentsii v 2 tomakh. T.2. Kiïv, 22–25 veresnya 1998 r., Kiïv, 1998.
2. Kanguzhina K.M., Morgunova T.A., Kantayek D.M.. Stat'ya. Monitoring sostoyaniya zdorov'ya studentov spetsial'noy meditsinskoy gruppy. SKGU im. M. Kozybayeva 2013.
3. Ivashchenko L.YA., Blagiy A.L., Usachev YU.A. Programmirovaniye zanyatiy ozdorovitel'nym fitnesom. – K.: Naukoviy svit, 2008.
4. Edvard T. Khouli, B. Don Frenks Ozdorovitel'nyy fitness.– K.: Olimpiyskaya literatura, 2000.
5. Grishina, YU. I. Naydi svoyu programmu. Fitnes doma kazhdyy den' / YU.I. Grishina. – M.: Feniks, 2011.
6. Vella, M. AnATOMIYA fitnesa i silovykh uprazhneniy dlya zhenshchin / M. Vella. – M.: Popurri, 2015.
7. Zaytseva I.A. Bol'shaya kniga yogi / Irina Zaytseva. – M.: Eksmo, 2007.
9. Kovalenko, T.G. Bioinformatsionnyye ozdorovitel'nyye tekhnologii v sisteme fizicheskogo vospitaniya i reabilitatsii studentov s oslablennym zdorov'yem / T.G. Kovalenko // – Volgograd: izd–vo Volgogradskogo gos. un–ta, 1999
10. Kovacheva, I.A. Soderzhaniye fizkul'turnogo obrazovaniya pri uchebnykh zanyatiyakh so studentami podgotovitel'noy i spetsial'noy meditsinskikh grupp / I.A. Kovacheva, B.F. Prokudin // Problemy i perspektivy razvitiya Rossiyskoy sportivnoy nauki, konferentsiya posvyashchennaya 75–letiyu VNIIFK. – M., 2008.
11. Pantsova L.V. Netraditsionnyye fizicheskiye uprazhneniya v sisteme fizicheskogo vospitaniya studentov v vysshey shkole / L.V. Pantsova // Fizicheskaya kul'tura i lichnost': tez.dokl. Vseros. nauch.–prakt.konf. 28 – 29 oktyabrya 2004g. – Orenburg: Izd–vo OGPU, 2004.
12. Postol O.L. Metodika ozdorovleniya studentok vuzov na zanyatiyakh po fizicheskomu vospitaniyu s primeneniym traditsionnykh i netraditsionnykh sredstv: dis....kand.ped.nauk / O.L. Postol. – Khabarovsk, 2004.

УДК 378.8
МРНТИ 14.35.09

**КРИТЕРИИ И ПОКАЗАТЕЛИ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТИ
КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ ВУЗА**

Бегман О.¹, Бондаренко Н.¹

¹СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

**ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫ СТУДЕНТТЕРІНІҢ КОММУНИКАТИВТІК
ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІНІҢ ӨЛШЕМШАРТТАРЫ МЕН КӨРСЕТКІШТЕРІНІҢ
НӘТИЖЕЛІЛІГІ**

О. Бегман¹, Н. Бондаренко¹

*¹М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан Мемлекеттік Университеті,
Петропавл, Қазақстан*

**CRITERIA AND INDICATORS FOR EFFICIENCY OF HIGHER SCHOOL
STUDENTS' COMMUNICATIVE COMPETENCE**

O. Begman¹, N. Bondarenko¹

¹M. Kozybayev North Kazakhstan State University, Petropavlovsk, Kazakhstan

Аннотация

В данной статье рассмотрены проблемы развития иноязычной коммуникативной компетентности студентов вуза. Для решения исследуемой проблемы были разработаны основные критерии и показатели, реализующие развитие данной компетентности. Статья раскрывает содержание таких ключевых понятий как коммуникативные знания, коммуникативные умения, коммуникативные способности. Исследование, описываемые в статье, проводилось с использованием таких методик как: Общеввропейские компетенции владения иностранным языком, тест коммуникативных умений А.А. Карелина, тест на определение уровня коммуникативных способностей. Авторами представлена обобщенная характеристика структуры коммуникативной компетентности студентов вуза. В качестве решения этой задачи авторы предлагают использование технологий интерактивного обучения, способствующие иноязычной коммуникативной компетентности студентов.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, коммуникативные знания, коммуникативные умения, коммуникативные способности, педагогическая диагностика, критерий, показатель.

Аңдатпа

Бұл мақалада жоғары оқу орны студенттерінің шет тілдік коммуникативтік құзыреттілігін дамыту мәселелері қарастырылады. Зерттелетін мәселені шешу үшін осы құзыретті дамытуға ықпал ету үшін негізгі өлшемшарттары мен көрсеткіштер зерттеп дайындалған. Мақала коммуникативтік білігі, коммуникативтік ептілік, коммуникативтік қабілеттілік сияқты негізгі түсініктердің мазмұнын көрсетеді. Мақалада сипатталған зерттеулердің нәтижелері: шетел тілін білудің жалпы Еуропалық құзыреттілігі, А. Карелиннің коммуникативтік білігіне арналған тест, коммуникативтік қабілеттер деңгейін анықтау үшін тестілеу әдісі арқылы жүргізілді. Авторлар студенттерінің коммуникативтік құзыреттілігі құрылымының жалпыланған сипаттамасын ұсынды. Бұл мәселені шешуде авторлар студенттердің шет тілдік коммуникативтік құзыреттілігін ықпал ететін интерактивті оқыту технологияларын қолдануды ұсынады.

Түйінді сөздер: коммуникативтік құзыреттілік, коммуникативтік білігі, коммуникативтік ептілік, коммуникативтік қабілеттілік педагогикалық диагностика, өлшемшарт, көрсеткіш.

Abstract

The article deals with the problems of formation of higher school students' communicative competence. To solve this problem the main criteria and indicators were worked out which contribute to the development of

this competence. Such key notions as communicative knowledge, communicative skills are revealed in the article. The results described in the article were obtained by means of such methods as Common European Framework of Reference Levels, communication skills test by A.A. Korelin, test for determination of the level of communicative skills. The authors present a generalized characteristics of the structure of higher school students' communicative competence. The use of interactive teaching technologies contributing to the foreign language communication competence of students is seen as solution of the problem.

Key words: communicative competence, communicative knowledge, communicative skills, educational diagnostics, criterion, indicator.

Введение

Главной задачей современного образования является ориентация как на передачу знаний, так и на формирование навыков их приобретения, переработки и применения в новой ситуации. Данные принципы находят свое отражение в компетентностном подходе в отношении современного образования. Преподаватель должен уметь организовать учебный процесс таким образом, чтобы у студента была возможность проявить себя активным субъектом познания, участником поиска знаний, а также, адекватно переработать и применить эти знания на практике. Всё это представляется возможным при наличии коммуникативной компетентности студентов, поскольку именно коммуникативная компетентность студентов лежит в основании активности, самоорганизации в обучении и формирует положительное отношение к обучению в целом.

В связи с этим нами были рассмотрены вопросы, касающиеся применения современных технологий интерактивного обучения в современном процессе образования, которые способствуют развитию коммуникативной компетентности студентов вуза и разработки критериев и показателей для оценки уровня развития коммуникативной компетентности студентов.

В ходе нашего исследования был рассмотрен комплекс технологий, направленный на развитие коммуникативной компетентности студентов вуза в процессе интерактивного обучения. С целью проверки основных положений исследования и апробации рассмотренных технологий в процессе преподавания специальной дисциплины, на базе «Института языка и литературы» Северо – Казахстанского государственного университета им. М. Козыбаева было проведено исследование, в котором принимали участие студенты, обучающиеся по специальности «Иностранный язык: два иностранных языка». Прежде всего были разработаны критерии и показатели с целью оценить уровень коммуникативной компетентности студентов.

Для исследования нами выделена *цель констатирующего этапа*: изучение коммуникативной компетентности студентов вуза в процессе обучения специальной дисциплины, а именно дисциплины «Второй иностранный язык»

Задачей констатирующего этапа являлось определение критериев и показателей для оценки уровня развития коммуникативной компетентности студентов.

Гипотеза исследования: основана на предположении о том, что если определить критерии и показатели диагностики уровня развития коммуникативной компетентности студентов вуза, то это позволит позитивно влиять на её развитие.

Опытно – экспериментальная работа по развитию коммуникативной компетентности студентов вуза в процессе изучения специальной дисциплины «Второй иностранный язык» была начата с разработки критериев и показателей диагностики уровня развития коммуникативной компетентности студентов. Были определены

основные понятия: «диагностика», «педагогическая диагностика», «критерий» и «показатель», «развитие».

Диагностика – это «процедура выявления уровня готовности к какому – либо виду деятельности, в том числе к учебной деятельности определенного содержания и уровня сложности. Если рассматривать данный термин в более узком употреблении, то он обозначает процедуру и совокупность способов проверки успешности освоения учебного материала» [1].

Ссылаясь на определение, данное в педагогической энциклопедии, можно определить, что педагогическая диагностика это «совокупность приемов контроля и оценки, направленных на решение задач оптимизации учебного процесса, дифференциации учащихся, а также совершенствования учебных программ и методов педагогического воздействия» [4].

Педагогическая диагностика – неотъемлемое условие педагогической деятельности, т.к. для реализации процессов обучения и воспитания требуется оценка, анализ и учет результатов этих процессов.

Учебный материал, подлежащий усвоению студентами, напрямую зависит от уровня их познавательного и личностного развития. Также определенная мера сформировавшейся умственной деятельности учащихся, степень освоения уже существующих знаний, умений, навыков напрямую влияют на уровень познавательного и личностного развития студентов. Без обязательного учета данных факторов у студентов возникают затруднения, которые препятствуют освоению новой информации, новых приемов познавательной деятельности, их согласованности с уже ранее освоенными приемами.

Исходя из вышесказанного, под диагностикой развития коммуникативной компетентности студентов вуза понимается – процедура и совокупность способов и приёмов оценки изменения уровня развития коммуникативной компетентности студентов в процессе изучения специальной дисциплины «Второй иностранный язык». Под критерием понимается «признак, на основании которого производится оценка, определение или классификация чего – либо» [5].

Показатель – это любая характеристика объекта восприятия, исследования, которая может быть оценена человеком.

Для того чтобы выделить критерии и показатели диагностики развития коммуникативной компетентности студентов вуза, необходимо подробно остановиться на её структуре. В данную структуру входят различные компоненты, среди которых особенно четко можно выделить коммуникативные знания, коммуникативные умения, коммуникативные способности. На основе этого были определены следующие критерии: коммуникативные знания, коммуникативные умения и коммуникативные способности. Для диагностики каждого из критериев нами предложены следующие показатели: показатели для оценки критерия «коммуникативные знания»: знания о сущности понятие «общение», видах, фазах, закономерностях в развитии общения. Знание коммуникативных методов и приемов, их действий, возможностей и ограничения. Знания об эффективных методах относительно различных людей и разных ситуаций. Знание о том, насколько развиты у самого себя различные коммуникативные умения, о том, об эффективных и неэффективных методах собственного исполнения; показатели для оценки критерия «коммуникативные умения: умение адекватной организации текста сообщения, а также определенные речевые умения. Гармонизация внешних и внутренних проявлений, умение выражающиеся в

получении обратной связи, в преодолении коммуникативных барьеров и др. Показатели для оценки критерия «коммуникативные способности»: индивидуально–психологические свойства личности, которые отвечали бы требованиям коммуникативной деятельности и обеспечивали бы ее быстрое и успешное осуществление.

Диагностика развития коммуникативной компетентности проводится на основании названных критериев оценки её составляющих. В соответствии с этим, выбираются подходящие методы диагностики.

К основным методам педагогической диагностики относятся различные тесты и контрольные задания, которые используются для определения уровня усвоения учащимися учебного материала. Главную позицию среди подобных методик занимают тесты успешности (тесты личных достижений студентов), специально направленные именно на оценку усвоенных знаний. Также с этими тестами в педагогической практике зачастую используются аналогичные задания направленные на контроль знаний, которые разрабатываются педагогами для конкретных педагогических целей. Диагностические возможности таких заданий довольно ограничены, так как они составлены в произвольной форме и не проходят апробацию в должном объёме. В качестве вспомогательного метода педагогической диагностики выступают психологические тесты, такие, к примеру, как тесты интеллекта и тесты на выявление специальных способностей. Использование этих тестов даёт представление об оценке динамики умственного развития обучающихся в учебном процессе.

Последние выполняют главенствующую роль в данном исследовании, так как само понятие «компетентность» предполагает не столько наличие теоретических знаний у студентов, сколько способность успешно применять их непосредственно в творческой деятельности.

Итак, каждый из выделенных нами компонентов коммуникативной компетентности обладает набором определенных показателей, которые требуют использования специальных методик для оценки их развития. Критерии и показатели диагностики развития коммуникативной компетентности студентов вуза, а также методики для ее осуществления систематизированы и представлены в Таблице 1.

Таблица 1 Критерии, показатели и методики диагностики развития коммуникативной компетентности

№	Критерий	Показатели	Методики
1.	Коммуникативные знания	– знания о сути, видах, фазах, закономерностях развития общения; – знание о коммуникативных методах и приемах, их действиях, возможностях и ограничениях; – знания об эффективных методах в отношении разных людей и разных ситуаций; – знание о степени развития у себя коммуникативных умений.	Общеввропейские компетенции владения иностранным языком: знания и умения в области чтения, восприятия на слух, устной и письменной речи. Выполнение заданий по предмету «Иностранный язык (второй)»

2.	Коммуникативные умения	– организация текста сообщения в адекватную форму, речевые умения; – гармонизация внешних и внутренних проявлений; – умение получать обратную связь; – умение преодолевать коммуникативные барьеры и др.	тест коммуникативных умений А.А.Карелина
3.	Коммуникативные способности	– индивидуально – психологические свойства личности, в аспекте коммуникативной деятельности.	Тест на определение уровня коммуникативных способностей

Для выявления уровня развития каждого из критериев были выбраны соответствующие методики.

Коммуникативные знания предполагают наличие у студентов общих знаний о сути общения, видах общения, фазах, закономерностях развития общения, знание коммуникативных методов и приемов, их действий, возможностей и ограничения. Также сюда относятся знания об эффективных методах в отношении разных людей и разных ситуаций, знание о степени развития у себя тех или иных коммуникативных умений, об эффективных и неэффективных методах собственного исполнения.

Оценка коммуникативных знаний, формируемых в рамках изучения дисциплины «Второй иностранный язык» проводилась при помощи анализа результатов выполнения заданий по 4 основным видам речевой деятельности студентов специальности «Иностранный язык: два иностранных языка». Студентам предлагалось выполнить задание по основным видам речевой деятельности: аудирование, чтение, письмо, речь. Материалами для заданий послужили модели теста «Структура и содержание аттестации по четырём видам деятельности», составленных согласно шестиуровневой шкале общеевропейских компетенций владения иностранным языком.

Согласно типовой программе дисциплины «Второй иностранный язык» студенты 4 курса, задействованные в исследовании, на третьем году изучения дисциплины «Второй иностранный язык» должны имеет уровень В 2. (Общеевропейские компетенции владения иностранным языком) Именно этот уровень был взят как соответствующий высокому уровню, уровень В 1 среднему и уровень А 2 низкому.

На основе набранных студентами баллов были определены уровни развития коммуникативных знаний: 100 – 90 «высокий уровень» (3 балла), 89 – 75 «средний уровень» (2 балла), до 74 – «низкий уровень» (1 балл).

«Высокий уровень» – 3 балла понимает общее содержание сложных текстов на абстрактные и конкретные темы, в том числе и узкоспециальные тексты. Говорит достаточно быстро и спонтанно, чтобы постоянно общаться с носителями языка без особых затруднений для любой из сторон. Умеет делать четкие, подробные сообщения на различные темы и изложить свой взгляд на основную проблему, показать преимущество и недостатки разных мнений [3].

2 балла – «средний уровень» – понимает основные идеи четких сообщений, сделанных на литературном языке на разные темы, типично возникающие на работе, учёбе, досуге и т.д. Умеет общаться в большинстве ситуаций, которые могут возникнуть во время пребывания в стране изучаемого языка. Может составить связное сообщение на известные или особо интересующие темы. Может описать впечатления, события, надежды, стремления, изложить и обосновать свое мнение и планы на будущее.

1 балл – «низкий уровень» – понимает отдельные предложения и часто встречающиеся выражения, связанные с основными сферами жизни (например, основные сведения о себе и членах своей семьи, покупках, устройстве на работу и т.п.). Может выполнить задачи, связанные с простым обменом информацией на знакомые или бытовые темы. В простых выражениях может рассказать о себе, своих родных и близких, описать основные аспекты повседневной жизни.

Анализ полученных результатов выявил:

– менее трети опрошенных студентов (29 %), продемонстрировали знание основных видов коммуникативной речевой деятельности. Они продемонстрировали свою компетентность в области письменной коммуникации при написании различных видов письма (деловой, неофициальный стиль, заполнение формуляров, написание жалобы и т.д.), в высказывании собственного мнения в устной коммуникации.

– почти половина студентов (47 %), показали средний уровень развития коммуникативной компетентности, испытывая затруднения в понимании речи носителя языка, характеризующейся объемными конструкциями, сложностью лексического состава и большей затратой временных рамок для реализации речевой деятельности.

– 24 % студентов не достигли необходимого уровня развития коммуникативной компетентности. Их коммуникативная деятельность ограничивается на понимании отдельных предложений, обменом информацией на бытовые темы, используя примитивный лексический запас и несложные грамматические конструкции.

Для оценки коммуникативных умений был использован тест А.А. Карелина [2], адаптированный целям нашего исследования. В тесте представлено 10 вопросов на выявление коммуникативных умений личности. Данный тест позволяет оценить собеседника, определить его сильные и слабые стороны, умение устанавливать дружескую атмосферу, понять проблемы собеседника.

На основе ответов у студентов были определён уровень коммуникативных умений: 62 – 100 «высокий уровень» (3 балла), 55 – 61 «средний уровень» (2 балла), от 20 – 54 – «низкий уровень» (1 балл).

Студенты, набравшие 3 балла (26 % студентов) обладают высоким уровнем коммуникативных умений. Характеризуются как отличные собеседники и могут стать примером для окружающих.

Студенты, набравшие 2 балла (56 % студентов) обладают «средним уровнем» коммуникативных умений. Характеризуются как хорошие слушатели. Таким студентам необходимо дать время для раскрытия мысли.

Студенты, набравшие 1 балл (18 % студентов) обладают «низким уровнем» коммуникативных умений. Для них характерен такой недостаток, как критическое отношение к высказываниям. Таким студентам дается рекомендация работать над собой, а также предлагается не делать поспешных выводов, не слишком заострять внимание на манере говорения и т.д.

Коммуникативные способности студентов оценивались на основе теста на определение уровня коммуникативных способностей.

Данный тест также позволил определить три основных уровня коммуникативных способностей студентов вуза – низкий, средний, высокий.

«Высокий уровень» коммуникативных способностей имеют студенты, набравшие от 55 до 60 баллов, «средний уровень» – от 40 до 54 баллов, «низкий уровень» – от 20 до 39 баллов. В

У 30 % студентов, обладающих «высоким уровнем» коммуникативных способностей, отмечается коммуникативная активность, коллективистский тип восприятия, организаторские и лидерские способности. Студенты ищут новые контакты и ситуации общения, ориентируются на успех, зависимы от мнения окружающих, нуждаются в поддержке. 47 % студентов, имеющих «средний уровень», также характеризуются коммуникативной активностью, но у них отличается высокий уровень сензитивности и тревожности, что препятствует развитию данных способностей. 23 % студентов, показавших «низкий уровень», отличаются повышенной тревожностью и эмоциональностью. Данные факторы выступают блокиратором их активности.

На основании выделенных компонентов структуры коммуникативной компетентности были разработаны общие критерии оценки уровня развития коммуникативной компетентности студентов. Максимальное количество баллов, которое мог набрать студент – 66. Исходя из этого, были определены уровни.

Высокий уровень развития коммуникативной компетентности студентов вуза (61 – 66 баллов). Коммуникативная компетентность выражена высоким уровнем развития по всем трём критериям. Студент обладает знанием о коммуникативной компетентности, в деталях представляет основные компоненты коммуникативной деятельности, осознает важность коммуникативной деятельности. Студент владеет знаниями о технологии педагогического общения, коммуникативными методами. Характеризуется мобильным типом в общении, коммуникабельностью, оптимистичностью.

Средний уровень развития познавательного интереса (45 – 60 баллов). Коммуникативная компетентность среднего уровня характеризуется определенными знаниями об основных компонентах коммуникативной деятельности, проявлением умений в коммуникативной деятельности.

Низкий уровень развития коммуникативной компетентности студента вуза (от 22 до 44 баллов). Студенты, обладающие низким уровнем коммуникативной компетентности, характеризуются поверхностными знаниями о коммуникативной компетентности. У таких студентов отсутствует интерес к коммуникативной деятельности, слабо выражены коммуникативные качества.

Заключение

Таким образом, констатирующее исследование показало, что среди участвовавших в эксперименте студентов преобладают студенты со средним уровнем развития коммуникативной компетентности. Это указывает на то, что даже при наличии определённых коммуникативных знаний, умений и способностей, студенты не способны применить их в решении практических задач. Поэтому необходима организация работы, направленной на развитие коммуникативной компетентности студентов вуза. Решение этой задачи мы считаем использование технологий интерактивного обучения.

Литература:

1. Вишнякова С.М. Профессиональное образование. Словарь. Ключевые понятия, термины, актуальная лексика. – М. НМЦ СПО, 1999 – 538 с.
2. Карелин А.А. Психологические тесты: в 2 томах. Том 1 / А.А. Карелин – Издательство: Владос, 2007 – 312 с.
3. Общеввропейские компетенции владения иностранным языком: изучение, преподавание, оценка / Департамент современных языков Директората по образованию, культуре и спорту Совета Европы; – М.: Издательство МГЛУ, 2003.
4. Педагогическая энциклопедия / Под ред. В.Г. Панова. В 2-х т. Т. 1. – М.: «Большая Российская энциклопедия».
5. Черепанов, В.С. Основы педагогической экспертизы: Учебное пособие / В.С. Черепанов – Ижевск: Издательство ИжГТУ, 2006 – 126 с.

ӘОЖ 797.217.2
ҒТАМР 77.29.49

**ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДАЙЫНДЫҚ ОҚУ – ЖАТТЫҒУ ЖҰЗУ ПРОЦЕСІНІҢ
АЖЫРАМАС БӨЛІГІ РЕТІНДЕ**

С.В. Гоненко¹, А.А. Шитов¹, А.С. Шитов¹

¹М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан

**ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА КАК НЕОТЪЕМЛЕМАЯ ЧАСТЬ
УЧЕБНО – ТРЕНИРОВОЧНОГО ПРОЦЕССА В ПЛАВАНИИ**

Гоненко С.В.¹, Шитов А.А.¹, Шитов А.С.¹

¹СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

**PSYCHOLOGICAL PREPARATION AS AN INTEGRAL PART
OF THE EDUCATIONAL AND TRAINING PROCESS IN SWIMMING**

S.V. Gonenko¹, A.A. Shitov¹, A.S. Shitov¹

¹NKSU named after M. Kozybaev, Petropavlovsk, Kazakhstan

Андапта

Оқу – тәрбие процесі өзінің көп қырлы және көп деңгейлі болуымен ерекшеленеді. Жүзу студент жастары арасында ең бір танымал спорт түрлеріне жатады, және де ол сауықтырудың ең бір тиімді түрі болып саналады. Адамгершілік тәрбиесі үйлесімді дамыған тұлғаны қалыптастыру бойынша жалпы педагогикалық міндет болып табылады. Жүзумен тұрақты айналысу денсалукты нығайту мен сақтауға ықпал етеді, ағзаның дұрыс дамуына және жан – жақты дамуына жәрдемдеседі, студенттердің жұмыс қабілеттілігін көтереді. Жүзу жаттығулары суық тиюмен күресудің тамаша құралы. Социометрия ұжымдағы өзара қарым – қатынасты зерттеудің кең таралған әдісі болып табылады. Мотивациялық сала адам тұлғасының маңызды жақтарының бірі болып табылады. Жарысқа қатысу үшін жүзушілердің арнайы психологиялық дайындығы – бұл өзара байланысты белгілі бір буындар. Дайындық жүзгіштің темпераментінің ерекшеліктерін ескереді.

Түйінді сөздер: студенттер, оқыту процесі, жүзушінің психологиялық дайындығы, жүзу дайындығы, жүзу түрлері, қимыл белсенділігі, социометрия, мотивациялық сала, экстраверт, интроверт, темперамент.

Аннотация

Учебно – воспитательный процесс отличается своей многогранностью и многоуровневостью. Плавание, является одним из наиболее популярных видов спорта среди студенческой молодежи, оно же считается наиболее эффективным средством оздоровления. Воспитание нравственности является общепедагогической задачей по становлению гармонично развитой личности. Систематические занятия плаванием способствуют сохранению и укреплению здоровья, содействуют правильному формированию организма и всестороннему развитию, повышают работоспособность студентов. Занятия плаванием являются отличным средством борьбы с простудными заболеваниями. Социометрия является широко распространенным методом исследования взаимоотношений в коллективе. Мотивационная сфера является одной из важных сторон личности человека. Специальная психологическая подготовка пловцов для участия в соревнованиях – это определенная система взаимосвязанных звеньев. Процесс подготовки учитывает особенности темперамента пловца.

Ключевые слова: студенты, образовательный процесс, психологическая подготовка пловца, плавательная подготовленность, способы плавания, двигательная активность, социометрия, мотивационная сфера, экстраверт, интроверт, темперамент.

Abstract

The educational process is characterized by its versatility and multileveledness. Swimming is one of the most popular sports among students, it is also considered the most effective means of healing. Education of

morality is a general pedagogical task for the development of a harmoniously developed personality. Systematic swimming lessons contribute to the preservation and promotion of health, contribute to the proper formation of the body and the full development, increase the efficiency of students. Swimming is a great way to fight colds. Sociometry is a widely used method of investigating relationships in a team. Motivational sphere is one of the important aspects of personality. Special psychological preparation of swimmers for participation in competitions is a certain system of interconnected links. The preparation process takes into account the temperament of the swimmer.

Key words: students, educational process, psychological training of a swimmer, swimming preparedness, swimming methods, physical activity, sociometry, motivational sphere, extrovert, introvert, temperament.

Кіріспе

Оқу – жаттығу процесі – бұл күрделі, көп қырлы және көп деңгейлі құрылым. Техникалық, тактикалық және дене шынықтыру дайындығымен қатар психологиялық дайындыққа ерекше орын беріледі. Оның мақсаты жеке тұлғаның қасиеттерін жинақтауға, оларды жетілдіруге, олардың спорттық іс – әрекеттегі маңыздылығына баса назар аударуға бағытталған. Бұл спортшының «басты» және «екінші дәрежелі» қарым – қатынасын және спортпен шұғылдану процесі барысында, өзіне, сондай-ақ айналасындағыларға қарым – қатынасын өзгерту жолымен жүреді.

Жаттығушының, спортшының психологиялық даярлығын, ең бастысы, жаттығу барысында тәрбиеленушінің жағдайы мен мінез – құлқын жүйелі басқару арқылы жаттықтырушы жүзеге асырады.

Жүзушілердің оқу және жаттығу процесі, басқа да спорт түрлері сияқты өз құрылымы бойынша өте оңай емес. Тәрбиеленушілерге адамгершілік сипаттағы көптеген нормалар (сана деңгейінде) салынуда, олар арқылы әлеумет сапасы үшін маңызды. Бұл қасиеттер: достық, өзіне деген, Отанға және қоршаған ортаға деген махаббат, адамгершілік, ашықтық, саналы және еңбектегі белсенділік, өзін – өзі сыншылдық, сондай – ақ өз қасиеттерін жақсартуға ұмтылысты тәрбиелеу.

Адамгершілік тәрбиелеу процесі мақсатты, онда жаттықтырушы тәрбиеленушінің (спортшының) жеке басын және жалпы ұжымшылдықты тәрбиелеуге әсер етеді.

Спортшының жеке қасиеттері, олардың дамуы да индивидуумды оқыту және тәрбиелеу объектісі болып табылады. Ол (яғни – спортшы) жаңа ұжымға қалай әсер ете алады, ондағы қарым – қатынастардың өзі («спортшы – спортшы», «спортшы – ұжым»), ұжымда және оның шегінен тыс өзара қарым – қатынас жүйесінің және т.б. – мұның барлығы зерделенетін жеке қасиеттерге қатысты.

Спортшы мен ұжымның өзара қарым – қатынасын зерттеу әдістерінің кең ауқымынан бірнеше бөлікке бөлуге болады. Олар өзара қарым – қатынастың әртүрлі жақтарын анықтайтындықтан, оларды социометрия сияқты әдіске біріктіруге болады. Бұл әдіс соңғы жылдары танымал және кең таралған. Ол өткізудің қарапайымдылығы мен қол жетімділігін білдіреді. Бұл әдіс келесілерді анықтауға мүмкіндік береді:

- топта жүзушілердің беделін анықтау (топ көшбасшысын анықтау);
- мықты жүзушілердің өзара қарым – қатынасы, сондай – ақ олардың әлсіз жүзгіштермен қарым – қатынасының сипаты;
- жеке алынған жүзушілердің жеке тұлғааралық байланыстары;
- ұжымдағы жаңадан келгендердің жағдайы;
- топтың топтасу деңгейі, сондай – ақ жеке жүзушілер арасында қарым – қатынас қажеттілігі.

Спортшылармен жұмыс басталар алдында немесе оның процесінде жаттықтырушы (нұсқаушы, оқытушы) тәрбиеленуші туралы ақпарат жинауға негізделеді. Оның арсеналына жеке адамның темпераментін анықтау арқылы спортшының қандай да бір қызмет түріне бағыттылығын анықтау кіреді. Жеке тұлға темпераменті, жалпы белгілі факт ретінде, жеке тұлғаның өзгермейтін бөлігі болып табылады.

Темпераменттің қасиеттері көбінесе интроверсия және экстраверсия сияқты факторлармен бағаланады. Бұл факторлар бір – біріне қарама – қарсы. Бірі ұмтылыс (бағыттылық) «сыртқа» (экстравертность) шоғырланған, басқаларында – «ішке» (интровертность) шоғырлану жүреді. Жеке тұлғаның психикасының бағытын анықтау үшін экстраверт пен интроверттің мінез – құлықтық ерекшеліктерін салыстыру рәсімі өтеді.

Экстраверттер мен интроверттердің салыстырмалы сипаттамасы, келесі: біріншісі – от қасиетіне ие (жарықтық, тозаңдылық, концентрат (назар), жылдамдық, кеңдік және т.б.), басқалары – олардың қарама – қарсы – су қасиеті (тыныштық, ағыту, жатырлық, тыныштық және т.б.). Экстраверт әлемнің айналасында, ал интроверт – ішінде айналғанын жақсы көреді.

Оқыту – бұл жеке тұлғаның жеке қасиеттерін дамыту процесі, құрылымы бойынша пластикалық (жағдайлар мен шарттардан өзгеретін), экстраверттерде ол сәтті өтеді. Олар үшін тапсырманың басталуына жылдам кірісу, сондай – ақ қашықтықты өту үрдісі тән.

Интроверттер экстраверттерге тікелей қарама – қарсы, керісінше – тапсырмаларды орындауда монотондылықты жақсы көреді. Базалық оқыту кезінде интроверт көрсеткіштері мен нәтижелері жоғары болуы мүмкін.

Оқу және жаттығу процесінде экстравертте де, интровертте де өзінің жеке қызмет стилінің қалыптасуы мен жетілдірілуі жүреді. Оң жағдайда да және сабаққа деген мотивация болса, экстраверттер мен интроверттар жұмыс атмосферасына тезірек бейімделеді.

Темперамент қасиеттерін ашатын мәселені қарастыра отырып, оның эмоциялық құрамын қозғамауға болмайды. Оған нейротизм (яғни – эмоциялық қозу – тұрақтылық) сияқты факторды жатқызуға болады. Осы фактор бойынша көрсеткіштердің артуы қалыс қалмауын, тепе – теңсіздігін, қоздырғыштан тыс, мазасыздық сезімін куәландырады. Төмен көрсеткіштер – спорттық іс – әрекет үрдісінің жүруінің тұрақтылығының дәлелі.

Әр уақытта және жүзуші – спортшыларда әр түрлі мамандар жүргізген зерттеулер көп қарама – қайшы нәтижелер берді. Осыған ұқсас – экстраверсия факторымен жеке тұлғалардың қысқа қашықтығына, интроверсия факторымен ұзынға көбірек бейімделуі нәтижесі болды. Нейротизм дәрежесі спортшыларды жарыстарға дайындау үрдісі мен құрылымына әсер етеді.

Белсенділіктің пайда болуы кезінде адам (жеке тұлға) үшін оның «Шабыт» негізгі көзі, оның қажеттілігі болып табылады. Оның өмір сүруі мен дамуы үшін қажетті адамның сынағы кезінде құрылатын жағдайы және қажеттіліктерге анықтама береді.

Адамның қажеттілігі үш негізгі топ қалыптасады: биологиялық, әлеуметтік және рухани:

– биологиялық (материалдық қажеттілік) – тамақ, тұрғын үй, киім, тұрмыстық және басқа техника және т. б.;

– әлеуметтік – әлеуметтік топқа жататын, онда белгілі бір орын алу, белгілі бір зейінді пайдалану және т.б.;

– рухани (мәдени) – өзін – өзі танудан , қоршаған ортаға дейін тану(кең мағынада).

Барлық үш қажеттілік адамға негізгі сипаттама береді және барлық осы қажеттіліктер әрқайсысында қайталанбас және әр түрлі бағалау комбинацияларын құра отырып, өзінің басымдығына ие. Алайда, көбінесе әлеуметтік қажеттіліктер басым болып табылады.

Қорытынды

Спортшының ерекше жағдайына спорттық қызметтің мотивациясын жатқызуға болады. Спортшының мұндай жай – күйі тең арақатынаспен, өзіндік формуламен сипатталады: «қажеттілік – мүмкіндік» немесе «мүмкіндік – қажеттілік» және спорттық қызмет пәні мақсаттарды қалыптастыру мен өмірге енгізу фундаменті (қаңқасы) болып табылады. Олардың рөлі – «қазіргі уақытта және осы жерде» мүмкін болатын ең жоғары спорттық нәтиже шығаруға бағытталған күш – жігер.

Спортшылардың базалық психологиялық дайындығынан басқа – арнайы дайындық жүреді. Ол құрылымдық және өзара байланысты буындар жүйесін қамтитын жарыстарға белгілі бір түр мен дәрежеге дайындық процесінде көрінеді. Мұндай даярлықта әр спортшының темпераментінің ерекшелігі ескеріледі. Жарыс шарттары туралы ақпарат жинау кезінде, егер осы бассейнде бастау алғаш рет болған жағдайда, жағдайдағы жаңалықты ескеру қажет. Жүзгішті алдағы жарыстарға алдын ала дайындау процесі спортшының мүмкіндіктеріне сәйкес келетін мақсатты қондырғыны анықтайды. Жарыс басталар алдында спортшыға тән мақсаттар мен мотивацияларды өзектендіруге үлкен көңіл бөлінеді.

Тәрбиеленушілердің жай – күйін бақылау және оның өзгеруіне байланысты тактикалық жоспарды түзету (жеке жаттығу, суға кіргенге дейін уақыт өткізу, психо реттеуші жаттығу).

Әдебиет:

1. Булгакова Н.Ж., Авдиенко В.Б., Фомиченко Т.Г. Пятьсот статей по плаванию// Теория и практика физической культуры. – 1995. – № 10. – С. 48–51.
2. Орлов А.В. Использование средств плавания в системе реабилитации слабовидящих детей// Педагогика–психологические и медико–биологические проблемы физической культуры и спорта. – 2009. – № 10.
3. Коц Я.М. Спортивная физиология. – М.: Физкультура и спорт, 1998. – 200 с.
4. Ильин Е.П. Психология спорта. – СПб.: Питер, 2008. – 352 с.

УДК 796.9
МРНТИ 77.29.99

**УЧЕБНО – ТРЕНИРОВОЧНЫЙ ПРОЦЕСС ПОДГОТОВКИ
СПОРТСМЕНОВ – КЁРЛИНГИСТОВ КОМАНДЫ «СЕВЕР»**

Зернов Д.Ю.¹, Семенов С.П.¹, Жежеря Р.В.¹

¹СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

«СЕВЕР» КОМАНДАСЫНЫҢ КЕРЛИНГШІ – СПОРТШЫЛАРЫН

ДАЯРЛАУДАҒЫ ОҚУ – ЖАТТЫҒУ ҮРДІСІ

Д.Ю. Зернов¹, С.П. Семенов¹, Р.В. Жежеря¹

¹М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан

**TRAINING PROCESS OF PREPARATION OF KERLINIST SPORTSMEN
TEAMS «NORTH»**

D. Zernov¹, S. Semenov¹, R. Zhezherya¹

¹NKSU named after M. Kozybaev, Petropavlovsk, Kazakhstan

Аннотация

В данной статье рассматривается учебно – тренировочный процесс подготовки спортсменов занимающихся керлингом на примере команды «Север». В кёрлинге, в отличие от других спортивных игр, отсутствуют какие – либо специальные технические приемы или тактические взаимодействия игроков, направленные на овладение предметом игры (например, мячом в футболе или баскетболе), создание помехи для его движения (постановка блока в волейболе), или связанные с воздействием на игрока соперника (силовой прием в хоккее). Одновременно с этим, нельзя обнаружить и специальные технико – тактические действия, направленные на преодоление сопротивления соперника с целью получения зачетных очков. В этой спортивной игре реализация тактической задачи как по завоеванию очков, так и по противодействию попытке соперника получить данные очки достигается посредством стандартного розыгрыша со строгой регламентацией функций и последовательности действий игроков.

Таким образом, признак тактической направленности при стандартно выполняемом розыгрыше камня является определяющим для разделения командных тактических действий в кёрлинге на действия с атакующей направленностью и действия с защитной направленностью. При этом под действиями с атакующей направленностью понимают действия команды, нацеленные на выигрыш энда (как самостоятельной части игры) и на получение наибольшего количества очков по его результатам.

Ключевые слова: учебный процесс учащихся, педагогический эксперимент, статистические методы обработки информации, физическая и технико–тактическая подготовка керлеров, научно – методическая литература.

Аңдатпа

Мақалада «Север» командасының негізінде керлингпен айналысатын спортшылардың оқу – жаттығу даярлығы қарастырылған. Керлингтің, басқа спорттық ойындардан айырмашылығы арнайы техникалық тәсілдердің немесе ойыншылардың тактикалық өзара қатынастары, ойын құралына бағытталу (мысалы; баскетбол мен воейболдағы доппен), оның қозғалысына кедергі болу, қарсы ойыншыға кедергі (хоккейдағы күштік әдіс) болмауымен ерекшеленеді. Бір мезетте, ұпай алу мақсатында арнайы технико – тактикалық іс – әрекеттерді, ойыншыға қарсылық көрсетуді аңғаруға мүмкін емес. Бұл спорттық ойында ұпай жинау үшін тактикалық міндеттерді шындау, қатаң ойын іс – әрекеттерін бірізділікпен орындау қажет.

Қорғаныс бағытындағы командалық тактикалық іс – әрекеттерді ажырату үшін ойын барысындағы тас, тактикалық бағыттың белгісі болып есептеледі. Қарсы бағыттағы іс – әрекеттер команда іс – әрекеттеріне қарап, ұту эндға бағыттылады және нәтиже барысында көп ұпай алады.

Түйінді сөздер: білім алушылардың оқу үрдісі, педагогикалық эксперимент, ақпаратты статистикалық әдіспен талдау, керлергішілердің техника – тактикалық және физикалық даярлықтары, ғылыми – әдістемелік әдебиеттер.

Abstract

This article discusses the training process for training athletes involved in curling on the example of the North team. In curling, unlike other sports games, there are no special techniques or tactical player interactions aimed at mastering the object of the game (for example, a ball in football or basketball), creating an obstacle to its movement (staging a block in volleyball), or associated with the impact on the opponent player (power reception in hockey). At the same time, it is not possible to detect special technical and tactical actions aimed at overcoming the resistance of an opponent in order to obtain credit points. In this sports game, the implementation of a tactical task, both in winning points and countering an opponent's attempt to obtain these points, is achieved through a standard draw with strict regulation of the functions and sequence of players' actions.

Thus, the sign of a tactical orientation with the standard stone drawing is crucial for dividing command tactical actions in curling into actions with an attacking direction and actions with a defensive orientation. At the same time, actions with an attacking direction are understood to mean actions of a team aimed at winning the end (as an independent part of the game) and at obtaining the highest number of points by its results.

Key words: the educational process of students, pedagogical experiment, statistical methods of information processing, physical and technical–tactical training of curlers, scientific and methodical literature.

Введение

В кёрлинге, в отличие от других спортивных игр, отсутствуют какие–либо специальные технические приемы или тактические взаимодействия игроков, направленные на овладение предметом игры (например, мячом в футболе или баскетболе), создание помехи для его движения (постановка блока в волейболе), или связанные с воздействием на игрока соперника (силовой прием в хоккее). Одновременно с этим, нельзя обнаружить и специальные технико – тактические действия, направленные на преодоление сопротивления соперника с целью получения зачетных очков. В этой спортивной игре реализация тактической задачи как по завоеванию очков, так и по противодействию попытке соперника получить данные очки достигается посредством стандартного розыгрыша со строгой регламентацией функций и последовательности действий игроков. При этом розыгрыш выполняется командами поочередно [1].

Таким образом, признак тактической направленности при стандартно выполняемом розыгрыше камня является определяющим для разделения командных тактических действий в кёрлинге на действия с атакующей направленностью и действия с защитной направленностью. При этом под действиями с атакующей направленностью понимают действия команды, нацеленные на выигрыш энда (как самостоятельной части игры) и на получение наибольшего количества очков по его результатам. В свою очередь действия с защитной направленностью – это действия, позволяющие максимально уменьшить возможность выигрыша энда соперником или получения им значительного преимущества в очках при победе в энде [2].

Предмет исследования – физическая и технико – тактическая подготовка керлеров.

Цель – разработать методику, позволяющую более эффективно подойти к реализации готовности команды к главному старту сезона.

Задачи:

1. Проанализировать научно – методическую литературу по данной проблеме.

2. Исследовать уровень физической и технико – тактической подготовки керлеров.

3. Проанализировать динамику изменения уровня развития физических качеств.

Для решения поставленных задач и проверки гипотезы использовались следующие *методы*:

– на этапе теоретического исследования применялся анализ психолого – педагогической литературы по проблеме исследования, проводилось изучение документов, регламентирующих содержание и организацию образовательного процесса в ШВСМ, обработка результатов поиска в информационно – поисковых системах с целью определения ведущих понятий;

– на этапе опытно – экспериментальной работы использовались наблюдение за учебным процессом учащихся, педагогический эксперимент, статистические методы обработки информации.

Гипотеза: Предполагается, что упражнения технико–тактической направленности, применяемые непрерывным методом, позволят достоверно повысить специальные технические качества у керлеров 17 – 20 лет.

Новизна исследования: Впервые изучен состав спортивно важных качеств керлеров, раскрыт характер их влияния на овладение различными компонентами техники броска керлингового камня, на индивидуальные и командные спортивные результаты в керлинге.

Теоретическая значимость: На основе проведенного исследования разработаны средства, направленные на повышения точности броска у спортсменов керлеров 17 – 20 лет.

Практическая значимость: Разработанная технология позволяет добиться существенного повышения эффективности технико – тактической подготовки керлеров на этапе начальной спортивной специализации, что проявляется в повышении уровня владения спортсменами технико – тактическими действиями и, как результат, в улучшении их соревновательной деятельности. Материалы данного исследования будут способствовать повышению точности броска, а значит и успешному выступлению на соревнованиях.

База исследования. Крытый ледовый комплекс ТОО «Основание» ген. директор Тимофеев С.П., ШВСМ г. Петропавловска, Северо – Казахстанский государственный университет им. М. Козыбаева.

Целью констатирующего этапа: стало изучение процесса организации учебно – тренировочного процесса в годичном цикле в керлинге.

Задачи констатирующего эксперимента:

1. Проанализировать план работы тренеров в несколько групп.
2. Изучить организацию тренировочного процесса в керлинге.
3. Определить две группы спортсменов (контрольная и экспериментальная).
4. Подобрать методику для обследования уровня технико–тактического мастерства у спортсменов в керлинге.

Обобщая данные исследования при проведении констатирующего этапа опытно–экспериментальной работы можно сделать следующий вывод: спортсмены экспериментальной и контрольной групп имеют низкий уровень физических и технических качеств.

Формирующий этап проводился с ноября 2017 по апрель 2018 года.

Цель работы на данном этапе – совершенствование физических качеств керлеров.

Нами была поставлена следующая задача: подобрать и разработать планы конспекты, направленных на формирование технико – тактических качеств керлеров.

Исследование проводилось на базе ШВСМ г. Петропавловска в период с сентября 2017 года по апрель 2018 года. В исследовании участвовала группы керлеров второго года обучения в количестве 10 человек в опытной группе и 10 – в контрольной (юниоры), в возрасте 17 – 20 лет.

При проведении констатирующего эксперимента все спортсмены находились в одинаковых условиях, так как ШВСМ работают по одной и той же программе. Группы однородны по составу и уровню развития спортсменов.

Комплексный подход к контролю технической подготовленности позволяет оценить:

- уровень технической подготовленности в условиях педагогического тестирования;
- количество и качество выполнения технических приемов в условиях соревновательной деятельности;
- техническое мастерство с помощью экспертных оценок специалистов.

В практике подготовки применяется группа специальных тестов, оценивающих в той или иной степени способность керлеров к освоению отдельных технических приемов и их сочетаний, а также уровень технического мастерства на данный период контроля.

Сравнение показателей физической подготовленности опытной и контрольной групп до эксперимента представлено в Таблице 1.

Таблица 1 Сравнение показателей физической подготовленности опытной и контрольной групп до эксперимента

Вид теста Группы	Подтягивание на перекладине (раз)	Постановка камня в 4–футовую зону.(%)	Непрерывный свип на месте на макс. время (мин)	Прыжок в длину (см)	Челночный бег 3x10 м (сек.)	Вертикальный прыжок вверх (см)	Бег 30 метров сходу (сек.)
Опытная группа	13	52	3,6	227	7,4	35	4,2
Контрольная группа	12	50	3,5	220	7,6	34	4,4

Так постановка камня в 4 – футовую зону составила в среднем 52 %, непрерывный свип на месте на максимальное время только 3,6 минут. Подтягивание на перекладине в среднем 13 раз, вертикальный прыжок вверх 35 см, бег 30 метров сходу 4,2 секунды.

Цель формирующего этапа: подобрать, разработать и реализовать в экспериментальной группе задания, способствующие развитию скоростных качеств керлеров.

Задачи формирующего этапа эксперимента:

- подобрать и разработать комплекс упражнений, способствующих развитию скоростных качеств керлеров на тренировочных занятиях;

– апробировать разработанный комплекс заданий на юниорах 17 – 20 лет возраста экспериментальной группы.

На формирующем этапе эксперимента нами были составлены планы – конспекты (комплекс упражнений) по совершенствованию скоростных качеств у керлеров.

В качестве тренировочных средств, применяемых для развития координационных способностей у керлеров, целесообразно использовать следующие упражнения:

- произвольное скольжение по льду в керлинговой обуви, игра в салки;
- скольжение по кругу на скользящей подошве;
- отталкивание из колодки и медленное опускание в положение слайдинга;
- отталкивание из колодки без камня с максимальным усилием;
- отталкивание из колодки (для правильной фиксации туловища) с различным положением рук в замок вперед, за спиной, над головой;
- скольжение в положении слайдинга за партнером, удерживаясь за щетку находящуюся у него в руках;
- перемещение со щеткой за движущимся камнем, щетка должна быть впереди ходу движения, игрок должен видеть движущийся камень, скипа команды и «дом»;
- свипинг (натираение льда щёткой) – отрезки площадки различной длины и с разной интенсивностью (по заданию);
- свипинг в парах и в тройках [3].

В качестве тренировочных средств, применяемых для развития тонкой дифференциации мышечных усилий, точности восприятия временных интервалов и точности выкатывания по заданной линии (направлению), целесообразно использовать следующие упражнения:

– отталкивание и слайдинг до остановки в заданном месте без камня и щетки, – площадка делится на несколько частей, спортсмены должны доезжать до колодок на противоположной стороне игровой площадки. Задания чередуются таким образом что сначала идет более дальнее отталкивание, а затем близкое;

– те же упражнения с выкатыванием по направлениям на щетку тренера (щетка является линией прицеливания), которую ставят на разном удалении. Спортсменки реже ошибаются на «короткую» (стоящую ближе к колодке для отталкивания) щетку, поэтому в начале тренировки нужно давать упражнения на «короткую» щетку;

- те же самые задания выполняются с закрытыми глазами;
- отталкивание по заданию до остановки с камнем, с камнем и щеткой;
- «накатывание» временных отрезков, наиболее часто используемых в игре (2,7 сек., 2,9 сек., 3,2 сек., 3,5 сек., 3,8сек., 4,1сек.) – не обязательно катать все отрезки на каждой тренировке, но обязательно выполнять сначала более быстрый бросок, затем более медленный, например в такой последовательности: 2,7 сек. и 3,5 сек; 2,9 сек. и 3,8 сек; 3,2сек. и 4,1 сек эти отрезки даются в различных вариантах: без камня, с камнем, с камнем и щеткой. Количество повторений зависит от периода подготовки). Контроль за точностью выполнения отрезков осуществляется по секундомеру одним из игроков команды. В соревновательном периоде эти времена включаются в игровые упражнения и выполняются со свипингом. Эти же отрезки по линиям на щетку тренера выполняются с различным вращением (релизом) камня, по часовой и против часовой стрелки;

– группа делится на две команды, у команд камни с ручками различных цветов.

Контрольный этап эксперимента заключался в определении уровней физического и технико – тактического развития, проведенного по тем же методикам, которые использовались в начале опытно экспериментальной работы.

В марте – апреле 2018 г. проводилось повторное тестирование уровня общей, специальной, технико – тактической и физической подготовки спортсменов, результаты которого представлены в Таблице 2.

Таблица 2 Сравнение показателей физической подготовленности опытной группы после эксперимента

Группы \ Вид теста	Подтягивание на перекладине (раз)	Постановка камня в 4-футовую зону.(%)	Непрерывный свип на месте на макс. время (мин)	Прыжок в длину (см)	Челночный бег 3x10 м (сек.)	Вертикальный прыжок вверх (см)	Бег 30 метров сходу (сек.)
На начало исследования	13	52	3,6	227	7,4	35	4,2
На конец исследования	17	63	4,0	236	7,2	38	3,8

Исходя из Таблицы 3, можно с уверенностью говорить о значительных изменениях показателей опытной группы. Сравнивая показатели физической подготовленности опытной группы на начало и на конец исследования стоит отметить значительный прирост в подтягивании на перекладине, который составил 30 %, это обусловлено тем, что на начало исследования спортсмены находились в неудовлетворительной физической форме, однако на конец исследования благодаря методике, этот результат заметно вырос. Так же стоит отметить значительный прирост постановочного броска камня в 4 – х футовую зону, с 52 % до 63 % и в непрерывном свипе на максимальное время с 3,6 минут до 4 соответственно.

В Таблице 3 наглядно представлено сравнение показателей физической подготовленности опытной и контрольной групп после эксперимента.

Таблица 3 Сравнение показателей физической подготовленности опытной и контрольной групп после эксперимента

№ \ Вид теста	Подтягивание на перекладине (раз)	Постановка камня в 4-футовую зону.(%)	Непрерывный свип на месте на макс. время (мин)	Прыжок в длину (см)	Челночный бег 10x3 (сек.)	Вертикальный прыжок вверх (см)	Бег 30 метров сходу (сек.)
Контрольная	14	57	3,8	230	7,3	36	4,2
Опытная	17	63	4,0	236	7,2	38	3,8

Как видно из Таблицы 3, физическая подготовленность в опытной группе заметно выше чем в контрольной. Так, подтягивание на перекладине увеличилось до 17 и превысило результат контрольной группы на 3 раза. Постановка камня в 4 – х футовую

зону так же превысила результат контрольной группы в 6 %. В непрерывном свипе на максимальное время результат опытной группы превысил результат контрольной на 2 секунды. Прыжок в длину с места у опытной группы – на 6 сантиметров больше. Результаты челночного бега 10x3 у опытной группы на 0,1 выше чем у контрольной группы. Результат по вертикальным прыжкам вверх практически одинаков, так как у опытной группы вертикальный прыжок вверх превысил результат контрольной на 2 сантиметра. Бег на 30 метров сходу у опытной группы на 0,4 секунды лучше чем у контрольной. Это свидетельствует о положительном влиянии эксперимента.

Тем самым мы подтвердили опыт спортивной практики, а также многочисленные данные научных исследований, которые говорят о том, что наиболее значительный прогресс в избранном виде спорта возможен лишь на основе разностороннего развития физических и духовных способностей, общего подъема функциональных возможностей организма. Чем шире круг двигательных умений и навыков, освоенных спортсменом, тем благоприятнее предпосылки для образования новых форм двигательной деятельности и совершенствования освоенных ранее.

В ходе нашего исследования было изучено влияние предлагаемой нами методики развития физических качеств на рост показателей подготовленности керлеров.

Установили, что точность движений при броске имеет множество факторов и критерий. Техничко – тактическая подготовка значительно отличается от других игровых видов спорта и является основной частью тренировочного процесса. Важным считается то, что с детского возраста формируются задатки точности, иначе позже появятся ошибки, которые понесут серьезные последствия на этапе высшего спортивного мастерства.

Выяснили, что технико – тактическая подготовка имеет огромное значение для показания успешных результатов в данном виде спорта. Физические и технические особенности, пространственно – временных показателей различны на разных возрастных этапах, что немало важно учитывать при подготовке спортсменов [4].

В теоретической части дипломной работы мы раскрыли особенности средств, методов, задач, способствующих эффективному развитию физической и технико – тактической подготовки керлеров. Так же рассмотрены были этапы и периоды тренировочных занятий.

В практической части нашего исследования вначале было проведено первичное тестирования физической подготовленности керлеров на базе ШВСМ. Далее на протяжении 4 тренировочных месяцев была применена учебно – тренировочная программа для улучшения физических качеств спортсменов и обучения непосредственно самой техники и тактики игры в керлинг.

Заключение

Проанализировав литературные источники, было выявлено, что керлинг – это уникальный вид спорта, развивающий у спортсменов не только физическую, умственную и психологическую подготовку, а так же учит думать и размышлять логически, относится к сопернику с уважением и всегда следовать «духу кёрлинга». Основным критерием достижения успехов в этом виде спорта является точность броска.

Так же определили, что для игры в керлинг все физические качества являются важными. Быстрота и сила нужны для выполнения «свиппинга», выносливость для того, чтобы продержаться на площадке более двух часов при активном свиппинге в течении всей игры. Гибкость нам помогает выполнять все движения эффективнее. На

главное место встает ловкость, так как благодаря ей мы выполняем движения с максимальной точностью, но не следует забывать, что физические качества все связаны друг с другом [5].

02 – 21.07.18 на раскаточном катке Алматы Арена прошел XVI – й чемпионат РК, где сборная Северо – Казахстанской области, в составе: Зернов Д.Ю., Бунышин И.В., Тарбак Д.Д., Зверяченко Т.С., Жежеря Р.В., Гарагуль Д.В. заняла I место.

Что касается дальнейших планов, то мы хотим полноценно развить данный вид спорта в нашем регионе, а так же воспитать и подготовить Олимпийского чемпиона.

Литература:

1. Рудик П.А. Психология спорта / П.А. Рудик. – М. : Физкультура и спорт, 2013. – 240 с.
2. Платонов К.К. Краткие словарь системы психологических понятий / К.К. Платонов. – М.: Высшая школа, 2010. – 174 с.
3. Бабушкин Г.Д. Психология физической культуры и спорта / Г.Д. Бабушкин, В.Н. Смоленцева. – Омск : СибГУФК, 2012. – 270 с.
4. Макаров Ю.М. Концептуальные особенности проблемы формирования интереса к занятиям керлингом / Ю.М. Макаров, К.А. Кожемякин, К.Ю. Задворнов, А.А. Никитин // Научно – теоретический журнал «Ученые записки». 2007. – № 5. – С. 66 – 69.
5. Адамбеков К.И., Хлыстов М.С. Основы физической подготовки. Алматы, 2012. – 111 с.

УДК 797.21
МРНТИ 77.29.34

**ПЛАВАТЕЛЬНАЯ ПОДГОТОВЛЕННОСТЬ СТУДЕНТОВ
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА СКГУ ИМ. М. КОЗЫБАЕВА**

Колмаков С.В.¹, Линник М.А.¹, Шитов А.А.¹

¹*СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан*

Колмакова Е.А.²

²*Ясли сад «Ивушка», Петропавловск, Казахстан*

**М. ҚОЗЫБАЕВ АТЫНДАҒЫ СҚМУ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ФАКУЛЬТЕТІ
СТУДЕНТТЕРІНІҢ ЖҰЗУ ДАЙЫНДЫҒЫ**

Колмаков С.В.¹, Линник М.А.¹, Шитов А.А.¹

¹*М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан*

Колмакова Е.А.²

²*Петропавл, «Ивушка» ясли – бақшасы, Қазақстан*

**SWIMMING PREPAREDNESS OF STUDENTS OF THE PEDAGOGICAL
FACULTY OF NKSU NAMED AFTER M. KOZYBAYEV**

Kolmakov S.V.¹, Linnik M.A.¹, Shitov A.A.¹

¹*NKSU named after M. Kozubayev, Petropavlovsk, Kazakhstan*

Kolmakova E.A.²

²*Fought garden «Ivushka», Petropavlovsk, Kazakhstan*

Аннотация

Плавание, является одним из наиболее популярных видов спорта среди студенческой молодежи, оно считается наиболее эффективным средством оздоровления. Общеизвестно его широкое влияние на функциональные системы организма. Систематические занятия плаванием способствуют сохранению и укреплению здоровья, содействуют правильному формированию организма, повышают работоспособность студентов. Занятия плаванием являются отличным средством борьбы с простудными заболеваниями. Даже само пребывание в воде, а тем более, выполнение в ней хотя бы самых простых упражнений является раздражителем, стимулирующим активизацию физиологических процессов всего организма, развитие его приспособительных реакций. В статье представлены результаты изучения плавательной подготовленности студентов специальностей «Педагогика иметодика начального обучения» «Дошкольное обучение и воспитание» «СКГУ им. М. Козыбаева», г. Петропавловска, Северо – Казахстанской области. Основным показателем подготовленности являлась эффективность технических навыков пловца. Для ее оценки использовалось визуальное сопоставление преподавателем – тренером движений пловца с общепринятыми требованиями рациональной техники спортивных способов плавания.

Ключевые слова: плавательная подготовленность, техническая подготовленность, спортивные и прикладные способы плавания, студенты, образовательный процесс, двигательная активность, плавательный бассейн, способы плавания, критерии оценки.

Аңдатпа

Жүзу студент жастары арасында ең бір танымал спорт түрлеріне жатады, және де ол сауықтырудың ең бір тиімді түрі болып саналады. Оның ағзаның функционалдық жүйелеріне әсері баршаға мәлім. Жүзумен тұрақты айналысу денсалукты нығайту мен сақтауға ықпал етеді, ағзаның дұрыс дамуына және жан – жақты дауына жәрдемдеседі, студенттердің жұмыс қабылеттілігін көтереді. Жүзу жаттығулары суық тиюмен күресудің тамаша құралы. Жай ғана суда болу, ал онда ең қарапайым жаттығулар жасаудың өзі ағзаның барлық физиологиялық процесстерін белсендіруді ынталандыратын, оның бейімделу реакцияларын дамытатын, тітіркендіргіш болады. Мақалада Солтүстік Қазақстан

облысы Петропавл қ. М. Қозыбаев ат. СҚМУ – ң «Педагогика жәнебастапқы білім беру методикасы», «Мектепке дейінгі білім беру және тәрбиелеу» мамандығы студенттерінің жүзу дайындығын зерттеу нәтижелері көрсетілген. Оны бағалауға оқытушы – жағтықтырушының жүзушінің техникасын спорттық жүзу түрлерінің тиімді техникаларының талаптарымен көзбен шолып салыстыру пайдаланылады.

Түйінді сөздер: жүзу дайындығы, техникалықдайындық, жүзудің спорттық және қолданбалы түрлері, студенттер, жүзу, оқыту процессі, қимыл белсенділігі, жүзу бассейні, жүзу түрлері, бағалау критерийлері.

Abstract

Swimming is one of the most popular sports among students, it is also considered the most effective means of healing. Its widespread influence on the functional systems of the body is well known. Systematic swimming lessons contribute to the preservation and promotion of health, contribute to the proper formation of the body and the full development, increase the efficiency of students. Swimming is a great way to fight colds. Even the stay in the water, and especially the implementation of the most simple exercises it is an irritant that stimulates the activation of physiological processes of the whole organism and the development of its adaptive reactions. The article presents the results of researching the swimming preparedness of students studying in the field of «Pedagogy and methods of primary education», «Preschool education and upbringing» at the North Kazakhstan State University named after Manash Kozybayev, Petropavlovsk. The main indicator of technical preparedness is the efficiency of the swimmer's technique. For its assessment, a visual comparison of a swimmer's equipment with the requirements of a rational technique of sports swimming methods is used by a teacher – coach.

Key words: swimming preparedness, technical preparedness, sports and applied methods of swimming, students, educational process, physical activity, swimming pool, swimming methods, evaluation criteria.

Введение

В связи со стремительным ростом и развитием современной системы высшего образования, наблюдается прогрессирующий рост в объёме научных знаний, что, в свою очередь, способствует к принятию решения по уплотнению и, тем самым, усложнению содержания учебных планов и программ. В связи с этим, определяется тенденция, общественного характера, по привлечению в сферу образования не только специалистов высокой квалификации, но и здоровых, физически подготовленных, кадров. Таким образом, в создаваемых обществом условиях, одной из важных целей является – формирование физически подготовленной личности. При этом, важная роль должна принадлежать физической культуре.

Процесс обучения студенческой молодёжи в высших учебных заведениях характеризуется существенным эмоциональным и интеллектуальным напряжением. Отмечается низкая двигательная и физическая активность, слабый уровень физической подготовленности.

В системе профессионального высшего образования ежегодно идет тенденция роста в обеспечении кадрового состава специалистами высшей категории, составляющих, в дальнейшем, его интеллектуальный, политический ресурс. В реалиях нынешнего времени, от современного рынка труда, к высшему образованию, исходит постановка задач по подготовке не только специалистов (профессионалов) высокого уровня, но и кадров, которые будут обладать высокоуровневой личностной зрелостью, а также, ориентированных на гуманистические ценности в решении любых проблем профессионального, социального или жизненного плана.

В рамках решения задачи по раскрытию и, дальнейшего развития, образовательного процесса в вузе, предполагается структурирование как общей, так и профессиональной культуры, не оставляя без внимания – физическую культуру личности.

«Физическая культура», как предмет, входящий в учебные программы всех специальностей вуза, способствует непосредственному влиянию на здоровье человека, а также – на становление и развитие его физических компетенций, формирующихся в процессе специально организованной деятельности.

Плавание, по своей сути, является видом спорта, со своеобразной двигательной активностью, имеющую высокую ценность, оздоровительного, спортивного и прикладного (профессионально – прикладного) характера. В образовательных программах вузов, по дисциплине «Физическая культура», данному направлению отводится важное место.

Цель проводимого исследования – определение исходного уровня плавательной подготовленности студентов, обучающихся на специальностях педагогического факультета СКГУ им. М. Козыбаева.

Методы исследования

В рамках нашего исследования, плавательная подготовленность студентов педагогического факультета, оценивалась по ряду критерий: овладение основными стилями плавания (кроль на груди (50 м (с)), кроль на спине (50 м (с)), брасс (50 м (с)); прикладными способами плавания (плавание на боку, транспортировка пострадавшего (10 м)); техническая подготовленность.

Для оценивания уровня физической подготовленности студентов, использовались контрольные нормативы, определенные для основного и спортивного отделения (для плавательного бассейна).

Показателем основой подготовленности являлась – эффективность техники движения пловца. В целях оценивания, преподавателем – тренером применялся такой вид, как – визуальное сопоставление технических составляющих испытуемых с требованиями рациональной техники спортивных способов плавания.

Для оценки студента, при выполнении им повторных проплываний коротких промежутков, преподаватель – тренер наблюдал за выполнением определенных элементов (их отдельных частей) – положение тела, движения ногами, движения руками, дыхание, общее согласование движений.

Итоговая оценка технической подготовленности выставлялась по пятибалльной шкале, руководствуясь следующими критериями [Л.П. Макаренко]:

5 баллов – пловец правильно выполняет все элементы техники (положение тела в воде обтекаемое и уравновешенное; гребки руками эффективные, продвижение вперед от гребков отличное; ноги выполняют движения правильно и помогают движениям руками; дыхание ритмичное, вдох выполняется своевременно; в целом движения можно охарактеризовать как непринужденные, свободные);

4 балла – у пловца отмечаются небольшие ошибки в выполнении отдельных элементов движений или в их согласовании – при хорошем продвижении вперед, отсутствии напряженности и скованности;

3 балла – у пловца отмечаются существенные ошибки в выполнении отдельных элементов техники или в их согласовании; продвижение вперед с помощью гребков – среднее по величине; заметна излишняя мышечная напряженность;

2 балла – пловец выполняет отдельные элементы техники с грубыми нарушениями; движения скованные, продвижение вперед неэффективное;

1 балл – пловец не проплывает до конца контрольный отрезок или нарушает правила заплыва, регламентирующие плавание данным способом.

Для эффективности технической подготовленности может быть использован так называемый *относительный шаг пловца*. Это расчетный показатель, равный отношению фактической длины шага студента – пловца при плавании (частное от деления длины проплываемого отрезка на количество гребков) к его геометрическому шагу (длина руки, умноженная на 4 – в кроле и на 2 – в брассе и дельфине). Чем выше относительный шаг пловца, тем выше эффективность его техники.

Тестирование навыков студентов происходило непосредственно на занятиях по физической культуре. В оценивании принимали участие независимые эксперты – тренера по плаванию: мастера спорта по плаванию – Трисеев А., Гопотченко Д. и Загруднинов Д.

В исследовании приняли участие студенты 1 курса специальностей «Педагогика и методика начального обучения», «Дошкольное обучение и воспитание» СКГУ им. М. Козыбаева, г. Петропавловска Северо – Казахстанской области в количестве 60 человек (контрольная и экспериментальная группы, в каждой группе по 30 человек).

Результаты исследования

Результаты тестирования владения спортивными способами плавания студентами представлены в Таблице 1. Полученные данные свидетельствовали о том, что большинство студентов владеют спортивными способами плавания на оценку «удовлетворительно» (33 % – 47 %) и «хорошо» (33 % – 47 %).

Таблица 1 Результаты тестирования владения основными стилями плавания (кроль на груди, кроль на спине, брасс) студентов контрольной и экспериментальной групп (в баллах)

Нормативы, в сек.	Оценивание, в баллах							
	менее 50 «2»		51 – 74 «3»		75 – 89 «4»		90 – 100 «5»	
	ЭГ	КГ	ЭГ	КГ	ЭГ	КГ	ЭГ	КГ
50 м кроль на груди	1 чел. 7%	0	6 чел. 40%	7 чел. 47%	6 чел. 40%	6 40%	2 чел. 13%	2 чел. 13%
50 м кроль на спине	1 чел. 7%	1 чел. 7%	6 чел. 40%	6 чел. 40%	5 чел. 33%	6 чел. 40%	3 чел. 20%	2 чел. 13%
50 м брасс	1 чел. 7%	1 чел. 7%	5 чел. 33%	5 чел. 33%	6 чел. 40%	7 чел. 47%	3 чел. 20%	2 чел. 13%

В результате тестирования, владения прикладными способами плавания (транспортировка пострадавшего на воде) (Таблица 2), было выявлено, что только 50 % студентов справились с поставленной задачей.

Таблица 2 Результаты тестирования владения студентами прикладными способами плавания (транспортировка пострадавшего)

Нормативы, 10 м	Баллы											
	100	95	90	85	80	75	70	65	60	55	50	менее 50
Экспериментальная группа (кол-во студентов)	0	0	1	2	1	2	4	2	1	1	0	1
Контрольная группа (кол-во студентов)	0	0	1	2	2	1	4	2	1	0	0	2

Результаты тестирования технической подготовленности спортивных способов плавания студентов (Таблица 3) показали примерно одинаковый уровень.

У большинства студентов (40 % – 47 %) уровень технической подготовленности соответствует оценке «удовлетворительно».

Таблица 3 Результаты технической подготовленности спортивных способов плавания у студентов

Группы	Эффективность техники пловца в баллах					Относительный шаг пловца
	1	2	3	4	5	Кол-вои % студентов с высокой эффективностью техники плавания
ЭГ	1 чел. 7%	4 чел. 26%	6 чел. 40%	3 чел. 20%	1 чел. 7%	3 чел. 20%
КГ	1 чел. 7%	3 чел. 20%	7 чел. 47%	2 чел. 13%	2 чел. 13%	2 чел. 13%

Заключение

Таким образом, следует отметить, что результаты тестирования плавательной и технической подготовленности студентов в учебных группах примерно одинаковые и находятся на среднем и низком уровне подготовленности, что позволяет перейти к разработке и внедрению в учебный процесс педагогической модели обучения плаванию студентов, педагогического факультета СКГУ им. М. Козыбаева.

Анализируя занятия плаванием следует отметить, проявление большого интереса к физической культуре и к плаванию со стороны обучающихся. У студентов улучшилась посещаемость занятий, они стали более дисциплинированными, у многих проснулась мотивация к посещению занятий по физической культуре.

Литература:

1. Макаренко, Л.П. Подготовкاپловцов. Изд. 3–е. / Л. П. Макаренко. – М.: Юрайт, 2014. – 285 с.
2. Плавание. Упражнения для обучения и совершенствования техники всех стилей. – М.: Попурри, 2013. – 274 с.
3. Водные виды спорта: учебник для вузов / ред. – сост. Н. Ж. Булгакова. – М.: Физкультура и спорт. 2007. – 320 с.
4. Васильковская. Ю.А. Методика комплексного применения средств физической культуры в процессе оздоровительных занятий / Ю.А. Васильковская, Э.Г. Лактионова, Н.М. Нефёдова // Ученые записки университета имени П.Ф. Лесгафта. – 2014. – № 10 (116). – С. 43 – 46.
5. Булгакова Н.Ж. Зависимость спортивного результата в возрастных группах от показателей физического развития пловцов / Н. Ж. Булгакова, А. Р. Воронцов // Теория и практика физической культуры. – 2016. – № 2. – С. 28–32.
6. Бороненко. В.А. Здоровье и физическая культура студента / В.А. Бороненко, Л.А. Рапопорт. – М.: Альфа–М. 2013. – 417 с.

УДК 37:001.12
МРНТИ 14.01.11

**ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМОРАЗВИТИЯ
И САМОРЕАЛИЗАЦИИ ПЕДАГОГОВ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ
КАЗАХСТАНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

Мурзалинова А.Ж.¹

¹*АО НЦПК «Өрлеу», Петропавловск, Казахстан*

Павловская Н.Г.²

²*СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан*

**ҚАЗАҚСТАНДЫҚ БІЛІМ БЕРУДІ ДАМУ ТУРАДАҒЫ ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢІНДЕГІ
ПЕДАГОГТАРДЫҢ КӘСІБИ ТҮРҒЫДАН ӨЗІН – ӨЗІ ДАМУ ЖӘНЕ ӨЗІН –
ӨЗІ ЖЕТІЛДІРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

А.Ж. Мурзалинова¹

¹*БАҰО АҚ «Өрлеу», Петропавл, Қазақстан*

Н.Г. Павловская²

²*М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан*

**FEATURES OF PROFESSIONAL SELF – DEVELOPMENT
AND SELF – REALIZATION OF TEACHERS AT THE PRESENT STAGE
OF DEVELOPMENT OF KAZAKHSTAN EDUCATION**

A. Murzalinova¹

¹*JSC NSDC «Orleu», Petropavlovsk, Kazakhstan*

N. Pavlovskaya²

²*NKSU named after M. Kozybaev, Petropavlovsk, Kazakhstan*

Аннотация

Положительные изменения в школе зависят от профессионального саморазвития и самореализации педагогических работников. В ответ на вызовы Четвертой промышленной революции, в системе образования необходимо развитие человеческого капитала. Для профессиональной самореализации важно, чтобы педагог обладал способностью управлять собственным образованием, имел четкое представление о требуемых исследовательских компетенциях на уровне ценностей, представлений и практической деятельности. Педагогу также следует самостоятельно исследовать каждодневную профессиональную деятельность для ее последующей коррекции. Большое значение авторы придают профессиональному саморазвитию и самореализации на основе открытого диалога педагогов в образовательном пространстве. Диалогическое общение педагогов в образовательном пространстве становится базовым компонентом профессиональной самореализации. В статье раскрывается актуальность мотивации педагогов: к непрерывному учению, к развитию исследовательских компетенций, к развитию готовности к трансляции собственного опыта, к формированию умения конструировать собственные маршруты в послевузовском образовании.

Ключевые слова: саморазвитие и самореализация педагогов, человеческий капитал, модернизация педагогического мышления и сознания, исследовательские компетенции.

Аңдатпа

Мектептегі оң өзгерістер педагогикалық қызметкерлердің кәсіби өздігінен жетілуге және өзін – өзі дамытуға байланысты. Төртінші өнеркәсіптік революцияның сын – қатерлеріне жауап ретінде білім беру жүйесінде адами капиталды дамыту қажет. Кәсіби өзін – өзі жүзеге асыру үшін педагог өзінің білімін басқару қабілетіне ие болуы қажет. Сонымен қатар, құндылықтар, елестету және практикалық қызмет деңгейінде талап етілетін зерттеу құзыреттілігі туралы нақты түсінікке ие болуы маңызды. Педагог,

сондай – ақ оны кейінгі түзету үшін күнделікті кәсіби қызметті дербес зерттеуі керек. Авторлар білім беру кеңістігінде педагогтардың ашық диалогы негізінде кәсіби өздігінен жетілуге және өзін – өзі дамытуға үлкен мән береді. Педагогтардың білім беру кеңістігінде диалогтық қарым – қатынасы кәсіби өзін – өзі іске асырудың базалық компоненті болып табылады. Мақалада педагогтардың: үздіксіз оқуға, зерттеу құзыреттілігін дамытуға, өз тәжірибесін трансляциялауға дайындығын дамытуға, жоғары оқу орнынан кейінгі білім беруде өз бағыттарын құрастыра білуді қалыптастыруға деген уәждемесінің өзектілігі ашылады.

Түйінді сөздер: педагогтердің өзін-өзі дамыту және өзін – өзі жүзеге асыру, адами капитал, педагогикалық ойлау мен сананы жаңғырту, зерттеу құзыреттілігі.

Abstract

Positive changes in the school depend on the professional self – development and self – realization of teachers. In response to the challenges of the Fourth Industrial Revolution, the education system requires the development of human capital. Кәсіби өзін – өзі жүзеге асыру үшін мұғалімнің өз білімін басқаруға мүмкіндігі бар, талап етілетін зерттеу құзыреттерін құндылықтар, қабылдау және практикалық іс – әрекеттер деңгейінде анық түсіну болды. Мұғалім сондай – ақ күнделікті кәсіби қызметті кейіннен түзету үшін тәуелсіз түрде зерттеуі керек. Авторлар білім беру кеңістігінде мұғалімдердің ашық диалогы негізінде кәсіби өзін – өзі дамытуға және өзін – өзі жүзеге асыруға үлкен мән береді. Оқу кеңістігінде мұғалімдердің диалогтық байланыстары кәсіби өзін – өзі жүзеге асырудың негізгі компоненті болып табылады. The article reveals the relevance of the motivation of teachers: to continuous learning, to the development of research competencies, to the development of readiness to broadcast their own experiences, to the formation of the ability to design your own routes in postgraduate education.

Key words: self – development and self – realization of teachers, human capital, modernization of pedagogical thinking and consciousness, research competencies.

Введение

Школа способна измениться к лучшему, когда учителя становятся лидерами изменений. В этой связи профессиональное саморазвитие и самореализация педагогических работников, на наш взгляд, должны отвечать вызовам Четвертой промышленной революции и иметь *ожидаемым результатом* развитие человеческого капитала для системы образования.

Определим *человеческий капитал* как комплекс сформированных знаний, мотивов и компетенций педагогического работника, осознанно и на системной основе проявляющихся в среде инноваций, креатива, исследований и направленных на обеспечение качества образования.

Профессиональное развитие и самореализация педагога имеет индикатором качество образования, определяемое О.Е. Лебедевым следующим образом: «совокупность возможностей образованного человека, приобретенных в процессе образовательной деятельности и достаточных для решения проблем, имеющих социальное и личностное значение». «Такое понимание качества образования, – отмечает исследователь, – означает, что критерии оценки качества образования могут меняться, если происходят изменения в представлениях о возможностях образования и/или о значимых социальных и личностных проблемах» [1, с. 231].

Качество образования в условиях рынка «должно возрасти наряду с количеством качественно образованных членов общества» [2, с. 7]. Только качественно образованные педагоги ценят свою профессиональную компетентность, дорожат и осознанно пользуются ею. Такая способность, отличающая их, – следствие *модернизации педагогического мышления и сознания*. Таким образом, модернизация мышления и сознания педагога – крайне необходимое условие его профессионального саморазвития и самореализации. В противном случае мы имеем дело с ситуацией,

характеризуемой Н.О. Садовниковой и Ф. Заннони: «Новая социально – профессиональная ситуация предполагает наличие у них высокой внутренней мотивации и способности к самостоятельному профессиональному развитию. Однако на фоне низкого социального статуса педагогической профессии и увеличившихся требований к ней многие педагоги оказываются не готовы к переосмыслению собственной роли в образовательном процессе и к решению возникающих профессиональных трудностей» [3, с. 83].

Итак, для профессионального развития и самореализации необходимо, чтобы педагог обладал способностью управлять собственным образованием на основе мышления, адекватного масштабу инноваций. Актуальность названной способности очевидна на фоне изменения характера педагогического труда, его задач и результатов.

В условиях масштабной модернизации казахстанской системы образования следует опасаться подмены профессионального саморазвития и самореализации педагогов явлением «безжалостного оптимизма».

Данный термин предложила Б. Стенглер (США), выступив с докладом на Международной конференции в Кембридже в конце 2016 года. Тема конференции «Джон Дьюи «Демократия и образование» 100 лет спустя: Прошлое, настоящее и будущее. Актуальность».

Б. Стенглер рассмотрела опыт директора и учителей по преломлению ситуации в школе на основе веры в себя, педагогической самостоятельности и командной работы. Показательно то, что директор был уволен, а школа оказалась под угрозой закрытия.

На наш взгляд, данный пример предостерегает от «безжалостного оптимизма», характерного для конкурентной образовательной среды, где своевременно не решаются проблемы модернизации сознания: «Каждый день я работаю все больше и больше, чтобы достичь целей, которые кажутся мне все менее и менее удовлетворительными. При этом я правильно внедряю научно обоснованные практики в контекстах, которые, мне кажется, требуют чего – то отличительного от того, что предписано. Я делаю это для того, чтобы завоевать желанный рейтинг «эффективного учителя». Эта пиррова победа позволяет мне сохранить свою работу учителя, но она оставляет меня в недоумении, что же я за учитель» [4, с. 119].

Безжалостному оптимизму следует противопоставлять педагогическое мышление, мотивирующее осознанные действия в инновационной среде. В подтверждение приведем позицию А.П. Усольцева: «изменения в образовательных системах невозможны прямым управляющим воздействием сверху, любые инновации по–настоящему внедряются только тогда, когда учитель их принимает в соответствии со своим внутренним убеждением. В противном случае он проведет формально «правильный» открытый урок, напишет «правильный» отчет, но в повседневной практике не изменит ровным счетом ничего» [5, с. 14].

Безжалостный оптимизм разрастается там, где в своем профессиональном саморазвитии педагоги исключают *исследовательские компетенции*, в то время как исследовательская практика становится маркером успешности профессионально – педагогической деятельности.

Чаще исследовательская работа педагогов носит стихийный, произвольный, методологически и методически необоснованный характер.

Вызовы Четвертой промышленной революции требуют четкого представления педагогами (с позиций модернизации педагогического мышления) составляющих требуемой исследовательской компетенции на уровне:

- *ценностей*: принятие исследования как неотъемлемой части педагогической деятельности;
- *представлений*: о методах анализа педагогической практики с актуализацией имеющихся проблем и ресурсов для их решения; организации педагогического эксперимента и / или опытно–педагогической работы;
- *практической деятельности*: использование методов научно – педагогического исследования, разработка современных методов / технологий / ресурсов обучения, проведение экспериментов по их использованию.

Структурированное представление составляющих исследовательской компетенции способствует методологически полной и правильной организации опытно – педагогической, экспериментальной работы в организации образования.

В рамках актуализируемой компетенции педагогу следует также самостоятельно исследовать каждодневную профессиональную деятельность для ее последующей коррекции, разрабатывать различные методики в практической среде.

Безжалостному оптимизму противостоит профессиональное саморазвитие и самореализация на основе *открытого диалога педагогов в образовательном пространстве*.

Выдающийся мыслитель и культуролог Ю.М. Лотман отмечает: «Не только коммуникация, но и мышление диалогично по своей природе» [6, с. 161]. Для модернизации педагогического мышления данный вывод имеет особое значение.

Диалогическое общение педагогов в открытом образовательном пространстве становится базовым компонентом профессиональной самореализации. Такое общение необходимо, в первую очередь, в исследовательской среде, актуальной для системы образования. В диалоге эффективно обсуждение итогов исследования неформального и информального образования педагогов.

Именно диалог способствует формированию индивидуального педагогического стиля и методического почерка, если предметом диалога становятся результаты современных исследований в области педагогики.

Заключение

Результат саморазвития и самореализации педагогов – потребность в самостоятельной интерпретации собственного и чужого педагогического опыта, полученного в процессе исследования и диалога, способность ее осуществлять; потребность в рефлексии достигнутых школьниками результатов обучения и собственного профессионального вклада в достижение этих результатов, а также навык такой рефлексии; способность к самоанализу готовности и возможностей в самообучении; способность к самостоятельному решению проблемных ситуаций в образовательном процессе; готовность к трансляции собственного опыта (мастер – классы, семинары, публикации и т.д.).

С возрастом педагогов запрос на профессиональную самореализацию может существенно снижаться. Поэтому задача мотивировать педагогов к непрерывному учению, к обогащению своих образовательных запросов и формированию умения конструировать собственные маршруты в послевузовском образовании представляется по – прежнему актуальной.

Литература:

1. Лебедев О. Е. Конец системы обязательного образования? // Вопросы образования / Educational Studies Moscow. – 2017. – № 1. – С. 230–259.

2. Ежеленко В.Б. Новая педагогика массовой школы. СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2005. – 466 с.
3. Н.О. Садовникова, Ф. Заннони. Психологические особенности переживания педагогами профессионального кризиса личности // Образование и наука. Том 20, № 3. 2018. – С. 83 – 99.
4. Цит. по: Кожевникова М.Н. 100 лет спустя: современное образование «перед лицом Дьюи» // Педагогика. – 2017. – № 9. – С. 115 – 125.
5. Усольцев А.П. Бюрократизм как индикатор системных противоречий системы образования // Образование и наука. Том 20, № 3. 2018. – С. 9 – 32.
6. Лотман Ю.М. О семиосфере // Труды по знаковым системам. Т. XVII. 1984.

УДК 796.093.64
МРНТИ 77.29.50

**ПОЛИАТЛОН КАК НАПРАВЛЕНИЕ В РАЗВИТИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ
КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ БАКАЛАВРОВ СПЕЦИАЛЬНОСТИ
ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СПОРТ**

Скворцова Е.П.¹, Ботяев С.В.¹

¹СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

**ПОЛИАТЛОН – ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ЖӘНЕ СПОРТ МАМАНДЫҒЫ
БАКАЛАВР СТУДЕНТТЕРІНІҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІН ДАМУДАҒЫ
БАҒЫТ НЕГІЗІ**

Скворцова Е.П.¹, Ботяев С.В.¹

¹М. Козыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан

**THE POLYATHLON AS THE DIRECTION IN THE DEVELOPMENT
OF BACHELORS' PROFESSIONAL COMPETENCES OF THE SPECIALITY
OF PHYSICAL CULTURE AND SPORT**

E.P. Skvortcova¹, S.V. Botyayev¹

¹NKSU named after M. Kozymbayev, Petropavlovsk, Kazakhstan

Аннотация

Полиатлон – как вид спорта направлен на всестороннюю физическую и техническую подготовку человека. Это создает хороший фундамент для формирования новых, более сложных и не характерных для повседневной деятельности двигательных умений и навыков.

В данной статье рассматривается значение занятий полиатлоном в разностороннем физическом развитии и формировании профессиональных компетенций студентов бакалавров, образовательной программы физическая культура и спорт. Проведен анализ и сравнение результатов обучения по дисциплинам учебного плана, а также результатов всех видов педагогических практик, между студентами спортивной секции полиатлона и студентами занимающимися другими видами спорта, а также не определившихся со спортивной специализацией. Отмечено, что у спортсменов большинства спортивных специализаций наблюдается ярко выраженная узкая физическая подготовленность, в ущерб общей, что влечет за собой возникновение сложностей в освоении всех дисциплин образовательной программы физическая культура и спорт.

Ключевые слова: полиатлон, профессиональные компетенции, общая физическая подготовка, студент – бакалавр.

Андатпа

Полиатлон – адамның физикалық және техникалық даярлығын жан – жақты дамытуғағы спорт түрі. Бұл білік пен дағдыларды қалыптастыруда күнделікті қимыл – қозғалыс үшін жаңа, неғұрлым күрделі және тән қалыптастырудың жақсы іргетасын жасайды.

Бұл мақалада дене шынықтыру және спорт білім беру бағдарламасы, бакалавр студенттердің полиатлон сабақтарында физикалық дамуы мен кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру қарастырылған. Оқу жоспарындағы пәндер бойынша полиатлон спорт секциясына, ал сол сияқты басқа да спорт түрі және арнайы спорт түрімен шұғылданбайтын студенттер арасында салыстыру және талдау жүргізілді. Атап өтілгендей, спортшылардың көптеген спорттық мамандандудың жіңішке дене дайындығы байқалады, айқын анықталған, бұл дене шынықтыру және спорт білім беру бағдарламасы барлық пәндерін игеруде, спортшалардың физикалық даярлығының төмендігі байқалады.

Түйінді сөздер: полиатлон, кәсіби құзыреттілік, жалпы физикалық даярлық, студент бакалавр.

Abstract

Polyathlon as a sport is directed to a comprehensive physical and technical training of a person. This creates a good foundation for the formation of new, more complex and not typical for the daily activities of motor skills and abilities.

In this article the value of polyathlon studies in versatile physical development and formation of bachelors' professional competences, the educational program of physical culture and sport is considered. The analysis and the comparison of training results in disciplines of the curriculum and also results of all types of pedagogical practices, between the students of polyathlon sports section and students engaged in other sports and also the students undecided with sports specialization is carried out. It is noted that the athletes of most sports specializations have a pronounced narrow physical readiness, to the detriment of the general, which attracts difficulties in mastering all the disciplines of the educational program «Physical culture and sports».

Key words: polyathlon professional competences, the overall physical training, the bachelor.

Введение

На страницах многих изданий вскрываются и анализируются проблемы с которыми сталкиваются преподаватели осуществляющие обучение бакалавров на направлении подготовки Педагогическое образование, специальность Физическая культура и спорт [1, 2, 3]. Большая часть этих проблем обусловлена низким уровнем подготовленности студентов первокурсников. Имеются в виду их физические и технические кондиции, вернее их отсутствие, что не позволяет успешно осваивать практический материал на дисциплинах спортивно–предметного блока. Если в других областях знаний современный студент наверно все же превосходит оппонентов прошлых лет, то его физические кондиции значительно уступают результатам студентов прошлых выпусков. Все это создает проблемы при выборе спортивной специализации, студент прекрасно понимает, что, в этом возрасте, уже не сможет овладеть, например, гимнастическими упражнениями, или другими обязательными видами спорта. Этому есть и объективные причины, например, существующая ранее классификация категории «В» в гимнастике, ушла в бытие, некогда пропагандируемая «командная» гимнастика, в которой проводились даже соревнования, также пропала. И такая ситуация складывается со многими видами спорта.

В вузах Казахстана данная проблема успешно решается с помощью очень популярного в республике вида спорта – полиатлон. Спорт, в котором технические навыки не играют столь большой роли как в единоборствах, спортивных играх и гимнастике, но, в тоже время, спортсмены владеют техникой передвижения на лыжах, плавания, метания и бега, знают специфику стрелковой подготовки, но самый большой плюс этого направления специализации – это всесторонняя физическая и техническая подготовка [4]. Это создает хороший фундамент для освоения большинства дисциплин спортивно – предметного блока и, в первую очередь, это касается дисциплины «Гимнастика с методикой преподавания».

В Северо-Казахстанском государственном университете им. М. Козыбаева в последнее время, наблюдается настоящий бум увлеченности и популярности такого вида спорта, как полиатлон. Конечно, здесь велика роль тренера, организатора этого процесса. Начиная с 1999 г. и по сегодняшний день, в университете секцию по летнему, зимнему и лыжероллерному полиатлону и Президентским тестам возглавляет старший преподаватель кафедры «Теория и методика физического и военного воспитания» Наумов Александр Владимирович – МС по летнему, зимнему Президентскому многоборью и лыжероллерному полиатлону, двухкратный серебряный призёр Кубка Мира по зимнему многоборью, рекордсмен РК по легкой атлетике, 33-кратный

чемпион Казахстана по летнему, зимнему и лыжероллерному полиатлону, который своим личным примером стимулирует студентов к достижению высоких спортивных результатов. За последние годы им подготовлено 2 МСМК Казахстана 18 МС Казахстана, более 20 КМС и более 60 спортсменов массовых разрядов по полиатлону.

Но все же наибольшее достижение здесь – это воспитание и формирование специалиста увлеченного спортом, здоровым образом жизни.

Методы и организация исследования.

Мы в своем исследовании провели сравнение среди студентов специальности Физическая культура и спорт, между занимающимися полиатлоном и остальными студентами, специализирующихся в других видах спорта и имеющих спортивные звания и разряды, а также не определившихся в спортивной специализации.

Критериями оценки успешности сформированности профессиональных компетенций были результаты успеваемости по различным дисциплинам как спортивно – предметного блока, так и теоретических базовых и профелирующих дисциплин образовательной программы (Таблица 1). Также одним из важных критериев сформированности профессиональных компетенций была оценка за прохождение всех видов педагогических практик в общеобразовательной школе.

Результаты исследования

Учебные достижения (знания, умения, навыки и компетенции) обучающихся оцениваются в баллах, по 100-бальной шкале, соответствующих принятой в международной практике.

Таблица 1 Средние показатели успеваемости студентов специальности
«Физическая культура и спорт»

Дисциплины	Учебные достижения (в баллах по 100-бальной шкале)					
	Студенты специализации «Полиатлон»	Студенты, специализирующиеся в сложнокоординационных видах спорта	Студенты, специализирующиеся в единоборствах	Студенты, специализирующиеся в циклических видах спорта	Студенты, специализирующиеся в игровых видах спорта	Студенты, не определившиеся в спортивной специализации
Гимнастика с методикой преподавания	88,4	95,3	79,1	80,4	73,1	60,3
Плавание с методикой преподавания	95,3	88,2	80,9	88,1	88,8	72,1
Лыжный спорт с методикой преподавания	94,8	85,1	79,2	93,2	80	70,3
Легкая атлетика с методикой преподавания	96,5	89,1	83,3	94,3	82	74,9
Баскетбол с методикой преподавания	84,2	85,2	80	85,1	95,3	77,1

Волейбол с методикой преподавания	87,4	87,1	82,1	87	97,1	76
Футбол с методикой преподавания	88,2	88,1	89,2	86	96,1	78,1
Теоретические базовые и профилирующие дисциплины	83,8	87,2	75,9	81,3	79,6	78
Все виды педагогических практик	94,2	94	89,4	91,3	90	82,1
СРЕД	90,3	88,8	82,1	87,4	86,8	74,3

По данным Таблицы 1 прослеживаются следующие особенности. Студенты, занимающиеся в секции полиатлона, имеют одинаково высокие баллы успеваемости по всем дисциплинам спортивно – предметного блока, так как их тренировочный процесс обеспечивает высокий разносторонний уровень развития физических и технических кондиций.

У студентов, специализирующихся в других видах спорта, наблюдается однобокое узкое физическое развитие, это видно по результатам освоения дисциплин спортивно – предметного блока. У игроков высокие баллы успеваемости наблюдаются по дисциплинам баскетбол, волейбол, футбол с методикой преподавания, а по остальным дисциплинам более низкие баллы. Такая же ситуация у единоборцев и студентов, занимающихся циклическими видами спорта, большинство из которых испытывают сложности в освоении игровых дисциплин.

Студенты, не определившиеся в спортивной специализации, имеют низкие баллы успеваемости по всем дисциплинам, особенно это заметно по дисциплине «Гимнастика с методикой преподавания».

Из всех дисциплин спортивно – предметного блока наименьший балл имеют студенты по дисциплине «Гимнастика с методикой преподавания», за исключением студентов, занимающихся в секции полиатлона и специализирующихся в сложно – координационных видах спорта, так как гимнастика как вид спорта, предъявляет высокие требования к высокому уровню развития координационных и всех кондиционных способностей.

Анализируя результаты прохождения педагогических практик в общеобразовательных школах, так же наблюдаются преимущества у студентов полиатлонистов и специализирующихся в сложно – координационных видах спорта. Педагогические практики в школах затрагивают достаточно большой период обучения, от месяца до целого семестра. За одну практику студент попадает на разные разделы содержания программы по физической культуре в школе, это и лыжная подготовка и спортивные игры, легкая атлетика, а так же гимнастика. Соответственно, студенты имеющие узкую спортивную специализацию сталкиваются со сложностями во время прохождения не характерного для них раздела, например, игроки испытывают затруднения в демонстрации детям правильной техники по разделу гимнастика, а также в методике обучения, те же сложности испытывают единоборцы, особенно при прохождении лыжной подготовки и во время игровых уроков.

В целом студенты занимающие в секции полиатлона показали лучший средний балл успеваемости по сравнению с другими.

Заключение

Из всего выше сказанного можно сделать следующие выводы, что полиатлон, как вид деятельности способствует всестороннему развитию человека, а развитие всех физических качеств и формирование широкой базы двигательных умений и навыков является предпосылкой успеха в формировании профессиональных компетенций.

Сборная команда СКГУ по Президентскому многоборью 7 раз становилась Чемпионами зимней Универсиады РК, 4 раза серебряными призёрами и 1 раз бронзовыми. Студенты группы спортивного педагогического совершенствования успешно участвуют в соревнованиях областного, республиканского и международного уровня по разным видам спорта (плавание, лыжи, биатлон, лёгкая атлетика, стрельба, спортивное ориентирование, зимнее и летнее Президентское многоборье и лыжероллерный полиатлон). Студенты, которые активно занимаются на протяжении всех 4 лет учёбы в нашей секции выходят из стен нашего вуза высококвалифицированными, и конкурентно – способными специалистами, отличными учителями физической культуры и тренерами, так как все виды школьной программы по физической культуре есть в Президентских тестах и в Президентском многоборье.

Литература:

1. Ермолаев В.М. Спортивная подготовка студентов вузов средствами полиатлона. – Казань: КГТУ, 1997.
2. Ермолаев В.М. Спортивная подготовка студентов вузов на основе комплексных многоборий: Автореф. дис.... канд. пед. наук/ МГАФК, 1997.
3. Моисеев, Ю.В. Полиатлон как фактор всестороннего физического развития студентов / Ю.В. Моисеев // Вестник Ижевской сельскохозяйственной академии. – 2012. – № 3.
4. Уваров, В.А. Полиатлон: Учебное пособие – Йошкар – Ола: Мар. гос. ун – т, 2003

ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР / ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ /
TECHNICAL SCIENCES

UDC 372.881.111.1
SCSTI 16.01.29

INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES
AS AN IMPORTANT AID IN TRAINING FOREIGN LANGUAGES

S.A. Shtro¹

¹*Bormann Family Group Boarding School, Zwingenberg, Germany*

O.G. Shtro²

²*NKSU named after M. Kozymbaev, Petropavlovsk, Kazakhstan*

ИНФОРМАЦИОННО – КОММУНИКАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ
КАК ВАЖНОЕ СРЕДСТВО В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Штро С.А.¹

¹*Дом – интернат семейной группы Борманн, Цвингенберг,
Германия*

Штро О.Г.²

²*СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан*

ИНФОРМАЦИЯ ЖӘНЕ КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР
ШЕТ ТІЛІН ОҚЫТУДАҒЫ МАҢЫЗДЫ МӘНІ

С.А. Штро¹

Борман жанұялық тобының үй – интернаты, Цвингенберг, Германия

О.Г. Штро²

²*М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан*

Abstract

Information and communication technologies are an unlimited basis for creating an informational and objective environment for the education and self – education of people, the satisfaction of their professional and personal interests and needs. But only one availability of access to Internet resources will not guarantee fast and high – quality language education. That is why at the present stage of teaching foreign languages with using the latest Internet technologies, there is an urgent need to develop new training Internet resources aimed at integrated formation and development progress of learning FL. ICTs contain a huge educational potential and seem to be an additional opportunity to create an informational and learning environment. They help to increase the level of sociocultural competence in teaching FL, creating unique conditions for learning cultural diversity of the countries of the studied language. The development of online training resources allows to have a completely different look at the educational resources of the Internet and to perceive them as alternative. Educational Internet resources can also be directed to the development of foreign language communicative competences of all types of language activities. The development of skills achieved with the help of educational Internet resources while teaching FL meets the requirements of modern higher education for teaching foreign languages (basic FL and professional – oriented FL). Thus, the use of Internet resources in the process of learning foreign language (together with traditional textbooks) will contribute to the achievement of the main goals of learning of foreign languages.

Key words: information and communication technologies, e-mail, chat, forum, Internet resources, web conferences, hotlist, treasure hunt, subject sampler, multimedia scrapbook, webquest, creation of informational and objective learning environment.

Андатпа

Ақпараттық және коммуникациялық технологиялар адамдарға білім беру мен өзін – өзі тәрбиелеу, олардың кәсіби және жеке мүдделері мен қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін, ақпараттық және объективті органы құру үшін шексіз негіз болып табылады. Бірақ тек Интернет ресурстарына қолжетімділік тез және сапалы тілдік білім беруге кепілдік бермейді. Қазір заманауи интернет технологиялары қолданыста, сондықтан қазіргі заманғы шет тілдерін оқу барысында жаңа білім беру ресурстарын дамыту қажет. АКТ үлкен білім беру әлеуетіне ие және ақпараттық – білім беру ортасын құрудың қосымша мүмкіндігі болып көрінеді. Олар әлеуметтік – мәдени құзыреттілік деңгейін жоғарылатуға көмектеседі, оқытылатын тіл елдерінің мәдени әртүрлілігін үйренуге арналған бірегей жағдайлар жасайды. Интернеттегі оқыту ресурстарын дамыту интернеттің білім беру ресурстарына толығымен басқа көзқараспен қарауға және оларды балама ретінде қабылдауға мүмкіндік береді. Білім берудің интернет – ресурстары шет тілдің барлық тілдік іс – әрекет түрлерінің коммуникативтік құзыреттіліктерін дамытуға бағытталуы мүмкін. Шетел тілін (ШТ) меңгеру жолында Интернет – ресурстары арқылы қол жеткізілген білім, заманауи жоғары білім талаптарына сәйкес (негізгі ШТ және кәсіби – бағдарлы ШТ). Осылайша, шет тілін үйрену барысында интернет ресурстарын пайдалану (дәстүрлі оқулықтармен бірге) тілдерді оқытудың негізгі мақсаттарына қол жеткізуге ықпал етеді.

Түйінді сөздер: ақпараттық – коммуникациялық технологиялар, электронды пошта, чат, форум, интернет ресурстары, веб – конференциялар, ыстық тізім, қазыналық аң аулау, тақырыптық үлгілеуіш, мультимедиялық альбом, webquest, ақпараттық – білім беру ортасын құру.

Аннотация

Информационно – коммуникационные технологии являются неограниченной базой создания информационно – предметной среды для образования и самообразования людей, удовлетворения их профессиональных и личных интересов и потребностей. Но лишь одно наличие доступа к Интернет – ресурсам не будет гарантом быстрого и качественного языкового образования. Именно поэтому на современном этапе обучения иностранным языкам, когда используются новейшие Интернет – технологии, возникает острая необходимость в разработке новых учебных Интернет – ресурсов, направленных на комплексное формирование и развитие. ИКТ содержат огромный образовательный потенциал и являются дополнительной возможностью создания информационно – предметной среды обучения. Они способствуют повышению уровня социокультурной компетенции при обучении ИЯ, создавая уникальные условия для ознакомления с культурным разнообразием стран изучаемого языка. Разработка учебных Интернет – ресурсов позволяет совершенно иначе посмотреть на образовательные ресурсы Интернета и воспринимать их как альтернативные. Учебные Интернет – ресурсы также могут быть направлены на развитие иноязычной коммуникативной компетенций всех видов речевой деятельности. Развитие умений, которые достигаются при помощи образовательных Интернет – ресурсов при обучении ИЯ, соответствует требованиям современной высшей школы к обучению иностранным языкам (базовый ИЯ и профессионально–ориентированный ИЯ). Таким образом, применение Интернет – ресурсов в процессе обучения иностранному языку (наравне с печатными изданиями) будет способствовать достижению основных целей обучения ИЯ.

Ключевые слова: информационно – коммуникационные технологии, электронная почта, чат, форум, интернет – ресурсы, веб – конференции, хотлист (hotlist), трежа хант (treasure hunt), сабджект сэмпла (subject sampler), мультимедиа скрэпбук (multimedia scrapbook), вебквест (webquest), создание информационно – предметной среды обучения.

Introduction

Physical borders become less and less relevant in a world where human connectivity occurs instantaneously through the Internet and social media instead of borders of cultural differences and similarities and so on. In the entertainment business, film and television projects are increasingly the result of international collaborative efforts in content creation, financing, and physical production; therefore, transcultural collaboration is a vital skill for the professional development of students. Creativity in student partnerships was enhanced through the implementation of an active learning paradigm in our globally networked learning environment [1, 185].

The advantage of ICT in training foreign languages with its positive impact of various forms of synchronous and asynchronous Internet communication (e-mail, a chat, forums, web conferences, etc.) presents the opportunity to form students' foreign – language communicative competence. The Internet resources give invaluable base of information environment for education and self – education corresponding different professional and personal interests and requirements. However the Internet resources access itself does not promote training foreign languages yet. To satisfy these purposes ICT needs special development of modern educational Internet resources directed to formation:

1. traditional aspects of foreign – language communicative competence (grammatical, sociocultural, compensatory, educational and informative);
2. communicative and cognitive abilities of searching and selecting, making generalization, classification, the analysis and synthesis of the obtained information;
3. communicative abilities to represent and discuss the results of work with the Internet resources;
4. abilities to use the Internet resources for acquaintance of various countries' cultural and historical heritage and their people and also to present the native culture, country, city, etc.;
5. abilities to use the Internet resources for information interests in various spheres.

The internet – based technology for training foreign languages is a set of forms, methods and ways of training a foreign language with use of the Internet resources including two main components: forms of telecommunication and information resources.

The most common forms of telecommunication (communications by means of Internet technologies) are:

- e – mail;
- chat;
- forum;
- various services of instant messages exchange in the Internet (such as ICQ, etc.);
- video, web conferences, etc.

Being created for communication between people in the Internet ICT are actively used for training foreign languages. Now ICT are familiar to the majority of both students and teachers.

Internet resources contain various textual, audio and visual information in different languages as well as different instructions how to treat the Internet resources. Unlike telecommunication, e – learning is created only for training various subjects, including foreign languages.

Educational Internet resources

There are five types of educational Internet resources:

- hotlist;
- treasure hunt;
- subject sampler;
- multimedia scrapbook;
- web quest.

The hotlist represents the list the Internet websites of textual information on the studied subject. It is rather simple to create it and it can be useful in the course of training. The Hotlist does not demand time for search of necessary information. Everything that is necessary – it is only to put down a keyword into the search engine and you receive the necessary hotlist.

Multimedia scrapbook (draft copy) – represents a peculiar collection of multimedia resources. Unlike the hotlist, scrapbook gives references not only to the text websites, but also to photos, audio files and video clips, graphic information and animated virtual tours being very popular today. All files of a scrapbook can be easily downloaded and used as information and illustrative material for studying a certain subject.

Treasure hunt reminds a hotlist and scrapbook in many respects. It contains references to various websites on the studied subject. The only difference is that each of references contains questions on site content. By means of these questions it is possible to direct search activity of students. At the end of a Treasure hunt the teacher can ask one more general question to check comprehension of actual material. Students' detailed answer should generalize all answers to the previous questions.

Subject sampler is at the following level of complexity in comparison to a treasure hunt. References to text and multimedia materials of the Internet (photos, audio – and video clips, graphic information) are presented here. After studying all aspects of a topic students should answer the given questions. However unlike a treasure hunt by means of which actual material is studied, subject sampler is directed to discussion of social importance topics. Students' task is not just get acquainted with the information only, but they are to express their own opinion on the studied debatable topics.

Multimedia scrapbook (draft copy) – represents a peculiar collection of multimedia resources. Unlike the hotlist, scrapbook gives references not only to the text websites, but also to photos, audiofiles and video clips, graphic information and animated virtual tours being very popular today. All files of a scrapbook can be easily downloaded and used as information and illustrative material for studying a certain subject. Sometimes during the group work it is necessary to subdivide one topic into several aspects. After discussion of every certain aspect in smaller groups it is important to present students' opinions to the whole audience.

Web quest (Online project) is the most complicated kind of work with educational Internet resources. The web quest is a scenario of the project – based students' activities at any topic by means of the Internet resources. It includes all four components mentioned above (hotlist, treasure hunt, subject sampler, multimedia scrapbook) and includes the participation of all students in class. Such scenario of project – based activities on the base of the Internet resources can have the following structure. At first everybody should get acquainted with general information on the studied subject to plunge into the problem of the developed project. Then students are divided into smaller groups to gets one certain aspect of the subject for studying and discussion. At the same time it is necessary to choose Internet resources for each group according to the studied aspect. After studying, discussing and understanding specific problem in each smaller group it is necessary to rearrange class in order to form groups with one representative from each primary group. So it will allow discussing all aspects of the studied problem. In the course of discussions students have to express their own opinions, make conclusions, to predict the further sequence of events. The general goal of web quest is to answer one significant question of debatable character through studying Internet information and its discussion. Online exchange projects of this nature can contribute to the development of learner autonomy, linguistic accuracy, intercultural awareness, intercultural skills and electronic literacies.

Therefore having gradually increasing complexity these five kinds of work with educational Internet resources allow us to solve a wide range of different tasks. The hotlist and multimedia scrapbook are aimed at finding, selection and classification information. A

treasure hunt, subject sampler and web quest contain certain elements of problem – based learning.

It is possible to use for these purposes ready – made educational Internet resources on the studied subjects or to create our own ones. There is rather big bank of English – speaking educational Internet resources on the website www.kn.att.com. We need only to put down a keyword (the studied subject) into the search engine and to choose what is required: a hotlist or web quest. It is possible to use a special program available in the Internet or to create educational Internet resources in the text editor without any special program.

Research methods

So, in the course of this article, we have considered one of the most effective methods – the use of ICT in teaching foreign languages. These technologies, combined with traditional ones or autonomously allow to achieve faster language acquisition, because they enhance the motivation of students and ensure the creation of a distant communicative environment remotely from native speakers.

The results of the study

Observations of these technologies use indicate that they really contribute to the rapid development of FL through the development of all types of language activities through the use of Internet resources.

Conclusion

Huge educational potential of the Internet information environment certainly promotes increasing sociocultural competence in the course of training FL. The Internet creates unique conditions for acquaintance with cultural diversity of the countries of target language, unlike traditional textbooks of foreign language. Development of educational Internet resources allowed to obtain them as the universal servant for studying FL. Educational Internet resources (along with printing textbooks and manuals) can be also aimed at the development of foreign – language communicative competences (respectively the kind of speech activity). As we know the abilities of speech activity seem to be following: productive (speaking and writing) and receptive (listening and reading) [3, 364]. And however it is difficult to subdivide them strictly one from another, as the ability to separate the main information from minor can belong both to listening and reading, and to state and reason the point of view – to speaking and writing. Besides the obtained abilities reached by means of educational Internet resources in the course of training FL correspond requirements of modern higher school on this subject. It means that the Internet resources will promote achievements of main objectives in training FL. So five mentioned above types of educational Internet resources (hotlist, treasure hunt, subject sampler, multimedia scrapbook) will favorably influence the development of communicative and speech abilities of students. The efficiency of their use in educational process will depend on compliance of materials to educational tasks at certain grade levels. The development of Web – based language teaching and learning activities ensures it to be an exciting and constantly developing sphere. While computer programmers, instructional designers and computational linguists steadily push the extremes of the field, language instructors can use the basic tools of discussion boards and Weblogs, HTML, JavaScript, RealAudio, and CGI scripts to create dynamic, interactive, and functional materials for their courses on the World Wide Web.

References:

1. Alexandra Schultheis Moore, Sunka Simon. Globally Networked Teaching in the Humanities. Theories and Practices, 1st Edition Routledge. NY, 2015.

2. Robert O'Dowd, Tim Lewis. Online Intercultural Exchange: Policy, Pedagogy, Practice. Routledge Studies in Language and Intercultural Communication. Routledge, NY, 2016.
3. Sysoyev P.V., Yevstigneyev M.N. Use of new educational Internet technologies in training in a foreign language (on material of cultural studies of the USA)//the Bulletin of the Tambov university. Series 2: Humanities. – 2008. – No. 2 (58). – Page 363 – 371.

UDC 504.453
SCSTI 37.21.25

**IMPLEMENTATION OF METHODS FOR MAPPING AREAS OF FLOODING
WITH THE MELTING WATERS OF THE ESIL RIVER**

S.A. Sartin¹, A.G. Markova¹, A. Khasenova¹

¹*NKSU named after M. Kozybayev, Petropavlovsk, Kazakhstan*

**ЕСІЛ ӨЗЕНІНІҢ ЕРІГЕН СУЛАРЫМЕН СУ ТАСУ УЧАСКЕЛЕРІН КАРТАҒА
ТҮСІРУ ӘДІСТЕРІН ЕНГІЗУ**

С.А. Сартин¹, А.Г. Маркова¹, А. Хасенова¹

¹*М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан*

**РЕАЛИЗАЦИЯ МЕТОДОВ ПОСТРОЕНИЯ КАРТ ЗОН ПОДТОПЛЕНИЯ
ТАЛЫМИ ВОДАМИ РЕКИ ЕСИЛЬ**

Сартин С.А.¹, Маркова А.Г.¹, Хасенова А.¹

¹*СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан*

Abstract

The problem of flooding with the thawed waters of the Esil River is an extremely important task and requires special attention, since the late evacuation of the population can lead to death. In recent years, there has been a spill of the Esil River before the expected date, which causes damage to human settlements and damage to agriculture, subsequently increasing financial losses. There is a need to develop new methods for studying the terrain in flooded areas, so that these methods allow us to see a more accurate picture of the alleged flooding before the onset of an emergency situation, with the possibility of preventing the consequences of: human, financial, agricultural losses. For a more accurate forecasting, the use of Agisoft PhotoScan, GIS Sputnik software is proposed to build detailed altitudinal mapping of flood zones with the melting waters of the Esil River.

Key words: flooding zones, Esil river, flood situation, Agisoft PhotoScan, GIS Sputnik, Dolmatovo.

Аңдатпа

Есіл өзенінің суының ағып кету проблемасы аса маңызды міндет болып табылады және ерекше назар аударуды қажет етеді, өйткені халықты кешіктірген эвакуациялау өлімге әкелуі мүмкін. Соңғы жылдары Есіл өзенінің күтілетін мерзімге дейін төгілуі орын алды, бұл елді мекендерге зиян келтіріп, ауыл шаруашылығына зиян келтіріп, кейін қаржылық шығындарды көбейтеді. Су тасқынынан зардап шеккен аудандардағы жерді зерттеудің жаңа әдістерін әзірлеу қажеттілігі туындады, сондықтан бұл әдістер төтенше жағдайдың басталуына дейін болжамды су тасқыны туралы нақты көріністі көруге мүмкіндік береді, бұл адамның, қаржының, ауыл шаруашылығының шығындарының алдын алу мүмкіндігін береді. Неғұрлым дәл болжау үшін, Agisoft PhotoScan, GIS Sputnik бағдарламалық қамтамасыз етуді су тасқыны аймақтарын Есіл өзенінің балку суларымен егжей – тегжейлі биіктік картамен құру ұсынылады.

Түйінді сөздер: су тасқынынан зардап шеккен аймақтар, Есіл өзені, су тасқыны жағдайлары, Agisoft PhotoScan, GIS Sputnik, Долматово.

Аннотация

Проблема подтопления тальми водами реки Есиль является крайне важной задачей и требует особого внимания, так как несвоевременная эвакуация населения может привести к гибели людей. Последние годы наблюдается разлив реки Есиль ранее ожидаемого срока, который приносит ущерб населенным пунктам и урон сельскому хозяйству, впоследствии увеличивая финансовые потери. Возникает необходимость разработки новых методов исследования рельефа местности в затопляемых зонах, чтобы эти методы позволили увидеть более точную картину предполагаемого подтопления до

наступления чрезвычайной ситуации, с возможностью предупреждения последствий: человеческих, финансовых, сельско – хозяйственных потерь. Для более точного прогнозирования предлагается использование программ Agisoft PhotoScan, ГИС Спутник, для построения подробного высотного картирования зон подтопления тальми водами реки Есиль.

Ключевые слова: зоны подтопления, река Есиль, паводковая ситуация, Agisoft PhotoScan, ГИС Спутник, Долматово.

Introduction

The flood situation in the North Kazakhstan region requires special attention. According to the Department of Emergency Situations, in the region, 36 settlements are exposed to flooding from a high level of rivers, 41 settlements from meltwater and 15 settlements to a floodwater level in lakes. In Petropavlovsk, flooding is caused by the melting of snow. Several microdistricts of the city, such as Podgora, Kopai, Kozhzavod, Rabochiy settlement, Benzostroy, Zarechny settlement, are subject to flooding from thawed surface water. The latter is also susceptible to flooding when the Esil River overflows [1].

Analyzing the flood situation from the reports of the Committee for Emergency Situations of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, reports of rescue services in the media, you encounter a reference to the unpredictable course of water. In 2019, the North Kazakhstan region, the water went through the crest of the dam of the Sergeevsky reservoir almost 15 days earlier than last year [3].

In this regard, it is important to anticipate in advance the flood situation, assess the areas of the spill, promptly warn the population, prevent possible damage by direct intervention of the services.

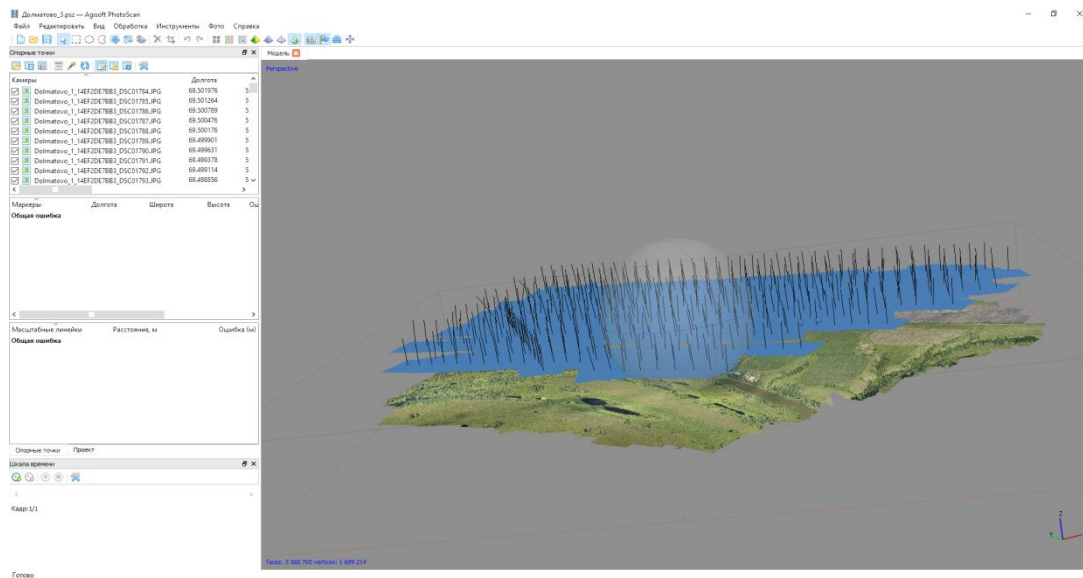
At the Department of Physics, analytical and software work is done to assess the flood situation in the DIS, ranging from assessing the extent of snow cover to direct forecasting of flood water through the territories. Using Agisoft PhotoScan, you can build a map of the height of the terrain. The program Agisoft PhotoScan implemented a modern technology to create three – dimensional high – quality models based on photogrammetry methods. To reconstruct the 3D model of an object, Agisoft PhotoScan allows you to use photographs taken by any digital cameras from any angle. For models with a given scale, Agisoft PhotoScan also allows you to measure distances and calculate surface area and volume. The model is scaled based on preliminary measurements within the reconstructed scene [four].

The previously filmed material was processed and analyzed with the help of the unmanned aerial vehicle GEOSCAN – 101.

Stages of building a height map: photo alignment; building a dense cloud of points; building a three – dimensional polygonal model; texturing an object; building a tile model, building a digital terrain model; building an orthophotomap; export results.

Below is an example of the implementation of the Yesil river flooding in the Dolmatovo area.

The first is the construction of a 3D landscape map of the area using the program Agisoft PhotoScan.

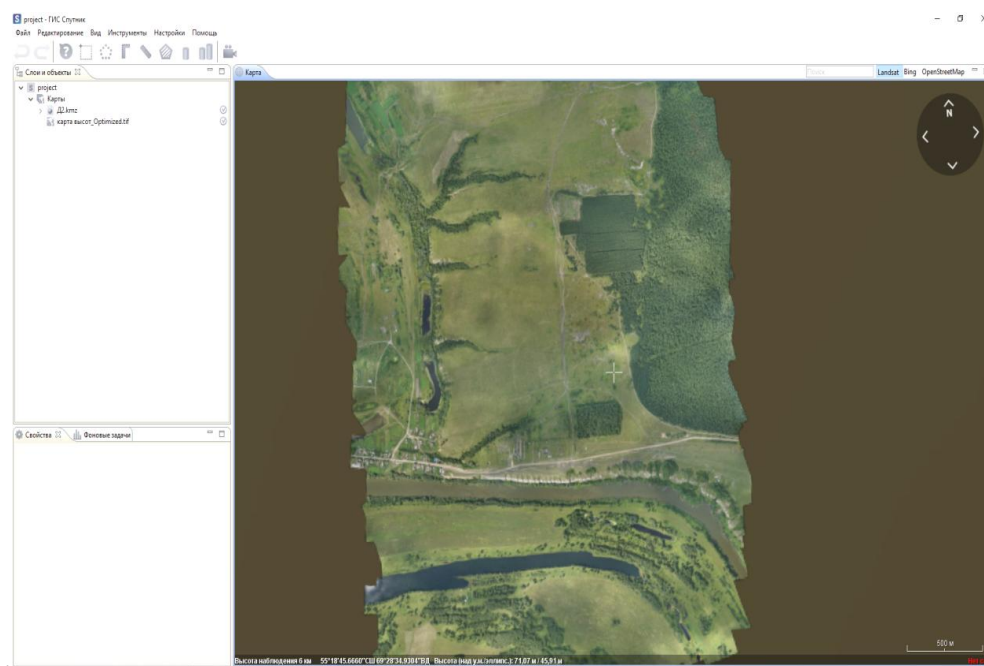

Picture 1 3D terrain model from the village of Dolmatovo in the program Agisoft PhotoScan

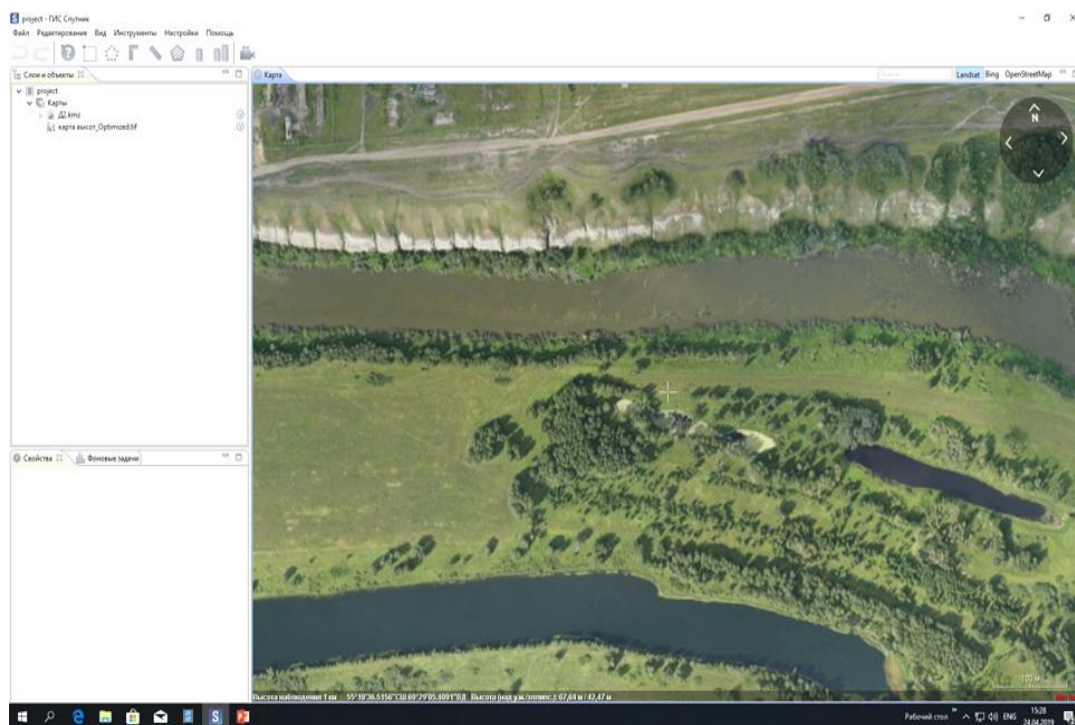
The next stage uses the GIS Sputnik program, which is an effective tool for visualizing and analyzing heterogeneous spatial data. The system supports work with vector and raster maps, three – dimensional models, point clouds, aerial photography data [5].

Below in the figure you can see that in the program you can make an approximation over the entire surface of the terrain (Picture 3).

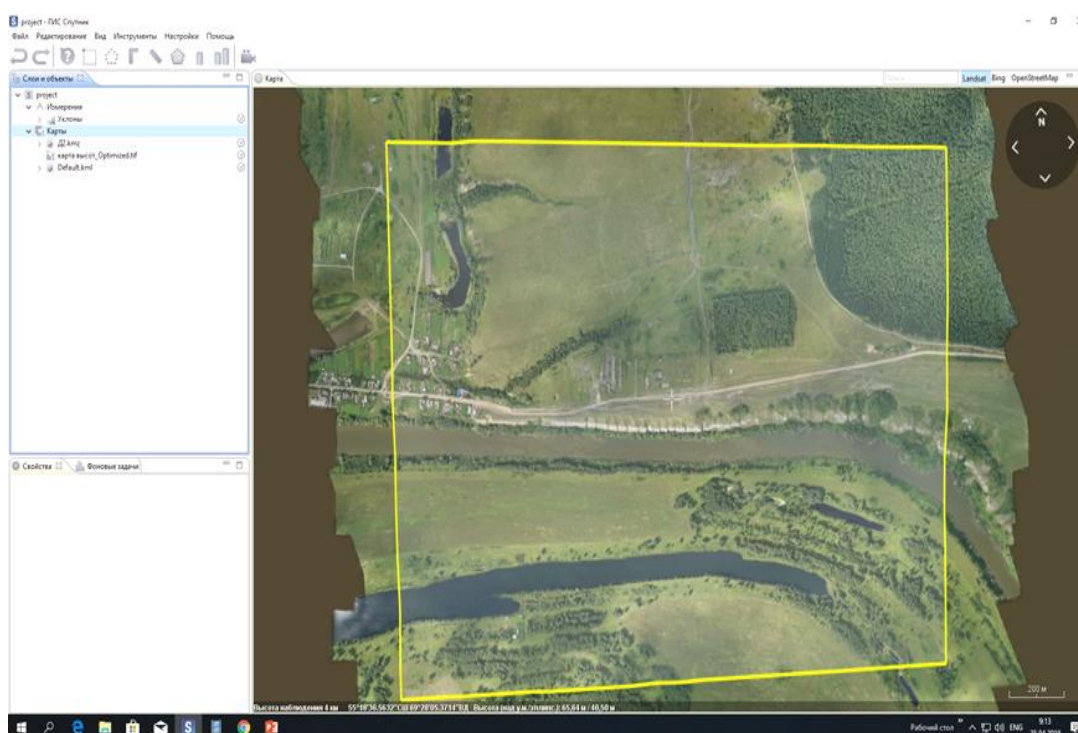
Using this program in this area, you can select a landfill by the level of flooding, that is, select the area of interest in this map for further detailed analysis (Picture 4).

Picture 2 View of the terrain in the GIS Sputnik program

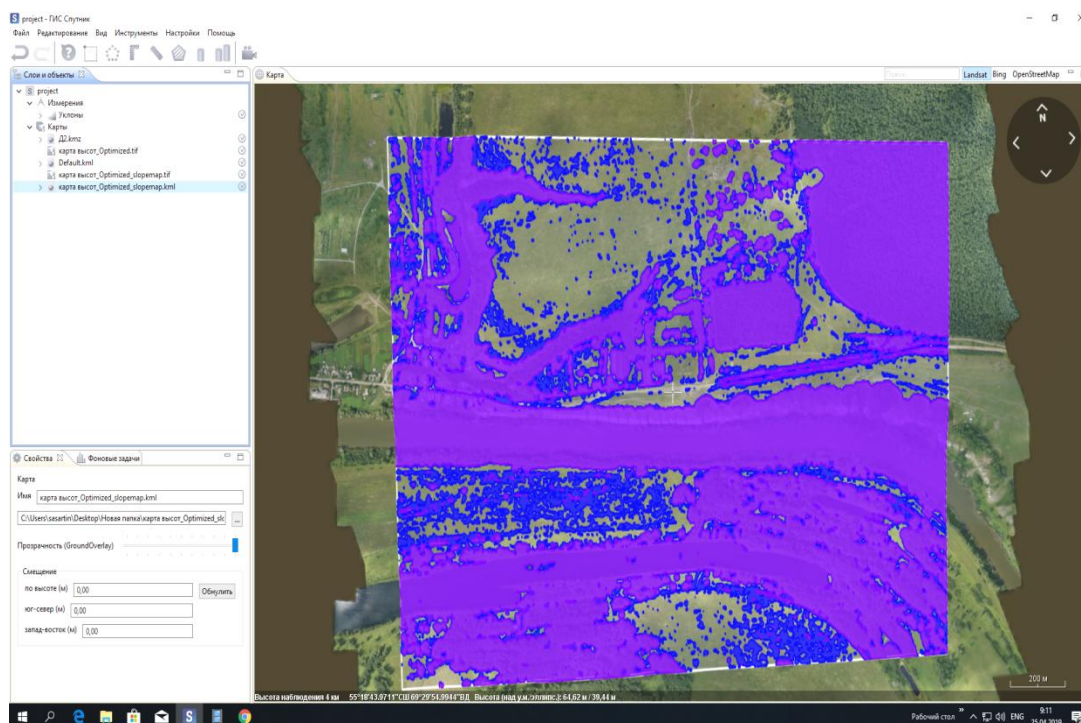

Picture 3 Terrain scaling capabilities

Picture 4 Polygon study area

The program features allow you to show flooding zones using different colors, setting the height characteristic for each color (Picture 5).

Picture 5 Estimated areas of flooding when the water level rises

Conclusion

By varying the height of the selected landfill and subtracting the initial water level in the Esil River, it is possible to estimate the flood area. Visualization of a possible spill allows you to analyze the most unfavorable forecasts, exposing high rates of flooding. Thus, this method allows you to pre – assess the risks of flooding and warn localities, emergency services, which would further reduce financial losses.

References:

1. <https://ru.sputniknews.kz/regions/20190222/9400828/pavodok-spasateli-sever-kazakhstan.html>.
2. [inform.kz https://www.inform.kz/ru/situaciya-v-severnom-kazahstane-stabil-naya-kchs_a3514874](https://www.inform.kz/ru/situaciya-v-severnom-kazahstane-stabil-naya-kchs_a3514874).
3. <https://ru.sputniknews.kz/regions/20190404/9743804/sergeevskoye-vodohranilische-ranniy-pereliv.html>.
4. Agisoft PhotoScan Professional Edition User Guide, version 1.2 publication date 2016 Copyright © 2016 Agisoft LLC.
5. <https://www.geoscan.aero/ru/software/sputnik/gis>.

UDC 537.31
SCSTI 29.17.29

**STUDYING THE ACTION OF DIFFERENT FACTORS ON THE ELECTRICAL
CONDUCTIVITY OF WATER**

A.S. Sartin¹, S.T. Mustafina¹, A.A. Alekseeva¹, G.K. Nurakay¹, A.V. Cherkasova¹
¹NKSU named after M. Kozybaev, Petropavlovsk, Kazakhstan

**ИССЛЕДОВАНИЕ ДЕЙСТВИЯ РАЗЛИЧНЫХ ФАКТОРОВ
НА ЭЛЕКТРОПРОВОДНОСТЬ ВОДЫ**

Сартин С.А.¹, Мустафина Ш.Т.¹, Алексеева А.А.¹, Нуракай Г.К.¹, Черкасова А.В.¹
¹СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

**СУДЫҢ ЭЛЕКТР СИПАТАМАСЫ ЖӘНЕ ӘЗІРЛЕСТІК
ФАКТОРЛАРДЫҢ ӘДІСІМІЗ**

С.А. Сартин¹, Ш.Т. Мустафина¹, А.А. Алексеева¹, Г.К. Нуракай¹, А.В. Черкасова¹
¹М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан

Abstract

Water is the most common substance of «our» world, but its properties have not yet been fully studied. In the laboratory of nanostructuring of liquid media at the North Kazakhstan State University named after M. Kozybayev an experiment is being conducted to determine the electrical conductivity of different water samples. This paper presents the results of studies of the electrical conductivity of two types of water: flowing and boiled. The experiment was repeated with a decrease in the cooling time of the thermally treated water in order to exclude the effect of microorganisms on the composition of the water. During the experiment, it was found that the electrical conductivity of boiled water is higher than the electrical conductivity of running water. The measurement results can serve as proof of the existence of a theory about the occurrence of non – polar monocluster structures in the volume of water under the influence of external overpressure.

Key words: electrical conductivity, running water, boiled water, property of water, electrical conductivity of water.

Аннотация

Вода наиболее распространённое вещество «нашего» мира, однако её свойства до конца до сих пор не изучены. В лаборатории наноструктурирования жидких сред при Северо-Казахстанском государственном университете им. М. Козыбаева проводится эксперимент по определению электропроводности разных образцов воды. В данной работе представлены результаты исследований электропроводности двух видов воды: проточной и кипяченной. Эксперимент был повторён с уменьшением времени остывания термически обработанной воды, что бы исключить воздействие микроорганизмов на состав воды. В ходе эксперимента было обнаружено, что электропроводность кипяченной воды выше электропроводности проточной воды. Результаты измерений могут послужить доказательством существования теории о возникновении не полярных монокластерных структур в объеме воды под воздействием внешнего избыточного давления.

Ключевые слова: электропроводность, проточная вода, кипяченная вода, свойство воды, электропроводность воды.

Аңдатпа

Су – «біздің» әлемдегі ең таралған зат, бірақ оның мүлкі әлі толық зерттелмеген. М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінде сұйық органы нанокұрылымдау зертханасында әртүрлі су үлгілерінің электрөткізгіштігін анықтау бойынша тәжірибе жүргізілуде. Бұл мақалада судың екі түрінің электр өткізгіштігінің зерттеу нәтижелері келтірілген: ағынды және пісірілген. Эксперимент микроорганизмдердің судың құрамына әсерін болдырмау үшін термикалық өңделген судың салқындату уақытын төмендетумен қайталанды. Эксперимент барысында қайнаған

судың электр өткізгіштігі ағын судың электр өткізгіштілігінен жоғары екендігі анықталды. Өлшеу нәтижелері Сыртқы қысымның әсерінен су көлемінде полярлы емес монокластерлік құрылымдардың пайда болуы туралы теорияның болуын дәлелдеуі мүмкін.

Түйінді сөздер: электр өткізгіштігі, ағынды су, қайнаған су, судың қасиеті, судың электр өткізгіштігі.

Introduction

It is known that water in its pure form is a dielectric until impurities appear in it, which dissociate into conductive ions. The same theory speaks of the dependence of the concentration of free ions and electrical conductivity. However, there is an assumption that non – polar monoclusters exist in the volume of water (probably occur under pressure), the conductivity is low or even zero. If in reality there are such structures, then the conductivity of water should increase with different methods of its treatment. Previously, studies have been conducted showing an increase in the conductivity of water in after its treatment [1]. For more convincing evidence (there was a suspicion of microorganism interference), the experiments were repeated with a decrease in time, i.e. cooling water after heat treatment.

The experiment was carried out in the laboratory of nanostructuring of liquid media at the North Kazakhstan State University named after Manash Kozybayev. Two types of water were used for the experiments: 1) boiled water, 2) running water; electrodes, multimeters (ammeter, voltmeter), a source of alternating current with a frequency of 50 Hz, two glass vessels with a volume of 700 ml.

Initially, samples were taken in different vessels boiled and running water, then left for a while until the water reaches room temperature. In this case, the vessels were located at a distance of 3 meters from each other and were isolated from sunlight. The process of removing the volt – ampere characteristic took place as follows: electrodes connected to a current source and a multimeter were placed in a vessel with cooled boiled water, gradually changing the voltage (from 2 V to 20 V), the current was measured.

For the accuracy of the experiment, measurements were carried out several times, while waiting for the electrodes to dry and only then placing them again in the water and waiting for about 30 seconds for the electrodes to wet. The same was done with running water. The obtained values were entered into an Excel document and processed data directly in it. Measurements were taken in the afternoon. Examples of measurements are presented below in tables 1, 2, 3, 4.

Table 1 The measurements were made 02.22.19 (boiled water)

<i>Measurement number</i>	<i>Electrode voltage value, V</i>	<i>The average value of the current on the electrodes, A</i>	<i>Ohmic resistance, Ohm</i>
1	2	0,08	25
2	3	0,12	25
3	4	0,156667	25,53191
4	5	0,2	25
5	6	0,24	25
6	7	0,28	25
7	8	0,32	25
8	9	0,356667	25,23364

9	10	0,396667	25,21008
10	11	0,443333	24,81203
11	12	0,476667	25,17483
12	13	0,52	25
13	14	0,566667	24,70588
14	15	0,606667	24,72527
15	16	0,653333	24,4898
16	17	0,696667	24,40191
17	18	0,736667	24,43439
18	19	0,76	25
19	20	0,826667	24,19355

Table 2 The measurements were made 02.22.19 (running water)

<i>Measurement number</i>	<i>Electrode voltage value, V</i>	<i>The average value of the current on the electrodes, A</i>	<i>Ohmic resistance, Ohm</i>
1	2	0,07	28,57143
2	3	0,103333	29,03226
3	4	0,143333	27,90698
4	5	0,173333	28,84615
5	6	0,216667	27,69231
6	7	0,253333	27,63158
7	8	0,293333	27,27273
8	9	0,33	27,27273
9	10	0,363333	27,52294
10	11	0,413333	26,6129
11	12	0,446667	26,86567
12	13	0,486667	26,71233
13	14	0,526667	26,58228
14	15	0,56	26,78571
15	16	0,603333	26,51934
16	17	0,643333	26,42487
17	18	0,683333	26,34146
18	19	0,72	26,38889
19	20	0,76	26,31579

Table 3 Measurements were taken on February 27, 1919 (boiled water)

<i>Measurement number</i>	<i>Electrode voltage value, V</i>	<i>The average value of the current on the electrodes, A</i>	<i>Ohmic resistance, Ohm</i>
1	2	0,086667	23,07692
2	3	0,133333	22,5
3	4	0,19	21,05263

4	5	0,243333	20,54795
5	6	0,29	20,68966
6	7	0,35	20
7	8	0,386667	20,68966
8	9	0,443333	20,30075
9	10	0,486667	20,54795
10	11	0,54	20,37037
11	12	0,59	20,33898
12	13	0,646667	20,10309
13	14	0,696667	20,09569
14	15	0,746667	20,08929
15	16	0,81	19,75309
16	17	0,86	19,76744
17	18	0,913333	19,70803
18	19	0,963333	19,72318
19	20	1,016667	19,67213

Table 4 Measurements were made on February 27, 1919 (running water)

<i>Measurement number</i>	<i>Electrode voltage value, V</i>	<i>The average value of the current on the electrodes, A</i>	<i>Ohmic resistance, Ohm</i>
1	2	0,07	28,57143
2	3	0,113333	26,47059
3	4	0,15	26,66667
4	5	0,19	26,31579
5	6	0,23	26,08696
6	7	0,27	25,92593
7	8	0,31	25,80645
8	9	0,343333	26,21359
9	10	0,383333	26,08696
10	11	0,43	25,5814
11	12	0,466667	25,71429
12	13	0,503333	25,82781
13	14	0,543333	25,76687
14	15	0,583333	25,71429
15	16	0,626667	25,53191
16	17	0,666667	25,5
17	18	0,706667	25,4717
18	19	0,746667	25,44643
19	20	0,79	25,31646

According to the data obtained in the course of the experiment, graphs were drawn showing the dependence of the current strength on the voltage and you can clearly see the differences in the current conductivity of boiled and running water (Figure 1, 2).

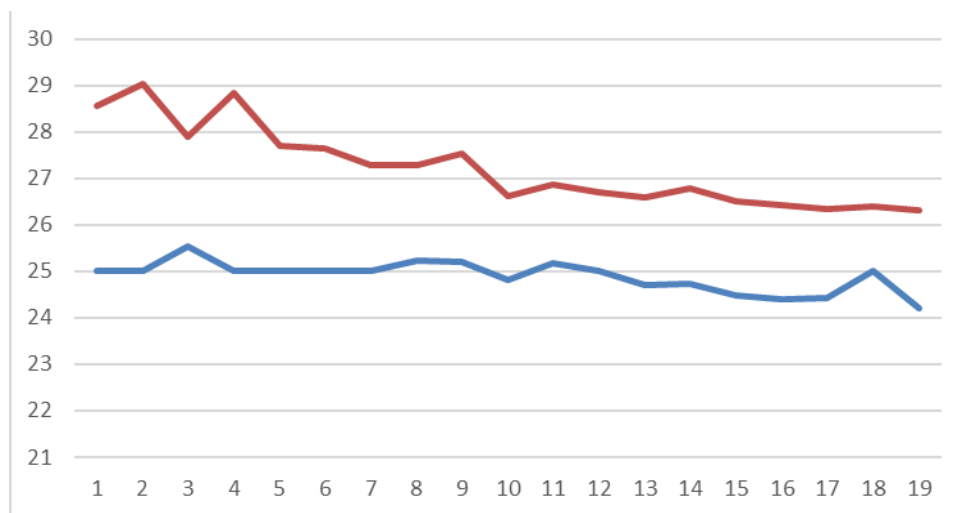

Figure 1 Current dependence on voltage (on a vertical scale, current values on coal electrodes in milliamperes are deposited, the value in volts on electrodes is plotted horizontally; the upper graph corresponds to the resistance of boiled water, the lower graph corresponds to the resistance of running water) (02.22.19)

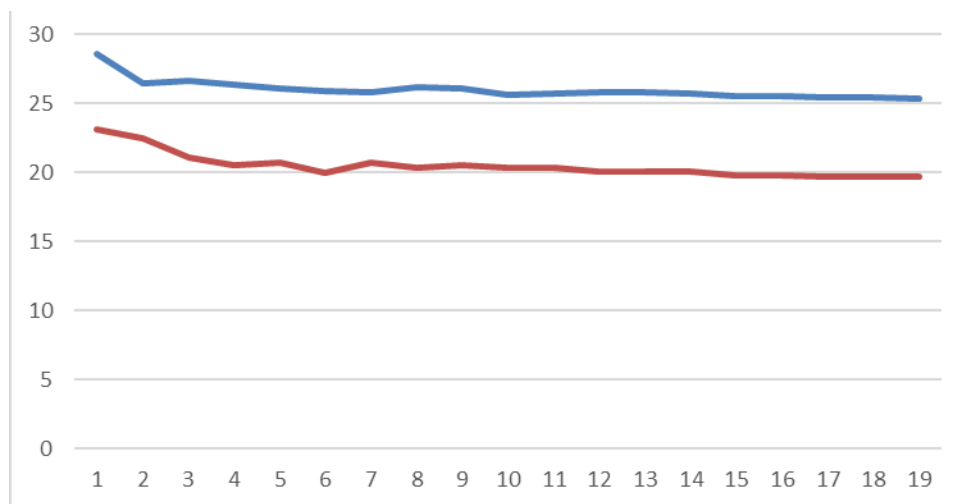

Figure 1 Current dependence on voltage (on a vertical scale, current values on coal electrodes in milliamperes are deposited, value in volts on electrodes is plotted horizontally; the upper graph corresponds to boiled water resistance, the lower graph corresponds to the resistance of running water) (02.27.2019)

Conclusion

This experiment showed that the electrical conductivity of water after boiling increases. This suggests the possibility of the existence of a theory about neutral mono – cluster

structures in the volume of water, which impede the passage of current and collapse during boiling.

References:

1. Sartin S.A. Mustafina Sh.T., Cherkasova A.V., Alekseeva A.A., «Determination of the electrical conductivity of activated water». Journal «Herald». – 2018. – № 41. – pp. 73 – 77.
2. Derpgolts V.F., water in the universe. – L .: «Nedra», 2000.

В журнале публикуются статьи о результатах научных исследований и критические обзоры по тематическим направлениям: педагогические науки, гуманитарно – социальные науки, технические науки, естественные и сельскохозяйственные науки.

Авторы несут ответственность за достоверность и значимость научных результатов, и актуальность научного содержания работ. Не допускается **плагиат**. Оригинальность полученных статей проверяется с использованием системы антиплагиата.

Статьи публикуются на казахском, русском, английском языках.

Рукописи статей опубликованных ранее или переданных в другие издания, не принимаются. Одобрение на опубликование в журнале получают статьи, имеющие процент оригинальности **не менее 70 %**.

Представляя текст работы для публикации в Вестнике, авторы гарантируют, что: их работа полностью оригинальная и в случае использования работ других авторов сделаны соответствующие библиографические ссылки; работа ранее не была опубликована; представленная рукопись не рассматривается для публикации в редакции другого издания; публикация одобрена всеми авторами и негласно или явно ответственными органами, где проводилась работа; если статья будет принята, она не будет опубликована в другом месте в той же форме на английском или любом другом языке, в том числе в электронном виде без письменного согласия владельца авторских прав.

Представленные материалы для опубликования должны содержать результаты оригинальных научных исследований по актуальным проблемам в области физики, математики, механики, информатики, биологии, медицины, геологии, химии, экологии, общественных и гуманитарных наук и др., ранее не опубликованные и не предназначенные к публикации в других изданиях. Для опубликования принимаются полностью завершённые исследовательские работы, которые представлены четко и лаконично. Также в Вестнике публикуются краткие сообщения о новых и важных для научного сообщества разработках (объем 2 – 3 страницы). Критические обзоры принимаются после поручения главным редактором или ответственным секретарем выпускаемой серии. Авторы, предоставляющие критические обзоры, сначала обращаются к главному редактору или ответственному секретарю данной серии. Статьи, не отвечающие по содержанию и по оформлению к публикации не принимаются и не возвращаются авторам.

Представленные статьи рецензируются не менее чем двумя независимыми учеными по научному направлению. Выбор рецензентов и окончательное решение о публикации принимает редколлегия выпускаемой серии.

Текст статьи должен включать:

- **Введение**, которое дает вводную информацию, касающуюся темы статьи; описывает цель и задачи исследования, актуальность и новизну;
- **Методы исследования**. В данном разделе описывается последовательность выполнения;
- исследования и обосновывается выбор используемых методов; материалы, приборы, оборудование и другие условия проведения экспериментов / наблюдений;
- **Результаты исследования**, представляющие фактические результаты исследования (текст, таблицы, графики, диаграммы, уравнения, фотографии, рисунки);

– **Дискуссию**, содержащую интерпретацию полученных результатов исследования, включая: соответствие полученных результатов гипотезе исследования; ограничения исследования и обобщение его результатов;

– предложения по практическому применению; предложения по направлению будущих исследований;

– **Заключение**, которое содержащее краткие итоги разделов статьи без повторения формулировок, приведенных в них;

– **Литературу**.

Статьи предоставляются в Департамент науки, НМиПЛО (e – mail: vestnik_skgu@mail.ru) в электронном формате, оформленные по образцу (Приложение 1), в соответствии со следующими техническими требованиями:

Текст статьи объемом 5 – 10 страниц (для кратких сообщений 2 – 3 страницы) должен быть набран в редакторе Word, шрифтом Times New Roman, с одинарным интервалом. Параметры страницы: формат А4, поля – по 2,5 см со всех сторон.

Статья начинается с индекса УДК заглавным, жирным шрифтом, 12 пт, по левому краю. Через одну строку размещается название статьи по центру без переносов, без красной строки, без точки, заглавными, жирными буквами, 12 пт.

На следующей строке – фамилии и инициалы авторов обычным жирным шрифтом, 12 пт, по центру без переносов, без красной строки. На следующей строке в скобках указываются должность, ученое звание, место работы (университет, кафедра, город) и e – mail автора (– ов), по центру, курсивом, 12 пт. Точные данные ответственного автора, который будет вести переписку на всех этапах публикации. Нужно указать полный почтовый адрес. Дополнительно предоставляются его (ее) контактные данные (с кодом страны и региона).

Через две строки по центру следует слово **Аннотация** жирным шрифтом 10 пт, затем текст обычным шрифтом 10 пт, по ширине с абзацем 1 см. Аннотации должны быть представлены на трех языках (казахский, русский, английский), через одну строку друг от друга. Аннотация должна отражать проблематику статьи, цели, методы проведения и результаты работы, область применения результатов, выводы. Аннотация должна быть содержательной и емкой (**120–200 слов**).

После аннотации требуется написать ключевые слова (**6–8 словосочетаний**).

Через две строки следует основной текст статьи обычным шрифтом 12 пт, по ширине, с красной строки – 1 см. Ссылки на научные источники обязательны, их следует указывать в квадратных скобках порядковым номером, по мере упоминания, в соответствии со списком использованной литературы, например: [1].

Рисунки и фотографии должны иметь четкое качество изображения. Все графические материалы (графики, схемы, диаграммы) должны быть сгруппированы в виде рисунка, а формулы в виде цельного объекта.

Через две строки по центру следует слово **Литература** жирным шрифтом 10 пт, без абзаца. Список литературы оформляется простым шрифтом, 10 пт, с абзацем 1 см, следующим образом:

1. Иванов А.А. Процессы протаивания грунта // Доклады НАН РК. – 2007. – № 1. – С. 16 – 19.
2. Петров А.Ф. Теплообмен в дисперсных средах. – М.: Гостехиздат, 1994. – 444 с.
3. Наурызбаев А.С. История Центральной Азии: концепции, методология и новые подходы // Мат – лы междунар. научн. конф. «К новым стандартам в развитии общественных наук в Центральной Азии». – Алматы: Дайк – Пресс, 2006. – С. 10 – 17.

Статьи, не отвечающие по содержанию и оформлению вышеперечисленным требованиям, к публикации не принимаются и не возвращаются авторам.

М. Қозыбаев атындағы СҚМУ хабаршысы

Меншік иесі: ҚР Білім және ғылым министрлігінің «Манаш Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті» ШЖҚ РМК. № 13405 – Ж есепке алу туралы күәлігін 2013 жылдың 25 ақпанында ҚР Мәдениет және ақпарат министрлігі берген.

Басылуға 25.06.2019 ж. қол қойылды. Пішімі 60×90 1/8. Times гарнитурасы.
Кілемі 29,6 б.т. Таралымы 100 дана. Кітап-журнал қағазы. Тапсырыс №164.
М.Қозыбаев атындағы СҚМУ баспаханасында басылды. 150000, Петропавл қ., Пушкин к., 86.

Вестник СКГУ имени М. Козыбаева

Собственник: РГП на ПХВ «Северо-Казахстанский государственный университет имени Манаша Козыбаева» МОН РК. Свидетельство о постановке на учет № 13405 -Ж от 25 февраля 2013 г. выдано Министерством культуры и информации РК.

Подписано в печать 25.06.2019 г. Формат 60×90 1/8. Гарнитура Times.
Объём 29,6 усл. печ.л. Тираж 100 экз. Бумага книжно-журнальная. Заказ №164.
Отпечатано в СКГУ им. М. Козыбаева. 150000, г. Петропавловск, ул. Пушкина, 86.

Bulletin of the M. Kozybayev NKSU

Owned by Republican State Enterprise «Manash Kozybayev North Kazakhstan State University».
Certificate no.13405-Ж issued by Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan
on 2 February, 2013.

Signed for publishing on 25.06.2019. Size: 60×90 1/8. Font type: Times. Volume: 29,6 conventional lists.
Number of copies: 100. Order no. 164. Printed on office paper by M. Kozybayev NKSU Press,
86, Pushkin street, Petropavlovsk, Kazakhstan, 150000.